

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ HAVI FOLYÓIRAT
A MŰVELT KÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

*

MEGINDITOTTA SZILY KÁLMÁN

*

A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASAG MEGBIZASABÓL
SZERKESZTETTE

GOMBOCZ ZOLTÁN ÉS MELICH JÁNOS

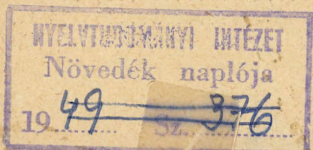
A M. KIR. VALLÁS- ÉS KÖZOKTATÁSÜGYI MINISZTERIUM
ÉS A MAGYAR TUD. AKADÉMIA TÁMOGATÁSÁVAL

XXI. KÖTET

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR NYELVTUDOMÁNYI TARSASÁG
1925.

F 4181/75

Celk
1980.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság alapító tagjai 1925-ben.

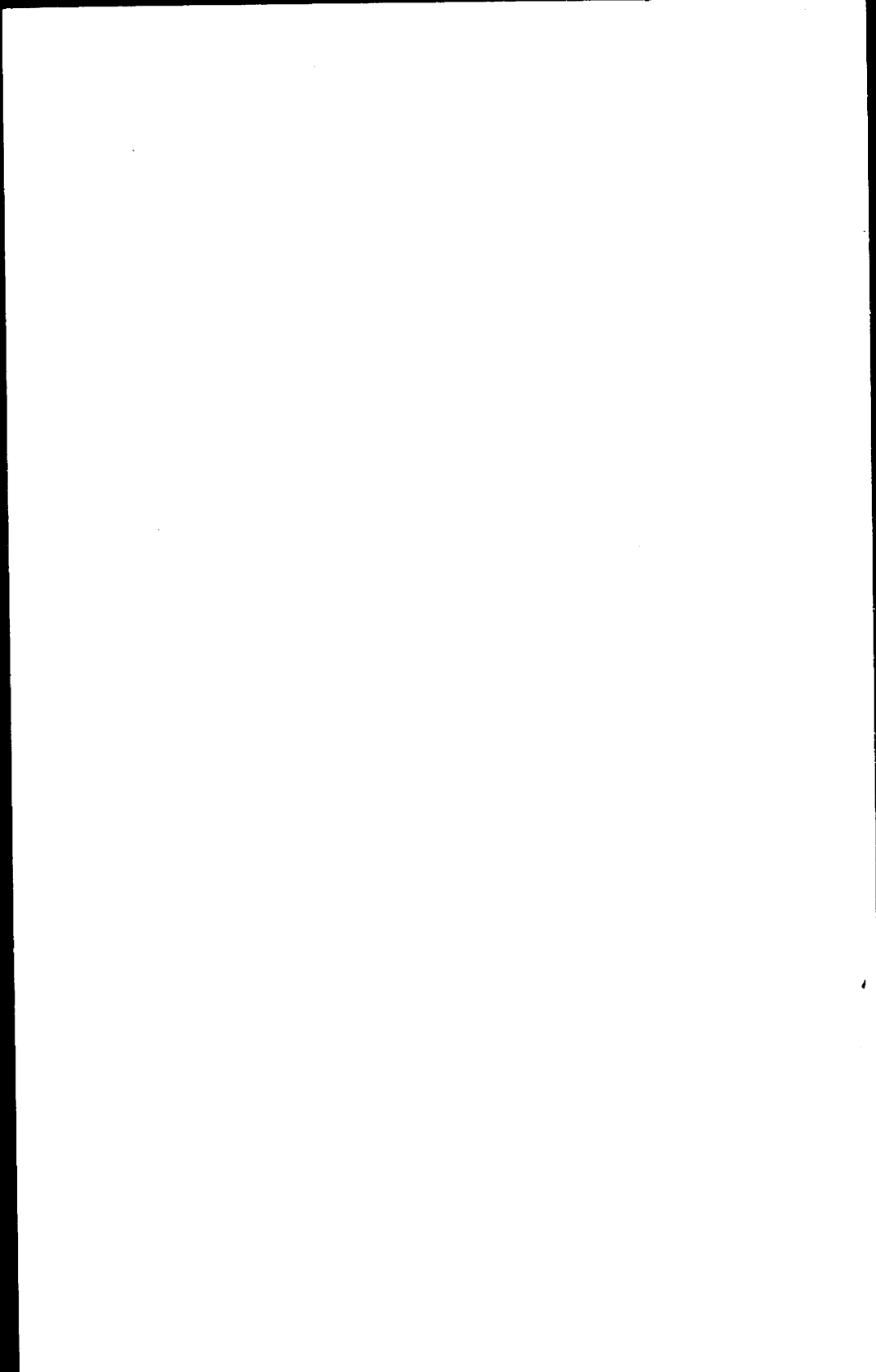
	Korona
† Gróf Apponyi Sándor, Lengyel (1921)	2000
† Baksay Sándor, Kunszentmiklós (1914)	200
Balogh Jenő, Nagylózs (1921, 1923 és 1924)	100200
Balogh József, Budapest (1924)	100000
5 Baranyai Béla, Budapest (1924 és 1925)	270000
Baranyai Zoltán, Genf (1922 és 1924)	21000
Bárdos Remig, Pannonhalma (1920, 1923, 1924 és 1925)	33500
Bartóky József, Budapest (1923)	2000
Bátky Zsigmond, Budapest (1924)	100000
10 † Bedő Albert, Budapest (1918)	200
Benkő József, Budapest (I. részlet 1923)	1000
† Berczik Árpád, Budapest (1906)	200
Bogdányfő Ödön, Budapest (1919, 1923, 1924 és 1925)	100000
Boldisár Kálmán, Debrecen (1921 és 1922)	1000
15 Bonkáló Sándor, Budapest (1920, 1922 és 1924)	10000
Budapest: M. Általános Hitelbank (1918)	2000
Budapest: Déli Vaspálya Társaság (1917)	200
Budapest: Első M. Ált. Biztosító Társaság (1912 és 1918)	300
Budapest: Kir. József műegyetem könyvtára (1916 és 1922)	2000
20 Budapest: Országos Kaszinó (1912)	200
Budapest: Országos Központi Takarékpénztár (1908)	200
Budapest: Osztrák-Magyar Bank (1921)	3000
Chorin Ferenc, Budapest (1924)	850000
Csánki Dezső, Budapest (1923)	1000
25 Csorna: Prémontrei könyvtár (1905 és 1922)	2000
Csúry Bálint, Kolozsvár (1922, 1923 és 1924)	22000
Debrecen városa (1922)	10000
Dongó Gyárfás Géza, Sátoraljaújhely (1924)	118000
Ecseri Lajos, Szentes (1923 és 1924)	100000
30 Erdélyi Lajos, Budapest (1923 és 1924)	12000
Erdős János, Rákosszentmihály (1917, 1920 és 1923)	1000
Erdős János nevére tőkésítés (1917)	600
Gróf Festetics Sándor, Budapest (1915)	200
Báró Forster Gyula, Budapest (1904)	200
35 Frencz Géza, Budapest (1923 és 1924)	10000
Gálos Rezső, Győr (1921, 1922, 1923 és 1924)	59500
† Gárdonyi Géza, Eger (1921)	300
Gombácssy Imre, Budapest (1924)	100000
Gombocz Zoltán, Budapest (1908, 1910, 1920, 1921, 1922, 1923 és 1924)	100000
40 Győr: Pápóci prépostság könyvtára (1908 és 1923)	1200
Győr: Női felső kereskedelmi iskola (1921)	500

	Korona
† Gyulai Pál, Budapest (1904)	200
Halász Dénes, Sárospatak (1920 és 1923).....	500
Hartyáni Zoltán, Cegléd (1922)	2000
45 † Heinrich Gusztáv, Budapest (1905)	200
Heltai Lajos, Budapest (1923).....	100000
† Herman Ottó, Budapest (1912)	200
Hirschler József, Kolozsvár (1909)	200
Hóman Bálint, Budapest (1923 és 1924)	12000
50 Horger Antal, Szeged (1915, 1921, 1922, 1924 és 1925)	200000
Horger Antal neje emlékezetére (1916, 1918, 1924 és 1925).....	200000
† Báró Hornig Károly, Veszprém (1904)	400
Hornyánszky Viktor, Budapest (1904, 1920 és 1923).....	6000
Horváth Endre, Budapest (1922).....	1000
55 Horváth János, Budapest (1915 és 1921)	400
Pálóczy Horváth Zoltán, Budapest (1923).....	2000
Jakubovich Emil, Budapest (1921, 1922, 1923, 1924 és 1925).....	137000
Jambrekovich László, Budapest (1919)	200
Ifj. Jambrekovich László, Budapest (1923)	5000
60 † Jánosi Gusztáv, Veszprém (1905)	200
† Joannovics György, Budapest (1906).....	200
József főherceg Ó Fensége (1921)	2000
Karácsonyi János, Nagyvárad (1925).....	1000000
Gróf Károlyi Gyuláné, Mácsa (1919)	200
65 † Katona Lajos, Budapest (1906)	200
Kecskemét városa (1923)	10000
Kis-Erős Ferenc, Kalocsa (1920)	300
Kismarton: Esterházy hercegi könyvtár (1923, 1924 és 1925)	1880000
Klemm Antal, Pannonhalma (1920, 1921, 1923 és 1925)	20500
70 Kollányi Ferenc, Nagyvárad (1920, 1921 és 1922)	2000
Kránitz Kálmán, Veszprém (1905)	200
† Gróf Kuun Géza, Marosnémedi (1904)	200
† Latzkó Antal, Budapest (1904)	200
† Lehr Albert, Budapest (1910)	200
75 Lengyel Lajos, Budapest (1919)	200
Lenk Adolf, Budapest (1919).....	200
Losonczy Zoltán, Budapest (1923, 1924 és 1925).....	203000
Mader Béla, Budapest (1923)	2000
Gróf Mailáth Gusztáv Károly, Gyulafehérvár (1908).....	200
80 Majovszky Pál, Budapest (1920)	300
Manninger Vilmos, Budapest (1919 és 1921).....	700
Manninger Vilmosné, Budapest (1919 és 1921)	700
Melich János, Budapest (1916, 1920, 1923 és 1925)	102300
† Nagy Ernő, Kolozsvár (1906)	200
85 R. Nagy László, Budapest (1923)	2000
† Nátly József, Budapest (1921 és 1922).....	1500
Neményi Sándor, Budapest (1924)	100000
Ország Sándor, Budapest (1924)	850000
Óvári Ferenc, Veszprém (1905 és 1920)	300
90 Palkovics Sándor, Egervár (1922, 1923 és 1924)	12000
Pannonhalma: Szt. Benedek-rend főkönyvtára (1922).....	2000
Pápay József, Debrecen (1922, 1923, 1924 és 1925)	153000
Pázmán József, Budapest (1923).....	2000
Pécs: Ciszt. főgimnáziumi önképzőkör (1906)	200
95 † Péller Pál, Veszprém (1905).....	200
Perczel György, Budapest (1921, 1922 és 1924).....	120000
Pintér Jenő, Budapest (1913, 1923 és 1924)	67000
† Főr Antal, Esztergom (1904)	200
Putnoky Imre, Budapest (1923)	5000

	Korona	
100	Quittner Ervin, Budapest (1925)	850000
	Rada István, Veszprém (1905 és 1920)	300
	Radó Antal, Budapest (1918)	200
	Ifj. Radványi Sándor, Kótaj (1923)	2000
	† Réthei Prikkel Marián, Győr(1922)	1000
105	Rexa Dezső, Budapest (1923)	2000
	Rust József, Budapest (1906)	500
	Sági István, Budapest (1923, 1924 és 1925)	150000
	† Semsey Andor, Budapest (1904 és 1912)	4000
	Simon György, Veszprém (1922)	3000
110	Sopron városa (1922)	5000
	Stoll Ernő, Nyíregyháza (1922)	1000
	Szabó Béla, Újszentanna (1918)	200
	Szacelláry György, Budapest (1921)	2000
	Szeged: Tud. egyet. m. nyelvészeti szeminárium (1908)	200
115	Székely István, Budapest (1921, 1922 és 1925)	235700
	Szendrey Zsigmond, Budapest (1923 és 1924)	15000
	† Szily Kálmán, Budapest (1904, 1920, 1921, 1922 és 1924) ..	100000
	Szily Tamás, Gödreszentmárton (1922)	2000
	Szinnyei József, Budapest (1906, 1920, 1922 és 1923)	101000
120	† Gróf Szögyény-Marich László, Berlin (1905)	200
	Szöts Ferenc, Budapest (1904, 1922 és 1923)	1000
	† Tagányi Károly, Budapest (1920, 1922 és 1924)	26000
	† Thallóczy Lajos, Bécs (1916 és 1918)	400
	Tolnai Vilmos, Pécs (1917, 1920 és 1924)	100300
125	Tóth László, Budapest (1923 és 1924)	23000
	Trócsányi Zoltán, Budapest (1917)	200
	Vargha Damján, Pécs (1912, 1913 és 1923)	2700
	Vargha Gyula, Budapest (1922)	2000
	Varsányi Emil, Budapest (1920)	200
130	Veszprém: Papnövelde könyvtára (1906)	200
	Veszprém városa (1922)	2000
	Veszprémi Takarékpénztár (1922)	2000
	Gróf Vigyázó Ferenc, Budapest (1923)	200000
	Vikár Béla, Budapest (1920, 1921, 1922, 1923, 1924 és 1925) ..	61700
135	Viszota Gyula, Budapest (1919)	200
	Wiklund Károly Bernát, Upsala (1920 és 1921)	3600
	† Wodianer Artúr, Budapest (1904)	200
	Zalán Menyhért, Pannonhalma (1922)	1000
	Gróf Zichy István (1919, 1920, 1922, 1923 és 1925)	176600
140	† Gróf Zichy Nándor, Adony (1916 és 1921)	2000
	Zirc: Apátsági könyvtár (1905 és 1922)	2000
	Zlinszky Aladár, Budapest (1918 és 1921)	500
	Zolnai Gyula, Pécs (1913, 1917, 1922, 1923 és 1924)	1000000
	Zsirai Miklós, Budapest (1922 és 1924)	100000
145	Zsiros Lajos, Nagyikinda (1919)	200

In lo vram turgia the kyngend hoph Brynnynd myth Gmtrkavala a3 Sologyflet
Dovysla vramnyk turgid Brynnynd boggy a3th nykyre mydgyndgyra mygy
kygylthye / Enf vado kygylthym Jpan forada boggy tsemffly H vevknydgykeme
umday lo veygyre / a3th turgid Brynnynd boggy agym / Hthym vnykyvallyon
Zolank kyvallyat the fffekemrb / A3th a3 kvarkatth a3 mydgyrae kygylth
gyva hamavak fit kygylthye amud hamavakly felfykyngy3
Jklyda athyadya

Handwritten signature and text: "Vingyfo suv / Hkiao si / kyvallyat" with a large flourish above and "nve" and "muv" below.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXI. KÖTET.

1925. JAN.—ÁPR.

1—4. SZÁM.

A SZAMOSHÁTI NYELVJÁRÁS HANGLEJTÉSFORMÁI.

I. Bevezetés.

1. A magyar hanglejtésről szóló régibb fejtegetések részben hiányosak, részben tévesek.¹ GOMBOCZ ZOLTÁN tűz ki újabban szabatos programot az e téren végzendő feladatokról s cikkében a magyar hanglejtés fontosabb kérdéseiről is tanulságos megjegyzéseket tesz.² TOLNAI VILMOS kizetes vizsgálat alá veszi a magyar köznyelv hanglejtésének kérdését s a kérdő mondat hanglejtésformáiról részletes fejtegetést közöl, szabályszerűségeket állapít meg s róluk szemléltető schemarajzokat is mutat be.³ Fejtegetésében vázolja a hanglejtés kérdésének nyelvtudományunkbeli irodalmát is. TOLNAinak találó műszavai vannak az egyes, itt fölmerülő hangtani jelenségekről s ezeket alkalmazzuk a jelen fejtegetésben is az itt-ott szükséges kiegészítésekkel. TOLNAI említett értekezésében a magyar köznyelvnek mutatja be néhány hanglejtésformáját. En az alábbiakban egy nyelvjárás hanglejtésének összes formáit be fogom mutatni a TOLNAIéhoz hasonló eljárással. Ezt a hanglejtésmódot a szatmármegyei szamosháti nyelvjárásban figyeltem meg, melyben évek óta végzek gyűjtéseket. E hanglejtésmód földrajzi határait megállapítani nem tudom, mert nemcsak a saját nyelvjárásomra szorítkozik. Ez van meg Szatmár megye északnyugati szögletének és Bereg megye déli részének palócos nyelvjárásában. Ez van meg Ugocsa megye déli részében, a szatmárnémeti és szatmárhegyi *í-ző* szigetben s a Nagykároly környéki falvakban kezdődő *í-ző* nyelvjárásban. A debreceni híres „éneklo hangsúly“⁴ sem egyéb, mint nyelvjárásunk hanglejtésmódjának egyik formája (44., 45.).⁵ Mielőtt azonban a kérdés részletesebb fejtegetéséhez fognék, néhány bevezető megjegyzést bocsátok előre részben kiegészítésül a TOLNAI elméleti fejtegetéséhez.

¹ MNy. XI, 55. kk. — Nyk. XXXIV, 239.

² A mondat zenei hangsúlyáról. Uránia, VIII, 129. kk.

³ Adatok a magyar hanglejtéshez. MNy. XI, 51., 108., 152.

⁴ Nyr. XIX, 70.

⁵ MOLECZ B. megjegyzése (A magyar szórend történeti fejlődése, 15), hogy ilyen „éneklo hangsúlyozás“ minden magyar vidéken hallható, aligha helyes, mert pl. a székely hanglejtés egészen elüt a mienktől s talán Dunántúl sincs meg, legalább ottani nyelvjárásstanulmányban nem találtam róla említést. Mindenesetre szükséges volna a hanglejtésformák határait megállapítani és más nyelvjárásokbeli típusokkal összehasonlítani.

2. Mellőzve a beszéd optikai tényezőinek jellemzését, fejtegetéseink csak az akusztikai tényezőkre, ott is csak a beszéd hangzó vagyis zöngés (zenei) elemeire vonatkoznak. Az emberi beszéd zöngés elemei a hangszalagok periodikus rezgéseiből keletkeznek a szájüregben mint resonatorban történő megfelelő módosításokkal és mint minden zenei hangnak, négy tulajdonságuk van: 1. *hangszínük*, 2. *tartamuk*, 3. *erősségük* és 4. *magasságuk*. Ez a négy tulajdonság háromféle szempontból vizsgálható: fizikai, beszédmechanikai és lélektani szempontból. A nyelvtudós a fizikai szempontot sem hagyhatja figyelmen kívül, de főként mégis a beszédmechanikai vagy hangképzési meg a lélektani szempont érdekli. A fizikai hangban és ennek beszédhanggá való képzésében mindig valami lelki hatás fejeződik ki, mint a beszéd igazi tartalma. Ha képekben szólva az első kettőt a beszéd testének neveznök, az utóbbi a beszéd lélkének volna nevezhető.

3. A *hangszín* fizikailag függ a hangzótest anyagától és a hang összetételétől. Ugyanaz a *c* hang más színű, ha acél, más, ha üvegrudacska adja, más a hegedűnek, fuvolának vagy az embernek a *c* énekhangja. A hangot, amint az a fülünkbe jut, hajlandók vagyunk egyszerű jelenségnek felfogni, pedig az egyszerű hang igen ritka. A legközönségesebben előforduló hangok, tehát a zenei hangok és a beszédhangok több egyszerű hang összetételéből származnak. Azok a részhangok (partialis hangok), melyekből egy összetett, tehát zenei vagy beszédhang áll, magasságuk sorrendjében a természetes számsor szerint viszonylanak egymáshoz. A legmélyebb részhangot nevezik alaphangnak. Ez határozza meg az egész hang magasságát. A többi részhang az alaphangnál magasabb, ezért felhangoknak vagy harmonikus hangoknak hívják őket. Az alaphang viszonylagos rezgési számát 1-gyel jelölve, a magasságban fölötte következő felhangok 2, 3, 4 stb. arányában csatlakoznak az alaphanghoz. A hangszín most már attól függ, milyen rendű és erősségű részhangok egyesülnek a létrehozott hangban.

4. Az előbbieken jellemzett hang az illető hangforrásnak *sajáthatangja*. A zenében az ilyen saját hangok is ritkák. Hangszalagjainknak saját hangját pedig sohasem halljuk. A fuvola, zongora, hegedű stb. hangjai resonatorral vannak kapcsolatban. Ilyen resonator szerepe van az emberi beszédhang képzésében a garatnak, az orrüregnek s különösen a szájüregnek. Ezeket együttvéve toldalékcsőnek nevezik. A resonator nem hangforrás, de az egyes részhangokat erősítheti vagy tompíthatja s ezzel a hangszíne állandóan módosító befolyást gyakorol. Minden üregbe zárt levegő resonator gyanánt szerepelhet egy hangforrás számára s minden resonator bizonyos magasságra van hangolva, mely alkalmas eszközökkel meg is állapítható. A resonator a vele egymagasságú vagy harmonikus hangokat erősíti, a föle különbözőket gyöngíti. Ha pl. egy resonator

saját hangja c^2 , erre nemcsak egy c^2 hang lehet indító hatással, hanem — bár gyöngébben — mindazon hangok, melyeknek a c^2 harmonikus felhangja, tehát c^1 , f vagy e stb. is (JESPERSEN: Phonetische Grundfragen, 70. l.). A szájüregnek, illetőleg az egész toldalékcsőnek mint resonatornak tehát a hangszínre fontos befolyása van. A szájüreg alakja sokféleképen módosítható s ennyiféleképen változhatik mint resonatornak saját-hangja is. BREMER tüzetesen foglalkozván e kérdéssel, a resonator alakja szerint változó sajáthangról azt állapítja meg, hogy ez annál magasabb, minél rövidebb a rezonáló üreg, minél nagyobb a nyílása, minél tágabb a resonator a nyílás felé és minél szűkebb a hátsó része (BREMER: Deutsche Phonetik, Leipzig, 1893. 117. kk.).

5. A hangszín fiziológiai alapja a beszélő egyén szervi sajátágaiban van. Nemcsak a férfi, nő, gyermek, ifjú és öreg ember hangszíne különbözik egymástól, hanem az egyes egyéneké is. Ezért ismerhet meg pl. a vak ember valakit a hangjáról. A hangszín tehát valamely egyén hangjának állandó jellemzője. Állandósága azonban alapul a beszéd mechanikáján is. Az egyes beszédhangoknak megvan a maguk határozott hangszíne. Az $á$ hangnak pl. más a hangszíne, mint pl. az ugyanazon magassággal és erővel ejtett $í$ hangnak.

A szervezet okozta állandóságon belül lelki hatások következtében a hangszín folyton módosulhat. Különböző lelki állapotok következtében a beszélő szervezet egyes részeinek helyzete, állapota éppúgy változhatik s az így módosult helyzetben létrejött módosult hangszín éppoly állandó és fontos kísérője a beszédnek, mint pl. az arcjáték. Ily módon a hangszínek a beszédben jelentéstani szerepe is van. A beszélő embernek már a hangszínéből kiértjük, hogy rosszkedvű-e vagy jókedvű. A hangszínből az is kierti a beszélő lelki-állapotát, aki nem érti az illető nyelvét. A neheztelés takarójába öltözött, jóindulatú korholásnak más hangszíne van, mint a csipkelődő gúnynak; a száraz, rideg beszédnek más; mint a szeretet meleg, érzelmes hangjának. Minden ember egyéni hangszíne lelki hatások következtében számtalan módosulásra képes a jókedvű teleszájúságtól le a düh sziszegő rekedtségéig. Most kenetesen vibráló, majd hízelgően fuvolázó. Sem írásban, sem képen nem lehet szemléltetni a hangszínek ezt a nevezetes beszédbeli szerepét. Ezért értelmezhetette más-másképen az apa és a fiát kényeztető anya az egyszerű diáknak e rövid, de velős levelét: „Apám, pénzt. Fiad János.“

6. A hang másik tulajdonsága a *tartama*. A rezgések egymásutánja időben történik s a hangbenyomás addig tart, ameddig a hangzó test megfelelő számú rezgést végez. A beszédről szólva a hang tartamának hangképzésbeli értéke is van. Az *akol* szóban az *a* hang rövidebb tartamú, mint az *alma* szó első tagjában. Az *utas* szó *u* hangja rövidebb, mint

a *kút* szóé. Minden egyes beszédhangnak megvan a maga jellemző viszonylagos időtartama. Az egyes hangoknak ez a viszonylagos hosszúsága a beszéd tempójának változásaiban is állandó marad.

Az egyes emberek beszédgyorsaságának is általában megvan a maga egyéni, állandó tempója. Sőt néprajzi sajáttság is fejeződik ki a beszéd gyorsaságában vagy lassúságában. Egy-egy nyelvjárásnak jellemzője a lassú, a másoknak a szaporább beszéd. De nemcsak nyelvjárások, hanem egész nyelvek is különbözhetnek egymástól e tekintetben.

7. Miként a hangszínek, a hangtartamnak módosulásai-
ban is fejeződhetnek ki lelki hatások. Az öröm gyorsabb, a szomorúság, fájdalom lassúbb, vontatottabb beszédben nyilvánul. Az összefüggő beszédben a fontosabbaknak tartott mondatokat lassabban ejtjük ki, mint a kevésbé fontosakat. De a beszéd tempója nemcsak a lelki állapottól függ. Egyes mondatokon belül is folyton változhatik. Ha igen hosszú hangsort kell egymásután (egy szuszra) kiejteni, a beszéd tempója gyorsabbá válik. Időtartam tekintetében a mondatok s az egész beszéd egyes, többé-kevésbé egyenlő tartamú szakaszokra oszlanak, melyeket a szólam-hangsúly kapcsol egybe s kisebb-nagyobb szünetek választanak el egymástól. Ez a beszédbe bizonyos időbeli ritmust hoz, melyet művészi formájában az időmértékes költemények ritmusa állít elénk. Versek felolvasásánál a szótagok tartamára a ritmus észrevehető befolyást gyakorol. Ha pl. a ritmus szerint olvasom e népdalt:

Erik a szöllő, hajlik az ága, fodor a levele;

Két szegény legény szántani menne, de nincsen kenyere

a második sor első ütemének *gény* szótagjában az *é* hang észrevehetően rövidebb, mint a *két* szó *é*-je. A második ütem (legény) *le* szótagja pedig hosszabb, mint az első ütem *szegény* szavában a *sze* szótag.

8. A *hangerősség* a beszédben a kilehelés erőbeli változásaitól függ. A hang erőssége a beszéd hallhatóságát mozditja elő. Ebben van artikulátorikus szerepe. A beszédnek általában van egy bizonyos viszonylagos erősségi foka, mely legkisebb a közönséges beszélgetésnél. Ha nehéz hallású emberrel beszélgetünk vagy ha valaki tágas teremben nagy közönségnek szónokol, nagyobb erővel kell kiejtenie a beszédhangokat. A szabadban nagy közönség előtt szónokló, a távolba kiabáló, vagy segítségért kiáltó ember a legnagyobb hangerősséget fejt ki. Rendesen azonban minden ember beszédének van bizonyos átlagos, egyénileg jellemző erősségi foka, mely függ főként az illetőnek testi szervezetétől, de a megszokástól is. A rendes férfihang erősebb, mint a nőké, a fiataloké erősebb, mint az öregeké.

9. A beszéd erősségi fokának változásaiban lelki tényezők is igen fontos szerepet játszanak. Az indulatos beszéd természeténél fogva erősebb hangejtéssel jár, mint a nyugodt közlés. De a nyugodtan közölt mondatokban is sok fokozaton mehet át a hang erőssége. Vannak egyes szótagok, melyeket jóval hangosabban ejtünk a többinél. Ezt a szótagot hangsúlyos szótagnak, magát a jelenséget pedig hangsúlynak nevezük. A hangsúlynak többféle magyarázata lehet. JESPERSEN négyféle hangsúlyt különböztet meg: *történeti hangsúlyt* (traditioneller Druck), *értékhangsúlyt* (Wertdruck), *szólamhangsúlyt* (Einheitsdruck) és *ritmikai hangsúlyt* (rhythmischer Druck) (Lehrbuch der Phonetik², 220.). a) A hangsúlynak a jelenségek egy részében sem lélektani, sem fiziológiai magyarázata nincs, tisztán hagyományos, *történeti hangsúly*. A magyarban pl. a szó első tagjának hangsúlyozása vált történetivé. A franciában megmaradt a latin hangsúlyozás helye s az utána következő szótag vagy szótagok eltűnésével a szó hangsúlya a végső szótagon maradt meg. Eredetileg a történeti hangsúlynak is bizonyára meg volt a maga (lélektani vagy fiziológiai) magyarázata. — b) Az *értékhangsúly* a mondatban lélektani, még pedig értelmi szerepet tölt be: t. i. vele valamit kiemelünk. A kiemelés szükségét legtöbb esetben valami ellentét okozza. Pl. *Nem·ki·ment belőle, benn·szorult a pá·ra. Te·csaltál: meg. Pé·ter volt az el·ső.* — c) Másik lélektani szerepe a hangsúlynak az, hogy a mondat egyes szavait egymáshoz való viszonyuk szerint egy csoportba fűzze vagy szétválassza, vagy, hogy egyszerűen a mondat egy szakaszát megjelölje: ez a *szólamhangsúly*. Az összetartozó szavakban a hangsúlyos szótag mintegy jelzi a csoport egységét. Ezt nevezhetnők alárendelő hangsúlynak. Pl. *Nyolc·századoknak vérzivatarja közt rongált Budának tornyai ál·lanak. Szép·magyar leventék, a·ranyos vitézek! I·hol jön szár·nyas lovon szép·piros hajnal.* — Ha egyenrangú bővítmények vannak valamely kifejezésben, szétválasztás a hangsúly szerepe. Ez esetben a mellérendelt bővítmények mindegyikének a hangsúlya. E hangsúly a mellérendelő hangsúly. Pl. *Lel·kemtől lelkezett gyö·nyörű magzatom* (= lelkeimtől lelkezett és gyönyörű...). *E·zer ki·lencszáz ti·zenhat·. Ta·nulságos és szép·könyv.* — d) A *ritmikai hangsúly* a ritmusnak fiziológiai elvén alapul. Ritmusa lassankint mindenféle munkának formálódik, amint szabályossá és végül gépiessé válnak az egyes munkamozdulatok. A munka ritmusa a szervezetre nagy erőmegtakarítást jelent, a gépiessé, szabályossá vált munkamozdulatok végzése sokkal könnyebb, mint a szabálytalanoké. (V. ö. BÜCHER: Arbeit und Rhythmus.) A beszéd ritmikus tagozódása is erőmegtakarítást jelent a szervezetre. Innen van, hogy versek felolvasása kevésbé fárasztó, mint a prózáé. (JESPERSEN, I. m. 219.) Azt a hangsúlyt, melyet a szervezet

természetes ritmusösztöne teremt a beszédben, ritmikai hangsúlynak nevezzük. Versek olvasásakor önkénytelenül is a ritmikai hangsúly kerül uralomra. A gyermek nem is tud ellentálni a ritmus befolyásának s nagy kedvet is talál benne. Gyakran hallottam Egriben a kántálóktól a következő verset a megjelölt hangsúlyozással:

*El-jött már kará: csony || bor-zos szakállá: val, ||
 Ki-szakadt a csiz:mám, || nem-győzőm kapcá: val. ||
 Ad-janak egy ga: rast, || a-kar egy petá: kot, ||
 Hadd-tétessek a:lá || egy-nagy bolond tá: kot.*

De nyelvjárásunkban a prózában is észrevehető a ritmus befolyása. A nyomatékos mondatoknak van egy befejező hangsúlya, mely szabályosan mindig az utolsó, illetve az utolsó-előtti szótaghoz van kötve tekintet nélkül arra, hogy e szótag szóközépen van-e vagy szó kezdetén vagy szó végén. A hangsúlynak e szabályos helyhez kötöttsége a ritmus elvére utal bennünket. Pl. *Meg-mondalak édesapám:nak.* A *meg* szótag hangsúlya értékhangsúly, a *pám* szótagé ritmikai hangsúly. Ilyen ez is: *Te-csáltál:meg.* E mondatokban a nyomatékos rész a mondat élén áll értékhangsúllyal s a nyomatéktalan résznek ritmikai hangsúlya van az utolsó-előtti szótagon. Ha a nyomatékos rész a mondat végére kerül, a ritmikai hangsúly az utolsó szótagon van, a nyomatéktalan előkészítő résznek pedig szólamhangsúlya van. Pl. *A gyermek a két-szemed legyen:.* Az első hangsúly szólamhangsúly, a második értékhangsúly, az utolsó pedig ritmikai hangsúly. A háromféle, nyelvünkben szokásos hangsúly közül a szólamhangsúly nyelvjárásunkban (s az egész magyar nyelvben) a nyomatéktalan mondatok uralkodó hangsúlya. A nyomatékos mondatok előkészítő részében is szólamhangsúly van. Értékhangsúly a nyomatékos mondatok nyomatékos részén van. A ritmikai hangsúly pedig nyelvjárásunk nyomatékos mondatainak végén szabályszerű. Legerősebb nyomatékkal jár az értékhangsúly, leggyöngébbel a ritmikai hangsúly.

Általános törvényül föllálítható, hogy a hangsúly helye s az egyes szótagoknak egymáshoz való erősségi viszonyai a beszéderősség bármily fokán állandók maradnak.

A mondatoknak erősség szerint való ritmikus tagozódása művészivé fejlődött formájában a hangsúlyos vers ritmusában áll előttünk.

10. A *hangmagasság* fizikailag a rezgések számától függ. Minél több a rezgés egy másodpercenyi idő alatt, annál magasabb a hang, minél kevesebb, a hang annál mélyebb. A hangmagasság artikulátorikus szerepe is, mint a hangerősségé, a

hallhatóság előmozdításában van. Felelés közben nem értem jól, hogy mit válaszol a tanuló a kérdésekre. Mondom neki, hogy ismétlje hangosabban. Erre ő az előbbi választ nemcsak erősebb, hanem jóval magasabb hangon is ismétli. BREMER beszéli el a következő jellemző, idevonatkozó esetet. „Társaságban mesélem, hogy Párisba akarok menni („nach Paris“: *terz*). Nehéz hallású szomszédom azonban nem értette. „Nach Paris“ (*quint*), felelem érthetőbb hangon. Mivel azonban még most sem értette meg, még nyomatékosabban ismétlem: „nach Paris“, s hangom egy egész *oktávával* emelkedik.“ (Deutsche Phonetik, 195. l.) A magasság a beszédben igen gyakran módosul: hol fölemelkedik, hol leszáll, mint az énekekben. Beszéd és ének közt csak fokozati különbség van. WUNDT szerint a közönséges beszéd melódiája úgy viszonylik az ének melódiájához, mint a beszéd természetes ritmusa a költészet ritmusához: a művészi formák mindkét esetben csak továbbfejlődései a nyelvben meglevő sajátságoknak. (Völkerpsychologie, I., 2.: 146.)

A hangmagasságnak általában a beszédben való változásait *hanglejtésnek* nevezzük (TOLNAI, KUNOSS: MNy. XI, 54., 57.). Az egyes mondatoknak már viszonylag állandóbb, schemába foglalható hanglejtésük van, melyet *mondathanglejtésnek* nevezhetünk. Az elszigetelt, magában álló szó határán belül történő magassági változásokat *szóhanglejtésnek* mondjuk.

11. A hangmagasság és hangerősség, „zenei hangsúly“ és „erősségi hangsúly“ egymáshoz való viszonyukat tekintve, a legtöbb esetben párhuzamosak egymással. JESPERSEN a hangsúlyt azon tényezők közé számítja, melyek befolyással vannak a hanglejtésre. A legtöbb nyelvre vonatkozólag azt lehet mondani: minél erősebben ejtünk ki valamely szótagot, annál inkább hajlunk annak emeltebb hangon való ejtésére. (C. JESPERSEN: Lehrbuch der Phonetik², 226.) E. A. MEYER mérései szerint a hangerősségnek jelentékeny befolyása van a magasságra (JESPERSEN, 239). Viszont SIEVERS azt a tételt állítja fel, hogy a nyelv magassági és erősségi változásai egymástól függetlenek. Összefüggésük, ahol megvan, nem szükségszerű, belső összefüggés, hanem tisztán megszokás (Grundzüge der Phonetik⁵, 244.). Valóban, az említett kétféle hangminőség keresztezheti egymást, vagyis ejthetünk hangsúlyos szótagot mélyen s nála kisebb erősségű szótagot magasabban vagy megfordítva. Nyelvjárásunkban azt a szabályszerűséget figyelhettem meg, hogy a hangsúlyos szótag lehet ugyan mély is, magas is, de rendszeren a mondathanglejtés hangterületének két szélé felé hajlik, tehát a mondathanglejtés középmagasságától vagy feljebb, vagy lejjebb. Különben a két sajátságnak egyező artikulatorikus szerepe is összefüggésük mellett bizonyít.

12. A hanglejtés lelki tényezői közül JESPERSEN az érzelmi oldalt emeli ki: a kedély elevenségét (i. m. 226.). Az eleven,

friss kedélyállapot gyors izommozdulatokat eredményez s a hangszalagokat is későbbekké teszi egyrészt magasabb hangfekvés, másrészt változatosabb hanglejtés és nagyobb hangközök létrehozására. Hasonlítsuk össze pl. egy eleven kedélyű gyermek beszédét egy lomha, közömbös, nehézkes eszjárású emberével. Érdekes adalékok a nyelvész számára az orvosi megfigyelések a különböző elmebajokban sínylő betegek hanglejtéséről (JESPERSEN i. m. 227.). TOLNAI a hangsúly és hanglejtés lelki tényezőiről azt jegyzi meg, hogy „míg a hangsúly lelki okát az *értelemben* kell keresnünk, addig a hanglejtését az *érzelemben* van.“ (MNy. XI, 54.) A tapasztalat azt mutatja, hogy az erősségi és magassági változásokban egyaránt szerepelnek értelmi és érzelmi tényezők. Amint a hangsúly egyes formáihoz a mondatnak bizonyos állandó jelentései kapcsolódtak, úgy kapcsolódott egy-egy hanglejtésformához a mondatnak egy-egy állandó jelentése. A magassági különbségek WUNDT szerint is határozott jelentésmódosulásokkal kapcsolódnak, épúgy mint sok esetben az erősségi hangsúlynál (Vp. I., 2:420.).

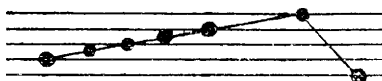
13. JESPERSEN a hanglejtés tényezői között etnográfiai különbségek kifejeződését is említi. (i. m. 229.) STORM szerint a franciák többnyire tenorszerű hangon, a germán népek basszusszerű hangon beszélnek. Az olasz viszont gazdagabb modulációval, nagyobb hangközökkel beszél, mint a francia. Az olasz mondatmelódia egy germán előtt természetellenesen élénk, a francia sajtyszerűen túlfinomodott. A spanyol beszéd mélyebb, méltóságosabb, férfiasabb és határozottabb intervallumokkal történik, mint a többi román nyelveké. (Idézi JESPERSEN 230.) Különben ez nyelvjárások szerint is változik. A székelyt a hanglejtéséről első hallásra föl lehet ismerni. Sokkal magasabb hangfekvéssel és nagyobb hangközökkel beszél, mint a kevésbé temperamentumos, nyugodtabb alföldi. (A hanglejtésnek dialektusok szerinti különbségeiről v. ö. még BREMER: Deutsche Phonetik, 1893. 195. l.)

14. A *hangfekvés* egy mondat határain belül határozott, de az összefüggő beszédben mondatonként ingadozhatnak, lehet magas, közepes vagy mély. A lelki tényezők itteni szerepéről már volt szó (12.). Az öröm általában magasabb hangfekvésű beszédben, a fájdalom, szomorúság mély hangfekvésű beszédben nyilvánul.

15. A *hangmenet*, vagyis a mondat hangmagasságának egymásutánja lehet: a) *Egyenletes*, ha az egymásután következő hangok magassága változatlan. b) *Emelkedő és ereszkedő*: az egymásután következő szótagok lassú emelése vagy lebecsátása. c) *Szökő és eső*: hirtelen, közbeeső hang nélkül való emelkedés vagy esés. d) *Sikló* hangmenet: egy szótagban történő le- vagy felsiklása a hangnak, mint a zenében a glissando. (V. ö. TOLNAI, MNy. XI, 115.) (V. ö. még 24—29.)

16. *Szóhanglejtés*, mint említettük, a különálló, egyes szó hangfekvése és hangmenete. SIEVERS szerint a nyelveket két csoportra oszthatjuk aszerint, amint határozottan vagy határozatlanul kifejeződő szóhanglejtésük van. (i. m. 246.) A magyar nyelvnek nincs határozottan kifejeződő szóhanglejtése. A többtagú szavaknál az első szótagot rendszeren kissé emeltebb hangon ejtjük, mint a következőket. Ilyen határozatlan szóhanglejtésű nyelv pl. a német, angol és francia is. Mindenikben a hangsúlyos szótag a magasabb hangú. Viszont pl. a svéd és norvég, a szerb és horvát meg a japán és kínai a határozott szóhanglejtésű nyelvek közé tartoznak. Az olyan nyelvekben, ahol ilyen határozott, modulatióban gazdag szömelódia fejlődött ki, ott a szóhanglejtésnek jelentéstani szerepe is van. Pl. a japánban vannak olyan szavak, melyeknek jelentése a magasság szerint kétféle. A *su* japán szó más-más magassággal ejtve jelenthet 'madárfészket' és 'ecetet'. Sőt ERNST A. MEYER a kyotoi japán dialektusból olyan szót is mutat be, melynek három különböző hanglejtés szerint három jelentése van. A *tsuru* japán szó aszerint, hogy milyen hanglejtéssel ejtjük, ezeket jelentheti: 'íjhúr', 'horgászás', 'daru'. (E. A. MEYER: Der musikalische Wortakzent im japanischen. Le Monde Oriental, I: 77.) (E téren a kutatás főbb eredményeit közli ROUSSELOT: Principes de Phonétique Experimentale, II, 1010 kk.)

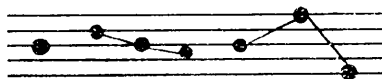
17. A *mondathanglejtés* egyes formáihoz is bizonyos jelentés van kötve. Egy mondat két különböző hanglejtésformában különböző jelentésű lehet. 'Minden rendben van' e mondat ereszkedő hangmenettel ejtve állítást jelent, emelkedővel s az utolsó szótagban eséssel pedig kérdést. A mondat-hanglejtés kétféle lehet: *tiszta* és *vegyes* (ideeller und empirischer Satzaccent, SIEVERS: 243). *Tiszta mondathanglejtés* az, melynek egységét előkészítő rész, kereszteződés, toldódás meg nem zavarja. Szórendi eltérések a mondathanglejtés formájának egységét megbontják s ekkor áll elő a *vegyes mondat-hanglejtés*. A döntő (névmástalan) kérdés tiszta hanglejtése:

Behozzam az üveget?

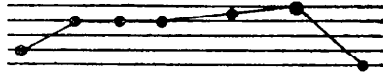
Vegyes hanglejtés:

a) a tárgy mint előkészítő rész a mondat élén:

Az üveget behozzam?

b) a tárgy hangsúlyos:

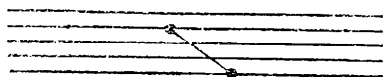

Az üveget hozzam be?

18. Említettük, hogy a hangfekvés egy mondat határain belül határozott, de az összefüggő beszédben mondatonként is ingadozhatik (14.). A hangfekvésnek ez az ingadozása azonban a tulajdonképpeni mondathanglejtést, ill. annak szerkezetét nem változtatja meg. A kérdő mondathanglejtés formája pl. bárminő hangfekvésben változatlan marad. Feladatunk megoldásában a hangfekvésre nem leszünk tekintettel, hanem csak a nyelvtudományi tekintetben elsősorban fontos hanglejtésformák megállapítására és szemléltetésére szorítkozunk. A szemléltetést a TOLNAI módszeréhez hasonlóan vonalakkal végezzük. A vonalak a hangmenet irányát jelölik, a kövér pontok a mondat egyes szótagjainak egymáshoz viszonyított magasságát. A vonal megszakadása a nyomatóktalan mondatban hangmeneteket választ el egymástól (szakaszelőzők, szakaszok szerint), a nyomatókos mondatban szakaszelőzőt a szakasztól, előkészítő részt és toldódást a nyomatókos rész melódiájától. A nyomatókos tiszta hanglejtésformákat könnyebb szemlélet kedvéért felbontatlanul ábrázolom. A magassági viszonyok pontosabb szemléltetése végett segítségül vettünk öt vonalat. Megjegyezzük azonban, hogy a vonalra jegyzett pontokat nem szabad hangjegyeknek tekinteni. Az egész jelzés csak schematikus és a szótagoknak csak egymáshoz viszonyított magasságát tünteti fel. Tehát sem a pontos zenei magasságot, sem a szótagok közt levő pontos hangközt nem tüntetik föl. Maga az öt vonal azt az átlagos hangterületet képviseli, melyen a nyugodt közlés mondathanglejtései lefolynak, tekintet nélkül a mondat hangfekvésére. Az öt vonalon nyelvjárásunk mondat-hanglejtéseinek öt tipikus hanghelyzetét jelöljük. Az ötödik vonalon van a magas hang: a tiszta kutató (névmásos) kérdőhanglejtés kezdő, illetőleg a döntő (névmástalan) kérdőhanglejtés záró magassága az utolsóelőtti szótagon (36. kk.). A kérdőhanglejtés legmagasabb hanghelyzeténél valamivel mélyebb, de mindjárt utána következik a közép magas hang: a nyomatókos közlő mondat kezdő magassága.

Sütöl szombaton?

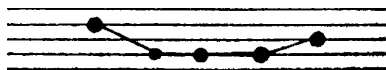

Sütök.

Az első mondatban a *ba* képviseli a magas hangot. A *reá* felelő közlő mondat *sü* szótagja a közép magas hanghelyzetet.

Ezt a hangmagasságot a negyedik vonalra jegyezzük. A következő hangmagasság típusát a nyomatékos mondat záró magassága képviseli, még pedig akár a szökő hangmenetű zárásban, akár az eső hangmenetűben (45.). Mindkét hangmenet magas hangja ezen a magassági helyzetben van. Ezt nevezzük középmély hangnak s a harmadik vonalra jegyezzük. Pl.:

Ka-lácsot sütök:

Ki-sült a kalá:csom.

Az első mondat *ka* szótagja közép magas, *tök* szótagja középmély. A második mondat *ki* szótagja közép magas, *lács* szótagja középmély. Az első mondatnak *lá*, *csot*, *sü* szótagjai egyenletes hangmenetben képviselik a mély hangot. Épp így a második mondatnak *sült*, *a*, *ka* szótagjai. Ezeket a második vonalra jegyezzük. Ez a nyomatékos közlő mondat közepes magassága. A legmélyebb helyzetet foglalja el az alaphang. Legtöbbször a mondat utolsó szótagjának hangmagassága képviseli az alaphangot. Az utolsó mondat *csom* szótagját ilyen alaphangon ejtjük. Alaphangon végződik a fentebb idézett névmástalan kérdés is: Sütöl szombaton? s a felelet: Sütök.

19. Az ilyen módon megállapított hanglejtésformákat pontos mérésekkel ellenőrizni és számszerű pontossággal kifejezni is lehet a rezgési számok megállapításával.

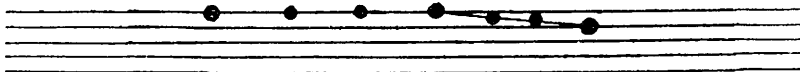
A rezgési számok megállapítása többféle eljárással lehetséges. Gyakori eljárás fonográflemezokről mikroszkóp segítségével megállapítani a rezgési számokat. ROUSSELOT bemutatja a szokásos mérési módszereket és kísérleti eszközöket, közöttük a saját tervei szerint készült óraszerkezet szerint mozgó készülékét, melynek forgó hengerén egy kormozott papírköpenyegre finom tű karcolja a Marey-féle doboz közvetítésével a beszélő szerveinkről reá átvitt rezgéseket (i. m. II, 1162 s kk.). SCRIPTURE is részben gramofon, részben a MAREY-féle doboz segítségével végzett alapos kutatásokat e téren (The Elements of Experimental Phonetics. London, 1904. 52 kk., 195 kk.). Fonétikája végén érdekes táblázatok vannak rezgésfölvételek másolataival. Legegyszerűbb eljárás a MAREY-féle dobokkal a forgó henger kormozott papírköpenyére való rezgésátvitel. Ezt a módszert használta E. A. MAYER is a japán zenei hangsúly vizsgálata közben (Le Monde Oriental, I. 79.). Végül fölemlítjük mint igen szemléltető és tanulságos

könyvet DANIEL JONES: Intonation Curves (Leipzig and Berlin, 1909) című könyvecskéjét, melyben angol, francia és német szövegek melódiagörbéit kottavonalakra alkalmazva mutatja be.

II. Érzelmi tényező a hanglejtésben.

20. A kedélyállapot mind hangfekvés, mind a hangközök nagysága tekintetében módosító hatással van a hanglejtésre (12). Vannak nyelvjárásunkban tisztán érzelmi hanglejtésformák, melyeknek típusait a nyugodt közlés hanglejtésformáiban nem találjuk föl. Feltűnő közös jellemvonásuk a tisztán érzelmi hanglejtésformáknak, hogy a modulatio majdnem teljesen hiányzik belőlük. Vagy egyenletesen magasak, vagy egyenletesen mélyek, vagy lassan emelkedők, vagy hullámzatosak, vagy ellentétesek.

A bámulat, csodálkozó felkiáltás egyenletesen magas hangmenetben nyilvánul, az utolsó szótagokban a hang kissé leereszkedik:

Hogy megnőtt¹ ez a kis jány!

Mijen szép lett ez a búza!

Mijen fekete ez a széna!

Hogy észáratt ez a kis almafa!

Az elszornyúzkodás ellenkezőleg igen mély egyenletes hangmenetben nyilvánul:

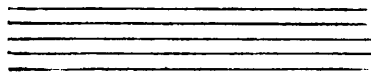
Nahát ez borzasztó!

Nahát eszt nem hittem vóna!

A hitetlenkedés szintén egyenletes mély hangon, csak más hangszínezéssel történik:

Hôgynê!

Â pêrsze!

Ha a csodálkozásba elégedetlenkedés, szomorú töprengés

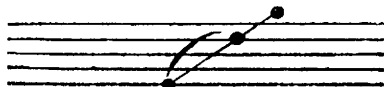
¹ Könnyebb megértés kedvéért példáinkat csak nagyolt fonétikus írással közöljük.

vegyül, a mondat első része magas, második része mély egyenletes hangmenetű:

Milyen gyenge ez a buza, kegyelmes isten!
 Énnye hallod ez a kémény! [Nem akarja ez fel fele szijni
 a füstöt egy cseppet se!]

A megbotránkozással vegyült feddés emelkedő hangmenetben nyilvánul:

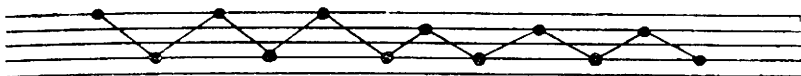
Énnye!

Mijen sáros a csizmád!
 Mijen sáros ez a kerek!

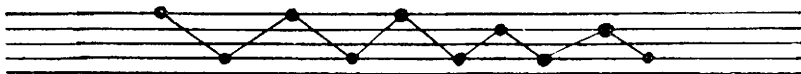
21. Magasfokú indulat esetén, még pedig kétségbeesés, türelmetlen kifakadás, vagy rajongó szeretet nyilvánulása alkalmával figyeltem meg a következő sajtáságos hullámzatos hanglejtésformát:

Kétségbeesés:

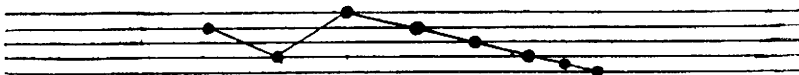
Micsinájjak uramisten micsinájjak!

Türelmetlen kifakadás:

Ne-egyél-meg, hallod, ne-egyél-meg!
 En-nye disz-nó te-remtette! [Hát nem fogadol szót?]

A következő mondatoknak csak első része hullámzatos, a második része ereszkedő:

A-kutya-mindenit neki!
 Az-isten-fáját neki!

Nagy öröm, rajongó szeretet kifejezése (egészen hullámzatos):

Jâj:!
Mi-csináj-jak ve-led drá-ga pu-jám!

A hullámzatos hanglejtés már nem tisztán érzelmi hanglejtés. Részben a nyomatékos mondat, részben a találgató kérdés hanglejtésén alapul (41, 45) azzal a módosulással, hogy a hanglejtés hangközei igen megnagyobbodnak és a szótagok e nagy hangközű két magasság közt hullámznak, csupán az utolsó néhány magas szótagnak van némi lehajlása. Ez az egy magas és egy mély hang szabályos cseréje, illetőleg hullámzása teszi a hanglejtést dallamtalanabbá az eredeti típusokhoz képest.

Az értelmi hanglejtés egy-egy típusából a hangközők megnagyobbodása mellett még egy más módosítással is keletkezhetik érzelmi hanglejtés: t. i. hangcserével. Az a hang, amelyik a nyugodt közlésben magas volt, az indulatos beszédben mély lesz vagy viszont.

A nyomatékos mondathanglejtés magas hangjából igen mély hang lesz:

(Valaki fel akarta húzni a csizmáját, de nem ment. Hosszas erőlködés után a következő hanglejtésű mondatban fakadt ki:)

Nem akar e fel fele jön-ni!

A nyomatéktalan mondathanglejtés mély hangjából igen magas lesz s a magánhangzó megnyúlik. Élénk elbeszélésben hallottam:

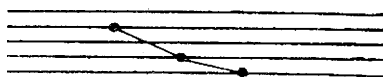

Szidótt, mocskólt, káronkodótt!
Perelték, veszekették!

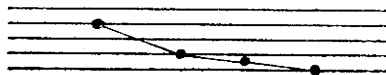
22. E helyen szólunk a megszólítás hanglejtéséről is. Ennek négy faja van. Az egyikkel csak azt jelöljük, hogy az illetőhöz intézzük a beszédet. Ez az egyszerű *megjelölő megszólítás*. Kezdő magassága középmagas, a hanglejtés alaphangon záródik, hangmenete ereszkedő, illetőleg két tagú szóban eső. Pl.:

Miklós!

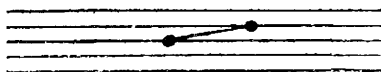

Kádár úr!

Édesapám!

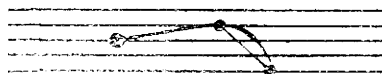
A másíkfajta megszólító hanglejtéssel azt is kifejezzük, hogy az illető figyeljen arra, amit neki mondani akarunk. Ez a *figyelemkeltő megszólítás*. Kezdő magassága középemély s az utolsó szótagban közép magasra emelkedik. Ha az utolsó szótag magánhangzója hosszú, akkor glissando hangmenet, hangsiklás áll elő e helyen. Példák:

Pista!

Mariska!

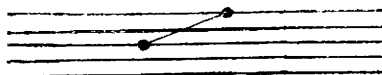

Miklós!

Édesapám!

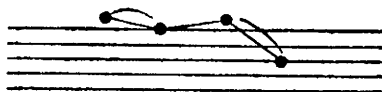
Ha a figyelemkeltő megszólítás zárómagassága a magas hangnak megfelelő fokra emelkedik, akkor e hanglejtéshez bizonyos fenyegető jelentés csatlakozik s a figyelemkeltő megszólításból *fenyegető megszólítás* lesz. Pl.:

Pista! (Vigyázz magadra!)

Ismét más lesz a hanglejtés, ha tőlünk távol levő embereket szólítunk meg, midőn a nagy távolság miatt kiáltásra

van szükség, hogy magunkat megértessük. Ez a *kiáltó megszólítás*. A kezdő és záró magasság igen magas, a megfelelő szótagok hangsúlyosak. A szótagok időtartama a rendesnél hosszabb. Példák:

Pis·tá·!

Klá·rí·!

Ê·desápám·!

Megjegyzendő, hogy a megjelölő és figyelemkeltő megszólítást is ejthetjük kiáltva, csakhogy természetesen a rendesnél erősebb hangon, magasabb hangfekvéssel és a szótagok megfelelő ujtásával.

III. Értelmi tényező a hanglejtésben.

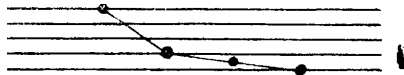
23. Az érzelmi hanglejtésnél a beszédben nagyobb szerepe van annak a hanglejtésnek, melyhez bizonyos értelmi jelentés fűződik. Minden egyes hangcsoportnak, mely a beszéd szolgálatában áll, van bizonyos hanglejtése. Nemcsak a mondat-szakaszok vagy szólamok hangmeneteihez, hanem a hangmenetektől összetett mondathanglejtéshez is határozott jelentés fűződik. JESPERSEN szerint az ereszkedő hangmenet a befejeződés jele, az emelkedő pedig annak, ami még nem kész, ami befejezetlen. Innen magyarázza a kérdés emelkedő és a felelet ereszkedő hangmenetét. (Lehrbuch d. Ph.² 231.) Csakhogy a legtöbb esetben nem egyetlen hangmenetből áll egy mondat, hanem vagy ugyanannak ismétléséből, vagy többféle hangmenetből. A hangmenet legtöbbször csak a mondat egy szólamának hanglejtése, melytől külön kell választanunk az egyes hangmenetektől összetett mondathanglejtéseket.

24. A hangmenetek közül jelentés tekintetében az ereszkedő, emelkedő és az egyenes hangmenetek jöhetnek tekintetbe. A szökő és eső hangmenetek végeredményben nem egyebek, mint két szótagra, a sikló hangmenet pedig egy szótagra korlátozódó emelkedő, illetőleg ereszkedő hangmenet. Úgyhogy igazában csak a fenti három hangmenet van (15.).

25. Az ereszkedő hangmenetnek ugyanaz a szerepe van, mint a szólamhangsúlynak (9.) pl. a nyomatéktalan mondat szólamaiban. Ereszkedő hangmenetű a kutató (névmásos) kérdés hanglejtése is (38.). Csakhogy különbség van a kettő között. Az ereszkedő hangmenetben ugyanis nem egyenletes az ereszkedés, mert a hangmenet első szótagját a másodiktól mindig nagyobb hangköz választja el, itt az ereszkedés esés-szerű, míg — ha a szólam kettőnél több szótagú — a későbbi szótagok ereszkedése lassú, fokozatos. Ez a hangmenetet kezdő esés kisebb hangközű a nyomatéktalan mondat-szólam-ban, mint a kutató (névmásos) kérdés ereszkedő hangmenetében. Megjegyzendő, hogy ez a nagy hangközű esés akkor is megvan a szólamban, ha csak két szótagból áll. Példák:

Pé·ter vót az el·ső.

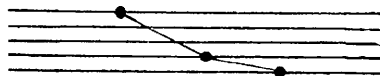
Ho·va megyen?

26. Tekintetbe kell venni ezenkívül az ereszkedő hangmenet záró magasságát is. Mert nem mindenik ereszkedő hangmenet végződik ugyanazon mélységű hangon. A mondatközi szólamok hangmenetei egy bizonyos viszonylagos mélységű hangban végződnek, de a befejező hangmenet záró szótagja az előbbieknél mélyebb. Ez a mondat legmélyebb hangja: az alaphang. Tehát az alaphangon végződő ereszkedő hangmenet a mondat befejezését jelenti. Minden nyomatéktalan mondat hanglejtése alaphangon végződik. A nyomatékos mondathanglejtések nem mind végződnek alaphangon.

27. A rendes körülmények közt alaphangon végződő mondathanglejtés nem száll le a szokott alaphang mélységnyire, ha utána még valami következik. Pl. a kutató (névmásos) kérdés hanglejtése alaphangon végződik:

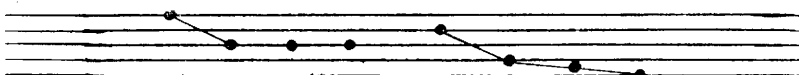

Ho·va megyen?

Mi·ért sirsz?

Ha azonban utána pl. megszólítás következik és ez zárja be a mondatot, akkor ez végződik alaphangon, a kutató kérdés pedig az alaphangnál magasabb hangon fejeződik be:

Ho·va megyen, Sá·ri néni?
Mi·ért sírsz, te há·rom árva?

28. Az emelkedő hangmenet a kérdés, még pedig a névmástalan kérdés főszólamának hangmenete lévén, JESPERSENnel (döntő v. névmástalan) kérdést jelentő hangmenetnek tekintetjük. Fontos tényezője a döntő kérdés e jellemző hangmenetének a kezdő és záró magasság s a köztük levő hangköz. Ha a neki megfelelő szólam csak két szótagból áll, akkor a két jellemző hangmagasság között a hangköz megtétele szókéssel, közbeeső hangok nélkül történik (36. b).

29. Az egyenletesen mély hangmenet a nyomatékos mondat hanglejtésében fordul elő. A nyomatékos szakasz második szótagjában a hang leesik s ebben a mélységben egyenletesen megmarad a hanglejtés záró sarkáig. Ez az egyenletes mély hangmenet az illető mondat közepes magassága (46. c). Viszont a hangmenet lehet a kezdő hang magasságával egyenletes, tehát egyenletesen magas. Ez, mint látni fogjuk, a felsorolásokban fordul elő s a következő tagra való előkészítést jelent (33).

30. A mondat egyes szólamainak hangmenetébe illeszkedik a mondatnak minden egyes szava. A hangsúlytalan beszédrészek, ha mint szakaszelőzők állnak, mély vagy közép-mély hangfokot foglalnak el, a szólam belsejében vagy végén pedig az egyes hangmenetekbe, illetőleg mondathanglejtésekbe illeszkednek. Az egyes hangmenetekből formálódott mondat-hanglejtéseket két csoportra osztjuk: a *nyomatéktalan mondat-hanglejtések* és a *nyomatékos mondathanglejtések* csoportjára.

A) A nyomatéktalan mondathanglejtés.

31. A nyomatékos és nyomatéktalan mondatok hanglejtés szempontjából is két külön csoportra oszlanak. A nyomatékos mondat a mindennapi beszéd leggyakoribb mondata, a hanglejtése is élénkebb, míg a nyomatéktalané egyhangúbb. A beszéd igazi érdeke, csattanója a nyomatékos mondatban van kifejezve. Ez a beszélgetésnek, a két ember közvetlen társalgásának leggyakoribb mondata. A nyomatéktalan mondat az általános, nem egy határozott személyhez intézett beszéd mondata. A bakter kiáll a utcára valami közérdekű dolgot kidobolni; mondatai legtöbbszörre nyomatéktalan mondatok. A pap szónoklata a szószéken a nyomatéktalan mondat álta-

lános érvényű, logikai köntösében és szintelen, recitáló hanglejtésében történik. A nyomatéktalan mondatban a hangsúly is, a hanglejtés is, a szórend is annak a kifejezője, hogy a mondat szólamai logikai egyensúlyban, mintegy mellérendeltségben vannak egymás mellett. A mondat súlya, fontossága megoszlik az egyes szakaszok között. Nem így a nyomatékos mondatoknál. Itt a súlypont nem ily egyenletes elhelyeződésű, hanem a mondat egy szólamára tolódik, a többi szólam a mellékes körülmények elmondására való.

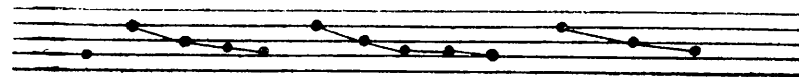
32. A nyomatéktalan mondat hanglejtése szakaszonként ismétlődő, ereszkedő hangmenetű. A mondatzáró hangmenet mindig alaphangon végződik.

Példák:

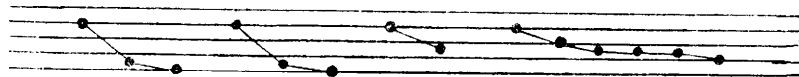
(A bakter dobolta a következőket:)

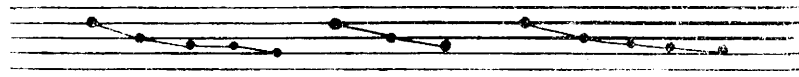
Min·denkinek tut·tára a·datik. E·lőszőr.

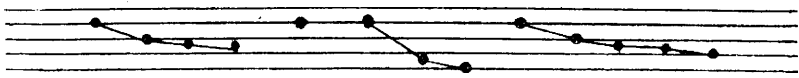
A te·kéntetes kör·orvos ur a kős·ségbe

meg·jelent. Má·soccor. Es·te lám·pagyútáskor a

kős·ségházán a for·dullós bir·tokosságnak

köz·gyűllése lesz·. Har·maccor. Kó·sa Károly egy

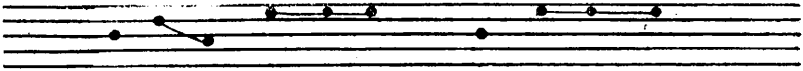
más·félèves ti·nót le·vágott. Negy·ven krajcárér

mé·ri ki·láját.

33. A nyomatektalan mondathanglejtésnek van egy sajátos fajtája, mely felsorolásokban fordul elő: a kapcsoló hangmenetű hanglejtés. A kapcsoló hangmenetről már volt szó (29). Láttuk, hogy a szólamkezdő szótaggal egyenletes magasságú s a következő szakaszra való előkészítést jelöl. Ilyen hangmenetű pl. a számlálás egészen az utolsó tagig, mely záró hangmenetű.

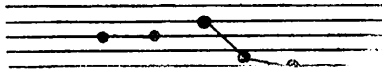
Példa a kapcsoló hangmenetre:

Ez el·ment va·dászni, e meg·lütte,

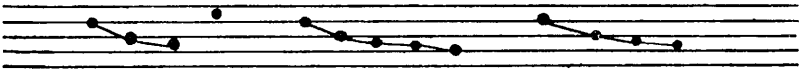

e ha·za hozta, meg·sütötte·főzte,

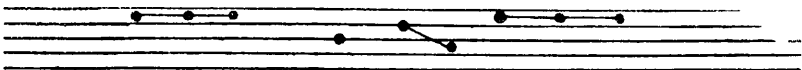

e meg meg·ette.

Ereszkedő és kapcsoló hangmenetek vegyesen:

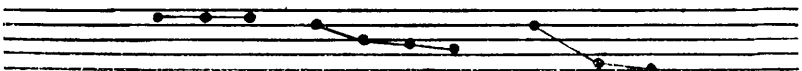
Vót · egy kis tyuk · . Bá·nattyába a re·kesz alá

ket·tőt tojt, a re·kesz meg·hajlott,

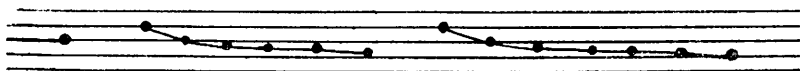

szar·ka a farkát ki·téppte, nyár·fa az ágát

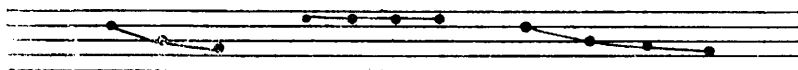

le·hánta, nyul· a fiát meg·ölte.

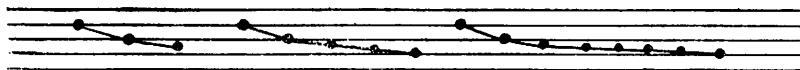
Egyházi beszéd részlete a falumbeli (Egri) pap hanglejtése szerint:

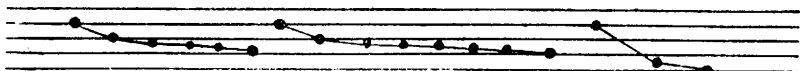
Hogy mi·képpen szerzette U·runk Jézus Krisztus a

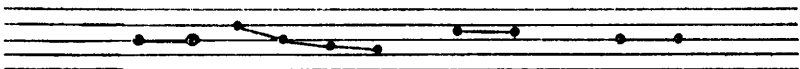
szent·séges vég·vacsorát, leg·bővebben

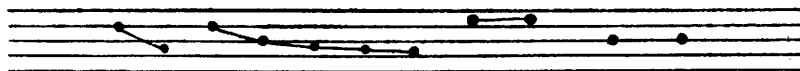
meg·írta Pál·apostol a ko·rinthusbeliekhez írt

el·ső levelének ti·zenegyedik részében e·képpen.

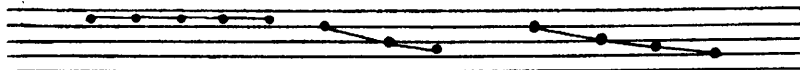
Én az Úr·tól vettem ugy·mond,^{gr} amit

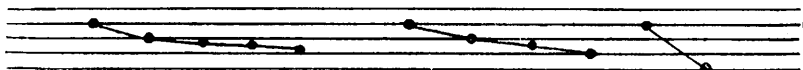
nék·tek e·lőtökbe is ad·tam, hogy az

Úr· Jézus a·zon az éj·szakán, melyen

el·árultaték, vet·te a ke·nyeret és

há·lákat adván meg·szegte és mon·dá . . .

(Folytatjuk.)

CSÚRY BÁLINT.

A vallon-olaszok Erdélyben.*

Az idők folyamán a magyar kétféle olaszt ismert, az egyik volt a most csak egyszerűen *olasznak*, erdélyiesen *olosznak* hívott talján-olasz, a másik a németektől *vallonoknak* nevezett vallon-olasz. A magyar közvetlenül sem egyikkel, sem másikkal nem érintkezett; ő csak a morva-szlávoktól és a szlovénektől hallotta azt, hogy ezek a *vaszlik* s mivel a magyar szó elején nem tudott két mássalhangzót ejteni, a *vaszliból* csinált *olaszt*.

A XI. században, Szent István magyar király idejében, a talján-olasz nagyon megfogyatkozott számban és erőben. Az Appeninek és Alpesek völgyei üresek voltak, kivált arra Nápoly-Tarentó felé. Ő tehát terjeszkedhetett kivándorlás nélkül.

Ellenben a vallon-olaszok már a XI. században kénytelenek voltak megkezdeni a kivándorlást.

E vallon-olaszok ugyanis a mai Belgium déli és Franciaország északkeleti részein, főleg a mai Lille, Namur, Luxemburg, Cambrai városok környékén laktak és laknak. E kellemes, hegyes-halmos vidék most Európának legsűrűbben lakott része, de így volt az régen is. Tehát részint a túlnépesedés, részint a többször előforduló rossz termés és inség miatt már régen másfelé is kellett e népnek megélhetést keresnie s mivel akkor még Amerikába nem mehetett, indult kelet felé, Német-, Magyar-, Görögországba. Biztos adatunk van arra, hogy az egri völgybe telepített vallon-olaszok 1050 táján a Lüttich környékén dühöngő nagy éhség miatt költöztek Magyarországra.

Hogy mikor kezdődött Magyarországon az ő letelepülésük, megtudjuk akkor, ha eszünkbe juttatjuk, mit jelent e szó: *Latinus* a XI—XIII. századokban.

A világtörténetből tudjuk, hogy a IV. keresztes hadjárat vitézei nem jutottak el Jeruzsálembe, hanem ahelyett Konstantinápolyt foglalták el és alapították ott a görögöktől annyira gyűlölt latin császárságot.

De miért nevezték el az egyháznak ez új császárságát latin császárságnak? Hiszen aki csak egy kicsit ismeri a IV. keresztes hadnak történetét, tudja, hogy e hadsereg nem taljánokból, hanem franciákból állott? Champagne grófja, Tibold (Theobald) indította meg e hadsereg összeszedésére a mozgalmat, Soissonsban és Compiègneben tartották a szervezkedő gyűléseket, Balduin (Báldun) flandriai gróf lett az első latin császár!¹

Hát éppen azért nevezték el az 1204—61-ben fennálló konstantinápolyi császárságot latin császárságnak, mert alapítói, kormányzói Franciaország északkeleti és Belgium déli részéről jöttek. Itt volt ugyanis a VIII—XIII. századokban legnagyobb szükség arra, hogy az ellatinosított kelták, valamint a beléjük olvadt frankok és a tőlük keletre lakó teuton (deutsch, deutsch) nyelvet beszélő frankok vagy németek közt különbséget tegye-

* E dolgozat a Hirnök 1923. 13—14. számában jelent meg s innen különnyomatban is. A tárgy fontosságánál fogva közöljük a szerző engedélyével.

¹ Weiss János: Világtörténet. Kiadta Szabó Ferenc. Nagybecskerek, V. k. Szerk. 439—50. l.

nek. Nem nevezhették az egyiket franknak, a másikat teutonnak, mert közjogilag mindketten frankok voltak, csakhogy a nyugati rész romlott latin, a keleti rész teuton nyelven beszélt. Így lett a nyugati rész *Latinus Francus*, a keleti rész *Teutonicus Francus*, vagy rövidítve: *Latinus* és *Teutonicus*.

Tudnunk kell tehát, hogy a VIII—XIII. századokban a *latinus* nem itáliai embert jelentett (azt *italus*nak vagy *lombardus*nak hívták), hanem északkeleti franciaországit. Ha ezt tudjuk, akkor mindjárt azt is megállapíthatjuk, hogy ilyen *latinusok*, németül *vallonok*, magyarul *olaszok* már Szent István korában betelepültek Magyarországra, mert Székesfehérvár és Esztergom *latinus*, vagyis vallon-olasz lakosai még Szent Istvántól nyerték kiváltságukat.¹ Péter királyt is mindjárt Szent István halála után nyugati német (teuton) és vallon-olasz (latinus) lovagok vették körül és ezek idegenítették el az ő szívét a magyaroktól.²

De vajjon jöttek-e ilyen vallon-olaszok Erdélybe?

Mindjárt az első okirat, amely a II. Gyécse (Géza) királytól Erdélybe hívott idegenekről beszél, ezeket *Flandrensesek*nek nevezi.³

Nagyon jól tudom, hogy e szó nem a beköltözötték nemzetiségét, hanem volt hazájukat jelzi. De az is bizonyos, hogy az 1150. évben fennálló Flandria nem csupán Belgium északi részére, hanem Belgium déli részére és a mai Franciaország északkeleti részére is kiterjedt. Ezen a területen laktak németek (szászok) is, de laktak nagy számmal vallon-olaszok is.

De ha ezek jöttek, akár Szatmár—Dés felől, akár a meszesi hágón Zilah felől léptek be Erdélybe, érinteniök kellett a Szamos völgyét és itt is kereshettek megélhetésre alkalmas földet.

Hogy csakugyan megállottak a Szamos mentén és itt eleintén külön községeket alkottak, azt nyilván mutatják a helynevek.

Itt vannak először: *Kolozsvár*, *Kolozsakna* és *Kolozsmonostora*. Tudjuk, hogy ezeket a XII—XIII. századokban még állandóan *Klusvárnak*, *Klusaknanak*, *Klusmonostranak* írják.⁴

Hogy mit jelent e *Klus*? Arra csak két X—XII. századbéli író tud. A X. századbéli Liutprand, itáliai szerző azt állítja, hogy a magyarok országa Itáliától több olyan nehezen járható akadályokkal volt elválasztva, amelyeket a köznép *klusáknak* nevez (quas *clausas* nominat vulgus). A hildesheimi krónika szerzője pedig arról értesít, hogy 1133-ban a német császár Tirolban, Brixen tájékán olyan helyre érkezett, amelyet a fekvés szorossága miatt *Klusnak* vagy elzártnak (*Clus*, quasi *praeclusus vocatus*) hívnak.⁵

Hogy Kolozsvártól délre és keletre 1020—1085 közt országvédő gyepek állottak s ezek a besenyő-kúnok hirtelen beütéseit voltak hivatva megakadályozni, azt más adatokból is be tudjuk bizonyítani, és mások részletesen be is bizonyítottak.⁶ Amde az, hogy azokat Kolozsvár környékén nem gyepeknek, hanem latinosan *klusoknak* hívták, csak abból érthető meg, hogy Szent Ist-

¹ Wenzel: Árpádkori új Okmánytár. XI. k. 1. l.

² Historiae Hung. Fontes Domestici. II. 79.

³ Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, I. k.

⁴ Márki Sándor, Kolozsvár neve, V. ö. Magyar Nyelv. I. 82.

⁵ Katholikus Szemle. 1899. 459. Magyar Nyelv. IX, 100.

⁶ Erdélyi Múzeum. 1915. 30.

ván e vidékre e gyepek védelmezése végett az ő korában *latinok*nak hívott és latinul beszélő vallon-olaszokat telepített. Ezekről származott a *klus*, magyarosan *klus*, ebből *kolos* elnevezés. Francia nyelven a *clos* szó ma is kerítést jelent s nála a latin szókezdő *cl* (*kl*) hangok maig is megvannak, ellenben a taljánban és az oláhban nem maradtak meg, hanem *chira* (*kj-ra*) változtak. Például az ó-latin *clamoból* a talján-olaszban *chiamo*, az oláhban *chiam*, *kjam*, a *clara* szó *chiara* és *chiar*, a *clavis* szó *chiave* és *cheie* lett.¹

Vallon-olaszok letelepedését mutatják továbbá a Kolozsvártól északkeletre egymás mellett eső *Szent-Egyed* és *Császári* községek nevei. Szent Egyedet a régi magyarok nem ismerték és nem tisztelték, mert ő Franciaországban élt és halt meg. Az ő ismeretét és tiszteletét csak a bevándorlott vallon-olaszok hozták magukkal, s azért találunk Esztergomban is, Szatmárt is, Nagyváradon és mindenütt az *Olaszi* részen vagy az *Olasz-utcában* Szent Egyed tiszteletére emelt egyházakat.²

A vallon-olasz, illetőleg az ó-francia a régi latin *k* hangot *cs* (írva: *ch*) hangra változtatta nem csupán a magas, hanem a mély hangzó előtt is. Így lett a *campusból* *champs* (kiejtve régen *csampn*nak, most *sampn*nak), a *carbonból* *charbon*, a *carusból* *char* stb. Ez a vallon-olasz nyelv tehát a IV—V. században uralkodó — helyesen rangot jelző — *Caisar*ból is *Csajszárt*, majd az *ai* kettős hangzó egybeolvasztásával *Császárt* alkotott. A Szent-Egyed mellett levő *Császári* falut is tehát valamelyik *Császár* névvel büszkélkedő vallon-olasz alapította.

Hasonló az eredete a Szamosújvártól nyugatra eső *Girolt* (*Girold*) községnek is. Mert igaz, hogy e név a germán-frank *Gerhold*ból származik, de a vallonoknál lett belőle *Girolt* (*Girault*, *Giraud*) éppen úgy, mint a *Gerbert*ből *Gilbert*, a *Theobald*ból *Tibold* (*Tibaud*).

Azt pedig oklevelekkel is tudjuk igazolni, hogy a XII. században a vallon-olaszok Gyulaféhevár—Nagyszeben környékén is letelepedtek.

1204-ben Imre király egy Kozdfő nevű, Báránykút, Lebnek, Kábos, Felmér és Sáros falvak közt eső földet ajándékoz „Johan Latinus” nevű vendégének.³ E Kozdfő helyén 1231-ben már *Villa Latina* áll,⁴ 1396-ban pedig ugyanezt *Waldorph*nak írják.⁵ A *villa Latina* tehát ugyanaz, ami a későbbi *Valdorf*, *Vallendorf*, vagy százosan *Voldorf* most is létező falu Fogarastól északra. Világos ebből, hogy az 1204-ben megajándékozott Latin Johan itt vallon-olasz falut alapított. E Johan unokái még vallonok voltak, mert *Giannino* és *Vasmund* ó-francia neveket viseltek, de aztán későbbi utódai Segesváry és Nádasy néven már magyarokká váltak. Vallon-olasz volt a hirhető Vizaknay *Gyán* Alárd fia, a gyulaféhevári székesegyház felégetője is.

Egy másik, eredetileg csupán vallon-olaszoktól lakott falu volt Beszterce mellett, tőle északkeletre. Ezt 1463-ban *Villa Latina superior*nak⁶ írják, hogy a Fogaras közelében levőtől meg-

¹ Puscarin Sextil, Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. 30.

² Knauz, Monumenta eccl. Strigoniensis I. 600. Csánki, Magyarország történelmi földrajza. I. 469. 600.

³ Urkundenbuch zur Geschichte d. Deutschen in Sieb. I. 8.

⁴ U. o. I. 54.

⁵ U. o. III. 165.

⁶ U. o. III. 571.

különböztessék. A harmadik volt Olasztelek, Baróttól északra Udvarhelymegyében. Már 1330-ban róm. kath. plébánia.¹

Laktak ezenkívül vallon-olaszok Alvincen, pl. Viviani nevéek,² Gyulafehérvárt, mert ott még 1600-ban is *Olasz utcát* emlegetnek,³ Besztercén, mert itt az egyik hegyet 1413-ban *mons Gallorumnak*, francia-olaszok hegyének írják.⁴

Tehát nem csupán a XVIII—XIX. századokban fogadott be a magyar nemzet itt Erdélyben maga közé *Dujardin*, *De Gerando*, *Grandpierre*, *Desbordes* nevű francia családokat, hanem már a XI—XIII. századokban is szeretettel fogadta az idevándorló s a régen latinnak, most ó-franciának nevezett nyelvet beszélő vallon-olaszokat. Egy valláson volt e néppel a magyar és szívesen tanulta tőle a nyugati művelődés alkotásait. Ellenben óriási tévedés e róm. kath. vallású, nyugati művelődésű vallon-olasz népet a görög vallású és keleti (bizánci) művelődésű oláh néppel egynek tartani. Alig volt nép, amelyet a XIII. században jobban gyűlölt volna az oláh, mint a latinnak csúfolt vallon-olaszt.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹ Monumenta Vaticana Hungariae T. I. P. I. 106. 134.

² Urkundenbuch z. G. d. D. I. 199. II. 114.

³ Dr. Veress Endre: Bástia levelezése. II. 8.

⁴ Urkb. III. 571.

Adalékok legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez.*

Egy másik, nyelvtörténetünkre nézve szintén nagyon fontos emlékre, a dömösi prépostság 1138. évi alapítólevelére II. Béla király pecsétjét „Johannes filius Woth — cancellarius“ függesztette (KNAUZ, Monumenta eccl. Strig. I. 97). Az ő személyére ismét a magyar krónikában akadunk. 1132-ben vak királyát védelmezi a rája támadó Borisz-párti főurakkal szemben a Sajó melletti táborban: „Johannes filius Otthonis notarius regis, Symigiensis prepositus dixit ad comitem Bud...“ (M. FLOR. II. 215, PAULER, id. m. I. 2 242, 248). A dömösi alapítólevélben szereplő Saul dömösi prépost (KNAUZ, I. 88) nyilván azonos ama „Saul vir religiosus“-szal, kit a krónika szerint II. Béla élete végén részegségében megöletett (II. 216; a dömösi monostor alapítását l. u. o. II. 204). Egy másik 1138. évi oklevél azonban, mely Jánost II. Béla király jegyzőjeként említi (KNAUZ, I. 99), 1210 táján készült hamisítvány. (PRT. I. 95. v. ö. még FEJÉRPATAKY, Kancellária 90.)

Mindezen s még számos más egybevágó adat (l. NAGY GÉZA, Turul 76—77) ékesen tanúsítja krónikáink egyes részeinek egykorúságát, megbízhatóságát, hitelességét. Íróik, mint HÓMAN BÁLINT meggyőzően bizonyítja (Minerva, 1923. 18, 38—40), nem voltak kolostorban meghúzódo szerzetesek, hanem világotjárt, külföldi, francia, olasz egyetemeken magas

* Vö. MNy. XX. 133.

műveltségre szert tett udvari káplánok, jegyzők, kancellárok, főpapok. Külföldi iskolázottságuk nemcsak az általuk szerkesztett oklevelek, kódexek, krónikák külsőségein, betűformáin, írásán, formuláin, stílusán (I. HAJNAL ISTVÁN, Írástörténet, 1922. 84—101) érezhető hatását. Koronként nagy befolyást gyakoroltak ők nyelvemlékeink, oklevélbeli magyar szavaink helyesírásának fejlődésére is (I. MELICH, A magyar nyelv ófrancia jövevényszavai, MNY. 1914. 385—406). Nyelvkincsünket a műveltebb népektől hozott kultúrszavakkal gyarapították (l. u. o.). Nyelvészeti, nyelvtörténeti szempontból is nagyfontosságú hát személyük, iskolázottságuk, viselt állásuk s egyéb életkörülményeik kikutatása.

A gyönyörűen megkonstruált XI. századi gesta-részletek írója talán éppen az a Koppán (Copan, Cupan) püspök volt, kit Szent László 1091. évi somogyvári oklevelének franciaországi másolata (Századok, 1906. 403), mint Felicián esztergomi érsek 1134. évi oklevele (KNAUZ, I. 85) s hazai krónikáink egyaránt emlegetnek. Amazokban Szent László káplánjaként (Szent László 1093. évről keltezett oklevele, mely szintén királyi káplánként említi, hamis, I. SZENTPÉTERY id. jegyzéke 10—11), emezekben Veczelin utóda, a fentemlített Márton comes testvére s így Bátor Opos nagybátyja gyanánt szerepel (M. FLOR. II. 139). Kálmán király 1099. évi przemysli hadjáratában esett el, halálát nemcsak a krónika (II. 202), de a Pray-kódexbeli Pozsonyi Évkönyv (u. o. III. 209) és NESZTOR orosz évkönyve is följegyzi (HODINKA, Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai 61—62). A Pozsonyi Évkönyv szerint „interficitur a chunis“. Egy e hadjáratban vitézkedő kún vezért a magyar krónika *Monoch* (II. 203); NESZTOR *Bonyak* (I. HODINKA, 26, 59, 61, 63, 65, 75, 76); DLUGOSS, *Maniak* (s *Bonyak* (Hist. Polonica, Krakó 1873. 469); ANNA KOMNENA pedig *Maviák* (bonni kiadás I. 397) néven nevez. (Turul, 1892. 76. V. ö. KÁLLAY UBUL, Koppán krónikája, u. o. 1915. 21—25. HÓMAN, Minerva, 1923. 31, PAULER, I. 205).

Ezen XI. századi gesta-részlet tartotta fenn (I.) Géza herceg káplánjának fekete Györgynek és íródeákjának, Juanca-nak nevét is (II. 181), kiket okleveleink nem ismernek. Kétségkívül régi magyar följegyzésekből vette át a XVI. századi AVENTINUS (TURMAIR JÁNOS) Aha Sámuel király titkárának és írnokának Nanonak (Nána) egyebütt sehol elő nem forduló nevét (RIEZLER, Turmair's Sämtliche Werke, III. 52. Annalium Boiorum libri V. cap. 7: „cum Nanone a secretis“, „Nanonemque scribam Ovonis“). Alig lehet azonos tihanyi alapítólevelünk tanúnévsorának Nana agaso-jával.

Koppánhoz hasonlóan udvari ember, kancelláriai alkalmazott volt Béla király névtelen jegyzője. Személyéről csak annyit kétségtelen, hogy francia földön, nyilván a párisi egyetemen szerezte magas műveltségét (HÓMAN, Minerva 1923. 36).

Kódexét még csak a FEJÉRPATAKY-féle facsimile kiadásból ismerve a Magyar Nyelvtudományi Társaság 1922 márc. 22-én tartott ülésén ezt mondtam róla: „Azokkal tartok, kik azt hiszik, hogy nevét az első, üresen maradt lapra szánta másolója, mert kevés kódexet láttam az első lap verso-ján kezdeni, Anonymus műve pedig ott kezdődik.“ (MNy. 1924. 16.) Azóta, 1923 nyarán alkalmam nyílt a volt bécsi udvari, most Nemzeti Könyvtárban a kódex eredetijét, különösen annak eleve gyanúba vett első lapját céltudatosan vizsgálnom s kitént, hogy nem ok nélkül fogtam gyanút a szokatlan kezdeten. Az üresnek látszó első (recto) lapon több sor vakarást vettem észre. A rasurával teli lapról KÖGEL RAFAEL német bencés ibolyántúli sugarakkal dolgozó, higanylámpás, kvareprizmás módszerével fényképfőlvételt készíttettem. A fényképen nem kevesebb mint 34 sor többé-kevésbé olvasható írás tűnt elő: Anonymus művének a tulsó lapon olvasható bevezetése, egész az alulról számított 5-ik sorban olvasható „ualde indecorum et satis“-ig, más sorbeosztással és helyenként más rövidítésekkel. A két első sor elején az iniciálénak hely van hagyva. Az első sorból csak a „dictus ma(gister)“ halavány nyomai sejtethetők. A fejezet címe: „Incipit prologus“ stb. olvashatatlanul ki van vakarva, épp így a második sorban a „quondam bone memorie“ után következik egy fél sornyi teljesen olvashatatlan törlés. Még csak sejteni sem tudjuk, hogy ide mi volt írva, mert a harmadik sorban a túloldalon közvetlen utána következő szöveg: „gloriosissimi Bele regis notarius. N. suo“ olvasható. Innentől a lap végéig a szöveg, amennyire olvasni lehet, azonos a túloldallal. A „hetumoger“ a 13. sor közepére, a „mogery“ a 19. sor végére került. Mindebből egyelőre Anonymus művének másolat volta lett csak kétségtelenné.

De nagyon kétségessé vált az, amit FEJÉRPATAKY megállapítása után véglegesen tisztázottnak véltünk, hogy a mű első szavai: „Pdictus magister“ „Predictus magister“-nek olvasandók (Századok, 1879. 249—252. és facsimile-kiadás). Hihető, sőt valószínű volt ez olvasás addig, míg azt vélhettük, hogy a „Gesta Hungarorum“ szerzőjének nevét az első, üresen hagyott lapra szánta a másoló (l. FEJÉRPATAKY, Magy. Honfogl. Kútfői, 384.). De most, miután már tudjuk, hogy ez első lap nem volt üres s e lap első két sorának elején is csak az initialés P betű számára hagyott csekélyke helyet a másoló és utána közvetlenül a „dictus ma(gister)“ következik, méltán támad gyanunk a „Predictus“ olvasás helyessége iránt. Mire mutatna immár előre az „Előbb megnevezett mester“ kitétellet? Abban kétségtelennül igaza van FEJÉRPATAKYNak, hogy az initialés és nagy-kezdőbetű fölé nem szoktak rövidítő jelet tenni. De akkor miért nem írta ki rövidítés nélkül, egészen a szót a másoló? A 11/b lapon, a 25. cap. elején az első két sorban a feketével írt szövegben szintén helyet hagy a vörös

initialés nagy-kezdő *P* betűnek és utána rövidítés nélkül, betűnkint kiírja a „[*P*]redict[us]“-t, noha egyebütt a szövegben a „*pre*“ praepositíót mindig a *p* betű fölé tett vízszintes vonalkával rövidíti (l. pl. 6/b l. alulról 3. sor: „Cuj etia[m] p[re]dict[us] rex...“; 23/a l. felülről 4. sor: „p[re]dictum regem athone[m]“). De még a feketével írt szövegben is rövidítés nélkül írja ki e szót, ha nagybetűvel kezdődik: „Predicta u[er]o scithica gens“ 2/b l. alulról 5. sor; „Predict[us] u[er]o dux salan[us]“ 16/a l. alulról 3. sor; „Pre-dicti u[er]o duces“ 5/a l. alulról 9—8. sor (elválasztásnál). Épp így a 4/a l. a 6. cap. elején nagy, vörös kezdő után rövidítés nélkül, egészen kiírja a *PRim[us]* szót, noha a „*pri*“-t egyebütt a *p* betű fölé írt *i*-vel rövidíti stb., stb. Anonymus művének kezdő *P* betűjében tehát a szerző nevének sigláját, kezdőbetűjét kell keresnünk: „*P. dictus magister*“ (v. ö. ENDLICHER, Mon. Arpadiana I.; M. FLOR. II. 1.). A sigla után tenni szokott pont számára még az újrakezdett 1/b lapon sem hagyott elég helyet az ügyetlen másoló, noha itt már nem az első két, de az első öt sor elején hagy helyet az initialés kezdő *P* betű számára a feketével írt szövegben. De kiteszi a pontot barátjának *N.* sigla mögé rejtett neve után. A személynévhez, vagy annak siglájához „*dictus*“ szóval kapcsolt méltóság-, foglalkozás-név szokatlan bár, de éppen nem példátlan okleveleinkben, különösen a XIII. század elején: „ego Vros *dictus* abbas Sancti Martini de sacro monte Pannonie...“ (P. R. T. I. 680. és 682. 1226. évből); „*R. dictus* abbas de Tota“ (ERDÉLYI, A tihanyi apátság kritikus okl. 5. l. és P. R. T. XII. B. 201. l. 3. jegyz. 1221. évből); „Viro nobili et honesto ac illustri. M. palatino et comiti supruniensi. H. *dictus* Abbas de cycador totusque conventus eiusdem loci“ (Hazai okmt. VII. 138. 1272 körül); „Nos frater Blondellus *dictus* abbas in Pastuk“ (BÉKEFI R., A pásztói apátság tört. II. 5. 1342. évből).*

Egy lépéssel ismét közelebb állunk tehát Anonymus 1746 óta (SCHWANDTNER, Scriptorum I.) vitatott kilétének megállapításához, ha tudjuk, hogy személyét valamelyik Béla királyunknak *P.* név-kezdőbetűs jegyzőjében kell keresnünk. Királyát túlélte, mert „*quondam bone memorie*“-nek nevezi. Az immár közel két évszázados Anonymus-kérdést kellene itt fölülvizsgálnunk, ha arra is meg akarnók felelni, hogy négy Béla királyunk közül melyiknek volt hát jegyzője? Ha XIII. századi másolatban fennmaradt műve nem interpolált, számtalan szövegbeli, belső tárgyi, történelmi adata miatt kizárhatjuk e sorból az 1063-ban elhunyt I. Béla királyt. Ennél biztosabban, mert feltétel nélkül ki kell zárunk az 1270-ben elhalt IV. Bélát is. Nyelvtörténeti tudásunk rég túl van már

* Felolvasásom óta erre több száz XII—XIII. századi, franciaországi adatot találtam, melyek alapján a *P. dictus magister* olvasás helyessége kétségtelenné vált.

azon, hogy ezt ma még vitatnunk kellene. Anonymus művének számtalan hely- és személyneve sokkal korábbi helyesírástörténeti, hang- és alaktani sajátosságokat mutat. Így a vita sokkal szűkebb térre, a II. Béla († 1141) és III. Béla († 1196) elhunytát követő évek közti időre szorul. De ez is több egy fél évszázadnál. Újabb történeti irodalmunkban általában elfogadottnak mondható az a nézet, hogy Anonymus művét e félszázad második felében vagy röviddel azután, a XII. század legvégén, vagy a XIII. század elején írta, szóval III. Béla király jegyzője volt (PAULER, i. m. I. 2 359—361, 517.; M. FLOR. II. 246—302.; Századok, 1878. 754., 1883. 97—116.). Valamennyi Béla királyunk közül éppen III. Béla korában volt legnagyobb hazánkban a francia kultúrhatás. Az ő idejében találkozunk, nem ugyan legelőször, de nagyobb számban a párizsi egyetemen tanuló magyar ifjakkal (MIGNE, *Patrologia Latina* 211. k. 334—336. *Epistolae Stephani Tornacensis episcopi*; SZENTPÉTERY id. jegyzéke 49. l. 153. sz.; de MAP WALTER szerint Párizsban tanult már Lukács is, ki 1158—1181-ig az esztergomi érseki széken ült. *Történelmi Tár*, 1878. 171—172. MARCZALI).

Hazánk III. Béla korabeli területi állapota, politikai és közviszonyai tükröződnek vissza PAULER szerint (i. m. I. 2 360—361, 516—517) Anonymus művében, a társadalmi osztályok latin terminológiája is e kornak felel meg (MÁTYÁS FLÓRIÁN id. h. és Akadémiai Értesítő 1867 (I.) 10.; 1871 (V.) 203.; 1878 (XII.) 136—137.). A Névtelen Jegyző magyar tulajdon- és közneveinek orthographiája, nyelvtörténeti adatai (diphthongusok teljes megléte, tövéghangzók megindult lekopási folyamata, l. *Magyar Nyelv* 1924. 16, 20.) is összeegyeztethetők nagyjában a XII. század végével és XIII. század elejével, ámbar tagadhatatlan, hogy sok tekintetben még korábbi nyelvi sajátosságokat mutatnak. III. Béla korát s Anonymus művét kezdő P. betű sigla-voltát elfogadva, ha az író személyét keressük, lehetetlen bele nem ütköznünk III. Béla király PÁL nevű notariusába, kin már KATONA ISTVÁN, SÁNDOR ISTVÁN, SZIRMAY ANTAL, HORVÁT ISTVÁN és PAULER GYULA (Századok, 1883. 97—98. stb.) szeme is megakadt (a kérdés irodalmát l. SEBESTYÉN GYULA, *Ki volt Anonymus?*).

1177 körüli oklevélben találkozunk először e PÁLLal. Préposti méltóságban van s mint „*regalis notarius*“, királyi jegyző a Ssene comes udvarán, ispánjai körében, egy tölgyfa alatt ülő királya parancsára írásba foglalja és megerősíti Caba nevű úrnak felesége Edlelmes és a pannonhalmi apátság számára tett végrendeletét (eredetije a pannonhalmi apátság lt.-ban, Caps. 6. lit. E., facsimiléje: III. Béla kir. Emlékezete 31., szövege u. o. 344.; SZENTPÉTERY, id. krit. jegyzéke 41. l. 128. sz.).

III. Bélának egy 1178. évi gyanus hitelességű, kései másolatban fennmaradt oklevele „P. Albensis praepositus, aulae

regiae cancellarius“ kezéből kelt (Tört. Tár, 1898. 339.; SZENTPÉTERY id. m. 42. l. 129. sz.). E szerint P[aulus] 1178-ban székesfehérvári prépost és királyi kancellár volt.

Szövege szerint P. erdélyi püspök írta III. Béla azon nevezetes, 1181. évi oklevelét is, mely az írásbeliség elrendeléséről szól s Marcell prépost nejének, Froa asszonynak egy birtokeladását hagyja jóvá. E P. sigla mögött is PÁL neve rejtőzik. Az oklevél szövege ugyanis elmondja, hogy midőn — nyilván régebben — a király ezen adásvételi ügyről híveivel tanácskozott, jelen volt notáriusa PÁL is, ki most — az oklevél kiállítására idejében — erdélyi püspök: „Pauli mei notarii, nunc autem episcopi Ultrasilvani“ (eredetije Orsz. Lt. Dl. 22., facsimiléje III. Béla kir. Eml. 157., szövege u. o. 345. SZENTPÉTERY id. m. 42. l. 130. sz.).

A püspöki méltóság elnyerése után PÁL kivált a kir. kancellária szolgálatából. Két 1188. évi oklevél, egyik csak másolatban maradt fenn, másik gyanús hitelességű, kalocsai választott érsekként említi utoljára nevét (SZENTPÉTERY id. m. 47—48. l., 147—148. sz.). Számos hiteles történelmi adat szerint 1192-ben már Saul ült a kalocsai érseki székből, 1193-ban az erdélyi püspöki méltóságban Adorjánt találjuk (SZENTPÉTERY id. m. 49. l. 152., 154., 155. sz.). PÁL további sorsáról nincs tudomásunk. Ha 1192—1193-ban meghalt, nem érte meg III. Béla 1196-ban bekövetkezett halálát, s így a „Gesta Hungarorum“ XIII. századi másolatának szövege szerint nem lehet azonos Anonymus-szal. De gyér számban fennmaradt történelmi emlékeink tág teret hagynak a kombinációknak. Éppen az 1192. évből van rá egy adatunk, hogy III. Béla király Elvint Párizsba küldte a melodia tanulására (SZENTPÉTERY id. m. 49. l. 153. sz.). E korban nem volt szokatlan az, hogy magas állású egyházi férfiak mentek külföldi egyetemekre tanulmányaikat folytatni. Nagyon is figyelemreméltó az a körülmény, hogy Anonymus műve itthon egész középkoron át ismeretlen maradt. FEJÉRPATAKY Anonymus N. barátját külföldinek tartja (M. Honfogl. Kútfői, 390. l. jegyz.). RICHARDUS, JULIÁN domonkosrendi szerzetesnek nagymagyarországi útjáról való jelentésében nem Anonymusra, hanem a XI. századi gestákra hivatkozik. E gestákra, mint közös ősforrásra vezethető vissza Anonymus és krónikáink néhány találkozó helye (HÓMAN, Minerva 34.). Az az eshetőség sem mondható kizártnak, hogy III. Bélának két Pál nevű jegyzője volt, s az 1177 körüli eredeti oklevél Pálja nem azonos az 1181. évi eredeti oklevelet író erdélyi püspökkel. Meg kell állapítanunk, hogy a két feltétlenül hiteles oklevél írása nem azonos. Helyesírás tekintetében az előbbi közelíti meg jobban Anonymus latin és magyar ortográfiáját (Simtei—Anon. 37. cap.: Stumtey). III. Béla eredetiben fennmaradt oklevelei közül egyedül az 1177 körüli használja — kir. kancelláriai okleveleink közül

ugyan nem utoljára — a farkas *e* (*e caudata*) betűt, melynek nyoma még Anonymus XIII. századi másolatában is megvan (l. pld. 3/a l. 5. sor „Tunc hee septem principales persone“ v. ö. M. FLOR. II. 301.). Bár III. Bélának nincs több *P.* névkezdőbetűs kancelláriai alkalmazottja, legkevésbé sem ragaszkodunk a PÁL névhez. HÓMAN *Katapán* egri püspökben vagy szűkebb környezetében keresi Anonymus személyét. Szerinte Anonymus a tiszavidéki hagyományok letéteményese, ki az egri egyházmegye területét minuciózus pontossággal ismeri (Turul, 1912. 106—107.; Minerva id. h. 39.). A *P.* sigla alapján inkább *Katapán* elődjére, Pál kortársára, PÉTER egri püspökre gondolhatunk, bár nincs rá adatunk, hogy III. Béla kancelláriájában működött volna. III. Bélát túlélte. Mi III. Béla korához sem kötjük feltétlenül magunkat.* MELICH JÁNOS legújabb nyelvészeti kutatásai bebizonyították, hogy a történetíróink által kevésre becsült Anonymus tudósításai mentül komolyabbá veendőek, mert becsesebbnél-becsesebb történeti magvat rejtenek. Tudományos felfogásunknak fel kell adnia a vele szemben elfoglalt hyperkritikus álláspontot s nem szabad leírásaiban csupán a XII. századvégi vagy XIII. századeleji Magyarország rajzát keresni (MNY. 1921. 1—15., 65—78., 1923. 69—70.). Parancsoló szükségkép ötlük fel bennünk erre az a kérdés, nem kell-e korát is valamivel korábbra tennünk? Hisz adatainak megbízhatóságából azt is következtetnünk kell, hogy közelebb állott ama korhoz, amelyet leír s melyről oly helyes, biztos tudósításai vannak. Lelkiismeretes tanulmányozás alapján merjük állítani, hogy magyar nyelvtörténeti adatai, helyesírása jobban párhuzamba állíthatók a XII. század közepéről, mint a végéről vagy éppen a XIII. század elejéről származó okleveleink e nemű adataival. A vele egykorúnak tartott Halotti Beszédnél pedig tetemesen régebb nyelvállapotot mutat. Történeti vagy latin terminológiai adata sincs olyan, mely a kései datálást okvetlenül szükségessé tenné. Így hát, bár kevés számban fennmaradt oklevelében II. Bélának nincs *P.* betűs notáriusa, — szerény véleményem szerint — az ő koráig is bátran visszamehetünk kutatásainkban. Középkori múról lévén szó, esetleges interpolációkat is fel kell tételeznünk s azon eshetőséggel is számolnunk kell, hogy az eredeti mű s a meglévő másolat közt a korábbi másolatok egész sora állott, mely körülmény a kisebb-nagyobb változtatások lehetőségét is növeli. XIII. századvégi másolója eléggé gyakorlatlan kódexíró volt.

* TAGÁNYI KÁROLY volt szíves utólag értesíteni, hogy a kezdő *P.*-nek sigla-voltában egyetért velem, de a „*dictus*“ kitétel alapján mögötte nem római martyrologiumi, hanem magyar-, vagy magyarosra változtatott becézett vagy kurtított személynevet sejt. IV. Béla Pous nevű notáriusának szerzőségét (MARCZALI HENRIK vélekedése, id. m. 76.) azonban korának kései volta miatt ő sem tartja lehetségesnek. (TAGÁNYI sejtelmét az újabban talált franciaországi adatok nem igazolták.)

Már FEJÉRPATAKY kiemeli, hogy „a kódex telve van javításokkal“. Alig akadunk oly lapjára, melyen 4—5, sőt 8—9 rasura vagy sajátkezű javítgatás ne volna (I. FEJÉRPATAKY facsimilekiadásának palaeographicus szövegét: I. melléklet és Magy. Honfogl. Kútfői 382). Úgy látszik, az első lapon maga is megsokalta a sok rasurát, javítgatást, alaposan kivakarta 34 sornyi munkáját, s tudva, hogy a vakart részeken szétfolyik a tinta, a második lapon újra kezdte az egészet. Gyakorlatlanságának köszöni nyelvészetünk, hogy az eredeti mű magyar hely- és személyneveinek helyesírását nem igen modernizálja saját korához, hanem jórészt betűszerinti hűséggel írja át. Talán az ő rovására írhatjuk a 17. cap. „Zerensze-Zerenchezerelmes-zerelmu-zerenche“ nem sikerült etymologizálást. Az eredeti szövegben, mint a 22. cap. végén és a 31. cap.-ban kétszer is, itt is „zeremsu“ állhatott. Hisz az egész műben csak a *zerenche* névben van az egyetlen *ch*-val írt *cs* hang, melyet egyebütt mindig *s*-sel ír (a 45. cap. „*terram racy*“ íráshiba „*racy*“ helyett, mint helyesen a cap. 42. és 57.-ben van, v. ö. cap. 20. „*portu lacy*“ és cap. 31. „*miscoucy*“). Úgy lehet, a XIII. század végén már szokatlan tövéghangzók gyakori elhagyásában is van része. Az 1/a. l. KÖGEL-féle fényképén is olvashatatlan részek, különösen a minket legjobban érdeklő első két sor megoldását az olasz *Giuseppe Perugi* palimpsest-fényképező módszerétől reméljük. Kérésünkre a jeles olasz palaeographus máris különös buzgalommal foglalkozik e nagyjelentőségű, nyelvtörténetünket is közelről érdeklő kérdéssel.* A kódex legutolsó, 24/a. lapján csak 5 sor írás van, a többi üres. E lapon nincs rasura, KÖGEL fényképe sem hoz elő rajta írásnymot. Ha Anonymusnak más kódexe elő nem kerül, sohasem fogjuk megtudni, hogy itt a szerző is, vagy csak a másoló hagyta-e abban a munkát.

Névleg ismert gestairóink sorát KÉZAI SIMON mester nyitja meg. 1282—83 táján írt műve bevezetésében Kún László hű klerikusának nevezi magát. Bizonyára udvari jegyzője is volt. FEJÉRPATAKY ugyan még nem veszi föl a királyi kancellária jegyzői közé (id. m. 137—8), PAULER s utána CSÁNKI és DOMANOVSZKY azonban rámutatnak IV. László 1283. évi levelére, melyben egy „magister Symon aule nostre notarius“ szerepel (Haz. Okmt. VI. 296—7; VIII. 233), de haboznak személyét gesta-írónkéval azonosítani (PAULER, id. m. II. 2. 378, 563; CSÁNKI, Századok 1903. 885; DOMANOVSZKY, Kézai Simon mester krónikája 148). KARÁCSONYI JÁNOS bátran a történetíró KÉZAI SIMONT látja az udvari jegyzőben (Turul, 1922—1923. 4). Származására CSÁNKI derített világot, midőn megállapította, hogy a Basztély (Vasztély) nemzetségbeli Ré-noldfiak *Kéza* nevű (ma *Kinza* pusztá, Fehér vm., Bicske mel-

* Sajnos, *Perugi* sikertelen kísérletei e reményünket is meghiúsították.

lett) birtokáról eredő félszabad vagy szolgarendű családból született (Századok, id. h.). Krónikájában előforduló olasz szavakból (scartabellis, Vecca-Venecia) azt következtetik, hogy tanulmányait olasz egyetemen végezte. Ugy lehet, a III. Henrik 1051. évi szaladásával kapcsolatos bársonyosi és mezőörsi epizódot, melyet egyedül ő tartott fenn krónikájában (M. FLOR. II. 84—85), kancelláriai kartársától, Tamás mester hantai prépost-, IV. László király kápolnaispánja- és speciális notáriusától hallotta, ki 1277-ben kapta a királytól a mosonyi vár népeinek „Mosoni Aztar“ nevű földjét „vicinam et commetaneam terre eiusdem ecclesie Hantensis wesprimi aztar vocate“, — mely „villa Aztar iuxta Barsanus“ feküdt. (IV. László 1277. évi oklevelének Miklós országbíró által kiadott, 1381. évi átírata GÓZONY SÁNDOR táblabírónak nagykanizsai gyűjteményéből tudomásom szerint újabban az Országos Levéltárba került; v. ö. FEJÉRPATAKY, Királyi kancellária, 138.) Tamás mester hantai prépostnak jó oka volt mesélgetni a németek kétszáz év előtti vereségét, hisz prépostsági egyházát is 1273-ban a Győrt elfoglaló s onnan Székesfehérvár felé száguldozó osztrák-németek dúlták fel (I. PAULER, II., 309). Tovább nyomulásukról nincs tudomásunk, ekkor is ugyane vidéken verték őket vissza (WENZEL, Árp. új okmt. XII. 110. 1274. KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek III. 41.). Tamást egyháza kitatarozására 1277-ben IV. László Aztáron kívül más birtokokkal is megajándékozta. (I. FEJÉR, Cod. Dipl. V/2. 378, 381, 407.) CSÁNKI, Magyarország történeti földrajza, III. 245. szerint Ozthar birtok az 1488. évi adólajstromban Kis-Bér és Ászár mellett tűnik fel, de oklevelünkéből kiderül, hogy közelebb esett a mosonyi vár népeinek Győr-megye délkeleti sarkán feküdt „Musun Kyspuruod“ és „Wrsmusun“ nevű földjeihez, a Mezőörstől délre, Bársonyostól északra eső mocsaras Pervatrét pusztánál. E mocsarakba vetették KÉZAI szerint a kocsikról leráncigált németeket s még az ő korában is találtak a kiszáradt vizekben — in transitu — hol a Bakonyér átvágja a győr-fehérvári országutat — lószerszámokat, kardokat, fegyvereket (M. Flor. II. 85). Moson-Kispervat birtokot 1332-ben KÉZAI egy utóda, Albert mester, Erzsébet királyné speciális notáriusa kapta adományul (eredetije a Magyar Tud. Akadémia kézírattárában, II. csomó; Új Magyar Múzeum, 1854. XI. köt. 450—452. v. ö. Turul 1915. 77.)

Mint korábbi történetíróink, udvari ember, királyi káplán, kancelláriai alkalmazott, először íródeák, majd királyi titkos jegyző volt Nagy Lajos történetírója, Tót-Solymosi Apród János, kükkülei főesperes is (PÓR ANTAL, Századok 1893. 1., 1899; GOMBOS F. ALBIN, Középkori krónikások, V. DÉKÁNI KÁLMÁN, Kükkülei János 26—27). Művét THURÓCZY JÁNOS, Mátyás király kisebb kancelláriájának jegyzője, majd ítélőmestere 1488-ban Brünmben és Augsburghban sajtó alá került

krónikája tartotta fenn legteljesebben (v. ö. KASZÁK JÓZSEF, Thuróczy János élete és krónikája). Mátyás király olasz, humanista történetíróit, BONFINIT, GALEOTTIT és RANZANIT ide nem számítva e THURÓCZYt kell az utolsó magyar udvari krónikásnak tekintenünk. Krónikájának első része nem más, mint a XIV. század közepén kerék egésszé szerkesztett magyar krónika átírata. Egyébként THURÓCZY krónikájának soliloquiumában maga is megvallja, hogy e részt két volumenből merítette, melyek Károly és Nagy Lajos királyok korában irattak (J. G. SCHWANDTNER, Script. rerum Hungaricarum I. Bécs, 1766. 4° 51). Ki volt már most THURÓCZY forrása? Ki volt az a magyar krónikás, aki a legkorábbi magyar gesták s krónikák szövegét számunkra fenntartotta, megőrizte, illetve a XIV. század derekán egységes kerék egésszé alakította? BARANYAI DECSI JÁNOS a XVI. század végén még tudta, hogy M Á R K U S N A K nevezték azt az író, ki ha őseink eredetét és viselt dolgait nem írja meg, s nem tartja fenn számunkra, jött-ment idegeneknek kellene magunkat tartanunk hazánk földjén. THURÓCZY is az ő művéből merítette egész anyagát (Syntagma Institutionum Juris Imperialis ac Ungarici, Claudiopoli 1593. pag. 13., a praefatióban).

BARANYAI DECSI kortársa, WADDING LUKÁCS (1578—1657) is ismeri a krónikaíró Márkus nevét („*Marcus* citat.“ *Annales minorum*, Tom. VII., editio secunda, Romae, 1733. pag. 259). TOPPELTINUS LŐRINC „*Origines ac occasus Transsylvanorum*“ c. Leydenben 1667-ben megjelent műve 34. lapján mondja, hogy THURÓCZY és BONFINI előtt *Márkus* írta meg a magyarok eredetét (I. TOLDY FERENC, *Marci Chronica*, Pest, 1867. Praefatio 1—2.; *Magy. Akad. Ért.* 1855. 77).

A XV. századi szepesszombati német nyelvű krónika ugyan az „*vngerische cronica*“t hibásan „*cronica Martiniana*“ néven idézi (A szepesmegyei tört. társ. évkönyve, 1892. DEMKÓ KÁLMÁN, A szepesszombati krónika 6, 7, 27), idézetét kiigazíthatjuk LEIBITZER JOACHIM ó-lesznai ág. ev. lelkész „*Verzeichnus etlicher geschehener Ding*“ c. 1623. évig menő „*Diarium*“-ából, mely a tatárjárással kapcsolatban helyesen a „*Chronica Marciana*“-ra, *Márkus* krónikájára hivatkozik: „als die *Chronica Marciana* vermeldet“ (Nemzeti Múzeum, gróf Forgách család levéltára, XVII. sz. év nélk.).

Mindez idézetekből világos, hogy a XV—XVII. században még széltében ismerték *Márkus* krónikáját. Neve köztudomásban élt. Nevén kívül azonban történetíróink mindezekig semmit sem tudtak személyéről.

TOLDY FERENC az 1358 május 15-én megkezdett s I. Károly király 1330. évi, Bazarád elleni hadjáratának elbeszélésében „*quatenus*“ szóval mondat- és sorközben abbahagyott Bécsi Képes Krónikát tulajdonítja neki. (Id. m.)

Nekünk azon fentebb esetről-esetre bebizonyított tényből

s HÓMAN BALINT által leszögezett, külföldi analógiákkal is megerősített szabályszerűségből, hogy összes korábbi gesta- és krónikáiróink egyetemet végzett, művelt udvari papok, káplánok, kancelláriai alkalmazottak voltak (Minerva 1923. id. h.), azt hisszük, sikerült megállapítanunk személyét, származását, sőt vázlatos életrajzát is.

Ki volt hát e *Márkus krónikás*? A XIV. század derekán a királyi kancellárián is alkalmazott, művelt udvari papnak, káplánusnak kellett lennie. Ha találunk ilyen, *Márkus nevűt*, kinek életkörülményei egykorú krónikáink adataival is összeegyeztethetők, ő írta a krónikát. Csak egy találkozik ilyen, ki mindezen feltételeknek és követelményeknek megfelel: K Á L T I S Z O M A J O N (Z o m o y n) fia Mihály fia Márkus. Életére 1336-tól 1358-ig vannak adataink. 1336—37-ben udvari pap, Erzsébet királyné kápolnájának clericusa, 1342—52-ig a mai Viziváros helyén elterült budai suburbium Szt. Péter vértanúról elnevezett egyházának plébánosa, 1352-ben a királyi kápolna öre, székesfehérvári és veszprémi kanonok, 1353—54-ben a szerémi vagy kő káptalan prépostja, 1358-ban székesfehérvári örkanonok volt.

A származására, személyére és birtokaira vonatkozó okleveleket a XVIII. század végéig a gróf Szapáry család bábolnai uradalmának levéltára őrizte. Ez időben a grófi család az uradalom egy részét, Bánk, Kőkeháza, Böresháza és Neszkenye veszprémvármegyei, Moson-Kispervat, Asszonyfa, Borba és Néma györmegyei falvakat és pusztákat eladományozta, illetőleg bizonyos időre átíratva teljhatalmú jószágkormányzójának, GALÁNTAI SIDÓ ISTVÁNNAK nevére. A birtokokkal a rájuk vonatkozó oklevelek is SIDÓ asszonyfai családi levéltárába kerültek. Innen egy részük perek folytán visszakerült a gr. Szapáry család muraszombati levéltárába, más részük SIDÓ ISTVÁN hagyatékából unokaöccsére, SÁROSFAI BITTÓ LÁSZLÓRA, majd az ő fiára, GYULÁRA maradt. BITTÓ GYULA az okleveleket RÁTH KÁROLY györmegyei levéltárosnak ajándékozta, ki azokat a „Győri történelmi és régészeti füzetek“ I. kötetében „Asszonyfai okmánytár“ címen kiadta (l. u. o. 17, 154). RÁTH KÁROLY hagyatékából ez oklevelek a Magyar Tud. Akadémia kéziratárába kerültek. De nem került ide a veszprémi megyei *bánki* birtokra és a hozzá tartozó K Á T I pusztára vonatkozó oklevélköteg, mely a KÁLTÍ MÁRKUSRA vonatkozó adatokat tartalmazta. Ennek jegyzékét és az oklevelek szűkszavú kivonatát tehát csak a SIDÓ ISTVÁN által 1795-ben készített elenchusból ismerjük. Ebből tudjuk meg a *Márkus* származására vonatkozó adatokat, továbbá azt, hogy ősi birtoka a Veszprém-megye északkeleti csücskében fekvő: *Catlu* (l. P. R. T. I. 257, 647, 650, 681), *Kathl*, *Kalt*, *Kát*, *Káltháza*, más néven *Bánkjölde* vagy *Bánkháza* (l. CSÁNKI id. m. III. 236) volt. *Kathl* birtokába iktattatja be őt 1336 és 1337-ben új-adomány címen I. Károly

király felesége Erzsébet királyné, kinek *Márkus* „*capelle reginalis clericusa*“, udvari papja, kancelláriájának, levéltárának (*capella*) alkalmazottja volt. (V. ö. Turul, 1907. 33, 56—57). Ez állásba nyilván a fentemlített Albert mester, Erzsébet királyné speciális notáriusa segítette, ki mint mondottuk 1332-ben a szomszédos *Musunkyspuruod* és *Wrs-musun* (Pervat és Mezőörs, id. h.), 1356 és 1358-ban *Vrs* birtokosa volt (P. R. T. II. 108, 428, 439). 1358-ban meg Albert mester örsi jobbágyai éppen *bársonyosi* és *katli* pereskedésben tanuskodnak a fentebb KÉZAIVAL kapcsolatban említett osztári (Huztar) nemesekkel együtt (P. R. T. II. 445; v. ö. Turul, 1915. 77). 1795. évi elenchusunk szerint *Márkus* 1347-ben már „*plebanus de Suburbio Budensi*“ volt. Ekkor a CZEGEI GR. WASS család egyik ősevel, Vörös (Rufus) Péterrel perlekedik a *kathli* birtok Bánkteleke nevű része felett. Pereskedésük csak 1354-ben fejeződött be, midőn WASS (Rufus) Péter fia László nőül vette *Márkus* öccsének Bereczknek leányát. (A Czegei WASS család *kálthi* birtokaira vonatkozó adatokat kiadta FEJÉRPATAKY a Hazai Okltár 225, 246, 260, 284, 320, 321, 324, 325 ll). WASS vagy Vörös Péter mester de *Kathl*, de *Rápolth*, 1344-ben Simontornyai Laczkfi Dénes erdélyi vajda familiarisa, királyi lovász, 1369-ben Küküllővár várnagya, ugyanezen évben öccsével, WAS DEZSÓVEL együtt elesett a Lajk vajda elleni hadjáratban, mint ezt KÜKÜLLEI JÁNOS is megírja (M. FLOR. III. 187). Péter 1360-ban a győrmegyei Borbateluke királynéi birtokot kapja (FEJÉR, Cod. Dipl. IX/3. 149). Elenchusunknak *Márkus* plébánosságára vonatkozó adatait már más források is megerősítik. SCHIER XISTUS szerint a budavári plébánosok közt 1257—1392-ig nyolcszor megújuló perben *Márkus* 1342—49-ig szerepel, mint a budaváraljai, alsó vagy szentpétervárosi (mai vizivárosi) egyház plébánosa (Buda Sacra 69; RUPP, Bpest helyrajzi tört. 168—170.; Egyházművészeti Lap 1882. 361—3.; Archaeologiai Ért. 1885. 6.). Valójában tovább, 1352 után is viselte ez állást, közben azonban átlépett a királyné kancelláriájából Nagy Lajos királyéba. A királyi kápolnában őrzött kir. levéltár *custosa* lett. Pályáján ez időtől fogva rohamosan emelkedett, székesfehérvári kanonokságot kapott. Kétségtől mint udvari történetíró jutott királyá kegyeibe. Nagy Lajos 1352-ben meglévő méltóságaihoz új javadalmat supplikál számára VI. Kelemen pápánál. Anyja, az idősebb Erzsébet királyné egyéb kérelmeivel kapcsolatban kéri Lajos a pápát, hogy *Márkus*nak „*custodi capelle regie*“, bár birja (a buda-külvárosi) Szent Péter vértanú parochiális egyházát s élvezzi egy székesfehérvári kanonokság jövedelmét, veszprémi javadalmat is adjon (Monum. Romana episc. Vesprimiensis Tom. II. 156; BOSSÁNYI ÁRPÁD, Regesta supplicationum I. 244). Megkapta-e a veszprémi javadalmat, nem tudjuk. Elenchusunkban 1354-ben, midőn WASS (Rufus) Péterrel való pereskedését unokahuga kiházásításával befejezi, már

kői prépostként szerepel. Ezen adatunkat is megerősíti egy kiadott forrás. Tudjuk, hogy a szerémi püspökség és káptalan azonos a szenternyeivel, vagy a kőivel (CSÁNKI, II. 234, 239, ORTVAY, Magyarország egyházi földleírása 350). A pápai tizedszedők számadásai szerint VI. Ince pápa uralkodásának második évében (1353 december 18-tól --- 1354 december 17-ig) a szerémi egyházmegyéből *Márkus szerémi prépost* 32 frt-ot fizetett be tized gyanánt prépostsága után (Mon. Vat. Hung. Ser. I. Tom. I. 445). Utoljára az 1358. évben találkozunk *Márkus* névvel. Két forrás is megerősíti, hogy ekkor a székesfehérvári egyház örkanonoka volt. (Zichy-család oklevélt. III. 119. és Anjou-kori Okmt. VII. 170.) Abból, hogy már 1352-ben is élvez egy székesfehérvári kanonoki javadalmat, biztosra vehetjük, hogy azonos személlyel van dolgunk. Utóbb idézett forrásunk szerint 1358-ban Székesfehérvárott, saját házában lakik. Dúsan javadalmazott állása helyhez kötötte. Szent István ősi, koronázó bazilikájában őrizte az ország kincseit, az egyház kiváltságleveleit, királyaink necrologiumait és szentelt tetemeit (RUPP, Magyarország helyrajzi tört. I./1. 224., MELHÁRD GYULA, A székesfehérvári örkanonokság története), miként előbb mint „*custos capelle regie*“ az ország levéltárát. Alig egy évtizeddel korábban, 1349-ben a „*custos Albensis*“ méltóságban előde, János, gonoszul visszaélt fejedelme bizalmával. A fehérvári székesegyházban feltörte és kirabolta a király atyjának, I. Károlynak sírját (FEJÉR, Cod. Dipl. IX/1. 644.). Nagy Lajos kegyelt és meghitt udvari emberének kellett lennie *Márkus*nak, hogy a szégyenletes eset után őt segítette e méltóságba. Minden feltétele megvolt hozzá, hogy nyilván Nagy Lajos megbízásából megírja a magyarok történetét, illetve az őrzésére bízott gestákat, krónikákat, legendákat és necrologiumokat egységes egészre keressék ki, „*collecta ex diversis cronicis veteribus*“ (M. FLOR. II. 100.). Ezeken felül mint kancelláriai alkalmazott könnyen hozzájuthatott KÉZAI krónikájához. Ennek folytatását, az 1330-ig terjedő budai minorita krónikát (MARCZALI id. m. 49.), budai plébános korában szerezhette meg. A délvidéki, sőt éppen szerémi, kői és szenternyei vonatkozásokkal átszőtt Pozsonyi Krónika eredetijét (DOMANOVSKY, Századok 1905. 524) kői prépost korában olvashatta. Önálló alkotása lehetett az utolsó két évtized története, melynek eseményeiről a királyi udvarban értesült, vagy azoknak szemtanúja volt. Személyének kiderítésével talán nemcsak üresen hangzó nevet, de XIV. századi krónikáink genezisének kulcsát adtuk történetíróink kezébe.

1358. évben foglalták írásba a befejezetlenül hagyott Képes Krónikát. A családjába tartozó krónikák is ez év megnevezésével kezdődnek. Ez évvel tűnik el *Márkus* krónikás is szemünk elől. A Képes Krónika 2/a lapján fejezetkezdő iniciális S betűiben scriptor-széken ülő, könyvet író, hosszúszakállú,

burnuszos, arannyal szegett vörös talárú férfiút látunk. DEKÁNY KÁLMÁN „Bécsi Képes Krónika“ című értekezésében (Erdélyi Múzeum, 1915. 40) e képben nem kódexíró szerzetest, de ruhája után ítélve főpapot, püspököt lát. Szerinte a miniátor talán a krónika szerzőjét, a kódex készíttetőjét akarta e képen megörökíteni. Mi nem keressük *Kálti Márkus* prépost areképét ez S betűben, mert a szövegből: „Sicut scribit magister ystoriarum Genesis“ (M. FLOR. II. 102.), világos, hogy a kép a bibliairó Mózeset ábrázolja. A Képes Krónika bécsi kódexét sem tartjuk *Márkus* kezeírásának. Az csak művének díszesen illuminált másolata lehet. De hazánkban írt másolata. Olasz iskolára valló, csodás finomságú képeit csak olyan — akár magyar, akár olasz művész — miniátor festhette, ki saját szemével látta s jól ismerte a magyar, kún és oláh viseletet.

VARJÚ ELEMÉR szerint „kódexünk az eredeti, dedikációs példány, amelyet a vidéken élt szerző saját felügyelete alatt íratott le s festetett ki a király úr számára“ (Jelentés a Magyar Nemzeti Múzeum 1904. évi állapotáról 109). A szerző, *Márkus prépost* kevéssel 1358 után elhunyt. Műve csonka maradt. A legszebben megírt magyar krónika s a legdíszesebben illuminált magyar kódex szerzőjét e nyomokon kell tovább kutatnunk. Életére, működésére talán bővebb felvilágosítást adna a SZAPÁRY grófok muraszombati és a Czegei gróf WASSALÁDNAK a kolozsvári Erdélyi Múzeumban letett levéltára.

JAKUBOVICH EMIL.

Oldamur és Eltimir.

GOMBOCZ ZOLTÁN (Árpádkori török személyneveink 29—30) szerint a Budai krón. *Oldamur*-ja és a Bécsi Képes krón. *Oldamir*-je a kún *Aldamur* személynévvel azonos, amely egy 'betrügen, beschwindeln' jelentésű *alda-* igének *-mur* képzős származéka.

GOMBOCZNAK kétségtelenül igaza van, midőn az *Oldamur* (*Oldamir*) nevet kúnnak mondja. Hiszen ezt bizonyítja az általa felhozottakon kívül már az is, hogy a bulgáriai kúnoknál a XII. században megtaláljuk ezt a nevet. A magyar krónika *Oldamur Dux Cumanienek* megfelelőleg található a bizánciaknál Ἐλτιμιρής (*Eltimír*), mint a kétségtelenül kún származású Terterij bolgár cár testvérének a neve. E kún dinasztjáról elég részletesen ír JIREČEK a Bolgárok történetének 18—19. fejezetében. (Igy JIREČEK már a múlt század hetvenes éveiben idézte a PACHYMERIS-féle adatot: Τερτερής ἐκ Κομάνων ἢν. Ιστορία болгаръ, Одесса, 1878, p. 368).

Hogy *Eltimír* etymologiai rokonságban van az *Oldamur*, *Oldamir* névvel, abban nem kételkedhetünk, ha ismerjük a török hangtan törvényeit, a magánhangzóilleszkedést és a *d* ~ *t* váltakozást (vö. oszm. *kadyn* ~ *χатын*, *dar* ~ *тар* stb.). Már JIREČEK ráirányította a figyelmet az *Oldamur* és *Eltimír* nevek azonoságára [olv. Sitzungsber. d. kgl. böhm. Gesellschaft der Wissenschaften, 1889; bolgár fordítása Periodičesko spisanie na bul-

garskoto kniževno družestvo god. VII. kn. XXXII—XXXIII (Sofia, 1890) p. 210—41]. JIREČEK GR. KUUN GÉZA Codex Cumanicus-kiadását használta, s a bulgáriai *Deli-Orman* és az oláhországi *Tele-Orman* helyneveket idézve, utal arra, hogy az oszm. *deli kún* megfelelője *teli*.

Az *Oldamur* v. *Eltimir* név második része JIREČEK szerint a tör. *demir* 'vas' szó, amely a Codex Cumanicusban éppen *temir* alakban van meg. JIREČEK magyarázatát megerősíti a Bécsi Képes krón. *Oldamir* névváltozata. Turkológiai szempontból csak annyit fűzhetnénk hozzá, hogy ha az *Oldamur* névben a tör. *timur* (vö. *Timur-läng* 'Tamerlan', *timur*, *temir*, *demir* 'vas'), a bulgáriai kún *Eltimir* névben a párhuzamos *temir* változattal van dolgunk. Ugyanaz a magánhangzóilleszkedés érvényesült itt, amelynek alapján a bolg. *maštexa* a magyarban *mostohá*vá lett.

Jegyezzük még meg, hogy JIREČEK említett értekezésében még néhány bolgár helynévre is utal, amelyek az *Eltimir* névvel vannak kapcsolatban: *Altimir*, falu az Orechovoi (Rachovo) járásban és *Aldomirovci*, falu a szófiai kerületben Szlivnica mellett. Egy bolgár hadvezér neve KANTAKUZENOS szerint a 13. században *Temir*, és *Altimiroff* személynevet, mondja JIREČEK, ma is találunk Bulgáriában. A *Temir* szm. különböző formáiról GOMBOCZ is beszél i. m. 22 kk. (vö. kül. *Aj-Temir* 'hold-vas').¹

JIREČEK megismétli az *Eltimir*, *Aldomirovci* stb. nevekre vonatkozó magyarázatát *Fürstenthum Bulgarien*jében, de sehol sem igyekszik a név első tagját magyarázni. Mivel a nevekben a második tag mindenestre *temir* 'vas', lehetetlen őket kapcsolatba hozni az *alda-* 'betrüger' igével.

Azt hiszem, hogy az 'Ελιμιρής alak régiebb, mind a vocalismus, mind a consonantismus tekintetében, hogy tehát az új bolgár *Aldomirovci* helynévből s az 'Ελιμιρής-szel egykorú magyar *Oldamur* névből nem lehet kiindulnunk. *Eltimir* szerintem a tör. *el* 'kéz' és *temir* 'vas' szók összetétele. A kún *El-temir* szm. jelentése tehát nem 'csaló', hanem a középkori német lovag, (Götz von Berlichingen 'mit der eisernen Hand' jelzőjével párhuzamos jelentésű. Ez a jelentés teljesen megfelel a török névadás törvényeinek.²

Szófia.

MLADENOFF ISTVÁN.

Régi nyelvünk hang- és alaktanából.

Kódexeink korában a magyar nyelv különféle nyelvjárási sajátosságai már kialakulóban voltak s így nyelvük nagy eltéréseket mutat. Noha figyelemmel kell lennünk arra, hogy kódexíróink sokszor régiebb szövegeket másoltak, mindazonáltal az egyes leírók nyelve gyakran még az ingadozásban is olyan következetes, hogy ez esetben egy akkor megvolt nyelvjárárs képviselőinek tekinthetők. Ha most a nyelvi változásokat az

¹ A szilisztriai kerületben van *Aj-demir* falu.

² A bolg. *вѣро-бисеръ зѣрно* kifejezés talán megfelel a csag. *temir-başnak* s kérdés, hogy az *Itemir* név (GOMBOCZ i. m. 30) nem tör. *i* (*ej* 'jó')-*temir*-e? Vö. még *Temir-Taş* 'Vas-Kő' *Taş-Timur* (GOMBOCZ 21.)

egyes kódexíróknál külön-külön megfigyeljük, megkapjuk e változások egyes fokozatait s tiszta képet nyerünk kialakulásukról. A legtöbb változásnál több esetet különböztethetünk meg. Vagy a változás egy kezdetlegesebb alakját őrizte meg a kódexíró, vagy teljesebb fokát, vagy pedig olyan formáját, mely átterjedés útján keletkezett. A kódexírók jeleinek hangértékét azonban már nem annyira a különféle kódexekben, hanem inkább egy-egy leírónál található adatok összehasonlítása útján állapíthatjuk meg legbiztosabban. A következőkben főképp e szempontok tekintetbe vételével magyarázunk meg néhány nyelvi jelenséget.

1. A kettős felszólító alakok eredetéről.

A felszólító mód tárgyias egyesszám 2. személyében kettős alakokat találunk, pl. *add* ~ *adjad*, *nézd* ~ *nézzed*, melyekhez ma bizonyos jelentésbeli különbségek fűződnek. Így a rövidebb forma inkább akkor használatos, ha a felszólítás szabott vagy rövid ideig tartó cselekvésre vonatkozik, ha parancsszerű, a cselekvés pedig csak a felszólítás után indul meg. A hosszabb felszólításnak pedig határtalan vagy hosszabb ideig tartó és ismétlődő cselekvésnél van helye, inkább kérés, óhajtás jellegű, maga a cselekvés pedig ilyenkor rendszerint már a felszólítás előtt kezdődik. A rövidebb alak azonkívül rendszerint igekötővel vagy határozószóval erősül. (Vö. BORBÉLY GYÖRGY Nyr. XXXIII. 155—158.)

Kódexeinkben a rövidebb formának a hosszabbhoz képest még csekély szerepe van s ha néhány kódexben (Batthyány-K., Teleki-K. I. kéz) kivételesen sűrűbben is fordul elő, a finomabb jelentésbeli elkülönülés azonban még nem következett be. Így pl. a Tel.-K. I.-ben a rövidebb forma általában akkor fordul elő, ha igekötő következik utána; a hosszabb forma ilyenkor csak kivételes. A Tel.-K. I. rövidebb alakjai: *bočafđ meg* 152; *engejteld meg* 118; *erőš/yšđ meg* 173; *feleddel* 66; *gondold meg* 161, 167, 190; *halogašđ* 152; *hozd* 227; *kerešđ meg* 231; *lašđ meg* 194, 196; *mond meg* 34, 90, 91; *mutafđ meg* 25; *šđ meg* 222; *tanišđ meg* 173; *telleš/yšđ be* 169; *tellešđbe* 173; *teđ meg* 92; *vešđ el* 70; *vigaštald meg* 173. Hosszú alakok: *aggad* 115; *Biriad* 183; *egengešfed* 106; *engegged* 136; *ešmeryed* 41; *feleged* 114; *hagad* 178; *hayčad* 66; *hyad* 139; *hygyed* 186; *fel yryad* 99; *keryed* 106; *meg kenned* 228; *mettešfed fel* 65; *mēuelled* 89; *oštogaššad* 124; *šrizzed* 178; *zegenled* 49; *tagaggad* 77; *teged* 156, 219; *tif-telled* 48, 81; *tugad* 195; *vešfed* 186; *veged* 160; *elueged* 74.

Hasonló eseteket találunk a Batthy.-K.-ben is. Rövid alakok: *Ald meg* 88; *ald meg* 100; *Add meg* 104, 105, 109, 114; *Add* 108; *Boczašđ meg* 7, 34, 51, 387; *Boczašđ ki* 245,

271; *Boczaſd* el 163; *Boczaſd* 165; *boczaſd* meg 11, 52, 67, 143, 162, 172; *boczaſd* 72; *emeld fel* 143; *engeſzteld* 72; *efmerted* meg 90; *Enged* 120*, 127; *fed* 280; *fedezd* el 88; *geriezd fel* 94; *fel geriezd* 193; *gőzsd* meg 137; *had* 104, 263; *Had* el 432; *halgaſd* meg 153, 203, 204, 212, 259; *Halgaſd* meg 163; *igazgaſd* 12, 330; *kőzöld* 52; *latogaſd* 280; *Lód* meg 325; *Mond* meg 357; *moſd* el 112; *mutaſd* 7, 52; *Mutaſd* 52, 103; *mutaſd* meg 19; *neued* 199; *nezd* 60, 140; *niſd* meg 325; *Niſd* meg 256; *otalmazd* 45, 89; *szenteld* meg 52; *tauoztafd* el 123; *Tauoztaſd* 308; *ted* 325, 409; *törd* meg 13, 209; *törd* el 59; *Törd őzue* 209; *Töröld* el 163, 254; *töröld* el 255; *meg ne utald* 261; *valtoztaſd* el 261; *Ved* ell 52; *ved* el 117, 256; *ued* el 165; *ved fel* 245; *vezeſd* el 125, 261; *vezeſd* el 264; *vigaſztald* meg 212; *vigaſztald* meg 213. Hosszú alakok: *adgåd* 11, 30, 50, 51, 86, 91, 113, 126, 137, 141, 143, 275; *Adgåd* 86, 110, 117, 129, 143, 255, 316; *adgåd* 203; *aldgåd* 42, 127, 178, 289; *batoriczad* 60, 126; *biriad* 38, 41, 74, 100; *Biriad* 60, 112; *boczaſfad* 55, 126; *Diczeried* 338; *diczeried* 291; *dicződiczed* 125; *gőmőleczőzteſted* 341; *emell'ed* 40; *Engedged* 53, 82, 156, 272; *engedged* 43, 99; *engeſztell'ed* 93; *eppiczed* 341; *ereſſzed* 341; *erőſſiczed* 40, 58, 86, 336; *feledged* 248; *fogadgåd* 314; *gőzzed* 255; *igazgaſfad* 38, 40, 217, 244; *iduezl'ed* 343; *imadgåd* 248; *ielenchezd* 307; *meg ielenchezd* 328; *Keried* 209; *magaztall'ad* 100; *mongåd* 349; *Mongåd* 222; *nevell'ed* 41, 143; *Neueſzed* 9; *nezzed* 74; *niffad* 306; *neried* 52; *otalmazad* 41, 59, 81; *őregbiczed* 141; *őrizzed* 42; *Oerizteſted* 437; *plantall'ad* 84; *ronczad* 39, 44*, 143; *ſegiczed* 40; *ſerczed* 336; *ſzabadiczad* 43, 45; *ſzaniad* 125; *ſzaporiczad* 127; *ſzentell'ed* 120; *taniczad* 286; *taplall'ad* 41; *tericzed* 45; *tőlchezd* 45, 85; *tőried* 44*; *tarczad* 77; *teged* 247; *tericzeſzed* 341; *Tizticzad* meg 368; *utall'ad* 201; *Veſted* 123; *vezerl'ed* 89, 127; *vezerell'ed* 112; *uigaztallad* 40; *uigaztall'ad* 143; *vigaſztall'ad* 123, 126, 306; *vilagoſiczad* 44; *uiſell'ed* 59, 74; *Viſell'ed* 89; *viſell'ed* 127.

Hogy nagyobb jelentésbeli elkülönülés még a Batty-K.-b-n sincs, bizonyítják pl. a következő részletek, melyekben a k'ít-féle forma vegyest fordul elő: Hog' az mi nomorult or'zagunkat: Az pogan keztl meg *ſzabadiczad*, *otalmazd* őrizzed felseg: 45; *Boczaſd* meg mi b'wneinket, *adgåd* az iot mellet ker'wnk 51; Halalodnak ſzent erdemet, *kőzöld* uel'wnk Jefus Christus, *vigaſztalo* ſzent Lelek Iſtent *neried* nek'wnk lz: Attadtul 52. Iduezits az te nepedet Ur Iſten, es *ald* meg az te örökfegetet, es *biriad* őket es diczőlegre fel *magaztall'ad* 100; *Biriad* lelkeddel az mi erkőlecz'wnket, es *vezerell'ed* czelekedetinket, Chiftus vereuel *moſd* el b'wneinket, ſoc vetkeinket. 112. *Veſted* reank ſzemeidet, *tauoztafd* el b'wneinket, igazits meg mi hit'wnket es *vigaſtall'ad* ſziu'wnket 123. *Mutaſd* mi hozzank Ur Iſten, a te irgalmaſſagodat, es az te iduezitő fiadot, *adgåd* ||

mi nekünk, *halgafid meg* Ur Isten a mi könnöregelűnket, es az mi fohazkodafunk iwffon te elödben 203—204.

Kódexeinkben legtöbbször a rövidebb alakok csak gyéren fordulnak elő. Nézzük pl. a következő kódexeket: Ehr.-K.: Rövid alakok: *add ennekem* 47; *Akard tudny* 127*; *Akart tudny* 127; — *arudel* 6; *kezdel* 33 s a következők: *az yraft tedel* 141; *yol ved ezedbe* 127; *vydel* 143. Hosszú alakok: *agyard* 6, 42, 98, 132, 150, 152; *Agyad* 47, 64; *Agyad meg* 158; *agyard meg* 161; *addyad meg* 162; *algyad* 75; *aldyad* 76; *boczaßad* 32, 47; *engegyed* 75; *fogagyad* 149; *hagyad* 53, 154; *hygyed* 50; *halgafad* 31; *yryad* 29*, 30, 31, 141; *kerdyed* 51; *kewlged* 15; *Mongyad* 11, 34, 35; *mogyad* 11, 29; *mondyad* 15; *Mongyad meg* 118; — *mongyat* 15, 16; *mongyad* 16, 32, 35, 137; *mongyad meg* 45, 118; *megmutaßad* 38; *Ogyad* 32, 48; *onzolyad* 107; *beltakaryad* 141; *tegyed* 76, 111; *tekeled-meg* 6; *tarczad* 152; *tudyad* 53, 62; *negyed* 28; *veßfed* 11; *vezefed* 102.

Thewr.-K. I.: Rövid alakok: *mojd el* 261; *ökleld atal* 234; *werd atal* 229; *theed engedelmesse* 265. Hosszú alakok: *agyard* 6, 11, 17, 46, 48 stb.; *Agyad* 10 stb.; *boczaßad megy* 11; *boczaßad* 64; *boczaßad megh* 44, 47; *boczaßad megh* 48; *Boczaßad Meg* 76; *bochaffad megh* 282; *egyenesfehede* 31; *yghenesfehede* 224; *engegyed* 217; *enghegyed* 274; *Enghegyed* 88; *engesztellyed meg* 79; *fogadyad* 27, 139*, 141 stb.; *ygazgafad* 199; *ygazgafaad* 51; *megy yryad* 23; *kenyergheßfed* 146; *Kenyed* 148; *keryed* 150, 272; *kywlgyed* 50; *meltoztaffaad* 47; *moffad el* 86; *nyeryed* 148; *megy olczad* 16; *Otalmazyad* 42; *oltalmazzad meg* 118; *Segellyed meg* 79; *zerezyed* 198; *tegyed* 13, 25; *tekellyed* 16; *wegied* 145; *wegyed* 139, 140, 141 stb.; *weghezyed* 34; *weffed* 119; *wezeffed* 62; *wygyed* 34.

Tel.-K. IV. Rövid alak: *Wed iol ezedbe* 373. Hosszú alakok: *foglalyad* 371; *hordozyad* 366; *-zolyad* 367; *mongyad* 369; *tarchad* 366, 373; *el tauoztaffad* 373; *tauoztaffadel* 373; *betolched* 373; *vyjelyed* 366.

Thewr.-K. III. Rövid alak: *weddel* 307. Hosszú alakok: *agyard* 120, 296; *Agyad* 120; *banyad* 295; *eerzetteßfed* 302; *ferезyed meg* 220; *hayczad* 284; *laffad* 288, 293; *nyßad meg* 120; *nywgofad* 284; *orwoßollyad* 293; *febhößfed* 288; *zenwetteßfed* 302; *wonnyad* 293. stb.

Sánd.-K.: Rövid alakok: *ne keemeeld* 7; *lúd altal* 30; *oluafid mynd el* 31; *zamlald el* 2; *Ved ezödben* 3; *ved iol ezödben* 7; *Ved azt immar ezödben* 10; *ved ezödben* 13, 15 stb.; *veed azt ezödben* 19. Egyébiránt a hosszú forma általános; pl. *erceed* 2, 14; *kerdied* 2; *laffad* 24; *vegged* 14.

A hosszú forma mellett csupán néhányszor fordul elő a rövid a következő kódexekben: Bécsi-K. II.: *Emeldfel* 300; *rekezdbe* 166; *Vid* 176. — Lobk.-K. I.: *bezeeld meg* 19; *con-*

ifmaltajd meg 13; *hozd enhozam* 196; *keuejd* 198; *el ne wezed* 291; *veddel* 201; *weed fel* 343; *wed ezedbe* 291, 293; *vidbe* 208. — Lobk.-K. II.: *irdmeg* 100; *Mondmeg* 166; *Tauoztajdel* 135; *Tedel* 46; *ved ezzódben* 69; *ved ezódbbe* 161; *ved ioban ezódben* 162. — Tel.-K. III.: *Bochajd nekem* 314; *wed el* 277. — Tel.-K. II.: *Gondold meg* 242, 253; *ltild meg* 253; *ved ezedbe* 253; — Debr.-K. I.: *bočajd* 32; *bočajd be* 35; *bočajd a febögben* 35; *bočajd meg* 67; *fogd meg* 193; *gondold meg* 32; *hozd ide* 32; *hozd el* 115; *hjozd pečetölue ennekóm* 165; *kerejd meg* 154; *meteltejd kórniül* 100; *fozto-gajd azt is* 162; *öld meg* 145; *tanuld meg* 240; *fuallajd önnön magauul* 193; *teed azt* 27; *ved el* 67; *vyd fel* 100. — Debr.-K. II.: *Gőtördmeg* 244; *Ted el* 245; *tedel* 245; *ved ezzedbe* 306; (gondoliad meg es) *ved ezedbe* 317. — Debr.-K. IV.: *mondmegh* 513; *tanold megh* 534; *elneterd* 496; *veed yol' ezedbe* 502; *wedte es yol' ezedbe* 547. — Debr.-K. V.: *Efmerd meg* 565; *ted femmie* 565; *ved iol ezódbbe* 593; *ved ezódbbe* 596; *veddel* 612, 614. — Kaz.-K. (I-III.): *marazd magadal* 125; *nirejdel* 91; *Ted megh azért* 52; *wedfel* 34; *uedel* 34. — Tih.-K.: *bociajdel* 192, 134; *codald* 342; *had nekunk* 388; *hozdbbe* 22; *hozdki* 241; *hozajd ede* 313; *tekeld megh* 237; *Ved haza* 41; *vid* 322. — Nád.-K.: *erezdmeg* 615; *fezidmegh* 237; *halgajdmeg* 274; *haddel* 415; *mond meg* 331, 334; *zag-gasdmeg* 273; *teed femmie* 506; *veddel* 420; *ved fel* 530; *Vid oda* 674.

Ha mindezeket az adatokat megfigyeljük, arra az eredményre jutunk, hogy kódexeink korában a hosszabb felszólító igealakoknak még sokkal nagyobb szerepe volt s ezeket használták rendszerint ott is, ahol ma általában a rövid forma használatos. A hosszabb forma még igekötő előtt is előfordul. Az a körülmény, hogy a rövid forma kódexeink nagy többségében még elég ritka, majd később (pl. a Batthy.-K.-ben) már nagyobb számmal lép fel, arra mutat, hogy itt analógiás alakulással van dolgunk. Az a kérdés tehát, mi volt ennek az analógiás fejlődésnek kiinduló pontja? A közölt adatok arra mutatnak, hogy a rövid felszólító formák a legelterjedtebbek az *sz-el* bővülő *v-tövü* igéknél. A *tegyed*, *vegyed*, *vigyed* stb. alakoknak megfelelő rövid forma oly sűrűn lép fel, hogy nem tehetjük fel a *tegyed* > *tedd*-féle összevonást. Ennek ellene mond egyébként az is, hogy a *d* itt eredetileg még hangzóközi helyzetben is egyszerű volt (pl. *tedel* Ehr.-K. 141; *ved ezedbe* u. o. 127 stb.) s csak később két magánhangzó között indult meg egész szabályosan a *d* > *dd* változás (pl. *weddel* Thewr.-K. III. 307). A *lesz*, *tesz*, *vesz*, *visz*, *hisz*, *eszik*, *iszik* igék töve eredetileg különben is magánhangzós volt: *le-*, *te-*, *ve-*, *vi-*, *hi-*, *e-*, *i-*. (KRAÜTER: NyK. XLII. 317 s kk.; *e-jük* a nyelvemlékek tanúsága szerint zárt). A *tesz*, *vesz*-féle jelenidejű alakok az *-sz* képzővel keletkeztek;

a *u igenévképzővel pedig a *le-u-n > *lön*, *te-u-n* > *tön*-féle multidő. A *tevék*, *tevék*-féle igealakok, éppúgy mint az *evett*, *ivott* is, analógiás változás eredményei. A *tettem*, *vettem* kettős *tt*-jének magyarázatához tövégi *v* nem szükséges, ugyancsak későbbi nyúlás eredménye a főnévi igenév és a föltételes mód kettős *nn*-je is. (Vö. *teny* Kaz.-K. 52; *eneyc* HB.) A jövő idő változatai közül is a Bécsi- és Münchener-K.-béli *tend*, *vend* a régebbiek. A felszólító módról KRÄUTER a következőket írja: Nyílt kérdésnek kell azonban hagynom, hogy miért van a fölszólító *j*-jének a helyén *gy*: *tegyek*, *legyek*, *igyál* stb., de nyílt kérdésnek maradt az a *tevjem-ből való származtatással is, mert *vj* > *gy* hangváltozást igazolni nem lehet (NyK. XLII. 335). A fölszólító mód jele *j*, eredetileg *k ~ *r. (Vö. NyH.^o 107). Az a körülmény, hogy a *ted*, *ved*-féle igealakok már kódexeinkben is gyakoriak, arra enged következtetni, hogy ezekben eredetibb felszólító alakokat lássunk, melyekben a képző alakja nem is volt *gy*. Noha az *szszel* bővülő *v* tövű igék már kódexeink korában is bizonyos hangszínbeli és mennyiségi változásokat is mutatnak [(pl. a Bécsi-K.-ben: *töz* 28; *véz*- 7; *vènni* 62; *tènnem* 8; *tég* 62; ~ *tèhet* 14; *tèiend* 113; *vègènèc* 31; *vèhèt* 113; a Münch.-K.-ben: *tég* 49; *téged* 23 ~ *tégetec* 113; *vèzi* 19 ~ *vèzi* 202, *vèz* 65; *vèvò* 116 ~ *vèvòket* 94; *ètel* 62; *lèt* 153; *lég* 155; *lègen* 134; *lèz*, mint 2. sz. 107; *lèznec* 36; *vèd(d)* 74, 210; ~ *èhet*- 78; *èiend* 175; *ènni* 34; *ènnem* 62; *lènd* 31; *lènnè* 63; *tèhet* 26; *tènd* 37; *tènni* 35; *vèhet* 173; *vènd* 31 (l. több adatot PÜNKÖSTI: A Bécsi-Kódex *e*-féle hangjainak helyesírása 9, 20. BARTHA B.: NyK. XLV. 314, 316, 355). XVI. századbeli nyomtatványokban: *líztek*, *lízzen* SYLV.; *lész*, *lészzen* HELT.; *leljen* HELT.; *tízsem* SYLV.; *tézi* HELT.; stb. l. TRÓCSÁNYI: NyK. XXXVIII. 38]], mindazonáltal föltehetjük, hogy egyes kódexeinkben hosszú magánhangzóval jelölt *téd*-féle változatok eredeti hosszúságot mutatnak, mely összevonás útján jött létre. Ilyen esetek pl. *teed* Debr.-K. 27; Dom.-K. 86; *veed* Debr.-K. 502; Sánd.-K. 3; Weszpr.-K. 91; *veedd* Winkl.-K. 151; *weed* Érs.-K. 289; *-veedh* Lányi-K. 49; *eed* Thewr.-K. 55. (PÁNYI: NyK. XLII. 174 s. kk.). Ez az összevonás azonban még arra az időre megy vissza, amikor a felszólító mód jele *v* volt. Hogy a *r*, *x*-féle hangok hangzóközi helyzetben az előttük levő magánhangzóba olvadtak, erre nézve nyelvtörténeti bizonyítékaink vannak. Ilyen esetek: *Tétény* ~ *Tuhutum* Anonymus; *Lél* (*Leel* Képes Krónika) ~ *Lehel* Pozsonyi Krónika; *Bács* ~ Παράλιον XII. sz.; *Szár* ~ Σάρα- 1109; *Bátor* ~ Bahatur 1138; *Abrány* ~ Abraham 1079—80; (MELICH: NyK. XXXIV. 132 s. kk.) *csalán* < tör. *čalağan; *ács* < tör. *ačači; *ártány* < tör. *artayan; *böcs* (> *böcs*) < tör. *böçüci; *bü* < tör. *böçü; *gyül* < tör. *jiril, *jərił. (GOMBOCZ: MNyv. III. 396, 399.) Eszerint tehát

kódexeink *ted, ved* ~ *teed, veed*-féle alakjai tulajdonképen az *sz-szel* bővülő *v-tövü* igék régi felszólító módjának összevonás útján keletkezett s gyakori előfordulásuk miatt elszigetelődött maradványai. E mellett megállhat azonban az a föltevés is, hogy a felszólító mód jele eredetileg se volt meg bennük, hanem a *d* személyrag mindjárt a magánhangzós tőhöz járult s a tőhangzó csak később nyúlt meg, mint ez igék egyéb alakjaiban. A *tegyed, vegyed* alakokból azonban semmiképen se keletkezettek.

A kódexeinkben gyakran előforduló *ted* ~ *teed*-féle alakok tehát megmagyarázhatók a *tegyed*-félék nélkül is. De miért van akkor az *sz-szel* bővülő *v-tövü* igék egyéb felszólító alakjaiban *gy*? Ugyanezt találjuk az *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v-tövü* igékben is s a tiszta *v-tövü*ek közül is az *óv* ige régi *ogyad* alakjában. Mivel ezt a módjelet csupán az igék egy részében találjuk meg, itt is analógiás fejlődésre kell gondolnunk. Erre nézve is kódexeink adataiból meríthetünk felvilágosítást. Nyelvünkben igen sok régi egytagú *d*-végű ige van (*szed, fed, ad*, stb.), melyeknek felszólító módja ma tulajdonképpen így hangzik: *szeggyek, szeggy, szeggyen, szeggyünk, szeggyetek, szeggyenek*; tárgyas: *szeggyem, szeggyed, szeggye, szeggyük, szeggyétek, szeggyék*. Ezzel szemben a *tesz* ige felszólító módja ma ilyen: *tegyek, tégy, tegyen, tegyünk, tegyetek, tegyenek*; tárgyas: *tegyem, tegyed, tegye, tegyük, tegyétek, tegyék*. Kódexeink korában nyelvjárásaink többségében azonban még nincs meg ez a különbség. Ekkor a *d*-végű igék felszólítója is nagyrészt még így hangzott: *szegyek, szegy, szegyen* stb. Nézzük pl. a következő adatokat: Horv.-K.: *agyad* 6, 24 stb.; *hagyad* 22, 200; *tugyad* 72, *felegyed* 243; ~ *Hygyed* 225; *tegyed* 255, 269. Lobk.-K. I.: *Agiad* 301; *engegied* 10, 12, 349, 351, 352; *engegyed* 191; *felegyed* 271; *hagiad* 1; *zenwegyed* 194; *tugyad* 207; *tugiad* 208; *tvgiad* 216; ~ *tegyed* 272; *vegied* 1; *vigied* 17. Lobk.-K. II.: *agiad* 137; *tvgiad* 78, 106; *tağagiad* 88; *Tvgiad* 112; *ogiad* 110; *zenveged* 92; *éngesion* 51; ~ *Theged* 74; *higed* 85; *higed* 104; *legön* 45. Lobk.-K. III.: *agiad* 235; *agyad* 257; *fogogiad* 248; *ffogagiad* 253, 254*; *engegied* 249*; ~ *tegyed* 251; *vigied* 229. Tih.-K.: *agiad* 60; *hagad* 392; *engegied* 47; *engeged* 79 stb.; ~ *vigied* 382; *ueged* 298, 372, 375. Thewr.-K. I.: *agyad* 6, 11; ~ *tegyed* 13, 25. *wygyed* 34; Vitk.-K.: *hagyad* 13; ~ *Teğed* 105. Érs.-K. I.: *agyad* 34; ~ *tegyed* 84. A *d*-végű igék felszólító módjában a *ggy* kódexeink korában még csak a nyelvjárások egy részében volt meg. Ide tartozik pl. a Döbr.-K.: *Fogágyad* 66; *hágyad* 113; *aggyad* 239. Debr.-K. IV.: *ymaggyad* 514; *thuggyad* 514; *tudgyad* 534; *hágyad* 537; de: *vygyed* 523; *wegyed* 547. A *gy* hang megkettőződésére itt a hangzóközi helyzeten kívül még hatással lehetett az is, hogy a *vegyed*-félék analógiájára a nyelvérzék a *gy*-t a felszólítás jelének

vette s ezt tette azután a szótó *d*-jéhez (*adgyad* > *aggyad*). Az *sz*-szel bővülő *v*-tövű igéknél viszont ez a belső analógia nem volt lehetséges s így ezek közül csupán a *hisz* ige kettőztette meg a *d*-végű igék külső analógiájára *gy*-jét (pl. *hígged* Debr.-K. 441).

A lényeges azonban az, hogy a *d*-végű igék s az eredetileg magánhangzós tövű igék felszólítója nyelvemlékeink korában még nagyrészt hasonló volt. Ez a körülmény arra mutat, hogy a két csoport felszólítójának köze van egymáshoz s igen valószínű, hogy a *tesz*, *vesz*-féle igék még a nyelvtörténeti kor előtt az egytagú *d*-végű igék analógiájára vették fel a felszólító mód *gy* jelét. Hogy a *d*-végű igék egyébként is hatottak, mutatja az is, hogy a *hinni* igének már a régi nyelvben *hidni* változata is előfordul (*hydny* RMNy. II. 113; *hidni* ZVON.: Osiand. 43. GKAT.: Titk. 239; GKAT.: Vált. I. 3 NYSz.), a szakadáti nyelvjárásban pedig a *lesz*, *tesz*, *vesz*-féle igék főnévi igeneve *lődni*, *tődni*, *vődni*, *hidni*, *vidni*, *ődni*, *idni*; feltételes mód: *vidném*, *vődnék*, *lődne*, *megidnátok* stb. (HORGER: Nyr. XLII. 339.) Sőt a *hidni* alakot GELEJ KATONA I. Magyar Grammatikuskájában is megemlíti: „Ki így szoll . . . *hidni*, 's ki' *hinni*“. (Corp. Gramm. 322.) Szintén *d*-végű igék (főképp reflexiv jellegűek, pl. *-ód*, *-őd* képzővel) hatottak a reflexiv *u*, *ü* képzővel ellátott, *sz*-szel és *d*-vel bővülő *v*-tövű igékre is, úgyhogy ezek is *gy*-t vettek fel a felszólítóban. (Eredetileg egyszerű *gy*; pl. *alogyek* Lobk.-K. 1.) Sőt ezekbe a *d* később egyéb alakokba is behatolt (*aludnék*, *aludni*, *aludva*, *nyugodik* stb.; HORGER: Nyr. XLII. 337—339). A tiszta *v*-tövű igék közül csupán az *őv* igének keletkezett szintén analógiás hatás folytán *gy*-s felszólító módja (pl. *Ogyad* Ehr.-K. 32, 48), egyébként mivel ezekben az eredetileg igenévképző *u*, *ü* a jelenidőből minden időbe és módba behatolt s ez később részint *v*-be ment át, részint a *tő* magánhangzójával kettőshangzót alkotott, majd azzal hosszú magánhangzóba olvadt, a felszólító mód képzője *j* maradt (pl. *oiad* Tih.-K. 86; *hiad* uo. 289). Csupán a *jő* ige néhány alakjából tűnt el a *j*, ami azután esetleg egyéb igék *j* nélküli 2. személyű felszólító alakjának kifejlődésére is vezethetett. (Példák a *jő* ige *j* nélküli felszólítójára: Parancholok teneked, hogy *iw el* en velen Virg.-K. 56; *ywel ywel* lattanak my zemeink Keszth.-K. 82; *Ywetek el* es mynden yot mutatok tynektek Virg.-K. 143; *ieuetek* Lobk.-K. 233; *jövenek* MTsz.; a *jövetl* igealakról l. MELICH: MNyv. IX. 63; LOSONCZI: Nyr. XLVIII. 65.)

Kódexeink adatai tehát arra mutattak, hogy a rövidebb felszólító alak eleinte leggyakrabban az *sz*-szel bővülő *v*-tövű igéknél fordul elő. A *téd* ~ *téd*, *véd* ~ *véd*-féle igealakokról pedig az lett valószínűvé, hogy nincsenek összefüggésben a *tégged* ~ *vegged* felszólítóval, hanem vagy a *j*(*r*)-s módjellel beolvadása folytán keletkeztek, vagy már eredetileg se volt

meg bennük a felszólító mód jele. A *tegyed*, *vegyed*-félék *gy*-je pedig az egytagú *d*-végű igék analógiás hatásából magyarázható. Ilyen módon a 2. személyben kétféle alak volt egymás mellett: *téd (téd) ~ tegyed*, *véd (véd) ~ végyed*. Mint kódexeink adatai bizonyítják, a rövidebb főkép az *el* igekötő s inagánhangzóval kezdődő szó előtt fordul elő. A *tegyed*, *vegyed*-féle alakokhoz azonban igen hasonlóak az *agyard*, *engegyed*, *szegyed*, *mongyard*-féle felszólító igealakok. Mivel mármostan a *tegyed* mellett *ted* is előfordult, ugyanígy keletkezett az *agyard* mellett *ad (add)*, az *engegyed* mellett *enged(d)* stb. Az Ehr.-K.-ben pl. *add*, *kezd*-példák ilyen *d*-végű igék. Mivel pedig a *ted*, *ved*, *vid* rövid felszólító alakok főkép az *el* igekötő előtt fordulnak elő, lassanként egyéb igék felszólítója is megrövidült ilyen helyzetben. (Ehr.-K.: *kezdél*; Thewr.-K. I.: *mojd el*; Sánd.-K.: *zamlald el* stb.) Az *el* igekötő mintájára azután egyéb igekötők előtt (*meg*, *által*, *fel* stb.) is kezdték a rövidebb formát használni, míg végre ez az igekötő előtt csaknem általánossá lett. Az a jelentésváltozás, amit az igekötő általában előidézt, lett azután irányadóvá a rövid felszólító alakokra nézve is s így jött létre az a jelentésselkülönülés, amit ma a hosszabb és rövidebb felszólító alakok alkalmazásában láthatunk.

(Folytatjuk.)

LOSONCZI ZOLTÁN.

A Várad Registrum néhány kétes helynevének megfejtése.

1. **Sasvar=Vasvár.** A Várad Registrum 243. (régi 124.) sz. esete az 1220. évben villa *Hongun*, castrum *Sasvar* és villa *Drancy* helységekben játszódik le. A castrum *Sasvart* KARÁCSONYI-BOROVSZKY kiadása az ugoesamegyei *Sásvárban*, mások a szatmár-megyeyi *Sárvárban*, vagy a vasmegyeyi *Vasvárban* vélték megtalálni. Teljesen megnyugtató azonosítást azonban egyik magyarázat sem nyújtott, mert az azonosított helyek közelében *Hongun* és *Drancy* együttesen nem fordul elő. KARÁCSONYI-BOROVSZKY kiadásában *Hongun* neve meghatározatlanul maradt, *Drancyt* (helyesen *Draucy*) Beregdarócban véli megtalálni, de ez nagyon távol esik *Sásvártól*, már pedig nem valószínű, hogy két ilyen távol eső helység lakói közösen vettek volna részt egy birtokrabló vállalkozásban. A három kérdéses helynek egymás közelében kellett feküdnie és meg is találhatók Borsod- és Gömör megye összeszögelésénél. Itt van: *Hongun = Hangony*, mai Alsó- és Felső-Hangony, a hasonló nevű folyócska mellett, Özd közelében északnyugatra, gömöri területen. *Drancy (Draucy) = Lénárd-Daróc* Özdtől délkeletre, *Sasvar* pedig nem lehet más, mint az Özd közvetlen közelében északkeletre eső Bolyok (Bolyk) határában található *Vasvár* nevű népes pusztá a Hangony folyócska völgyében, Daróccal egyetemben már Borsodban. Vas-

várnak neve is mutatja, hogy *castrum* volt. Az ügyben bírásokodó Demeter mester, Csák nemzetségbeli Demeter főasztalnok mester és poroszlója, a Kalatha vagy Szil nemzetségből való Szili Adorján együtt szerepelnek a Vár. Reg. 224. (régi 11.) sz. esetében is (KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek III. 71). Adorján szerepel még a Vár. Reg. 1213. évi 57. (régi 153.) és 58. (régi 154.) esetében is nővérel, ki Vid nevű úrnak volt felesége, illetve özvegye. Az utóbbi két esetből az is kitűnik, hogy az özvegy szabadonbocsájtott szolgálójának, Derágának fia, Künesüd (*Cunsudu*) Adorjának volt szolgálója, leánya *Kesa* szabadonbocsájtásáig Vid özvegyét szolgálta. KARÁCSONYI idézett művében tisztázott adatokkal szemben érthetetlen a KARÁCSONYI-BOROVSKY kiadás 57. (régi 153.) esetéhez adott 1-ső jegyzet (175. l.), mely a „villa *Silu*“ (= Szil) helynevet „*nomen est personale uxoris Vid, non autem nomen alicuius pagi*“ -nak tartja, az 58. (régi 154.) esetben pedig „villa *Salu*“ -ban, nem ismervén fel az azonos *Silu* (= Szil) helynevet, azt a 3-ik jegyzetben (u. a. l.) a biharmegyei *Sálhidával* azonosítja.

Ezek után visszatérhetünk a 243. sz. eset többi szereplő személyéhez. *Coetan* (acc.) *draucy*-i várszolgának azonosnak kell lennie az 1221. évi 316. (régi 367.) eset *Koeta* de villa *Chokoka*... civis de Bursud“-dal (272. l.), mert a facsimile-kiadásban *Chokoha*-t olvasunk, mely helynév azonos a Lénárd-Daróctól 3 km-re északra fekvő *Csokva* faluval.

Perdöntő bizonyíték fenti helynévmegállapításaink helyességének igazolására a 243. eset felperesének „*Vztras, frater Tubul* de villa *Hongun*“-nak neve. A fentemlített gömörmegei Hangony birtok nevével kapcsolatban *Vztras* is, *Tubul* is szerepel nyomtatásban kiadott, egykorú okleveleinkben. II. Endre király egy 1225 körül írásba foglalt, de 1214. évre antedatált oklevelében *Tubul* és fitestvére Péter neve fordul elő egy hangonyi (*Hongun*) hatalmaskodással kapcsolatban (WENZEL, Árpádkori új okmt. VI. 370; SZENTPÉTERY, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 95—96. l. 293. sz.)

Ugyanezen királyunk egy 1216. évi adománylevelében pedig *Vztras* is, *Tubul* is és a Vár. Reg.-ban nem említett harmadik testvér, Péter is szerepel s kapott új birtokuk határán ott találjuk a „villa *Hongon*“-t. Sajnos, ez oklevél nem maradt fenn eredetiben. 1387. évi nagyon hibás átiratát őrzi a Magy. Nemz. Múzeumban letett Hanvay-levéltár. E szerint II. Endre király 1216-ban Péternek és testvérenek *Stras*- (*Ztras*)-nak hű szolgálataikért a gömöri várnak *Tussa* (!) nevű földjét adja, melyet előbb a nevezettek testvérenek, *Tubus* (!) ispánnak adott volt prístaldusa, *Rogas* (!) falusi Balázs fia Johanka által végeztetvén a beiktatást a leírt határok közt (kiadva SZENTPÉTERY id. kritikai jegyzéke 99—100. l. 303. sz.).

Stras-(*Ztras*)-ban nem nehéz a Vár. Reg. *Vztras*-ára, *Tubus*-ban is könnyű a Vár Reg. és a fenti 1214. évi antedatált oklevél *Tubul*-ára ismerni. Hogy *Tubul* a helyes olvasás, azt a két egybehangzó adaton kívül az is bizonyítja, hogy a beiktató poroszló falujának nevében is hosszú *l*-nek nézte az *l*-et az 1387. évi átiró, írván *Rogal* helyett *Rogas*-t. Alig lehet kétséges, hogy a Hangonytól távolabb északkeletre eső *Ragály* gömörmegei

helységről van szó. CSÁNKI Történelmi földrajzának I, 145. l. „Rogas. Rogas (1216. és 1387.: Haz. Oklt.)“ adata tehát így igazítandó ki: „*Ragály*. Rogal (1216. és 1387. *Hanvay-It.*)“ Hiba csúszott be az adományozott birtok nevébe is. Ha Gömör megye térképén a borsodi határon megkeressük a szomszédos birtokokat: *Jenét*, *Hangonyt* (*Hongon*), *Urajt* (*Wroy*), azt látjuk, hogy a mai *Susa* falut veszik körül. Az 1387. évi másolat *Tussá*-ja tehát *Susá*-ra javítandó, mert a zemplénnegyvei *Tussa* ide nagyon messzire van (CSÁNKI I. 364). Előfordul a Vár. Reg. 45. (régi 168.) sz. esetében is ez a „villa *Susa*“, bár a KARÁCSONYI-BOROVSZKY-féle kiadás 170. l. 8. jegyzete *Sasá*-ra magyarázza. SZENTPÉTERY másolata szerint hibásan olvasta az átirat *Cusold* helynevént CSÁNKI is (id. m. I. 139.) *Cuslood-Kuslód*-nak,¹ eltévesztvén ugyanott az átirat évét is 1357-re 1387 helyett. Az átiró felületességére jellemző a fenti hibákon kívül az is, hogy a királyi címből elhagyta a *Galicie* szót és István, *zágrábi* püspök neve után „*Besprimiensi*“ jelzőt írt. Mindezen birtokok Bolyok és a határában fekvő *Vasvár* közvetlen szomszédságában, tőle nyugatra és északnyugatra fekszenek. A Vár. Reg. 243. sz. esetében *Hangonyi Stras* (*Ztras*) vagy *Osztrás*, *Tubul* testvére tehát a *vasvári* vár jobbágyait és a (lénárd-) *daróci* várnépeket vádolta birtoka pusztításával.

2. **Lanczij = Lánc.** A Vár. Reg. 223. (régi 10.) sz. szerint az 1219. évben „Péter, a borsodi vár jobbágya bevádolta ugyanazon várnak népeit, nevezetesen a *Beleta*, *Lanczij*, *Mulchun*, *Zudesthan* és *Shazka* faluból valókat, mondván, hogy az ő hivataluk lenne a börtönőrzés. Ezek ellenben azt vitatták, hogy ők a vár hadakozó katonái, nem pedig börtönőrei. Kihallgatván őket Teodor ispánjuk, a *Nemeth* (Sajónémeti) faluból való Istvánt poroszlóként melléjük adván, tüzesvaspróbára Váradra rendelte őket, ahol Péter jobbágy visszalépett a tüzesvas ítélettől, kijelentvén, hogy a nevezett falukba való várnépeket alaptalannul bolygatta a börtönőrzés tárgyában.“

Borsod vár hadakozó katonáinak öt megnevezett lakhelye közül csak kettő volt eddig bizonyos, t. i. *Mulchun* = *Mucsony* és *Shazka* = *Császta* puszta. *Beleta* és *Zudesthan* nevét KANDRA K. *Balajt-* és *Kurityán*-ban véli fölismerni, KARÁCSONYI *Radostyánt* olvas, míg BOROVSZKY (Borsod vm. tört. 32. l.) *Berentének* magyarázza. *Lanczij* falut a tatárjárás teljesen elpusztította ugyan, de a nyomát hét évszázad sem tudta eltörölni annyira, hogy könnyen és biztosan fel ne ismerhetnénk Borsod vár tőszomszédságában, még pedig egy betű elváltoztatása nélkül. Borsod vár és *Mucsony* között fele úton ott találjuk Edelény határában a *Lánci völgy* nevű völgyet és dűlőt, valamint a rajta átvezető *Lánci hídát*, melyen át az országút Sajószentpéterről Edelénybe vezet. Az eredeti helyesírás *Lancy* (v. ö. *Guncy*, *Miscoucy* stb.) lehetett, olvasása tehát *Lánc*. A „*Lánci völgy*“ elnevezés megtalálható a részletes (1:75.000) katonai térképen is. MARJALAKI KISS LAJOS.

¹ Múz. *Hanvay*-cs. It.-ában az 1387. évi átirat 2 példányban van meg. Az egyik „*Cuflood*“-ot ír, a másik „*Cufold*“-ot, épp így az egyik *Stras*-t, a másik *Ztras*-t, de mind a kettő hibásan *Tussá*-t, *Tubus*-t és *Rogas*-t. A „*Cuflood*“- „*Cufold*“- kérdésben tehát CSÁNKI-nak is, SZENTPÉTERY-nek is igaza van. JAKUBOVICH EMIL jegyzete.

A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje.

A magyar rovásírásnak már meglehetősen nagy irodalma van, de amellet még mindig számtalan probléma vár a megoldásra. Ez alkalommal csak egy ilyen kérdésre akarok rámutatni.

Rovásírásos emlékeinkben van egy betű, amely látszólag nincs a helyén. A Marsigli-emléken olvashatjuk (SEBESTYÉN által megállapított olvasatokat közlöm): *inch* (673 l., III. mell.), *ur szineh* (675. l., IV. mell.), *emreh* (675. l. IV. mell. és 677. l. V. mell.), *bütlehen* (679. l., VI. mell.). A csikszenmiklósi feliraton van többek közt egy szó, amelyet a Marsigli-emlék fent idézett szavaiban követett olvasásmód szerint *esztendöeh* volna. Ezt az írásmódot találjuk pontosan és világosan a Szilágyi-féle (MRHE. 58. old.), a Simonchicz-féle (MRHE. 59. old.) és a marosvásárhelyi másolatban (MRHE. 60. old.) is. SEBESTYÉN kijavítja e szót (*esztendőbe*), de e javításnak csak logikai támpontjai vannak. Ennek a különös *h*-nak a jegye Ő. Ez a betű Telegdi miatyánkjában és hiszek-egyében is kísért. SEBESTYÉN ebben az esetben csillaggal jelöli az átírásban, de semmi nagyobb jelentőséget nem tulajdonít neki: egyszerű elírásnak tartja. Telegdiből a következő szavakat jegyezhetjük fel (rövidség céljából mindjárt *e*-vel írjuk át, ahogyan az értelem szerint olvasni kell): *menyegben, szenteltesség, miképen, azonképen, kenyerünket, bűneinket, megbocsátunk, ellenünk, véteteknek, ne, kisírtetben, tied, öröké* (a Miatyánkából); *hiszek* (a *h* is Ő-vel van írva, viszont előfordul e szó mégegyszer: *eiszek* alakban is), *terehtüőében, és, Jézsus, születék, kinzaték, meg, meghala, eljövendő, eleveneket, közönséges, egyházat, egyességet, bűnünknek, életet* (a Hiszekegyből). A többi emlékekben ilyen helyzetben ismeretlen e betű.

Mi lehet hát ez az Ő? Elírásnak semmiesetre sem lehet tartanunk: 1. igen nagy számban fordul elő, 2. az emlékeknek csak egy részében ismeretes.

Valamennyi fennmaradt ábécében a Ő értékű *h*-t találunk, de hogy a felsorolt példákban nem annyit jelent, az kétségtelen. Hogy TELEGDI ezeken az ábécéken indulva *h* értékben is használja, voltaképen nem zavarja az eredeti helyzet képét. Valószínűleg régibb formulákat is szem előtt tarthatott, melyet azonban már nem értett s így kerülhetett a nála közölt imádságokba a sok Ő. Három esetben (*menyegben, terehtüőében*) maga is kijavítja a sor felett Ő-re, de az esetek nagy zömét érintetlen hagyja.

Sajnos, a magyar rovásírásnak nincs igazi emléke, így

nem tudhatjuk, hogy mennyi a hiteles emlék, mennyi az ismert emlékek korából való tudós hozzászerkesztés, belemagyarázás, félreértés.

Mint hogy a *h* tulajdonképeni jele a görög eredetű χ , könnyű arra a feltevésre jutnunk, az χ nem a glagolita ábécé-ből származó ξ *e* elírása (a fenti példákban), hanem egy meg nem értett betűt (χ) használnak ábécénk a hozzá hasonló χ *h* értékében. Ha csak a magyar rovásírás vallomására hagyatkoznánk, annyit mondhatnánk, hogy a régi (eredeti) ábécé-ben meglehetett ez a χ betű is és *e*-t kellett valószínűleg jelentenie.

Azonban szerencsénkre van egy más támaszpontunk is arra nézve, hogy itt csakugyan egy elfeledett betűről van szó.

Tudjuk, hogy a magyar rovásírás a kök-török ábécé-vel van közelebbi rokonságban, még pedig annak jensszeji ágával. A főbb kritériumok, melyek a magyar rovásírás speciális hovatarozását meghatározzák, a következők: jen $\dot{s}$ $\sim$ magy. $\dot{s}$, jen. $\dot{s}$ $\sim$ magy. $\dot{z}$ (orkh. *ič*), jen. *p* $\sim$ magy. *p*. Ez utóbbi megfelelésére vö. gör. *l* $\sim$ magy. *l*.¹ Ezekben az esetekben ugyanis a magyar betűk megfelelői a kök-török írásnak csak a jensszeji csoportjában találhatók meg.

A jensszeji feliratok meglehetősen elhanyagolt állapotban vannak. Behatóbban egyedül RADLOFF foglalkozott velük, ő adta ki, persze egy csomó problémát hagyott a háta mögött. Ezekben a feliratokban is előfordul az χ betű. Az orkhoni feliratokban *b* az értéke, így olvasta RADLOFF itt is. Ennek a következménye azonban az lett, hogy egyetlen szót sem lehet simán elolvasni és értelmezni, amelyikben ez a betű előfordult. Az esetek nagy részében, (ahol világosan más betűt kellett olvasni) persze a felirat készítőjét okolta s nem késett az „elírást“ kijavítani.

A kérdésre teljes világosságot derített THOMSEN.² Rámutatott arra, hogy az χ sohasem változik ezekben a feliratokban a *b*-nek másik (általánosan használt) alakjával, ami elképzelhetetlen volna — a többi hasonló esetből ítélve —, ha csakugyan *b*-t jelentene. E betű valódi értéke *e* (zárt *e*), ezt teljes határozottsággal bizonyítja mindenekfelett két szám (t. i. ezek az emlékek nagyobbára rövid sírfeliratok, amelyeknek csaknem mindegyikében előfordul egy-egy szám: meddig élt, stb.): *bēs* (*bēs qīrq* ‘35’ az emléken), *yētmiš* ‘70’ [az emléken: *üč yētmiš yašimqa adiriltim* ‘63 éves koromban elváltam (meghalt)']]. Ugyanez az *e* megvan az említettekén kívül még a következőkben *él* ‘nép, törzs’, *eki* ‘2’, *eš* ‘barát’, *ēt* ‘tenni; szervezni’, *bél* ‘derék’, *kēs* ‘öv’. Ennek a hangjelölési módnak hangtörténeti alapja is van. T. i. kizárólag oly szá-

¹ NÉMETH GYULA, A régi magyar írás eredete: NyK. XLV, 36.

² Une lettre méconnue des inscriptions de l'Énissiei. Journ. de la Soc. Finno-Ung. XXX, 4:1—9. old.

vakban fordul elő, amelyek a török nyelvek egy részében *e*-vel, a másikkban *i*-vel ismeretesek. Ezekben az esetekben eredeti zárt *e* tehető fel.

Valósággal a tények kényszerítenek tehát arra, hogy a jenísszeji feliratokban a zárt *e* jelölésére szolgáló X betűt a magyar rovásírás X *e*-jével azonosítsuk. Az ily módon nyert olvasási mód pontosan megegyezik a szó értelemszerinti olvasatával. Tehát helyesen: *ince*, *ur szine*, *emre*, *bütleen* (vö. kétszer *miály*), *esztendőbe* stb.

Ez a betű természetesen csak újabb bizonyíték amellet, hogy a magyar rovásírás a jenísszeji írás csoporttal mutat közelebbi kapcsolatot.

Hogy a magyarban is zárt *e* jelölésére szolgált-e ez a betű eredetileg, valóságos emlékek híján aligha lehetséges eldönteni.

LIGETI LAJOS.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Ómagyar nyelvjárások. Egyetemi előadásaimban több alkalommal kifejtettem, hogy a mai magy. *ē*-zű és *ō*-zű nyelvjárások a honfoglalás körüli időkben s azután is több századon át *i*-zű és *ü*-zű nyelvjárások voltak. Ezt a szót, hogy *szem*, amely a mai nyelvjárásokban *szēm*, *szem* és *szōm* alakú, régebben *szim*-nek és *szūm*-nek mondták (I. LOSONCZI, Az *ō*-zés története: NyK. XLIV, 379, 405). Minthogy pedig a tőszótagban *i* az eredeti (vö. f. *silmā* stb., I. SZINNYEI, NyH.⁶ 27), azért a *szūm* alak *ü*-je eredetibb *i*-ből a magyarban kellett hogy fejlődjék. Volt tehát egy idő, amikor a magyarban *i*-zű (vö. *szim*- 'szem', *kriszt*- > *kiriszt*- 'kereszt', *kiz*- 'köz' [vö. 1246-ból: „prima meta incipit super rippam fluuij Harnad . . . . hinc transit fluuium ad pratum quod kethyoukzyi vocatur“, Arp. Új Okt. VII, 213 hibásan *kechyoukzyi*], *Kris* > *Kiris* 'Körös', *timnic- 'tömlőc' stb.) és *ü*-zű (vö. *szūm*-, *kürüst*-, *küz*-, vö. 'Ατελοῦζου 'Etelköz', *Kürüs*, *tümnüc- stb.) nyelvjárások voltak. Ezt a gondolatomat, hogy t. i. az ómagyarban legalább is két főnyelvjárás volt, GOMBOCZ ZOLTÁN a MNy. XX, 62. lapján a *sömör* szóról írt fejtegetésében elfogadja s egy újabb hangtani bizonyítékkal támogatja. GOMBOCZ szerint azt a jelenséget, hogy a fgr. *s folytatása a magyarban a rendesen megfelelő *sz*- (vö. *szem*, *száz*, *szaru*, *szív* stb.) mellett néhány kétségtelen esetben mégis *s* > *cs* (vö. *sor*, *súly*, *csomó*, *csűn*-), a leghelyesebben azzal a feltevéssel lehet megmagyarázni, hogy az ómagyarban vagy ósmagyarban legalább is két nyelvjárás volt. Az egyik nyelvjárás a fgr. *s*-ből *sz*-et, a másik ugyanebből *s*-et (> *cs*-t) fejlesztett. Azt hiszem, hogy GOMBOCZ ezen megállapítását más helyzetben levő magy. -*sz*- és -*s*- hangokra is ki lehet terjeszteni. A *jóság* alig lehet más, mint *jóság*, az *ország* pedig szintén elválaszthatatlan az *úr* 'dux — dominus' szó *uraság*-féle származékától (I. TMNy. 585). Szóvégi magy. -*sz* > -*z*-t is találunk, amely nem lehet más, mint a hasonló helyzetben levő -*s*, vö. *csendes*; *kopasz*; *száraz* I. BUDENZ, Ug. AI. 218, *kopasz* uo. 239, és *tilos*, *avas*, *teljes* (< **teles*ből). Úgy látszik, van az -*és* (pl. *gyűlés*) képzőnek is -*sz* változata. A régi magy. *gyűlvész* (későbbi és mai *gyűlevész*) régen a -*és* 'versammlung', *é*-je azonban talán *é*-ből való s ezért nem állítom idetartozását egészen határozottan.

Ezekkel a fejtegetésekkel kapcsolatban eszembe jut, hogy az ómagyar nyelvre HUNFALVY PÁL is (Magyarország Ethnographiája c. művében) megállapítja, hogy benne nyelvjárásoknak kellett lenni (l. 385. lap). HUNFALVY fejtegetései alapján azt hiszem, hogy a következő két jelenség szintén csakis úgy magyarázható meg a legelfogadhatóbban, ha az ómagyarral legalább is két főnyelvjárást teszünk fel.

Az egyik jelenség alaktani. Ismeretes dolog, hogy a palóc és az erdélyi nyelvjárások bizonyos esetekben a *-hoz* (*-hez*, *-höz*) helyén *-ni* (*-nyi*), a *-nál* (*-nél*) helyén *-nott* (*-nitt*, *-nit*, *-nött*, *-nütt*), a *-tól* (*-től*) helyén *-nól* (*-nül*, *-nol*, *-nöl*, *-nül*) határozó ragot használnak. E ragok másutt nincsenek meg (l. KEMENES P.: MNy. XIII, 296; SIMONYI, TMNy. 682; SZINNYEI, NyH. 6 126—131). Arra, hogy e ragok Dunántúl is vagy az alföldi, duna-tiszai-drávai nyelvjáróterületen is meglettek volna, semmi bizonyítékunk sincs.

A másik jelenség szógeográfiai. Ismeretes dolog, hogy a régi m. nyelvben volt egy 'folyó, víz' jelentésű *jó*, amely folyónevekben (s innen esetleg helynevekben) a mai napig fennmaradt. Az idevágó biztos adatok ezek: *Berettyó* (< *Berek* + *jó*, Jásznagykúnszolonok m.), *Disznajó* (Marostorda m.), *Héjő* (Borsod m.) ~ *Hájó* (falu, Bihar m., l. MUNKÁCSI B., Magy. hal. 64—65.), *Jód* (Mármaros m., l. MNy. XIX, 32), *Kethyoukyzi* 'kétjóköze' (rét neve 1246—1408-ban l. Árp. Új. Okt. VII, 213; e rét az abaújmezei Forró-Füged vidékén a Hernád vízrendszere területén fekszik), *Meregyó* (< *Meleg* + *jó*, Kolozs m.), *Sajó* (három van e néven: 1. Borsod m., 2. Mármaros m., 3. Beszterce-Naszód m.—Szolnokdoboka m.), *Székel jó* (Kolozs m., l. MNy. XIX, 32 is).

Ezek a folyók, vizek (ill. helyek) mind Magyarország északkeleti, keleti és erdélyi részeiben vannak. Nincs azonban egyetlen egy biztos adatunk sem arra, hogy Dunántúl vagy a Duna-Tisza-Dráva közén valamely folyót, patakot valaha is *jó*-nak hívták volna. Dunántúl pl. *Hévíz* (Keszthely mellett) felel meg a borsodi, bihari *Héjő* ~ *Hájónak*. Az a meggyőződésem, hogy a *jó* = 'folyó' szó a honfoglalás körüli időkben sem volt meg valamennyi magyar nyelvjárásban.

Tehát hangtani, alaktani és szógeográfiai érvek szólnak amellett, hogy az ómagyarban már voltak nyelvjárások (valószínűleg két főnyelvjárás).

Melich János.

-nalak. -nelek. A személyragozott főnévi igenévnek 2. személyű tárgyra vonatkozó *írnalak*, *kérnelek* formáját eddig hitelesen csak az irodalomból tudtuk kimutatni. GELEJI KATONA azt mondja ugyan: „Ez-is egy ki-vált-képpen való szép szóllás a' mi nyelvünkben: Meg-kell nékem tégedet *vernelek*, *tanítanolak*, *ruházanolak*“ (l. CorpGramm. 321), azonban ilyen személyragozású alakokat rajta kívül sehol másutt nem találtunk még a régiségben, úgyhogy népiesek voltak iránt a XVII. századra vonatkozólag nem lehet a kétkedést teljesen jogosulatlanul mondani. A mai népnyelvből sem volt eddig rá közvetlenül hiteles följegyzésünk, csupán SIMONYI tudott SZÁSZ KÁROLYNAK szóbeli figyelmeztetésére hivatkozni, amely szerint az *írnalak*, *kérnelek*-félék „Erdélyben a nép ajkán valóságosan élő szólásmód“ volnának (Nyr. XVII, 12); ezt azonban eddig még senki sem erősítette meg, sőt STEUER JÁNOS egyenesen ellene vallott (uo. XX, 519). Most módomban van egy hiteles népnyelvi adatot hozni föl az *írnalak* alakra, amelyet KELEMEN BÉLA, a szótáríró hallott 1918-ban és sietett velem közölni. Azt írta akkori levelében: „A mi nap hallottam egy mezőtúri asszonytól, aki valakit keresett s ezzel véletlenül összeakadt: De jó, hogy sikerült *elcsípnelek!*“ Megjegyzem, hogy — amint annak idején már hivatkoztam volt rá — SZARVAS GÁBOR is használta a

Nyelvőrben ezt az igealakot: „főképen azért kell *megdícsérnelek*“ (Nyr. XX, 525—6), még pedig nyomban az után a tollvita után, amelyben én az alaknak helyességét és irodalmi jogosultságát bizonyítottam (l. Nyr. XX, 420, 518; XXV, 136).

Zolnai Gyula.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Egy magyar szó Dantenál. Dante ismerői számára nem újság, de sehol feljegyezve nem látom, hogy a költő ismerté nyelvünk egy szavát. A De vulgari eloquentia c. töredékben ránt maradt latinnyelvű munkájában Dante tudvalevően az olasz nyelvnek ismertetését, bírálatát és költői használatának elméletét adja. Bevezetésül az európai nyelvek eredetének és rokoni kapcsolatainak ismertetése szolgál, skolasztikus kombinációknak és helyes filológiai intuíciónak csodálatraméltó keveréke! Filológus körökben az is általánosan ismeretes, hogy a nyelvek csoportosítást Dante az *igenlést* kifejező határozószók valóságos vagy vélt rokonsága alapján ejti meg. Innen a híres hármas csoportosítása a román nyelveknek: lingua si — oc — oil. A többi európai nyelveket merész lendülettel így fogja össze a költő: Az egész terület, amelyet a Duna torkolata vagyis a Meótság-mocsarak, Anglia nyugati végei, az olaszok s a frankok határai és az Óceán zárnak körül, csupán egyetlen nyelvet kapott, s noha ezt utóbb a szlávok, a magyarok, a németek, a szászok, az angolok és sok más nép külön-külön népi nyelvekre (vulgaria) ágaztatták szét, a közös eredet jeléül majdnem mindnyájában megmaradt az az egy, hogy igenléskép a felsorolt népek mind jó-val válaszolnak (quasi predicti omnes *io* affirmando respondent, l. 8). Talán nem merész találgatás, ha azt mondjuk, hogy Dante a magyar „jó“ szót valamely bolognai magyar diáktól vagy egy zarándoktól tudakolta meg. Csodálatos csak az, hogy éppen a magyar szót, helyes fonetikai átírásban, választja általános jegyként és nem az angol, a német vagy a szláv „igen“-t.

Balogh József.

Hopmester. CzF.-ék azt mondják róla, hogy „régies fn. a *Hofmeister* német szóból mintegy trefásan csavarítva“. Valószínűleg igazuk van, mert $f > p$ hangváltozás egyébként nem rendes jelensége hangtörténetünknek, s még kevésbé ez a régi *hokmester* (NySz.) alakváltoztatban mutatkozó $f > k$ hangváltozás. De a régi „praefectus aulae“ ceremóniás-mesteri és mindenben dirigáló szerepére való trefás célzasként könnyen kerülhetett bele a *hofmester* szóba a *hopp!* indulatszónak p hangja, s a *hopmester* ejtésnek e trefás eredete aztán lassanként elfelejtődhetett. A hosszú *pp* persze a rákövetkező mássalhangzó hatása alatt rövidült meg, a *hokmester* alakváltozat pedig az elég gyakori $p > k$ hangváltozás útján akkor keletkezett a korábbi *hopmester*-ből, mikor ennek trefás volta már nem volt tudatos.

Velem nélkül. Egy sétám alkalmával véletlenül megütötte fületem egy előttem haladó kispazdaforma embernek a társához intézett ez a kijelentése: „Már pedig *velem nélkül* ezt nem csinálod mög!“ Mivel ezt a különös *velem nélkül* kifejezést eddig sem itt Szegeden, sem másutt nem hallottam, valószínű, hogy

nem rendes nyelvjárási sajátság, hanem csak véletlen képzetvegyülés eredménye. De mivel ellentétes képzetek vegyülése sokkal ritkább jelenség, mint rokon képzeteké, talán megérdemli a feljegyzést. *Velem* × *nálam nélkül* > *velem nélkül* olyan eset, mint az ismeretes göcseji *messzebb* × *közelebb* > *messzelebb*.

K. Bedekovich Lajos.

Valakinek a tollából lövöldöz. Első tekintetre talán ezt a szólást is hajlandók volnánk szólásvegyülés eredményének tartani, hiszen könnyen keletkezhetett volna a vitézi életből sarjadt és a régi nyelvben igen gyakran előforduló *máséból*, *más tegzéből*, *más porával lövöldöz* és az ezópusi mesére visszavezethető *más tollával ékeskedik* szólások vegyüléséből. Azonban azokat a helyeket, ahonnan idézhetjük, jobban szemügyre véve, más föltevéshez kell folyamodnunk. Nézzük csak, mit vallanak forrásaink.

Szalánczi István kapitihá (állandó követ a portán) ezt írja 1632 febr. 5-én *I. Rákóczy Gy.* fejedelemnek Konstantinápolyból: „Gávai uram által ez okon könyörgöttem vala én az elmúlt nyárban nagyságodnak, hogy járjanak az én szolgálaim és nem nevezetes szolgálai nagyságodnak, hogy azokat nem kellene az vezér eleiben vinnem, s valamikor az szükség kívánna, akkor küldhetném őket vissza nagyságodhoz, senki nem kérdené tőlem őket; és ha itt valami oly dolog történnék, arról alázatosan tudósíthatnám nagyságodat, az dolognak itt való állapotjához képest találhatná meg nagyságod őket ez dologról, és így az *magok tollokból lövöldözhetnének*“ (*Beke—Barabás*, *I. Rákóczy Gy.* és a porta, 17). Viszont öreg *Rákóczy Gy.* így ír *Sebessi Boldizsár* kapitihának 1636 május 7-én: „Zöldfikár [t. i. Zulfikár, a ravasz és megbízhatatlan török tolmács] lator-ságától mindenkor mi tartottunk, s mi sokszor meg akartunk volna tőle válni, de remélvén, eszébe fogja magát venni, voltak is más akadályok is, haladni kellett; egyáltalában nekünk így ár[t]hat többet, mintsem ha az (így) leszünk nála nélkül, mert most minden dolgainknak ő általa leszen az vezér értője, kibén csak azt mondhatja meg, az mit akar s az *mi tollunkból lövöldöz*, de amugy az nem lehet; mindenkor ártalmasabb az titkon való gonosz akaró, mindsem az nyilván való“ (ugyanott, 234).

E helyek értelméből világosan kitetszik, hogy ez esetben a szólásvegyüléssel való magyarázat nem vezet célhoz, mert idézeteinkben nem arról van szó, hogy valaki más érdemével kérkedik, másét a magáé gyanánt fitogtatja (a fenti rokonértehnű szólások vegyülése t. i. ezt a jelentést adná), hanem arról, hogy valaki ellen a saját fegyverével harcolunk, valakit a saját fegyverével győzünk le, verünk meg. Ennélfogva másfelé kell kereskednünk. S ha nem feledjük, hogy a régi írásokban sokszor találkozunk klasszikus mitológiai vonatkozásokkal, akkor e nyomon könnyen rábukkanunk arra a tollra, amellyel lövöldözni lehetett.

Tudjuk, hogy Herakles egyik hőstette a stymphalusi madarak kipusztítása volt. Ezek a veszedelmes állatok érből való szárnytollaikat nyilak módjára lövelték ellenségeikre. Herakles erekeréplővel riasztotta fel őket Stymphalus tavának nádasai-

ból és önnön fegyverükkel: saját elhullatott tollaikkal lövöldözte le valamennyit. Bizonyos, hogy a stymphalusi madaraknak lövöldözésére alkalmas éretollaira történik célzás a fenti két idézetben, s így a címbeli kifejezésben nem szólásvegyüléssel, hanem klasszikus mitológiai reminiscenciával van dolgunk.

Csefkó Gyula.

Pipárka. A MNy, XX. 140. lapján megcsillagoztam e szót, miut amelyet szótárainkban nem találtam s melyet TOLNAI VILMOSNAK a Tóth Béla *Magyar ritkaságaiban* közölt cikke sem ismer. Azóta rábukkantam e szóra a Gyarmathi Sámuel *Vocabulariumában* is azon szinonimáival együtt, melyeket Gyarmathi még ismert. Ez adat a következő: *Pipárka, fefferka, fefferoni, török bors, Ge. Pfefferoni, L. capsycum.* Csüry Bálint.

Tekenezés. TRÓCSÁNYI ZOLTÁN MNy. IX, 367 helyesen magyarázza ugyan e HELTAINÁL előforduló hapax legomenon jelentését, „teknőforma eszközben való kínzás”, de nézetem szerint nem olvassa helyesen *tekenezés* (o: *tekénézés*)-nek, mert hiszen *teknő* szavunknak sohasem volt *tekén* alakváltozata, melyből *tekénéz* ige (>*tekénézés* főnév) származhatott volna. Ellenben volt *tekéné* alakváltozata (vö. NySz.) s ebből az igésítő -z képzővel (pl. *béköz, nyűgöz, ruház* stb.) természetesen nem *tekénéz*, hanem *tekénéz* ige (>*tekénézés* főnév) származik. Fehér Ede.

István. MELICH ezt a keresztnévünket (Szláv jöv. I, 2: 175) a szlov. *Števan* átvételének tartja, de ez a feltevése nem lehet helyes, mert az OklSz-nak e névre vonatkozó legrégebbi adatai mind *f* hangúak (írva: *Stephan, Estephan, Estfan*) s az első *v* hangú adat csak jóval későbből, 1415-ből való. Feltéve tehát, hogy e keresztnévünk csakugyan szláv eredetű (mert tudvalevő, hogy esetleg lat. *Stephanus* > magy. *Stēfanus-ból való elvonás is lehetne), csakis a kaj-horvát *Štefan*-nak lehet az átvétele. De a szlov. *Števan*-ból való származtatásának nemcsak az alakváltozatok időbeli sorrendje mond ellen, hanem ebből kiindulva a régi és nyelvjárási magy. *Stēfan, Ęstēfan* alakokat sem lehetne megmagyarázni, mert intervoc. *v* > *f* változásnak nyoma sincsen a magyar hangtörténetben. Ezzel szemben (akár horv. *Štefan*-ból való, akár a lat. *Stephanus*-ból való elvonásként keletkezett) legrégebbi magy. *Stēfan* > *Ęstēfan*-ból kiindulva igen könnyen érthető a későbbi *Ęstván* > *István* alak. *Ęstēfan*-ból ugyanis előbb *Ęstfan* lett. Ennek megvilágításául utalhatok arra, hogy második nyílt szótagbeli *ē* vagy *o* szórványosan néhány más esetben is kiesett, ha a megelőző szótag *s, sz* vagy *l*-re végződött. Vö. (ném. *Sturm* > magy. *sturum > *storom* >) *ostotom > *ostrom, mostoha* > *mostha* (CzF.), *mestērembēr* > nyj. *mestrembēr* (Nyr. IV, 554), *mestēruram* > *mestruram (> *mestram*, nép), *majsztēruram* > *majszturam (= *majszturam*, nép), (*ęsztērĥj* >) *ęsztērē > *ęsztre* ~ *ęsztri*. (MTsz.), *ęsztōvēr* > *ęsztvēr* ~ *ęsztvēr* (NySz., OklSz.), *Moldova* > *Moldva, Tolsova* > *Tolcsva* (Nyr. XXXII, 412), *Ilsova > *Ilsva* (> *Irsa*, Nyr. XLIV, 241), *Jolsova > *Jolsva* (u. o.) Ilyen természetű szórványos változás eredménye az *Ęstēfan* > *Ęstfan* fejlődés is. Ez utóbbiból pedig úgy lett a későbbi *v*

hangú *Ěstván* > *István*, mint ahogyan pl. ez a szólásmód: *Isten Ő szent felsége*, a székely nyelvjárásokban előbb ezé vált: I. ő *szent fessége*, s aztán ennek elhomályosulása után I. ő *szentvessége* lett belőle. Más példája e változásnak, hogy a *hetfő*nek régi *hetfé* alakjából Dunántúl *hetfe* ~ *hetfē* lett, s ennek összetétel volta elhomályosulván, helyenként *hetve* ~ *hetvē* lett belőle. A 'mostoha atya' jelentésű régi *atval*-ban is hangtörvényszerűen tudvalevőleg *f*-et várnánk. Mind e négy esetben nyilván azért lépett az *f* helyébe a *v*, mert szóbelsei *tf* kapcsolat nincsen a magyarban, ugyanilyen *tv* kapcsolat ellenben elég gyakori. Vö. pl. *hitvány*, *ötvös*, *ötven*, *hatvan*, *hitves* stb., s az összes *-t* végű igék határozói igenevei, pl. *látva*, *ütve*, *festve* stb.). — Befejezésül még megjegyzem, hogy a moldvai csángó *Ěstyfán* alakot semmi okunk sincsen MELICHHEL (i. h. 173) az oláh *štefan* átvételének tartani. Ez egyszerűen megőrzése és részben továbbfejlődése a régi magy. *Stéfán* > *Ěstfán*-nak.

PéNZ. MELICH MNY. V, 172—174 részletesen tárgyalja a *péNZ* szó eredetének és történetének kérdését. A kérdés lényegében teljesen egy nézetem vagyok vele, csak azon feltevését nem tartom helyesnek, hogy „e szóban az eredeti tőhangzó zárt hosszú é volt“ (172. l.), s még kevésbé helyeselhetem, hogy az 1229. és 1230. évi oklevelek *penez* és *piniz* írását *pénéz*-nek és *piniz*-nek olvassa (173. l.) *Pénéz* ejtésről az én nézetem szerint szó sem lehet. De úgy látszik *péNZ* (= *piniz*) ejtésről sem. Szolgált ugyanis a háború folyamán az én századomban egy zalamegyei, Nagykanizsa környékéről való legény (szülőfaluját annak idején feljegyeztem ugyan magamnak, de akkori jegyzeteim a háború folyamán, sajnos, elvesztek), aki *péNZ* (*pénzből*, *pénzre*, stb.) mellett e szó birt. személyragos alakjait *pénzēm*, *pénzēd*, *pénzi* stb.-nek ejtette. (Mellékesen megjegyzem különben, hogy ugyane legény nyelvjárásában a *pénték* szó is még eredetibb *pénték* alakban volt meg.) A MELICH idézte különféle alakváltozatokat összevetve e tényrel, most már teljesen megvilágosodik a *péNZ* szó hangtörténete.

Legrégibb magyaralakja *péNZ* vagy *piniz* volt, s így olvasandók a fennebb említett 1229. és 1230. évi adatok is. Ezeknek kötőhangzós alakjaiból és származékaiból szabályszerűen kiesett a második nyílt szótagbéli *ē* vagy *i*; tehát pl. **pénzēm*, **pénzēd*, **pénze*, **pénzés*, **pénzēk* > *pénzēm*, *pénzēd*, *pénze*, stb. Ez utóbbiakból **péNZ* alakban elvonódott egy új ragtalan alanyeset, amely idővel kiszorította az eredeti *péNZ* alakot. Az egytagú **péNZ* alakban éppen egytagúsága miatt, később megnyúlt az *ē*, úgyhogy etimológiai csoportjában ennek következtében *péNZ* ~ *pénzēm*-féle tőváltkozás támadt; olyan, mint pl. a **lélk* ~ *lélkem* > *lélk* (> *lélék*) ~ *lélkem*, vagy **négy* ~ *négyed* > *négy* ~ *négyed* esetében. De az analógia tudvalevőleg nem szereti az ilyen többeli váltakozásokat, s igyekszik őket lehetőleg eltüntetni. Csak hogy ez nem sikerül neki mindig, s ahol sikerül is, nem sikerül mindig egyforma eredménnyel. A **lélk* (= *lélék*) családjában pl. talán azért, mert az egykori **lélk* kéttagúvá vált, még ma is változatlanul megvan a szabályszerű *é* ~ *ē* váltakozás; a *négy* családjának legtöbb tagjába azonban már sikerült bevinnie az

analógia egyformásító hatásának a szabályszerű *é* helyébe a ragtalan alanyeset hosszú [é-jét (pl. *négyet, négyen, négyes, négyünk* stb.) s csak éppen az egy *négyed* (= *négyedik*) őrzi még az egykori *é* ~ *ē* váltakozás nyomát; és végül a *pénz* családjában a magyar nyelvterület legnagyobb részén már teljesen el-tűntette az analógia az egykori *é* ~ *ē* váltakozást az *é* javára, s csak Nagykanizsa vidékén használatos még ma is néhány *ē* hangú alak; *pénzēm, pénzēd, pénze*, s ha jól emlékszem, *pénzēs* is.

Horger Antal.

Magyar jövevények? 1. LINDENSCHMIDT M. „A verbászi német nyj. alaktana“ c. munkájában (Magyarországi német nyelvjárások. III. § 2. p.) az *ulakr* 'bugylibicska' szót magyar kölesön-szónak tartja és eredetét így magyarázza: *ulakr* < *ujlaker* < *ujlaki* (*bicska*). Ez a származtatás nem lehet helyes. Ha ugyanis a szó eredete után azokban a németországi nyelvjárásokban kutatunk, amelyeknek a verbászi nyelvjárás a leszármazottja, az *ulakr* szót igen könnyen megfejtjük. Íme az adatok:

KEHREIN, Volkssprache u. Volkssitte in Nassau. Bonn, 1872—3: „*Ulox, Ulmerlackes* masc. = kleines Zulegmesser“. A szerző szerint a kés nevét Ulm városától kapta, ahol a késeket készítették. CRECELIUS, Oberhessisches Wörterbuch, Darmstadt, 1890. II. 835: „*Ullatsch* = schlechtes, breites Zulegmesser [der *Ulmer (Ulmerich)* = eine ganz geringe Art Messer, die wahrscheinlich zuerst in Ulm gefertigt wurden“. | PFISTER, Nachträge zu Vilmars Idiotikon von Hessen. Marburg, 1886, 154: „*Lackes* masc. = kleines Zulegmesser“. Ez adatok alapján kétségtelen, hogy a verbászi ném. *ulakr* 'bugylibicska' nem egy feltételezett magy. *ujlaki* (*bicska*) átvétele, hanem a fenti hessen-nassaui német nevekkel azonos. A szó összetétel; első tagja *Ulm* város nevéből **ulm(er)*, utótagja pedig a verbászi nyelvjárásban is használatos *lak* 'matt' szó (vö. közép-almém. *lak* 'schlaff, lose, nicht fest; Fehler, Mangel, Tadel' LÜBBEN, Mund. Handwb.). A fejlődés ezek szerint ez: **ulm(er)laker* > *ulmlakr > *ulakr*. A *-laker* (az *-r* = újfn. *-er* képző) tehát olyan gyengébb minőségű kést jelent, amely nincs szilárdan a nyelvébe erősítve, s ezért könnyen nyílik, csukódik.

2. A| niczkyfalvai német nyelvjárásban *kāpor* a. m. 'fö-macher, bujtogató'. KRÄUTER FERENC szerint (l. A niczkyfalvai német nyelvjárás hangtana 42) e szó a magy. *Gábor* névből származnék. A német szó hasonló jelentésben megvan a verbászi nyelvjárásban is, alakja: *kapō* és *kapras*. Ámde ezek a szavak is előfordulnak a németországi nyelvjárásokban, így a saazi nyelvjárásban *kāpo, kāpa* = 'erster anführer' (l. FR. WILHELM, Fremdwörter im Dialekt des Saazer Flachlandes 1897, 60.), s WILHELM szerint e szó az olasz *capo* 'fő, vezető, parancsnok' mása. Bizonyos, hogy olasz eredetű a *kapras, kāpor* is. Az elzászi németben *khapral* 'jeder, der gerne das grosse Wort führt' (l. ROOS, Die Fremdwörter in den elsäss. Marten 93), *kap(e)ral* ua. (l. MARTIN-LIENHART, Wb. d. els. Mdaa. I, 455). Ez a szó is alig választható el az olasz *caporale* szótól.

Ezek szerint a hazai német nyelvjárások magyar jövevény-szavai közül az *ulakr* és a *kāpor* törlendők. Jakob Károly.

Aviatika. A MNy. XIX, 132. lapján, a Levélsekreányben SZILY KÁLMÁN T. M. úrnak azt a felvilágosítást adta, hogy az *aviatika* nemzetközi műszó a *madár* latin nevéből, az *avis*-ből képezve. Erre E. J. (MNy. XX, 43.) azt írja, hogy az üzenet téves dolgot állít, mert az *aviatika*, illetőleg eredeti francia alakja *aviatique*, a franciában csinált szó ebből a latin szóból, hogy *a via* 'út nélkül'. Befejezésül a MNy. XX, 103. lapján Sz. K. igazat adott ellenfelének, és saját magyarázatát tévedésnek minősítette.

Azóta SZILY KÁLMÁN elköltözött közülünk. Az élet fonala véges, ámde végtelen a tudományé, amelynek munkás életét szentelte. Legyen szabad azért felvennem a fenti tudományos kérdés fonalát ott, ahol azt a Mester kezéből önként letette és E. J. hozzászólásához a következő megjegyzéseket fűznöm.

1. Azt, amit a magyarban *aviatika* alatt értünk, a francia nem az *aviatique*, hanem az *aviation* és még inkább az *aéronautique* szavakkal fejezi ki, értve alatta mindig a levegőnél súlyosabb anyagból készült eszközökkel való közlekedést is. *Aviatique* szó a franciában nincs. Nem nyugodtam meg abban, hogy a régibb kiadású nagy francia szótárakban nincs benne, hanem utána néztem a legújabb, 1922—24. kiadású két kötetes Larousse Universelben. Az *aviatique* szó ebben sem található meg. Tovább mentem. Végiglapoztam a nagy francia hírlapok naponkénti *Aéronautique* (néha *Navigation aérienne*) című rovatát, sőt az *Aéronautique* című igazán kiváló szaklap számos példányát, de az *aviatique* szót nem találtam meg bennük. Ezzel sem elégedtem meg és megkérdeztem öt, irodalmi nyelvet beszélő, született franciát. Valamennyien megegyeztek abban, hogy *aviatique* nem francia szó, csupán ketten fűztek hozzá annyit, hogy melléknévi értelemben használva elképzelhető. Így sem hallották még és írva sem látták, de ha hallanák, megértenék, mit akar kifejezni, ők maguk azonban sohasem használnák, mert francia fiúnek teljesen idegen szóalkotás. Amit ez a szó melléknévi értelemben jelentene, azt a francia a *d'aviation* vagy *aérien* szavakkal fejez ki. Van: *moteur d'aviation*, van *Compagnie Aérienne Française*. Az aviatika legfőbb állami szervei például Franciaországban a *Sous-Secrétariat d'Etat de l'Aéronautique et des Transports Aériens*, a hadügyminiszteriumban a *Direction d'Aéronautique Militaire*, a tengerészetiben pedig *d'Aéronautique Maritime*, vagy a *Service des Fabrications de l'Aéronautique* et *Service de la Navigation Aérienne*, stb.

2. Elismerésre méltó következetességet tanusít az üzenet írója, mikor egy meg nem lévő francia szót egy szintén meg nem lévő latin kifejezésből származtat. *A via* két szóban *út nélkül* értelemben ugyanis viszont a latinban nincs meg. Van *avius*, -a, -um háromvégű melléknév 'út nélküli' értelemben és van *avia*, -orum semleges plurale tantum főnév, mely 'úttalan helyet' jelent, de *a via* semmiképp sem jelenti azt, hogy *út nélkül*.

3. Ez a dolog nyelvi része, most térjünk át a lélektanira. Nézzen fel bárki az égre, mikor egy repülőgép, ez az óriási mesterséges *madár* röpül fölötte és merje azt mondani, hogy *ezt a szerkezetet az útnélküliségről nevezték el*, nem pedig a *madárról*, vagy annak legjellemzőbb képességéről, a *repülésről*.

Tudom, hogy út nemcsak a szárazföldön van, hanem lehet a vizen, a levegőben, sőt a levegőtlen térben is, de az általános tudatban az út fogalma legszorosabban mégis csak a szárazfölddel van kapcsolatban. Azért, ha a lapos láncsal összekötött kerekű és valóban út nélkül, árkon-bokron keresztülgázoló automobilt, a *caterpillart* neveznék el az útnélküliségről, ezt még valahogy össze lehetne egyeztetni az ember gondolkodásmódjával. De mit látunk? Azt, hogy hullámzó mozgásáról ezt is egy állatról, a *hernyóról* nevezték el. Az útnélküliségről való megjelöltetésre elég jogcíme volna a hajónak is vagy éppen a tengeralattjáróknak és mégsem nevezik arról. Amannak fogalma annyira régi, hogy csaknem valamennyi nyelvnek tőszava van rá, emennek pedig, mint új fogalomnak megjelölésénél sokkal jellemzőbb volt az a differentia specifica, hogy a tenger alatt jár, mint az a sok más eszközzel közös vonás, hogy nincs úthoz kötve. Általában új konkrét fogalmak elnevezésére nem igen választanak elvont fogalmak nevéből származó szavakat, hanem inkább valamely jellemző concret fogalomból eredő megjelölést.

Ámde lássuk most, hogy áll a dolog a repülőgép elnevezésével a különböző népeknél. A legtöbb, amennyiben nem fogadta el megjelölésére a szinte nemzetközivé vált *aeroplan* szót, úgy a saját nyelvéből választott megjelölést csaknem kivétel nélkül a madár vagy repülés szóból alkotta. A magyar *repülőgépet*, a nép meg éppen *gépmadarat* mond, a németek kifejezése a *Flugzeug*, az angoloké a gépre a *flying machine*, a repülőre a *flyer*. A svédeké a repülőgépre a *flygmaskin*, a repüléstanra a *flygning*, a dánoké a *vleejmaskin*, a lengyeleké a *samolot* ('önrepülő'), az oroszé *самолот* (= 'önrepülő'), a tóté *letúci stroj* (= 'repülőgép' a *lietat* = 'repülni' igéből), a törököké és az araboké pedig *tajjáreat, j, r* törzsből, ami 'repülni'-t jelent. Ugyanebből az igetörzsből származik a madár arab neve is, a *tayur*. Olasz repülők mondják, hogy a tunisi és tripolisi olaszul tudó bennszülöttek a repülőgépet *ucello di Mahomet*nek a 'Mahomet madará'-nak nevezik. Érdekes talán itt megemlíteni azt is, hogy mikor az olaszok nemzeti hőstét, Gabriele d'Annunzio-t egy ünnepség alkalmával felszólították arra, hogy helyettesítse egy olasz eredetű szóval az Olaszországban általánosságban használt *aeroplan* szót, ő rövid gondolkodás után a *velivolo* kifejezést ajánlotta, amely ismét csak a repülésrel függ össze és amely, mint hallom, rövid idő alatt csaknem teljesen át is ment a használatba. A francia nyelvnek *aviation* kifejezését, valamint a belőle eredt szavakat (pl. *avion* = repülőgép) a francia nyelvészet teljesen egyhangúlag a latin *avis*ből származtatja. Hogy csak egyre hivatkozzam, idézem a legújabb (1922—24) kiadású Larousse Universel ide vonatkozó helyét: „Aviation n. f. du latin avis, oiseau. Vol des oiseaux. Système de locomotion aérienne à l'aide d'appareils plus lourds que l'air et cherchant à imiter le vol des oiseaux, etc.”

A felhozottak azt hiszem, eléggé bizonyítják, hogy nem tévedett SZILY KÁLMÁN, midőn az *aviatika* szót a madár latin nevéből, az *avis*ből származtatta. Ne legyünk igazságtalanok szegény madarak iránt, ha már részt kértünk birodalmukból, a levegőtől, legalább ismerjük el, hogy tőlük tanultunk repülni.

Jambrekovich László.

Bócmány. Egy almafajtának Zemplénben *bócsmány* és *bócmány* alma a neve. Az EtSz. I. 426. lapján a névről az van mondva, hogy eredete ismeretlen. A névnek én sem tudom az eredetét, ismerik azonban ez almafajtát Gömör megyében is s tót neve: jablká *bosmanky* (l. Dobšinský, Proston. obyč. 26). Hogy a tót *bosmanka* és a magyar *bócmány* azonos eredetű, kétségtelen.
M. J.

Boráldó. MNy. VI, 368 hívtam fel a figyelmet Lévay Józsefnek Hunfalvy Pálhoz intézett levele alapján a Miskolc városa 1569-ben kezdett jegyzőkönyvében előforduló *Bor aldo* kifejezésre. Idéztem Lévaynak ezt az észrevételét: „Áldomásitálról lévén szó úgy sejthető, hogy a *bor-áldó* oly hivatalos személy volt (talán éppen a notárius), aki pohárral kezében mondott áldást a csere-szerződésre.“

A miskolci *boráldó* mivoltának a megvilágításához néhány adatot találhatunk az 1312-ben összeállított spalatói statutumokban (Monumenta historico-juridica Slavorum meridionalium. Pars I. Vol. II. Hanel: Statuta et leges Civitatis Spalati.)

Ezek a statutumok a második és harmadik könyvben egy *bucharius* nevű tisztviselőt említenek (i. m. 49, 61—2). A *bucharius* a polgári perrendben mint bírósági segédszemély szerepelt. Feladata, hogy a nyertes felperest a tulajdonba beiktassa; még pedig elsősorban az ingatlan birtokba való behelyezést hajtotta végre. Ezért díjat kapott; nagyobbat, ha az iktatást a helyszínen ejtette meg, és kisebbet, ha nem jelent meg a birtokba-lépésnél. Azt a jelentését döntő hitelűnek fogadták el, melyet hivataloskodása idején tett. A *bucharius*on kívül a *rivarius*, eredetileg „partór“, majd „hírnök“ szintén ejtett meg ilyen birtokba-helyezéseket. — (V. ö. BARTAL, MLSz. 2. Bucharius.)

A *bucharius*ok más okleveles adatok szerint a középkorban „pohárnok“-ok és a királyi, egyházi stb. szolgáló népségnek egyik csoportja. A spalatói *bucharius* azonban valami hivatalos személy, akinek eredetileg éppen úgy, mint a miskolci *boráldó*-nak bizonyos jogi ügyek végrehajtása és a végrehajtást szentesítő áldomás körül volt szerepe. Valószínűleg ő áldotta meg és nyújtotta az áldomás-bort a feleknek.
Pais Dezső.

Tasornya. ENDREI GERZSON MNy. III, 431 beregmegyei táj-szavakat közöl, egyebek közt a következőt: „*Tasornya*: iskolásgyerekek tarisznyája (Tiszahát).“ Ehhez a szerkesztőség a következő megjegyzést fűzi: [? < *tasirnya, vö. *taszirnya*, *tarisnya* MTsz. Szerk.] Hangtanilag természetesen nem volna lehetetlen az a feltevés, hogy ez a *tasornya* nem egyéb, mint a *tarisnya* hangcserés *tasirnya változatának illeszkedéses alakja. S e mellett még az is szólhatna, hogy az s hangú *tarisnya* alak a MTsz.-nak egy adata szerint a Bereggel szomszédos Zemplénben csakugyan használatos. De viszont ellene szól az, hogy a *tarisnya* alak a MTsz. adatai szerint elsősorban székely alak, ami a Zemplénből való adat hitelességét kétséssé teszi. De a legjobb esetben is nagyon ritka lehet ott azon a tájon a *tarisnya* alak, s így aligha van jogunk ott még hangcserés *tasirnya alakváltozatot is feltennünk. Én ennél valószínűbbnek tartom azt a föltevést, hogy ez a kér-

déses *tasornya* nem más, mint az egész Alföldön, föl Szatmár, Bereg, Ugocsaig közönséges *kasornya* tájszónak $k > t$ változásos mellékalakja, olyan szórványos hangváltozás eredménye, mint amilyenek pl. *köp* > *töp*, *kiló* > *tiló*, *kornyikál* > *tornyikál* (MTsz.). *Kasornya* ezen a tájon vastag fonálból, vesszőből v. hársból készült ritka hálószerű fonadékot jelent ugyan (melyben az ételhordó edényt a munkásoknak kiviszik), de asszimilációs jelentésváltozással könnyen átvihezték arra a táskafélére is, melyben az iskolásgyermekek könyveiket hordják. Hogy a *kasornya* nem mindig 'ritka hálószerű fonadék', azt bizonyítja az a körülmény is, hogy a NySz.-ban olyan *kasornyáról* van szó, amelybe *epret* akartak szedni. Ezt a magam részéről még azzal egészíthetem ki, hogy Békés megyében, Gyulán *kasornya* a rácos oldalú kocsii vesszőkosár-betétjét jelenti. Ezt a jelentését a MTsz. nem ismeri.

Pfítzner János.

Saroltu és az $\hat{a} > o$ hangváltozás. MELICH JÁNOS (MNY. XX, 110—115) a *Caroldu* és a *Saroltu* névnek olyan talpraesett magyarázata adta mindenféle erősséggel jól körülbástyázva, hogy ugyancsak hitetlen Tamásnak kell lennie annak, aki kételkedni tud benne. Én nem is azért fogtam tollat, mintha a magyarázatban kételkedném, hanem azért, mert egy kis hozzátoldanivalóm van. Az a kétségem támadt ugyanis, hogy hátha nem is *Saroltu*-nak hitták Szent István anyját. MELICH magyarázata szerint a névnek előtagja az ócsuvas *sary átvétele, ez a szó pedig a magyar ajkon *sár* alakot öltött (vö. *sár arany*, *sár haj*, *sár-hajú*, *sárgyik*, *sár-tök*, *sár-virág* stb. NySz., MTsz.), s a vele összetartozó *sárga* és *sárog*, *sárig* (MTsz.) szavak első tagjának is hosszú a magánhangzója. Ennélfogva nagyon valószínűnek tartom, hogy a *Saroltu*-nak irt nevet *Sároltu*-nak ejtették.

Mind a *Saroltu*, mind a *Caroldu* figyelemreméltó hangtörténeti adat. MELICH egy előadásában, amelyet a M. Nyelvtudományi Társaságban tartott, a *jávor* ~ *johor* (OKISZ.) szóval meggyőzően bizonyította az $\hat{a} > o$ hangváltozást, amelyre már régebben (NyK. XXXV, 113—126) egy csomó adatot szolgáltatott, akkor azonban még másképp fogván föl a hangjelölést. Az adatok legnagyobb részében első szótagbeli $\hat{a} > o$ hangváltozás van (pl. *olup*-, *foludi* 1055, *loponsu*, *Tosu*, *Tocsun* ANON. stb.) Az első szótagon túl csak a következőkben találunk a kétségtelen eredeti $\hat{a}$ hang helyén *o* betűt: *bolotun*, *horom*, *horosth*, *Omode*, *uloz*, *Oronos*. A három első nem számít, mert második szótagja eredetileg első, ill. egyetlen volt (vö. *blatbn, *chram*, *chramt*); *Omode* (< ol. *Amadeo*) nem egészen kifogástalan, mert latin *Omodeus* alakja mellett *Omadeus* is van, tehát lehetséges, hogy itt az első szótagbeli *o* hatásával van dolgunk; marad e szerint kétségtelen adat kettő: *uloz* (< szl. *ulasi, *ulasi) és *Oronos* (vö. av. *zaranya* 'arany'). Ezekhez csatlakozik mármost *Saroltu* és *Caroldu* (< *saraldy, *karaldy).

Azok között, amelyeket MELICH (i. h. 124) csak megemlít, de nem tárgyal, különösen fontos hangtörténeti szempontból u t o l s ó szótagjabeli $\hat{a}$ -ból lett *o*-ja miatt *farkas* szó. Ez a XII. században *a*-val van írva: 1146: *Forcas*, 1177 táján: *Farkasio*, 1181: *Farcas*, 1193: *farcasii* (csak 1162: *Forcos*), ANONYMUSTÓL KEZDVE

pedig a XIII. század végéig legtöbbször *o*-val (ANON.: *Opa-forcos*, 1210; *Forcos*, 1211; *forcos* stb., vö. NyK. XLII, 17). Ha még több ilyen is előkerül, s az *á* > *o* hangváltozás korhatára megengedi, akkor más szemmel nézhetjük majd a ragok és a képzők mai és minden bizonnyal eredeti nyílt *e*-jének megfelelő *o* betűt (pl. *-vel* > szabályos illeszkedéssel *-völ* [vö. *halalaal* HB.] > [*á* > *o* változással] *-vol*). Akkor tehát nem kell majd sem *o* betűjüket bizonyos korban *á*-nak olvasnunk, sem pedig az *o* betű miatt a nyílt *e* helyett egykori zárt *é*-t tennünk föl. *Szinnyei József*.

Incattus. TOLNAI VILMOS a MNy. XIX, 99. lapján KERTÉSZ MANÓNAK „Szokásmondások“ c. könyvét bírálva, egyebek közt azt a megjegyzést is teszi, hogy a nevezett munka 77. lapján az *incta* régi írásmód így oldandó föl: „*incatta: inculpata*“. Ha a bíráló ezzel azt akarta mondani, hogy a régi *incatta*, férfira vonatkozva *incattus* jogi műszó az *inculpata*, illetőleg *inculpatus*nak a romlott, összerántott formája, akkor nyilván tévedett. Az *inculpatus* szó, mint a ‚vmivel vádol‘ jelentésű *inculpo* igének ige-neve, ‚vádlottat‘ is jelenthet ugyan (mert jelenti az ellenkezőjét is: ‚feddhetetlen‘, l. FINÁLY), s így a régi jogi nyelvben az *incattus*nak jelentésileg megfelelhet: mindazonáltal nem lehet az *incattus* alaknak az eredetije, mert *inculpatusból incattus*-féle rövidülés hangtanilag alig volna érthető. Az *incattus* kétségkívül az *in causam attractus* (a. m. pörbe fogott, v. i. vádlott)* latin jogi kifejezésnek a rövidülése, valamint a még erősebben összerántott *inctus* is, amelynek nőnemű *incta* alakjához TOLNAI a szóbanforgó hibás megjegyzését fűzte. Az *incattus*- és *inctus*nak ez a származása már BARTAL Glossariumában ki van mutatva és nincsen semmi okunk arra, hogy ezt a származtatást elvessük s az *incattust* és *inctust* az *inculpatusból* magyarázzuk.

Fidiliskedik. Ez a szó a MNy. XII, 40. lapján közölt háromszéki tájszók között fordul elő ilyen mondásban: „A prókátor és ott fidiliskedett“, és a közlő, BODOR DÉNES így értelmezi: ‚mindenüvé figyel, jön-megy‘. Az adathoz és értelmezéshez a szerkesztőség kérdőjellel ezt iktatja: „*hosszá* származtatásképen: < *vigiliskedik*? En azt hiszem, hogy ehhez a származtatáshoz kevés ez az egy kérdőjel. A latin *vigil* szónak a magyar népnyelvben való előfordulása ugyanis tudtommal nincs kimutatva, s így semmivel sem lehet alátámasztani azt a megokolás nélkül kockáztatott ötletet, hogy a *fidiliskedik* szó ennek a *vigilnek* -s melléknév-képzővel és -*kedik* névszói igeképzővel való továbbképzése lehetne. A baj már ott kezdődik, hogy szerintem a tájszónak a jelentése sincsen a közlőtől teljes bizonyossággal megállapítva. Nagyon lehetséges, hogy a ‚mindenüvé figyelés‘ képze, amely a szerkesztőséget az ‚éber‘ jelentésű latin *vigil* szóval való kapcsolatba hozatalra esábitotta, nem is volt meg az illető népfőnök gondolatában, s hogy a *fidiliskedés* inkább csak valaki körül való jövést-menést, forgolódást stb. jelenthetett a beszélő nyelvtudatában. Mindenesetre több megfigyelés, több adat kellene még

* V. ö. „*Attractus*, in Jure Hungarico, Reus, cui lis intenditur, in jus tractus, *Elo idéz tetot*“ (így, olv.: előidéztetött) DU CANGE, FAVRE-kiad.

a szó igazi értelmének a kikövetkeztetéséhez. Én addig is azt hiszem, hogy a beszélő a népnyelvünkbe is behatolt, társalgási nyelvünkben pedig eléggé közönséges latin *fidelis*, magyaros ejtéssel *fidélis* szót alkalmazta igei továbbképzéssel; hogy azonban mit értett rajta, azt abból a rövidke följegyzésből nem lehet megállapítani. A *fidelis* a népnyelvből valóban föl is van jegyezve, és éppen Háromszékből, mint ritkább szó, „fogamutogató, színeskedő” értelemmel (I. MTsz.). A szóbanforgó igének alapul szolgáló *fidilis* alig lehet egyéb, mint ez a deák szó, amely mint ilyen a nép ajkán könnyen ferdülhetett három *i*-hangzós alakúvá. Azt hiszem, hogy ha a tájszónak a jelentését több adat alapján bizonyossággal megállapíthatnók, a *fidiliskedik*-nek a *fidélis*-re való visszavezetése is bizonyossá válhatnék. Zolnai Gyula.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

Csűry Bálint: Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből. Kolozsvár, 1924.

Az Erdélyi Irodalmi Szemle „Tanulmányok és értekezések az erdélyi magyar bölésélet-, irodalom-, nyelv- és történettudományok köréből” címen kiadványsorozatot indított meg, amelynek első számaként CSŰRY BÁLINT bevezetéssel ellátva sajtó alá rendezte ifj. Heltai G. szótárát. Maga a nyomtatvány, amelyben Heltai szótára található, M. Tyllii Ciceronis ad Lveivm Vetvrivm synonymorum liber címen Kolozsvárott, a Heltai-nyomdában jelent meg 1589-ben, s a Cicero-féle levél után benne latin rokonértelmű szócsoportok gyűjteménye következik, minden csoport első szava magyar és német értelmezéssel ellátva. Ezeknek az értelmezéseknek Csűry szerencsés bizonyítása szerint ifj. Heltai, a kiadó, egyúttal szerzője is.

Jó szolgálatot tesz ez a kiadvány a magyar szellemi élet történetét kutatóknak, mert a kései humanizmus korának egy olyan jellemző kis munkáját teszi könnyen hozzáférhetővé, amelyet csak egy eredeti teljes példányban ismerünk, s az is a kolozsvári református kollégium tulajdona.

Magának a Heltai-féle szótárnak nagyobb a művelődés- és oktatástörténeti, mint a szótár- és nyelvtörténeti fontossága. Csűry előszavában megemlíti, hogy ifj. Heltai irodalmi munkásságával a Báthoriak alatt Erdélyben újraéledt humanizmust szolgálta. Ezért adja ki a rokonszótáron kívül Cicero Morales definitiones-ét, ezért Gvarinusnak Carmina de polysemis et vocabulorum differentiis c. munkáját. A renaissance és a humanizmus korabeli oktatásnak ugyanis az egyik fő célja, hogy az ókori szónokok, költők utánzása által minél tökéletesebben elsajátíttassák a szép stílust és az ékesszólást. Ezt a célt szolgálják a humanizmus nagy mesterének, Erasmusnak, valamint követőinek szólás- és közmondásgyűjteményei is. Maga Erasmus pl. De duplici copia verborum et rerum c. munkájában egy levélkezdő latin mondatot 150 változatban közöl, nyilvánvalóan stílustanító céllal (PAULSEN, Geschichte des gelehrten Unterrichts² I. 3, 65).

Ilyen latin stílusanító kézikönyv Heltai szótára is, a magyar meg a német értelmezés csak a latin megtanulására való segéd-eszköz.

A XVI. század végén, Calepinus és Szikszai Fabricius korában, Heltai szótárának magyar szókinese kisebb jelentőségű. De meg kell becsülnünk minden emléket, mely nyelvünk multjának bővebb ismeretét előmozdítja. Alaposabb vizsgálat nélkül is feltűnik e szótárkában néhány értékes szótörténeti adat. Így a *sajdít* ~ *sejdit* igének még itt is az eredetibb *saldit* alakját látjuk (vö. Gombocz MNY. IV. 418), *belé ártja magát* Heltainál is *át* alakú, a *bahó* ~ *bokó*-nak nem Pázmány, a *kajács*-nak sem Molnár Albert az első följegyzője, hanem Heltai. Magyar feyvernévként szerepel itt az előttem ismeretlen *prußperger* szó.

Csúry a két Heltai nyelvének több egyező sajátosságával is bizonyítja, hogy a magyar értelmezés szerzője csakugyan ifj. Heltai. Én itt a Heltaiak nyelvének csak egy olyan jelenségére akarok rámutatni, amelynek kezdete a HB. s a KT. tanúsága szerint az ómagyar korra tehető és mint nyelvjárási sajáttság az egész középmagyar koron keresztül, kódexeinkben és nyomtatványainkban egyaránt megtalálható. Értem azt a sajáttságot, hogy nyelvükben az igenév- és időképző *-t* hangzóközi helyzetben kettőződött *-tt-*, szó végén azonban magánhangzó után is rövid *-t*, ilyenformán: *épitette* ~ *épitet*, *hallotta* ~ *hallot*, *felfuvalkodottak* ~ *felfuvalkodot*. Csak alig néhány helyen találunk ez alól a szabályosság alól kivételt. Így van ez a Bécsi- és a Müncheni-kódexben is (MELICH NyK. XL. 381), ugyanígy több más kódexünkben. Pesti Gábor bibliafordításában, Calepinus nyelvében és — legalább a szó végén — Szikszai Fabricius szótárában is. Viszont a kódexek másik csoportjában föllép szó végén is, bár nem teljes következetességgel, a hosszú *-tt* (vö. PÁNY, Néhány v-tő kódexeinkben NyK. XLII.), szabályosan megvan hangzóközi helyzetben is, szó végén is Sylvester és Dévai Bíró nyelvében. Ma már az egész nyelvetületen, néhány szörványos eset kivéve (vö. pl. MNY. IV, 300), ez az utóbbi szabályosság van elterjedve. Ez arra mutat, hogy ez az eredetileg rövid *-t* képző (MELICH id. h.) először csak intervocalis helyzetben kettőződött meg és a hosszú *-tt* csak elvonás útján terjedt át a szó végére. Valószínűleg ez a fonetikai nyúlások terjedésének általános útja. Így terjedhetett el a locativus *-t* > *-tt* ragja (*alatt* ~ *alatta* > *alatt*), így a középfok *-b* > *-bb* képzője (*gyorsab* ~ *gyorsabban* > *gyorsabb*, vö. LOSONCZI MNY. XIV, 26). Ha föltesszük is ZOLNAIVAL, hogy ez az utóbbi változás egy szóból, a *szép*-nek hasonlóan keletkezett *szépb* > *szébb* alakjából indult ki (A *-si* képző eredete 30), ez a föltevés az elterjedés egymásutánján mitsém változtat.

Ilyen és hasonló nyelvtörténeti kérdések megoldásához nagy szükségünk volna fontosabb nyelvemlékeink és XVI. századi íróink nyelvének lehetőleg teljes nyelvteni leírására.

Sági István.

II.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti Förster Aurél és Koszó János. XLVIII. évfolyam (1924) I—X. füzet. Budapest, 1924. — Tartalmából kiemeljük: Schwartz Elemér, A templomi védőszentek és a helységnevek I. a dol-

gozat Nyugatmagyarország azon német helységneveivel foglalkozik, amelyek a templomi védőszentek nevéből alakultak.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Szerkeszti Borbély István. Kolozsvár, 1924. LVI. évf. 9—10. szám (nov.—dec.). Tartalmából kiemeljük a következő nyelvészeti vonatkozású cikkeket: *Melich János*, Küküllő. — *Borbély István*, Adalékok a balkánfélszigeti románok északra vándorlásának történetéhez (ismerteti Giugleanak az oláh *stána*, *strungă* [v. ö. magy. *esztena*, *esztrenga* és Sztripszky: MNy. XX, 80] szóra vonatkozó fejtegetéseit, kibővítve a magyar tudomány idevonatkozó megállapításával). — *Csüry Bálint*, Régi magyar bejegyzések egy XVI. századbeli könyvben. A kolozsvári ref. kollégium könyvtára egyik kolligátumának magyar bejegyzéseit közli a szerző. A bejegyzések közül kettő érdemel itt is megemlítést. Az egyik népköltészeti szempontból érdekes apróság, mert ez a legrégebb magyar réja. Így szól:

Haidenum haidenum
o haidena dena
tandari dari tattum
tandari borsos tiuk hus.

A másik az úri imádság szövege. A szöveg ez: My achyank ky vagy menekben zenthelthessek | te neued Jeyen the orzagodh legen the akarathod mikenth menben es foldon mykyenerunketh agyad | myndennapyath agyad nekunk ma es bochyas nekunk | wethethunketh my is bochyato(n)k nekunk | vetethunek es ne vig myketh (így!) kysertedben | de sabades mynketh gvnoztul amen. — Feltűnő alak: *vetethunek* vagyis „vétetűnek = vétetűnek”, értsd: vétő, vétkező. — *Steuer János*, A „magyar“ név eredete.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische sprach- und volkskunde. Herausgegeben von E. N. Setälä, Kaarle Krohn, Yrjö Wichmann, Helsingfors 1924. Band XVI. Heft 2—3. — Tartalma: *Kaarle Krohn*: Der Hansakaufmann in der finnischen volksdichtung. — *Yrjö Wichmann*: Zur permischen grammatik. — *Jalo Kalima*: Zur karelisch-olonetzischen lautgeschichte. — *Hannes Sköld*: Wann wurde die finnisch-ugrische sprachgemeinschaft aufgelöst? — *Kaarle Krohn*: *Agrus* < *Gregorius*. — *Yrjö Wichmann*: Etymologisches aus den permischen sprachen. — *Y. H. Toivonen*: Wortgeschichtliche streifzüge. — *Jalo Kalima*: Etymologische streifzüge. — *Evald Lidén*: Ein iranisches lehnwort in den permischen sprachen. — *D. K. Fuchs*: Beiträge zur kenntnis des volksglaubens der syriänen. — *Az Anzeigerben*: *A. M. Tallgren*: Der gegenwärtige stand der archäologie in Estland.

Grai și suflet (A nyelvek és a lélek). Revista „Institutului de filologie și folklor“. Publicată de O. Densușianu. Bukarest, 1923. I. kötet, 2. füzet. — Tartalmából kiemeljük a következő értekezést; *O. Densușianu*: Iranorománica II.

Horger Antal, Magyar szavak története. Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. Budapest, 1924. Kókai Lajos kiadása. 8-r. 193. — Ismertetni fogjuk.

Karácsonyi János: A magyar nemzet őstörténete 896-ig. 3 térképpel. Nagyvárad, 1924. 8° 100 l.

Kostić M., Istorija Karlovaca. I. (= Karlóca története). A szerző dolgozata ezen első részében a hely nevének régi előfordulásait állítja össze s a név eredetével foglalkozik. A szerb névre (*Karlovi*, több. nom.) első adatunk

1553-ból van; a helynek régebbi neve *Karom, Karon, Karum*. A szerző elfogadja Melich azon nézetét, hogy a helynév magyar, s hogy hasonló magyar szn. mása. Ahhoz a nézethez is csatlakozik, hogy a szerb név a magyarból van alkotva. A szerző 1702-ből idéz egy "Turca erat *Karum* Agha" nevet, e név azonban aligha azonos a régi magy. *Karummal*, amely magy. név Melich szerint a bolg. tör. *Krum* ~ *Kurum mása (l. MNy. XX, 181.).

Levéltári Közlemények. Szerkeszti dr. Csánki Dezső. Budapest, 1924. II. évf. 1—4. Tartalmából kiemeljük: *Mályusz Elemér*, Az Országos Levéltár Nádasdy-levéltárának magyar levelei (3. közlemény). — *Fekete Lajos*, Török iratok a gr. Zichy-család birtokában (a dolgozat bevezetőül az ezen iratokban előforduló diplomatikai és jogi kifejezésekkel és alakiságokkal foglalkozik, s mint ilyen kiválóan értékes a török diplomatikára). — *Jakubovich Emil*, Oklevéltörédek. (Miske ispán fia István végrendeletét 1164-ből közli és a benne előforduló dolgokat magyarázza. A végrendelet a benne levő sok tulajdonnév miatt magyar nyelvi szempontból is fontos oklevél). — *Lukcsics Pál*, Julián barát levelének kérdéséhez.

Melich János, A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1925 8° 1—80. (A Magyar Nyelvtudományi Kézikönyv I. 6. füzeté, a dolgozat első fele.)

Journal de la Société finno-ougrienne (Suomalais-ugrilainen Seuran aikakauskirja), XL, Helsinki 1924, Ára 25 finn márka. — Tartalmából kiemeljük: *Kai Donner*, Zu den ältesten Berührungen zwischen Samojeden und Türken. — *V. N. Zlatarski*, Die bulgarische Zeitrechnung. — *W. Barthold*, Neuere Forschungen in Turkestan.

Minerva. Szerkeszti Thienemann Tivadar. Budapest, 1923. III. évf. 1—5. szám. Tartalom: *Thienemann Tivadar*: Mohács és Erasmus. — *Zolnai Béla*: Magyar janzenisták. I. — *Gerevich Tibor*: A régi magyar művészet európai helyzete. — *Bartoniek Emma*: Az Árpádház neve.

Népélet. (Az „Ethnographia“ harmadik folyamata.) A Magyar Néprajzi Társaság közlönye. Szerkeszti Solymossy Sándor, Madarassy László. I—II. évf. 4—6. füz. 1923—4. ápr.—jún. — Budapest, 1924. — A füzet tartalmából kiemeljük a következőket: *Gyórfy István*: *A nyék*. A szerző kimutatja, hogy a *nyék*, melyről Herman Ottó (l. MNy. I, 24) azt tartotta, hogy létező szó, tulajdonképen egy öreg kúnsági páztor tréfája, aki Hermant megtréfálta, *nyék* szó nincs; amit Herman annak tartott, azt mindennütt *kosárnak*, illetőleg *kosárhelynek* nevezik (l. MNy. I, 143).

Petrov A.: Národopisná mapa Uher podle úředního lexikonu osad z roku 1773. V Praze 1924. — 1772—1773 közt a m. kir. udvari kancellária, illetőleg a helytartótanács rendeletére egy helységnévtár készült, melyben a következő adatok voltak feldolgozva: a község neve, s ha nem magyar lakosságú, a lakosság nyelvében használt neve. Milyen nyelv az illető helyen az uralkodó? Város, falu vagy csak helység-e? Milyen felekezet lakja, van-e parochiája, van-e tanítója és ha van, hány? Az így elkészült mű ezt a címet kapta: Lexicon universorum regni Hungariae locorum populosorum. A művet, amely 1920-ig kéziratban volt csak meg, a békédiktálások alkalmával kiadta a magyar kormány. Ezt a művet most feldolgozta Petrov Alexej, aki olyan sokat és oly eredményesen foglalkozott a magyar kisoroszok történetével s értékes munkájához egy térképet tervezett, amely így Magyarország néprajzi viszonyait tünteti fel a XVIII. század második felében.

Revue des Études Hongroises et Finno-Ougriennes. Deuxième année No 1 (1924), dirigée par Zoltan Baranyai et Alexandre Eckhardt. — Paris, 1924. Tartalmából kiemeljük: *Elemér Mályusz*: La formation d'un comitat

dans la Hongrie historique. — *Al. Eckhardt*: Un témoin ignoré de la Révolution française: Le baron de Trenck. — *A. Sauvageot*: Les études finno-ougriennes en France.

Schrader F. O. Dravidisch und Uralisch. (Különlenyomat a Zeitschr. f. Ind. und Iran. Bd. III.-ból.) — A szerző azt akarja bebizonyítani, hogy a dravida nyelvcsalád és a finnugor-szamojéd nyelvcsalád közt történeti összefüggés van olyan értelemben, hogy e nyelvcsaládok valaha egymás szomszéd-ságában, közelében laktak s ezáltal egymásra nyelvi hatást gyakoroltak.

Streitberg-Festgabe. Leipzig, 1924, Markert und Petters Verlag. 8-r. 430 l., egy arcképpel. Ára 20 aranyárka. — *Streitberg W. Fr.* lipcei egyetemi tanár, a jeles germanista születésének 60. fordulója alkalmából tanítványai, barátai, tisztelői emlékkönyvet adtak ki, melynek gazdag tartalmából kiemeljük a magyar és finnugor nyelvtudományt érdeklő cikkeket: *Buga K.*: Die Vorgeschichte der asiatischen (baltischen) Stämme im Lichte der Ortsnamenforschung. — *Gombocz Z.*: Ossetensuren in Ungarn. — *Jacobsohn H.*: Zum Vokalismus der germanischen und litauischen Lehnwörter im Ostseefinnischen. — *Joki N.*: Thrakisches. — *Kettunen L.*: Geschichtliches und phonetisches über die auslautenden Konsonanten im Finnischen. — *Melich J.*: Über den ungarischen Flussnamen *Tisza* 'Teiss'. — *Vasmer M.*: Iranisches aus Südrussland. — *Wiget W.*: Die Endung der weiblichen germanischen Lehnwörter im Finnischen. — *Wiklund K. B.*: Zur Frage vom germ. *ē* in den Lehnwörtern im Finnischen und Lappischen.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat Közlönye. Szerkeszti dr. Dománovszky Sándor, Budapest, LVIII. évfolyam 1—6. sz. 1924 január—június. A M. T. Társulat abból az alkalomból, hogy az Országos Levéltár új épülete teljesen elkészült s benne az Országos Levéltár már el is helyezkedett, a Századok fenti számát emlékkönyvetként adta ki. Az emlékkönyvet a Társulat dr. Csánki Dezsőnek, az Országos Levéltár főigazgatójának, a Társulat alelnökének ajánlotta, kifejezésre akarván juttatni ezzel is azokat a nagy és elévülhetetlen érdemeket, amelyeket Csánki Dezső az Országos Levéltár épülete és elhelyezése körül szerzett. Az emlékül szánt füzetbe, amelynek bevezető sorai a Társulat elnökének, gr. Klebelsberg Kunóknak tollából valók, kizárólag az Országos Levéltár tudós tisztviselői kara írt. Az értékes dolgozatok közül a magyar nyelvészeket a következők érdekelhetik: *Kossányi Bélától* Az úzok és kománok történetéhez a XI—XII. században (520—537. l.). K. e dolgozatában az orosz és a bizánci kútfők, valamint az idevágó irodalom gondos figyelembevételével ezeket állapítja meg: 1. A bizánci kútfők Ούζοι és az orosz kútfők *Torky* népe egy és ugyanaz a nép; úgyszintén egy és ugyanaz a nép az előbbi kútfők Κόμανοι népe az utóbbiak *Polovcy*-jaival. 2. A XII. sz. közepén a *torkok* megjelölésére az orosz évkönyvekben egy új név, a *černij klobuky* (= fekete süvegek, vö. tör. Karakalpak népnevet) jelenik meg. E név a szerző szerint azonos a mi krónikáink *Nigri Cumani* népével, az orosz *Polovcy* pedig a mi *Albi Cumani*-ainkkal. 3. A cserhalmi ütközetben (1068) legyőzött nép minden valószínűség szerint az *uz* = *tork* törzsek közt keresendő. 4. Az orosz évkönyvek *Berendéji*, *Berendiüi* népének ethnikai hovatarozása adatok hiányában közelebbről meg nem határozható, K. szerint az Árpád-kori magy. *Berend* személynév s ugyanilyen helyneveink nyilván az or. kútfőkbeli népnévvel függenek össze. — *Fekete Lajostól* Hódoltságkori oszmanli-török helyneveink (614—626). — Ilyenek ma is vagy a közelmúltban használt földrajzi nevek: *Turbék* (Somogy m.), vö. *türbe* 'síremlék'; *Hamzabég*, Lipszky-nél *Hanzsabég*, németül *Hanselbeck* = a mai Erd. Fejér m., vö. tör. Hamza, Simontornya egykori bégje; *Csaglin*, hely Pozsega m.-ben, vö. tör.: *Çaylyn*;

Csiger, a Fehérkörös mellékveze Arad m.-ben, vö. tör. *džíker* 'tüdő, máj'; *Párkány*, Esztergom m., vö. tör. *parqan* 'erősség, vár, párkány'. Tanulmányosak azok a tulajdonnevek is, amelyek a török uralommal eltűntek; így a törökök a Rábát *Aq su*-nak (fehér víznek) hívták, Orsovát *ata-i kebirnek* (nagy sziget), a Szerémséget *Serem atasynak* (Szerém szigete) stb. Az értékes dolgozat sok olyan hódoltságkori török helynevet fejt meg, amelyek török íróknál vagy a budai basák leveleiben fordulnak elő.

Szinnyei József: Ünnepi beszéd. A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem tanévnyitó közgyűlésében 1923 szeptember hó 29-én elmondotta — rektor. Budapest, 1924. 8°, 38. — E megnyitó beszéd a magyar nyelvtudomány történetét tárgyalja 1770-től napjainkig.

Szinnyei József: Ünnepi beszéd. A budapesti kir. m. Pázmány Péter Tudományegyetem újjáalakításának évfordulóján 1924. évi május hó 13-án elmondotta — rektor. Budapest, 1924. 8°, 27. E beszéd, amely a hallgatóság figyelmét elejétől végig a legnagyobb mértékben lekötötte, magyar nyelvességi kérdéseket tárgyal rendkívül vonzó alakban. Minthogy olyan stílusbeli magyartalanságokat tárgyal, amelyek kerülése minden íróember kötelessége, a jelesen megírt beszédet a Napkelet is közölte.

Természettudományi Közlöny. Dr. Ilosvay Lajos közreműködésével szerkesztette dr. Gorka Sándor. Budapest, LVI. köt. 1924 nov.—dec. Tartalmából kiemeljük; Nagyszigethi Szily Kálmán. Arcképpel. Irta: *Ilosvay Lajos*.

Turán. A Turáni Társaság folyóirata. Szerkesztik dr. Bán Aladár és dr. Pröhle Vilmos. Főmunkatárs: dr. Marzsó Lajos. VI. évf. 1923. 3—4. évf. Tartalmából kiemeljük: *Moravcsik Gyulától* Bizánc és a turáni népek. A szerző a hun-avar-bolgár-magyar-besenyő-kún-szeldsuk-oszmánli népek nyugatra való előnyomulását mint egységes történeti folyamatot állítja elének, s meggyőzően mutatja ki, hogy Bizánc 1453 május 30-án történt elfoglalásával a turáni népek ezer éves álma vált valóra.

Weigand Gustav, Ursprung der südkarpathischen Flussnamen in Rumänien. (Megjelent a XXVI—XXIX. „Jahresbericht des Institutes für Rumänische Sprache zu Leipzig“ c. kiadvány 70—102. lapján). A szerző Nagy- és Kis-oláhország, Moldva és Bukovina, valamint Besszarábia folyóneveinek eredetét vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy köztük oláh eredetű elnevezés alig van. Ebben bizonyítékát látja, hogy e folyók vidéken az oláhok a XIII. sz. előtt nem is lakhattak. Sok a folyónevek közt a magyar és a kún. A kún nevek alapján a szerző azt tartja, hogy az oláhok idejövetele előtt a terület urai és lakói kúnok voltak. A szerző által tárgyalt folyónevek közül 23% bolgár-szláv, 27% kisorosz, 10% magyar, 15% töröktatár, 16% oláh, 9% ismeretlen eredetű.

NYELVMŰVELÉS.

Gáncsolt szavak. A *forma* szó ősiségének védelme (MNY. XX, 96.) teljesen tárgyaltalan. Ha ZOLNAI, mikor e sorokat leírta, nem sajnálja a fáradságot és egy pillantást vet az általam ismertett könyvecske megfelelő helyére (Aërotechnikai Szótár: 14.), rögtön látta volna, hogy ott nem *forma* (hiszen ez nem is műszaki kifejezés!), hanem *forrasz* olvasható. Nyelvészembernek nem szabad megfélekedni arról, hogy sajtóhiba is van a világon. Lám, akad belőle ZOLNAI kis cikkében is, ahol egy szellemesnek

szánt megjegyzést bosszantó értelmetlenséggé lapít: a „Budapesti Hirlap” például minden *támaszpontot* szélesebb alapra fektetett *támaszponttá* épít át — az utóbbi helyen természetesen *támasztópontot* kell olvasni. Szóval, mindnyájunkat érhet bal eset — a szedő urak jóvoltából. Ha sajtóhibásan is, de ZOLNAI maga elismeri, hogy vannak, akik a *támasz* szót kifogásolják. Helyette *támasztékot*, *támaszpont* helyett pedig *támasztópontot* írnak. Ami magát a szóbanforgó *forrasz*-t illeti, jól emlékszem, középiskolai tanuló koromban Budapesten — akkor élte az ortológia legharcosabb éveit — nem volt szabad használnunk, vegyantanárunk mindig kijavította és a Roscoe-Lengyel-féle kémiai tankönyvben is kijavíttatta velünk a *forraszt* *forrasztóra*, a *forraszcsovet* *forrasztócsőre*, éppúgy, ahogy magyar nyelvtanárunk az *iroda*, *uszoda* szókat minden alkalommal *írószobára* és *úszóláhzra*, mértantanárunk a *felületet* *felszínre*, természettanárunk a *villanyosságot* *villamosságra* javíttatta (mintha ez utóbbi törvényesebb ágból, született volna!) stb. Ha megnézzük szakszótárainkat, azt találjuk, hogy az Acsády Jenő magyar és német műszaki szótára csak *forrasztó* vasat és csövet, a Szabó Miklós-féle technikai zsebszótár csak *forraszt* ismert, a Frecskay-féle mesterségek szótárában pedig *forrasz* és *forrasztó* mint egyenjogú kifejezések szerepelnek, ami ellen nem is tehetiünk kifogást. Végül még a ZOLNAI által tühegyre szúrt harmadik szóról, a *bókonyról* annyit, hogy úgy látom, Rónay Tibornak, a hajózási szótár nagy-szorgalmú szerkesztőjének nem nyerte meg tetszését, mert könyvének sem magyar-német, sem német-magyar részében elő nem fordul. Nála *das Spant* = *hajóborda*, semmi több, míg Ballaginál (tévesen *der* névelővel) csupán *bókony*, Acsádynál *bókony*, *borda*. A Technikai Zsebszótár, Középiskolai Műszótár stb. éppúgy nem ismerik, mint Rónay könyve. Így tehát, ha talán „gánesolt” szónak nem nevezhetjük is a *bókonyt*, a „mellőzött” vagy „elfeledett” jelző bizvást megilleti.

Kelemen Béla.

CSOPORTNYELV.

I.

Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez. Midőn JENŐ S. és VETŐ J. A magyar tolvajnyelv és szótára (Budapest, 1900) c. munkájuk anyagát gyűjtögették, hasztalan kerestek egy lappangó tolvajnyelvi szótárt, amelyre TÓTH BÉLA hívta föl figyelmüket. De a szerző nevére már TÓTH B. sem emlékezett jól, mert a szótár írójául HORVÁTH PÉTER budapesti detektívet nevezte meg. Ez azonban JENŐÉK kérdésére kijelentette, hogy a keresett munkát nem ő, hanem NAGY PÁL fővárosi rendbiztos írta a múlt század nyolevanas éveiben és hogy az emlékezete szerint *zöldszínű* füzetke Győrött, a Czéh Sándor-féle könyvnyomdában készült. Ámde JENŐ és VETŐ sem Győrött, sem a fővárosi könyvtárakban nem tudtak nyomára akadni (vö. i. m. 28 és 108). Úgy látszik, nem volt szerencésebb SÁGI ISTVÁN sem, mert A magyar nyelvtanok és szótárak könyvészetében megemlíti ugyan NAGY PÁL tolvajnyelvi szótárát, de csak JENŐ és VETŐ könyvére való hivatkozással. S mivel eddig NAGY P. munkájáról senki sem adott hírt, méltán mondhatta nemrégiben BALASSA J., hogy a szóban-

forgó füzet teljesen elkallódott (vö. A magyar tolvajnyelv legrégibb emléke, Nyr. LIII, 6).

Pár hóval ezelőtt GRÓF DEZSŐ szegedi áll. rendőrfőfelügyelő úr, tolvajnyelvünk régi, érdemes kutatója, beszélgetés közben megjegyezte, hogy a kérdéses szótárt ismeri, használta is, és biztosan tudja, hogy megvan a szegedi Somogyi-könyvtárban. S ott valóban nem volt nehéz megtalálnom. A kis 8° alakú, 83 lapot tartalmazó, világos *kávébarna*-színű füzet címe a következő: *Tolvaj-nyelv, mely Európa legnagyobb részében nemcsak a tolvajok, hanem az orgazdák és hozzátartozóik által is használtatik*. A. F. THIELE és mások után németből magyarra fordította NAGY PÁL főv. államrendőrségi polgári biztos. Győr, 1882. Nyomatott Czéh Sándor özvegyénél. NAGY P. az Előszó szerint A. J. THIELE „porosz kir. fenytőügyi tollnok”-nak több szakember közreműködésével készült és *Die jüdischen Gauner in Deutschland, ihre Taktik, ihre Eigenthümlichkeiten und ihre Sprache* (Berlin, 1848) c. munkáját fordította le, azonban megjegyzi, hogy „... nemcsak a régi és a külföldön dívó, de Ausztriában és főképp Magyarországon használt (Jenisch) [azaz *tolvaj*] szavakat is felvettem fordításomba, de ezek közül csakis a legszükségesebbekre szorítokozom.” Tájékoztatásul még csak annyit, hogy a könyvecskében egyetlen olyan tolvajnyelvi szó sincs, amely magyar származású vagy legalább is magyaros alakú volna.

BALASSA fentebb idézett dolgozatában felhívja a figyelmet BERKES KÁLMÁN rendőrfelügyelőnek A tolvajélet ismertetése (Budapest, 1888) c. munkájára, melyről szerinte meg kell emlékeznie a magyar tolvajnyelvi szótárak könyvészetének (SÁGI t. i. nem említi), mert „ebben is van vagy 100 szóra kiterjedő szótár”. Nagyon valószínű, hogy BALASSA nem forgatta BERKES munkáját, hanem csak a Nyr. XXVI, 212—14. lapján közölt ismertetésből szerzett róla tudomást. Ez az ismertetés valóban kb. 100 (pontosan 106) tolvajnyelvi szót említ, mert csak azokat a szavakat sorolja fel, melyeket az ismertető magyar származásúaknak vél (81-et), az egyéb (t. i. német, zsidó, cigány) eredetűek közül csak 25 szónyi mutatóványt közöl. Pedig BERKES könyvének *Tolvajsavak* gyűjteménye c. fejezete (a 101. laptól a 140.-ig) a Nyr.-ben kipécézett 100 szónál jóval többet, kb. 800 szót ölel fel, s így JENŐ és VETŐ munkájának megjelenéséig benne találjuk a hazai tolvajsavak leggazdagabb gyűjteményét. Ennélfogva még inkább igazza van BALASSÁNAK abban, hogy BERKES munkájának helyet kell adnunk tolvajnyelvi szótáraink könyvészetében. A könyvészeti összeállítás lehető teljessége kedvéért itt említjük meg egyúttal azt is, hogy TÁBORI KORNÉL és SZÉKELY VLADIMIR A tolvajnép titkai (Budapest, 1908) c. munkájukban szintén összeállítottak egy kb. 400 szóra terjedő tolvajsavótárt (i. m. 107—111).

A magyar tolvajnyelv legrégibb gyűjteménye BALASSA szerint az 1782-ből származó szójegyzék volna, melyet ő fedezett föl a Lantos r.-t. könyvesboltjának egy kéziratos kötetében. BALASSA figyelmét azonban elkerülte az a körülmény, hogy erről a szójegyzékről, melyet 1782-ben JABLONCZAY PÉTER JÁNOS, a Hajdúkerület akkori főjegyzője készített, nyelvtudományi irodalmunkban — s jelesül éppen a Nyr.-ben — már több ízben szó esett. Először SIMAI Ö. közölte DUGONICS JELES Történetek c. munkájából

(Nyr. XXXIII, 399—401). Másodszer GyÖRFFY J. adott róla hírt Tolvajszótár 1782-ből címen (Nyr. XXXIX, 328—9); ő Túrkeve város levéltárában akadt rá. Harmadízben maga a Nyr. szerkesztősege tett róla említést abból az alkalomból, hogy KEMÉNY L. megtalálta a JABLONCZAY PETES J. által készített eredeti szógyűjtemény egy nyomtatott példányát, mely jelenleg a M. T. Akadémia könyvtárában van (Nyr. XLIV, 140). Ezt a félfives nyomtatványt GRÓF DEZSŐ gyűjteményéből magam is ismerem, dr. BANNER JÁNOS kartársam pedig Békés vármegye levéltárában találta meg. Úgy látszik, a Hajdú-kerület annak idején megküldte valamennyi, vagy legalábbis több törvényhatóságnak és valószínű, hogy a városi vagy megyei levéltárak közül még egynéhányban rá fog-nak bukkanni.*

Csefkó Gyula.

II,

Adatok a magyar tolvajnyelvből. A tolvajok könnyen érthető okból gyakran változtatják a fogalmak neveit, ezért a közlésnél a használat idejének megjelölése nem tekinthető fölöslegesnek. Az alábbi kifejezéseket 1922-ben jegyeztem fel:

erdőbe küldeni, megerdőzni: tévútra vezetni, hamis nyomokat adni, becsapni; egy detektív értelmezése szerint: *link stószokat* adni. Kifejezés: Ahány detektívet maga már *megerdőzött!*

evész: zsebtolvaj.

finessz: leleményesség, kifejezés: *finessze* van...

flekni: igazolvány.

haver: társ.

hekus: detektív.

illemre menni: zsebtolvajlásra menni.

link: nem valódi, hamis, hazug, ál.

meglísztelni: osztozkodni. Kifejezés: Add át nekem, majd én *meglísztelem* (pénzről).

mózer: besúgó.

passzer: orgazda.

priusza volt: előzőleg büntetése volt, büntetett előéletű.

rajzoló: zsebtolvaj.

srenker: betörő.

kiszasszerolni: kikémleni.

Zsinka Ferenc.

GYÁSZJELENTÉS.

† Szemlics Adám (1883—1925). Folyó évi január 16-án elhunyt Szemlics Adám, a Hornyánszky-nyomda metrompása, aki az Akadémia tudós kiadványainak és két évtizeden keresztül a Magyar Nyelvnek is szedője volt. A megboldogult azok közé a tudós hajlandóságú nyomdászok közé tartozott, akik mesterségüket nagyon szeretik s akik azokkal a művekkel, amelyek kezükből

* Cikkem megírása után értesülök róla GRÓF DEZSŐ úr szívességéből, hogy a JABLONCZAY PETES-féle szógyűjteményt a Budapesti Hirlap 1908 ápr. 14-i száma is közölte. A nevezett lap szerkesztőségének MOENICH KÁROLY, Székesfehérvár ny. főlevéltárnoka küldte meg e szójegyzék egy példányát.

kikerülnek, lelki közösséget is éreznek. Elsajátította a nemlatin alfabétumok szedését is, s az újabb finn-ugor, török, arab stb. kiadványaink jó részt az ő kezéből kerültek ki.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Néhai Lehr Albert végrendeletében a Magyar Nyelvtudományi Társaságra hagyta olajfestésű arcképét, valamint a Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagságáról szóló oklevélét. A Választmány a hagyatéki tárgyakat köszönettel elfogadta s megkérte a M. Tud. Akadémiát, fogadja el és őrizze e kegyeleti tárgyakat a Társaság letétjeként mindaddig, amíg a Magyar Nyelvtudományi Társaság róluk másképen nem intézkedik. Az Akadémia a Társaság kérését teljesítette, s az arcképet könyvtárában, a tiszteleti tagságról szóló oklevelet pedig kéziratárában helyezte el.

Az új Alapszabályokat a belügyminiszter úr 209678/1924. VIII. sz. a. 1924 október 24-én kelt elhatározásával megerősítette. Minthogy az új alapszabályokat a fennálló magas nyomdai árak miatt nem tudjuk kinyomtatni, pár sorban itt közöljük a legfontosabb változásokat:

1. A Társaság tisztikara: 1 elnök, 2 alelnök, 1 titkár, 1 jegyző, 1 pénztáros, 1 ellenőr, 1 vagy 2 szerkesztő. A szerkesztő vagy szerkesztők a Társaságban más tisztséget is viselhetnek.

2. A pénztarost és a szerkesztőt vagy szerkesztőket ezentúl a választmány választja.

3. A közgyűlés három számvizsgálót választ, akik sem tisztviselek, sem választmányi tagok nem lehetnek.

4. Az évi tagdíjat évről évre a közgyűlés állapítja meg.

Felolvasó üléseinket az 1925. évben a következő napokon tartjuk: január 27. (közgyűlés), febr. 17., március 17., április 21., május 19., június 16., október 20., november 17., december 15.

1. Bevételek és kiadások 1924-ben és költségvetés 1925-re.

I.

B e v é t e l	1924-ben		Költségvetés 1925-re	
	korona	aranykorona	fl.	korona
Maradék	4480122	536	46	9119871
Tagdíj és előfizetés	3973950	1300	—	22100000
Adomány	6607869	—	—	—
Eladott kiadványokért	3335296	20	—	340000
Kamat	3821332	70	—	1190000
Alapítvány	5224600	—	—	—
Pénztárjegyekért	150000	—	—	—
Államsegély	10950000	450	—	7650000
A M. Tud. Akadémiától	3500000	—	—	—
Sopron városa a Sopr. Szój. kiadására	1500000	—	—	—
Postaköltség megtérülése	50930	—	—	—
Összesen	43594099	2376	46	40399871

II.

K i a d á s	1924-ben	Költségvetés 1925-re		
	korona	arany korona	fill.	korona
Tiszti díjazás.....	40000	25	—	425000
Írói tiszteletdíj.....	245400	50	—	850000
A Magyar Nyelv nyomtatása	18033096	1800	—	30600000
Különnyomatok	761892	150	—	2550000
Alapítvány-tőkésítés.....	12354500	—	—	—
Irodai kiadás	110660	30	—	510000
Expedició, vegyes kiadás	2700825	300	—	5100000
Könyvtárosi százalék.....	53980	10	—	170000
A Szily-alap kiegészítése és kamata	173875	10	—	170000
Összesen	34474228	2375	—	40375000

A maradék 1924-ről 1925-re 9,119.871 K, ebből 7,650.000 K (450 ar. kor.) az 1924/25. év I. felére 1924 november havában kiutalt államsegély.

Az 1925. évi költségvetés szerint várható bevételekből a Magyar Nyelvet mindössze csak 10 ívnyi terjedelemben tudja a Társaság megjelentetni.

2. Alapítványok állása.

Áthozatal 1923-ról 704.100, Balogh Jenő Nagylózs (kieg.) 94.000, Ralogh József 100.000, Baranyai Béla 100.000, Baranyai Zoltán (kieg.) 20.000, Bárdos Remig (kieg.) 13.000, Bátky Zsigmond 100.000, Bogdánfy Ödön (kieg.) 19.500, Bonkáló Sándor (kieg.) 9000, Ifj. Chorin Ferenc 850.000, Csüry Bálint (kieg.) 14.000, Dongó Gyárfás Géza 118.000, Ecséri Lajos (kieg.) 98.000, Erdélyi Lajos (kieg.) 10.000, Esterházy hercegi könyvtár (kieg.) 500.000, Frencz Géza (kieg.) 8000, Gálos Rezső (kieg.) 50.000, Gombássy Imre 100.000, Gombocz Zoltán (kieg.) 89.100, Hóman Bálint (kieg.) 10.000, Horger Antal (kieg.) 99.000, Horger Antal neje eml. (kieg.) 99.000, Jakubovich Emil (kieg.) 25.000, Losonczy Zoltán (kieg.) 100.000, Neményi Sándor 100.000, Ország Sándor 850.000, Palkovics Sándor (kieg.) 10.000, Pápay József (kieg.) 50.000, Perczel György (kieg.) 119.000, Pintér Jenő (kieg.) 65.000, Sági István (kieg.) 45.000, Szendrey Zsigmond (kieg.) 12.000, Szily Kálmán (kieg.) 98.000, Tagányi Károly (kieg.) 25.000, Tolnai Vilmos (kieg.) 100.000, Tóth László (kieg.) 20.000, Vikár Béla (kieg.) 10.000, Zolnai Gyula (kieg.) 997.000, Zsirai Miklós (kieg.) 98.000, a Társaság tőkésítése 6.500.000, összesen 12,428.700 korona. Ebből 143 alapítótág alapítványa 5,902.800, a Társaság tőkésítése 6,525,900 korona.

3. A Szily-alap állása.

Földhitelintézeti záloglevelekben	13.000 kor.
Készpénzben	1,512.707 „
Összesen	1,525.707 kor.

4. A Társaság vagyona.

I. Értékpapír:

Földhitelintézeti 4% K. é. záloglevél	10.000 kor.
Földhitelintézeti 4% szab. talajjav. záloglevél	42.000 „
Hadikölcsön-kötvény	30.200 „
Tudom. Társulatok Sajtóvállalata r.-t. 5 drb részvény	5.000 „
Összesen	87.200 kor.

II. Készpénz:

Alapítvány és tőkésítés folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben	12,354.500 kor.
A Szily-alap készpénze folyószámlán a Magy. Földhitelintézetben	1,300.000 „
A Szily-alap készpénze a kézipénztárban ..	212.707 „
Forgótóke folyószámlán a Magy. Földhitel- intézetben	144.500 „
Forgótóke folyószámlán a Magy. Földhitelint. Orsz. Szövetségében	8,870.000 „
Forgótóke a kézipénztárban	105.371 „
Összesen	22,987.078 kor.

Értékpapír és készpénz ..... összesen 23,074.278 kor.

LEVÉLSZEKRÉNY.

1. **A -c kicsinyítő képzőről.** A MNy. XX, 182. lapján az van mondva, hogy a *Bolondoc* ~ *Bolondos* vár nevében képzőcsere történt, az -s kicsinyítő képző helyét -sz-ből lett -c foglalta el. Azt hiszem, hogy hasonló képzőcsere történt a következő esetben is. Tudvalevő dolog, hogy a Kossuth-családnak *de Udvard* ~ *udvardi* az előneve. A Túróci Regestrumban mármost azt olvasom, hogy „Kossuth *de Udvarch*“ (l. HORVÁTH S., A lipitói és a túróci reg. 75). Kétségtelen, hogy *Udvarc* a. m. *Udvard* s hogy benne a -c kicsinyítő képző van. Ez a -c váltakozhatott e névben a -d-vel. A -c-s alakból lett a falu [tót] *Dvorec* neve (l. erre MÁLYUSZ, Turóc m. kialakulása 143) s így hívták a XIX. sz.-ban magyarul is a helyet (l. LIPSZKY, Rep.).

2. **T. E.** írja: „A MTsz.-ban a 'harkály' *harka* alakváltozatára csupán két adat van, egy Kassai Szókönyve alapján Borsod m.-ből (vö. *harka*), s egy a Nyelvőrben történt közlés alapján Sopron m.-ből (vö. *harka-madár*). Az alakváltozatot én is gyerek korom óta ismerem. Gyerek koromban Nógrád m.-ben Lócon e madarat mindig *harka* (nem *harkamadár*)-nak mondtuk.“

3. **P. Sk. Zágráb** kérde, vajjon a magy. *nyűg* nem származik-e eredetibb magy. *neug-ból, mert ha igen, akkor kapcsolatba volna hozható a boszniai szerb *njegve* ~ *negve* (nón. több.) 'fusseisen, pedica' szóval. MAŽURANIĆ Prinosi e. művében a szerb szót a magyarra! egyezteteti. — Fel.: A magy. *nyűg* 'fussfessel; last' a régiebb nyelvben *i*-vel hangzó alakban is előfordul (l. *nyig* ~ *nig* OKLSz.), tehát úgy, miként a *fűz*, *tűz*, *szűz*, *gyűl*, *szűrni* szavak. Minthogy a szó eredete ismeretlen (l. NyK. II, 97, XXIV, 185), a fenti kérdésre biztos választ nem tudunk adni, a *fűz*, *tűz* stb. példák azonban azt látszanak vallani, hogy a

nyüg ~ *nyíg* (régibb *níg*) aligha eredhet egy *neug-ból. A boszniai szerb *negve* (l. HASz. és MIKL. EtWb. 212. l. is) azonban a magyar szóval összefügghet.

4. **M. Zs. Rábaszentmiklós** kérdi, milyen eredetű a *Szőkrönyös* vezetéknev. — Fel.: A magy. *szekerény* szónak a dunántúli népnyelvben van *szökrön* és *szökröny* (l. MTsz.) alakváltozata. Ez alakváltozatok a régibb magy. *szökrën* < *szëkrin* (l. OklSz.) fejleményei. *Szőkrönyös* a. m. 'szekerénygyártó'.

5. **J. B. Budapest** kérdi, mit jelent az -*úr* ebben a helynévben, hogy *Keresztúr*. — Fel.: A régebbi felfogás az volt, hogy a magyarban egykor egy-egy keresztrendnek a tagját *keresztúr*-nak hívták, s innen vették nevüket a *Keresztúr* községek (l. CzF.). E felfogással szemben KARÁCSONYI JÁNOSnak az a véleménye, hogy *Keresztúr* olyan falut jelent, amelynek egyháza a szent kereszt tiszteletére volt avatva. E felfogást okleveleink támogatják, amennyiben *Keresztúr* helyeink latin neve *Sancta Crux* (vö. pl. 1317: *Terram videlicet sancte Crucis siue Keresztur*; 1326: *Castri novi montis Pestiensis de Sancta Cruce* — ma *Rákoskeresztúr* stb. l. OklSz. 482). E magyarázat azonban megfejtetlenül hagyja, hogy miért *úr* a *Kereszt* vagy a *Szent Kereszt*, mert hiszen itt a teljesebb alak *Szentkeresztúr*. A hasonló német vagy szláv nevekben nincs ott az *úr* szó, vö. ném. *Heiligenkreuz*, horv. *Sveti Križ* helyneveket (a mai horv. *Križevci* 'Körös' város egykori neve *Sveti Križ* volt, lat. neve *Sancta Crux*, l. CSÁNKI. Körös megye a XV. sz.-ban 63). A magyarországi *Keresztúrok* németül *Heiligenkreuz* és horvátul, szlovénül *Sveti Križ* (l. LIPSZKY, Rep.), egynél sincs ott, hogy *úr*, *Herr*, *Gospodin*. — A megfejtésre rávezet bennünket az, hogy emlékeinkben ilyen helyneveink is vannak: 1492-ből: In possessione *Zenthandraswr* alio nomine Eghazafalwa, l. OklSz. | *Szent Antalur* vel *Szent Györgyúr* Pozsony m. LIPSZKY, Rep., ma *Szent Antal*, Csallóköz | 1483-ból, 1490-ből: de *Zenth myhalwr* OklSz., vö. *Szentmihályúr* Nyitra m. LIPSZKY, Rep., CzF. | 1464-ből: Possessiones . . . *Zempetherwr* . . . de *Zentpetherwr* OklSz.; vö. *Szentpéterúr* Zala m., LIPSZKY, Rep., CzF. (régii adatokat l. CSÁNKI III, 110). — E helynevek azt a gondolatot ébresztik bennünk, hogy latinul az ilyen helyek *Dominus Sanctus Petrus*, *Michael*, *Georgius* stb. voltak. Hazai példát erre nem tudok, tudom azonban azt, hogy Franciaországban van elég *Dominus*-szal összetett helynév s erről van értekezés is (vö. J. SCHÄTZER, *Herkunft und Gestaltung der franz. Heiligennamen*. Münster 1905), amelyet sajnos csak idézetből ismerek. Az ilyen francia helyek, mint *Dompierre*, *Domfront*, *Domélien* (helyek Észak-Franciaországban a Somme dép.-ban a Don folyócska mellett) egykori neve ez: *ecclesia de Domino S. Petro*, *eccl. de Domino S. Frontone*, *ecclesia de Domino S. Aemiliano* (l. Zeitschrift für slav. Philologie I, 22). Azt hiszem, ez az északfranciaországi hatás van a mi *Szent András úr*, *Szent Mihály úr*, *Szent Péter úr* elnevezéseinkben, s per analogiam a *Szent Keresztúr*-ban. M. J.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZZÁROS.

Szilyhálmán

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXI. KÖTET.

1925. MÁJ.—JÜN.

5—6. SZÁM.

Szily Kálmán mint nyelvész.

(Felolvasatott a M. Nyelvtudományi Társaság 1925 jan. 27-iki közgyűlésén.)

A Magyar Nyelvtudományi Társaság, a kegyelet érzésétől vezetve, elhatározta, hogy ez évi közgyűlését alapítója emlékének szenteli s engem bizott meg azzal, hogy ez ünnepélyes alkalommal SZILY KÁLMÁN nyelvtudományi munkásságát ismeressem és értékeljem. A hála és kegyelet érzésével vállalkoztam erre a megtisztelő feladatra; hiszen Társaságunk életének első decenniumában, mint titkár és a *Magyar Nyelv* egyik szerkesztője, közvetlen tanúja voltam annak a megható, fáradtságot nem ismerő lelkes munkának, amellyel az agg tudós a szívéhez nőtt társaság szellemi és anyagi érdekeit szolgálta s a gyakori bizalmas érintkezés alkalmat nyújtott arra is, hogy tudományos műhelyébe bepillantassak, gondolatainak és feltevéseinek felvillanását és kialakulását megfigyelhessem.

De mélyen érzem a vállalt feladat nehézségeit is. Egy szűkre szabott, megemlékezés keretei között egy, szinte három nemzedéket átölelő, szakadatlan munkában eltöltött, alkotásokban gazdag élet eredményeit igazságosan értékelni; erős vonásokkal megrajzolni egy olyan férfit egyéniségét és pályafutását, aki nemcsak a természettudományok, hanem a szellemi tudományok területén is, két egymástól mind tárgyban, mind módszerben annyira eltérő tudományban, mint az elméleti fizika és a magyar nyelvtudomány, egyaránt maradandót alkotott; aki emellett évtizedeken keresztül a magyar tudományos élet egyik vezéralakja volt s kinek nevéhez két virágzó társulat megalapítása és megszervezése fűződik — mindenestre nagy és nehéz feladat!

De nem könnyebb az én feladatom sem; érzem, hogy midőn SZILY KÁLMÁNNAK a magyar nyelvtudományhoz való viszonylásait ismertetem, midőn csupán a magyar nyelvészt igyekezem néhány vonással megrajzolni, e sokoldalú, gazdag élet belső egységét megbontom s a nyert kép akaratlanul is egyoldalú, töredékes, s talán igazságtalan lesz.

Mi volt SZILY KÁLMÁN? nyelvész-e vagy természettudós? Azt hiszem, ez a kérdés önkéntelenül felvetődik mindenkiben, aki hat évtizedre terjedő tudományos munkásságát áttekinti. Vérbeli természettudós volt-e, akit később külső körülmények, a Természettudományi Közlöny szerkesztése, majd az akadémiai főtitkárság munkaköre térített el mindjobban eredeti irányától s keltette fel benne az érdeklődést a régi magyar irodalom

és a magyar nyelvtörténet kérdései iránt? Avagy tehetségének, lelki alkatának alapiránya szerint inkább arra lett volna hivatva, hogy a történeti-szellemi tudományok munkásává legyen, de az életpálya megválasztásánál öntudatlanul is az 50-es években Európaszerte uralkodó természettudományos világnézet játszott döntő szerepet? Megvallom, hogy ez utóbbi feltevést tartom valószínűbbnek, noha sejtelmemet életrajzi adattal nem tudnám támogatni.

Annyi kétségtelen, hogy a régi magyar nyelv és általában a nyelvtudomány kérdései iránt való érdeklődésének első nyomait a 70-es években találjuk. 1868-ban a Természettudományi Társulat új, népszerű folyóirat megindítását határozta el, s szerkesztését, szerencsés választással, a harminc éves SZILY KÁLMÁNra bízta. Közismert dolog, hogy az ő szerkesztése alatt a Társulat tagjainak s a Közlöny előfizetőinek száma megtízszereződött: 600-ról 6000-re szökött fel s a Természettudományi Közlöny legnépszerűbb folyóiratunkká lett. E nem várt sikert nem kis részben az magyarázza, hogy a fiatal irodalom- és nyelvtörténeti kérdésekkel — saját kijelentése szerint — egyáltalában nem foglalkozott, sikerült az 50—60-as évek magyartalan, szinte érthetetlen természettudományi műnyelvét magyarosabbá, érthetővé tenni. „A Közlöny szerkesztése közben, — írja *Össze gyűjtött dolgozatainak* Előszavában — csakhamar meg kellett győződnöm, hogy azzal a műnyelvvvel és azzal a stílussal, melyen akkori természettudósaink szoktak írni, az olvasó közönségben az érdeklődést nem fogjuk fölkeltetni. Műnyelvünk teljesen érthetetlen volt, stílusunk pedig annyira magyartalan, hogy a nagy közönségtől az, aki méltányosan ítél, nem is várhatóbb elevebb érdeklődést. Olvasgatni kezdtem a múlt század végén és a jelen század elején megjelent magyar természettudományi munkákat, nem annyira a tartalmuk, mint inkább a műnyelvük és stílusuk kedvéért. E régi írók egy új világot tártak föl előttem“.

Ettől fogva ez az új világ SZILY KÁLMÁN igazi világa!

1878 óta a *Természettudományi Közlöny* hasábjain egyre több nyelvtudományi vonatkozású cikke, közleménye jelenik meg. Eleinte főképen a műnyelv és a nyelvhelyesség gyakorlati kérdései kötik le a figyelmét. Közvetíti a „*Természettudományi műnyelvről a magyar irodalomban*“ című józan elveket hirdető értekezését (TK. 1879); felszólal a „*Természettani népies elnevezések*“ ügyében (TK. 1880); vizsgálja alkalomadtán a forgalomba került természettudományi műszókat, kifejezéseket a nyelvhelyesség és használhatóság szempontjából („*Termék és termés szókról*“ TK. XII.; „*Fekhely és termőhely jó szó-e?*“ uo.; „*Helyes-e a szerves chemia, szerves vegyület kifejezés?*“ uo. XIV. stb.). De a múlt varázsa mindjobban hatalmába ejti; a nyelvfejlődés vizsgálata, amelynek

eleinte csupán gyakorlati célja volt, öncéllá lesz, s a nyelv-művelő normatív szempontjai háttérbe szorulnak a tiszta történeti nyelvészlelet előtt. Már a *Természettudományi Közönyben* is közzé-közzétett nyelvtörténeti adalékokat is („*Magyar lanevek az Arpád-házi királyok korából*“, TK. 1878; „*Régi magyar növénynevek*“, uo. 1879); 1880 óta őt is ott találjuk SZARVAS GÁBOR folyóiratának, a *Magyar Nyelvőrnek* rendes dolgozótársai között.

1889-ben, 31 évi tanárkodás után SZILY KÁLMÁN megvált egyetemi katedrójától s a M. Tud. Akadémia főtitkári székét foglalta el. Új munkakörében már hivatali állásánál fogva is még szorosabb kapcsolatba kerül a szellemi tudományokkal. Mind jobban elmélyed nyelvtörténeti tanulmányaiba s mint az I. osztály nyelvtudományi és irodalomtörténeti bizottságának tagja s az 1898-ban alapított *Szótári bizottság* elnöke, tevékeny részt vesz az osztály nyelvtudományi munkásságának irányításában s azt a nagy szervező képességet, amellyel a Természettudományi Társulatot felvirágoztatta, javarészt a magyar nyelvtudomány számára gyümölcsözteti. Figyelemmel kíséri a *Nyelvtörténeti Szótár* munkálatait s midőn 1892-ben a nagy munka harmadik kötete is megjelent, a *Budapesti Szemlében* egy terjedelmes tanulmány keretében szigorú, de igazságos bírálatot mond róla. A nyelvemlékek ügyét állandóan szívén viseli. Előterjesztésére az Akadémia 1892-ben elhatározza, „*hogy a régi magyar nyelvnek a mohácsi vész előtti korból fennmaradt fontosabb emlékeit hasonmásokkal, mutatóványokkal, nyelvi és történeti magyarázatokkal közrebocsátja*“. A tervezett mű két év múlva „*Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig*“ címmel ZOLNAI GYULA szerkesztésében meg is jelent. Az előkészítő munkálatokban SZILY KÁLMÁN is tevékeny részt vett. Az ő kérésére bontatja fel SCHWENKE könyvtárigazgató a königsbergi töredék kódexének bekötési tábláit s fejteti ki belőlük a magyar szöveget tartalmazó hártvaszalagokat („*A Königsbergi Töredékről*“, AkÉrt. 1894). 1893-ban ismerteti az Akadémia egyik összes ülésén a schlagli magyar nyelvemlékeket, amelyekről SZAMOTA ISTVÁN adott hírt s melyeket SZILY KÁLMÁN indítványára kéretett el a M. Tud. Akadémia a premontrei rend schlagli könyvtárából („*A schlagli latin-magyar nyelvemlékek*“, AkÉrt. 1893). MURMELLIUS szójegyzékének schwazi példányáról, amelyet SZAMOTA már 1893-ban lemásolt, CSÁSZÁR ELEMÉRREL újabb másolatot készített.

Újra felfedezi és ismerteti a gyöngyösi latin-magyar szó-tártöredéket, másolatot készített róla s kiadása munkálataiban maga is részt vesz. („*Egy feledésbe ment régi latin-magyar szótárról*“, AkÉrt. 1893). 1896-ban bemutatja az 1510—20 tájáról való LÁZAR ZELMA-kódexet (AkÉrt. 1896); megállapítja, hogy a Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötetéből

kétféle kiadás forog közkézen (AkErt. 1898). Előfizetést hirdet nevezetesebb 16. századi nyomtatványok hasonmás-kiadására s a sorozatból KOMJÁTHI BENEDEK *Szent Pál levelei*, PESTI MIZSÉR GÁBOR *Új testámentoma* s SZEGEDI GERGELY *Enekeskönyve* meg is jelent. A Nyelvtörténeti Szótár hiányain okulva, ő gondolt arra, hogy hét legnagyobb szótárunk anyagát *Címszó-jegyzékbe* egyesítse, amelynek az lett volna a feladata, hogy a Nagyszótár gyűjtőinek segítségére legyen s majdan a szerkesztés munkáját is megkönnyítse.

1905-ben SZILY életében új korszak kezdődik. A főitkári széket felcseréli a nyugodalmasabb főkönyvtárnoki állással; ugyanebbe az évbe esik a *M. Nyelvtudományi Társaság* megalakítása, ill. folyóiratának, a *Magyar Nyelv*-nek megindulása is. A magyar nyelvtudósok már régóta tervezték egy magyar nyelvtudományi társaság megalapítását, de SZILY KÁLMÁN szervező ereje kellett hozzá, hogy a terv valóra váljon. Ez időtől kezdve a Természettudományi Társulattól mindinkább visszavonul (az elnökségről már 1898-ban lemondott), s minden idejét, minden gondolatát, jóformán egész munkaerejét az új társaságnak szenteli. A *Magyar Nyelv* számára programot tűz ki s e programot meg is valósítja. Meg van arról győződve, hogy a magyar nyelv története csak része az egyetemes nemzeti élet történetének; hogy minden nyelvi változás történeti esemény s minden történeti esemény visszatükröződik a nyelv életében is. Ezért kezdettől fogva az a törekvése — s ennek több alkalommal kifejezést is ad — hogy a nyelvészeket és történészeket közös feladatok megoldására egy táborba egyesítve, közös munkateret nyisson számukra, mert „hiszen ha a história és filológia külön-külön műhelyben dolgoznak is, végkép nem szakadhat el egyik a másiktól“. (MNy. IV, 189). S ha a *Magyar Nyelvet* a nyelvi és a történeti kutatásoknak ez a termékeny összekapcsolása megkülönbözteti a rokonterületeken működő folyóiratoktól, a folyóiratnak ez az egyéni színeződése, legalább részben, a szerkesztő érdeme, aki célkitűzésével nem egy munkatársának tudományos fejlődésére is hatással volt.

Ime, SZILY KÁLMÁN nyelvtudományi munkásságának külső története, azok a keretek, amelyek közt e majd félszázéves munkásság lefolyt. De hármennyire fontos is, épen SZILY KÁLMÁN életmunkája értékelésénél az ő irányító, szervező munkásságának ismerete, e kép nem volna hű és befejezett, ha nem tennék kísérletet — a legjellemzőbb vonásokra szorítkozva — a tudós és kutató lelkialkatának megrajzolására is. Hiszen lelki tényezőktől függ első sorban a probléma választása és beállítása s jórészt ezek határozzák meg a kutatónak a problémákkal szemben elfoglalt elvi álláspontját is.

SZILY KÁLMÁN positivistá volt; egész nyelvtudományi munkásságában positivistá felfogása tükröződik. Sőt tovább

mehetünk; abban a korban, midőn nemcsak a nyelvtudományban, hanem a többi történeti tudományban is a pozitivizmus amugyis virágkorát érte, SZILY KÁLMÁN kortársai között is külön helyet foglal el tulzó positivista hitvallásának elvszerű hangoztatásával. Széleskörű forrásismeret és gondos forráskritika; az adatok lelkiismeretes összegyűjtése és megrostálása; az összegyűjtött anyag világos, logikus elrendezése s a nyelvtörténet tényeinek szabatos megállapítása s óvatos értelmezése: ime SZILY KÁLMÁN nyelvtörténeti módszerének erényei. De ebből folyik egyszersmind érdeklődésének korlátozottsága is. Nem az elméletek, merész feltevések embere. A glotttonikus spekulációk nem érdeklik; idegenkedik a nyelvhasználatától is, amelyben a történeti nyelvszemlélet adatszerűsége helyett igen gyakran elmosódott távoli kapcsolatok intuitív felismerése játszik döntő szerepet. A szorosabb értelemben vett nyelvtörténet problémái sem egyforma mértékben kötötték le a figyelmét. Szívesen foglalkozik nyelvemlékeinkkel s régi szótárainkkal (a már említett cikkeken kívül l. még „*A Döbrentei-codex viszonya a Münchenivel*“, MNy. VIII; „*Ki volt Calepinus magyar tolmácsa?*“ Nyr. XV. és MNy. IX; „*Egy fejedésbe ment régi szótárunkról*“, Nyr. XVII. stb.); az alaktan köréből a szóképzés érdekli (l. „*Ellentétre alapított analogia*“ AkÉrt. 1904; „*Az ár-ér névszóképzőről*“, Nyr. XXXI; „*Két igeképzőnk történetéhez*“, MNy. XI. stb.), de azért kétségtelen, hogy a szótörténet és a nyelvújítás története SZILY KÁLMÁN igazi terrénuma.

A magyar nyelvtudomány fellendülése az ötvenes években HUNFALVY PÁL és BUDENZ JÓZSEF nyelvhasználati működésével indul meg. A magyar nyelv eredetének a kérdése az első évtizedek főproblémája, míg a rendszeresebb nyelvtörténeti kutatás voltaképpen a hetvenes években a *Nyelvőr* megalapításával (1872) és a *Nyelvemléktár* megindításával (1874) kezdődik. A szófejtés is a magyar és finn v. finnugor szók egybevetésével indul meg s még BUDENZ *Magyar-Ugor Szótára* is megelőzi a régi magyar nyelv és a népnyelv szókészletének összegyűjtését és szótárszerű feldolgozását. A kutatók a magyar szókészlet távoli kapcsolatait keresik, mielőtt még a magyar szók intern történetét tisztázták volna. Elképzelhető, hogy e vizsás helyzet — még a legnagyobbaknál is — mennyi tévedés, botlás kúforrásává lett; hány tetszetős szöveggyűjtés bizonyult csalóka lidércfénynek a nyelvtörténeti adatok világánál. Elég, ha bizonyosságul a Magyar-Ugor Szótár *ajang, asszony, cseprő, csokor, díj, erdő, ester, fene, harc, hunyászkodik* cikkeire utalok; pedig BUDENZ e téren is csodálatra méltó óvatossággal és körültekintéssel dolgozott!

SZILY KÁLMÁN ösztönszerűleg érezte, hogy az összehasonlított nyelvek történeti fejlődésének lehető pontos ismerete az eredményes szóhasználat előfeltétele. Gondosan tanul-

mányozza régi irodalmunk emlékeit, különösen a régibb szótárak szókészletét s egymáshoz való viszonyukat, s nagy érdeme, hogy szófejtő cikkeiben igazi filológiai pontossággal és alaposzággal „adatról adatra, pontról pontra, sőt sajtóhibáról sajtóhibára“ haladva, a talán tetszetős, de elhamarkodott vagy legalább korai eredetelméletekkel szemben a pozitív adatokon nyugvó szótörténet fontosságát hangsúlyozta és szemléltette. Hogy az adatoknak ez a kultusza nála tudatos és elvszerű volt, hadd idézzem bizonyítéku *Aggastyán* c. cikkének következő szavait: „Megvallom, bennem eme különben sok elmeérlől tanuskodó magyarázatok — *CZUCZOR-FOGARASI* és *STEUER* származtatásáról van szó — egyike sem bírta a meggyőződés érzetét fölkelteni. Az efféle hipothézisek, ha nyelvtörténeti adatokra nem támaszkodnak, csillogásukkal elkápráztatják a szemet, de az agyvelőt meg nem nyugtatják. Igaz, hogy az *aggastyánról* kevés nyelvtörténeti adat áll rendelkezésünkre. De ha sok nincs, jobb a kevés biztosra építeni annyit, amennyit lehet, mint a képzoletet szabad pórázra eresztetni“ (Nyr. XVII [1888], 530). S ha újabban szófejtőink egyre gyakrabban hangoztatják, hogy „mielőtt távoli kapcsolatokat keresnénk, kutassuk át jól a hazai levelesládát“, e módszerbeli változásban, amely a magyar szófejtést szilárdabb alapokra fektette, kétségkívül SZILY KÁLMÁN példaadásának is része van.

A másik terület, amelyen SZILY maradandót alkotott, a magyar nyelvújításnak, ennek a maga nemében szinte páratlanul álló nyelvi mozgalomnak a története. A *Magyar Nyelvújítás Szótárának* két kötete (1902 és 1908) élete főmunkája.

Noha a nyelvújításról terjedelmesebb elvi fejtegetések SZILY KÁLMÁN tollából nem maradtak reánk, elszórt megjegyzéseiből, valamint nagy műve anyagából és berendezéséből könnyű megállapítani, hogy milyen álláspontot foglal el a magyar nyelvújítás problémájával szemben.

A hetvenes években az orthológusok és a neológusok tábora állott egymással szemben; az egyik támadta, a másik védte a nyelvújítást. A nyelvújítás kérdése érzelmi kérdés volt; a M. Tud. Akadémia felolvasó asztalánál „szavazatokat adtak le“ ellene vagy mellette. Az egyik fél a nyelvújítás jogosságát, szükségességét hangoztatta; a másik annál nagyobb szenvedéllyel bizonyígtatta káros és jogtalan voltát. „A neológus szemében — írja BALLAGI — a nyelv, mint a kifejezés eszköze, mellékes és másodrendű a kifejezett tartalommal szemben. A kifejezésre váró új lelki tartalom a fő, amelyet nyilvánulásában az alárendelt eszköz nem korlátozhat“. „Nem a szokás a főtörvény, — írja KAZINCZY —, hanem a nyelv ideálja, hogy a nyelv az legyen, aminek lennie kell és illik; hív és kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez“. Majd: „Új nyelvet a sokaság teremt; a már

készet nem a nép, nem a szokás, hanem a jobb írók viszik azon tökélet felé, ahová az felhághat“.

E CROCE-i értelemben vett eszthétikai felfogással szemben az orthológusok a grammatikai-etimológiai álláspont hívei. A nyelv életéről való felfogásuk nagyjában azonos azzal, amely a természettudományi nyelvhelyességi elvhez vezetett: a nyelv élő organizmus, amely magától fejlődik s magában hordja fejlődésének feltételeit. Minden nyelvújítás, mint nem organikus fejlődés, elítélendő.

A mi nyelvtudományunkban SZILY KÁLMÁN az első, aki, noha minden szimpatiaja KAZINCZY és SZÉCHENYI korához fűzi, a nyelvújítással szemben tudatosan nem normatív, hanem történelmi álláspontra helyezkedik. Az ő felfogása szerint a nyelvész feladata nem lehet egyéb, mint a nyelvújítás alkotásait regisztrálni, keletkezésüknek és elterjedésüknek történeti és lélektani feltételeit vizsgálni. „A törvénytelen alkotású szók is — írja 1896-ban — tagjai annak az élő szervezetnek, amelyet nyelvnek nevezünk. Nekik is, hiszen élnek, megvan a maguk élettörténete. A társadalom nem állapít meg külön vizsgálati eljárást a törvénytelen születésű honpolgárok számára, miért tegye ezt a nyelvtudomány? ... A fattyú is élni akar, és ha annyi lenézés és üldözés közt is meg bírt élni, fel bírt nőni, helyet bírt foglalni az igaz ágyban szülöttek közt, még akkor is külön törvény alatt álljon s a cigánysoron lakjék? Tessék elhinni, hogy a magyar neológizmusoknak keservesen kellett kiküzdeni a létjogot. Hány ezren pusztultak el közülük, mindjárt a születésük napján, s hány száz hullott el, a Mondolat óta maig, az orthológia csatabárdja alatt? És azokat, amelyek annyi balszerencse közt mégis meg bírtak élni, ezentúl is csak szedtevedtével traktáljuk? Vajjon nem méltóbb feladat-e a nyelvtudomány számára, azt vizsgálni; miért élt meg ez vagy az az új szó, mi védelmezte meg az elpusztulástól a természetes kiválás során“ (Nyr. XXV. [1896], 120—1).

A munkát a *Nyelvújítás Szótárának* megjelenése után is folytatja. Felfogása egyre mélyül; s ha az orthológia szokásos terminológiájától: *korcs szavak, törvénytelen szóalkotás, fattyúhajtás*, nem tud is mindig szabadulni, történeti szemlélete mindjobban megtisztul a normatív elemektől, mind egyre jobban érzi, hogy nyelvfejlődés és nyelvújítás, tudattalan és tudatos szóalkotások merev szembeállítására tarthatatlan s köztük csupán fokozati különbség van. A nyelvújítás alkotásait, hacsak nem a hóbort szülöttei, ugyanazok a képzettársulási törvények szabályozzák, amelyek általában a nyelvfejlődés irányítói. Miben különbözik — írja egy helyütt — a népies szóalkotásban olyan nagy szerepet játszó elemző szóalkotás a nyelvújítók „gyökkelvonásától“? És hozzátehetnők: vajjon a mi nyelvújítóinknak annyiszor kigúnyolt

és megrótt eljárása, hogy a szótövek utolsó szótagját megtették képzőnek, nem tiszta adaptáció-e, amely a hangalakot újabb meg újabb funkcióval ruházza fel? midőn a deverbális és denominális képzésmód között nem húztak éles határvonalat, nem a finn-ugor nyelvek szellemében jártak-e el? Nem a működő lélektani indítékok, mint inkább a folyamatok singuláris jellege különbözteti meg a nyelvújítást a rendes nyelvfejlődéstől.

E történeti álláspont folyománya, hogy SZILY KÁLMÁN a nyelvújítás szót a szokottnál tágabb értelemben használja. „Minden nyelv — írja a NyŰSz. I. Előszavában — amíg él, folyvást újul: szóban és írásban. A nép nyelve, a külső behatások alatt, de magától is, szünet nélkül újhodik; az irodalom nyelvét pedig az írók újítják, hol lassabban, hol gyorsabban. Minden valamire való író újít rajta: elavult szókat frissít föl, tájszókat általánosít, változatlan vagy módosított jelentésben és alakban; idegen szókat honosít meg; új szókat alkot, analógia, továbbképzés, elvonás, szerepmásítás és összetétel útján; s ezeken felül a szófűzésben és stílusban egyéni sajátosságait domborítja ki.“ Majd VOLF GYÖRGY-nek erre az igazi orthológus megjegyzésére célozva: „hacsak a nyelvet tönkre tenni nem akarod: ne újíts“ (Nyr. III, 102), így folytatja: „Ne újíts! ez a furcsa tanács valójában annyit tesz: ne írd!“ Látnivaló, hogy itt egy sokkal nagyobb terv körvonalai bontakoznak ki: az újabb magyar irodalmi nyelv kialakulásának pragmatikus története! Nem tudom, hogy az agg tudós gondolt-e arra, remélte-e, hogy e nagy tervét megvalósíthatja? A probléma fontosságát érezte: „az irodalmi nyelvek fejlődése szempontjából tanulságosabb nyelvtörténeti probléma aligha volt és lesz valaha, mint a magyar neológia történetének megírása“ (Nyr. XXV [1896], 9), de érezte azt is, hogy a synthetikus munkát az adatgyűjtésnek kell megelőznie: „A SZALAY LÁSZLÓkat, HORVÁTH MIHÁLYokat CSEREIEKnek, SZALÁRDIaknak kell megelőznie“ (NyŰSz. I. VI.).

Annyi kétségtelen, hogy ha valaki vállalkozik arra a nehéz feladatra, hogy a magyar nyelvújítás történetét, mint a reformkor szellemtörténetének egyik legérdekesebb fejezetét megírja, hálával fog SZILY KÁLMÁN úttörő munkásságára gondolni!

*

Tisztelt Közgyűlés! Rövid megemlékezésem végére értem. Tudom, hogy amit nyújthattam, csak vázlat. De hiszen SZILY KÁLMÁN nevét nem emlékbeszédek, hanem művei és alkotásai fogják fenntartani. S a magyar nyelvész, ha a *Magyar Nyelvújítás Szótárát* kezébe veszi, vagy a *Magyar Nyelv* kötetét forgatja, kegyelettel fog elhunyt jelesünkre visszaemlékezni.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

Jókai és a magyar nyelv.

I.

„Magyar nyelven költeni olyan, mint hegedűművésznek a Straduarión játszani“, mondja JÓKAI, s ezzel a hasonlattal önkéntelenül a maga íróművészetét jellemzi. A nyelv mesterhegedű, melyben megvan a hangok gazdag végtelensége, az árnyalatok és színek minden változatossága; de mester legyen igazában, aki a húrokat megszólaltatja. Ámde a mesterek sem egyformák. Az egyiket a *tudás* vezérli hangszerének használatában, a másikat az *érzés*. Az elsőnek tehetségét a céltudatos iskolázás, a rendszerezett ismeretek teszik biztossá; a másik belekap a húrokba, s édesen, lelkesen ujjong, bánatosan sir a dal, a nélkül, hogy a mester számot tudna adni ujjainak s vonójának játékáról. A tanult művészt bámuljuk, de a naturalista szívünkbe markol és kénye-kedve szerint játszik vele. Ha pedig istenadta tehetség és mélyreható tudás egyesül, akkor előállanak azok az alkotások, melyek a művészet csúcspontjait jelentik, s lelkünkben a nagynak hódolata rajongó szeretetbe olvad.

JÓKAI íróművészete lényegében *naturalista* művészet, valamint egész költészete is nagyobb részében a tudatalatti ösztönösségnek eredménye, melyhez csak aránylag kis mértékben járul az elveken alapuló, számító tudatosság. Ezért JÓKAI-t nem lehet olyan értelemben *nyelvművésznék* mondanunk, mint VÖRÖSMARTY-t, ARANY-t. A nyelvművész tudatosan uralkodik művészi anyagán, ismeri minden csínyja-bínját, a szavak akusztikai és optikai hatását, helyzeti értékét, érzelmi és hangulati velejáróit, mérlegeli a szó- és mondatfűzést, s midőn művészi sugallata tollát vezeti, utólag számot is tud adni eljárásáról. Ez *látzólag* megvan JÓKAI-ban is. Szeret forrásaira hivatkozni, idézi őket; de ha utánajárunk az eredetinek, azt tapasztaljuk, hogy az adatok jelentése, értéke megváltozott. JÓKAI-ban megvan a *megfigyelés* hajlandósága, még pontossága is; de szemének az a sajátos szerkezete, hogy közelben élesen lát; bizonyos távolságon túl azonban csak képzeletének prizmáján keresztül, mely a fénysugarakat eltéríti és színekre bontja.

Bántja őt, mikor egy tanulmány „nagy idealistának“ mondja, holott az *Elátkozott család* utószavában az angol realistákhoz számítja magát.¹ Hisz ő is utánajár mindennek, mint ZOLA; tanulmányokat, helyszíni szemléket végez, jegyzőkönyvecskéi telnek az adatok százaival. Mikor azonban lelkében a regény kialakul, a valóság igazsága elenyészik, s helyét

¹ HARASZTI, A naturalista regényről. 1886, 407. — JÓKAI, Utaz. a sírd. 103. (Ha nem jelölöm külön, a százkötetes Nemz. Kiadást idézem.)

az ő romantikus művészetének igazsága foglalja el, melynek irányítója, parancsolója és föltétlen ura a képzelet. Nemcsak az élet s a történelem adatai módosulnak hatása alatt, hanem a nyelvek is. JÓKAI gyűjti a népnelv kincseit, felkutatja a régi magyarság maradványait, de ha már megvannak, úgy bánik velük, mint egyéb adatával. A tudás s a kritika ellenőrző működése megszűnik; bármiről való tudományos elmélete költői anyaggá, a képzelet játékává lesz. Már nem az a fontos, hogy mi a *hiteles*, hanem hogy mi a *jóhangzású*, az *érdekes*, a *különleges*, a *kivételes*, a *szokatlan*, még a *furcsa* is. Minden szándékosság nélkül, naiv ösztönösséggel a *hatásosság* szerint alkalmazza szavait, abban a hitben, hogy eredeti értékükön, helyi színükben semmit sem változtatott. Ezért JÓKAI nyelve, főleg pedig szókinca igen hálás terület az egyéni nyelvpszichológus s az esztétikus számára, a nyelvtörténészt s a szótárírókat azonban igen sokszor a legnagyobb zavarba ejti. A tájszó *helyi hitelessége* iránt semmi érzéke nincsen. Például a *Mátyás király forrása* c. elbeszélésének színhelye Telkibánya Abaújban, a benne előforduló tájszavak pedig, melyeket külön szótárkában megmagyaráz, mind baranyaiak. JÓKAI-t tehát naiv nyelvművésznek, vagy inkább *íróművésznek* kell mondanunk, akinek szemében a nyelv elemeinek nincsen önálló értékük. A hangalak s a hozzákapcsolódó fogalmi tartalom viszonya nem állandó, a társuló szemléleti és érzelmi elemek miatt gyakran ingadozó, sőt teljesen önkényes is.

Van egy meséje, címe és hőse *Almodád*, akinek egyetlenegyszer előforduló nevének kívül a *Genezis* semmit sem tud.¹ JÓKAI a héber nevet magyarul értelmezvén, mesét költ róla, ezt belehelyezi az özönvíz történetébe s körülveszi a paleontológia s a geológia csodáival. Mintha a hindu szemfényvesztőt látnók, aki a pusztá padlóra tett datolyamagból szemünk láttára pálmáját növeszt. JÓKAI előtt a szónak annyi értéke van, amennyire meg bírja indítani képzetének meseszövíző működését; azon túl öntudatlan eszköze a szemlélet- és hangulatkeltésnek; mint ilyen aztán hihetetlen gazdagságban rendelkezik vele.

Szép kifejezéssel egy nyelv, különösen pedig egy író nyelvének szómennyiségét *szókinca*-nek, *thesaurus*-nak szokás nevezni. Íróink közül kevésre találóbb a szógazdagságnak ez a megjelölése, mint JÓKAI-ra. Az ő kincsháza kifogyhatatlan, s ő gondatlan kézzel, pazarul szórja gazdagságát. Gazdagságban fölülmúlja a magyar szókinca nábobját, ARANY-t is, s a külföld írói közt csupán VICTOR HUGO-hoz mérhető, kivel egyébként is igen sok rokonságot mutat. Részletes számadatok még nem állanak rendelkezésünkre, de hozzávető becslés szerint szavainak számát bizvást 20.000-re tehetjük.

¹ I. Mózes X, 26.

Honnan e nagy szóbőség? Lelki oka JÓKAI-nak roppant nagy *fogékonyságában* és szinte mindenoldalú *érdeklődésében* van, mely óriás tárgyi ismeretkészletet halmozott föl agyában. Nincs az emberi tudásnak olyan területe, melyet JÓKAI be ne járt volna: hazai és külföldi történelem; a természet világa állataival, növényeivel és ásványaival; a föld rétegeinek és őslényeinek tudománya; földművelés és művészet; pénzügy és politika; csillagászat és csillagjósolás; alchimia és vegytan; néprajz és néplélektan; különösen kedveli a földrajzot s az útleírást, a föld merész fölfedezőit. Ismeri a világirodalom régi és új képviselőit; a magyar irodalom remekeit és ponyvatermékeit, a XIX. század legnagyobbjainak kortársa és barátja. Nyelvtudása is tekintélyes: eredetiben olvassa gyermekkora óta a latint, németet, franciát és angolt, eligazodik a görögben, olaszban s egynehány szláv nyelvben. Kisdiák kora óta, mikor hajnali ötkor leckére megy VÁLY FERENC-hez, folyton tanul egy hosszú életem át, késő aggkoráig. Az ismereteket kedvesen színezik az adomák ezrei, melyeknek egyszersmind följegyzője is. S ez a roppant nagy, enciklopédikus ismeret-halmaz mind szavakhoz van kötve, melyek minden pillanatban rendelkezésére állanak, fáradságos keresés nélkül is.

Fogékonyságánál fogva anyanyelvének szókincsét is bővebben ismeri, mint sok más író. Alapja szülővárosának, Komáromnak nyelve, melyben találkozik Mátyusföldje, Csallóköz és Dunántúl. Ezt kibővíti pápai, de még inkább kecskeméti diákoskodása alföldi és tiszamelléki anyaggal. De már ifjúságában sem elégíti ki őt a család, a város köznyelve. A *rendkívülhöz* való hajlandósága a nyelv különlegesebb területeire vonzza s fölkeresteti vele az osztály- és csoportnyelveket. A komáromi hajóácsok, malmosok szaknyelvével már otthon megismerkedik; Kecskeméten, mikor házigazdája, GYENES MIHÁLY főmérnök kiviszi a pusztára, fiával, GYENES PALI-val résztvesz a diákpajtások mulatságaiban, magáévá teszi a pusztai élet szókincsét, a Pápán megalapozott diáknyelv pedig kibővíül az alföldi iskola idiómájával; mindkettőnek erős nyomát már első regényében, a *Hétköznapokban* is megfigyelhetjük. Patvaristasága és jurátussága beavatja a kuriális stílusba, melynek tanúsága regényeinek nem egy fényes lapja. A szabadságharc forgatagában politikai és katonai szavakkal gazdagodik szótára; tardonai remetesége pedig nemcsak a Bükk rengetegének vadregényes képeit szolgáltatta, hanem a palóc tájéjtés ismeretét is. Mikor *Erdély aranykorát* írta, regénye színhelyét még csak írott forrásokból ismerte, nincs is egyéb erdélyi íze, mint ami a történeti kútfőkből és JÓSIKÁ-ból ráragadt. De attól fogva, hogy 1853-ban először, utóbb még sokszor bejárta a kis bérces országot, kivált a székelylakta területeket, mind természeti képein, mind nyelvén megérzik a „hely ihlete“. Buzgón jegyezgeti a székely tájszavakat, tanul-

mányozza a nép szokásait, életét, eszközeit és használati tárgyait. A cselekvény valószínűségét a színhely tüzetes ismeretével alapozza meg. Ezt az eljárást teljes tudatossággal s a szakember lelkiismeretességével követi. Mikor a saját írói eljárásáról beszél, így szól: „... a kornak szokásait, hangulatát, fogalmait, uralkodó eszméit, divatját, néha még a *nyelvet, kifejezéseit* is át kell tanulmányozni; gyakran a történet helyszínét beutazni, tájak, viseletek rajzait felvenni, műhelyek titkait tanulmányozni, *szaktudósoktól* leckét venni“.¹ Szakasztott így tett JULES VERNE is, mikor egy-egy készülő regényének anyaga végett meghívta az illetékes szaktudósokat amiensi házába.

Kevés regényírónk ismeri annyira a népnyelv kincsesházát s a régiség emlékeit, mint JÓKAI. Olvassa a régi emlékirát, családi följegyzéseket, jegyzőkönyveket, még a szakácskönyveket is. Forgatja PÁRIZ-PÁPAI, MÁRTON, BALLAGI és mások szótárait, a régi Tájiszótárt, s mikor SZINNYEI Tájiszótára megjelenik, füzetenként viszi magával, olvassa a kocsi-ban, mely svábhegyri nyaralójába viszi s örül, ha valami új „ősi tájiszót“ lel benne, melyet szövegébe iktathat; erről aztán jegyzeteiben lelkiismeretesen számot is ad;² némelykor magyarázó szótárkát függeszt egy-egy művéhez, pl. a Mátyás király forrása, Levente címűekhez. A „szép“ szavakat cédulára írva asztalán heverteti, hogy folyton szem előtt legyenek. A tárgyi anyagon kívül kedves nyelvi forrásai: IPOLYI mythologiája — ez különösen izgatja képzeletét —, valamint KANDRA KABOSÉ is, ORBÁN BALÁZS Székelyföldje, a Tudományos Gyűjtemény füzetei, a Debreceni Fűvészkönyv, ERDÉLYI, ARANY és GYULAI, KRIZA és KÁLMÁNY népköltési gyűjteményei, egy szóval minden, ahonnan szókincsét gyarapíthatja. Első helyen kellett volna említenem KÁROLYI Bibliáját és MOLNÁR ALBERT ZSÓLTÁRAIT, melyeknek tárgyi és érzelmi tartalmával együtt szó-készletük és stílusuk is Jókainak örökös forrása és mintája volt. Igen érdekes volna Jókai nyelvi tudásának, szóismeretének történeti rétegeit megállapítani, amint egész életén át egymásra rakodva gyarapították szókincsét.

E nagy szógyűjtésben őt főleg az *árnyalatok* keresése vezeti; igen jól tudja, hogy mennél több rokonjelentésű szava van egy-egy fogalom-csoportra, annál több az eszköze az alig meghatározható, de igen is érezhető finom különbségek feltüntetésére. Nagyon szereti a rokon szavak halmozását is; pl.

¹ Negyven év visszhangja.

² Például: „A *bekelet* ősmagyar tájiszó (Szinyeyi József tájiszótárában) az *autumnus* kifejezésére, ellentétben a *kikelet*-hez. En jobb szeretem ezt a szót, mint az *ősz*; mert ez a fatalis szó az embert mindjárt a szakállára emlékezteti: az az *ősz*“. (Öreg ember 148.) — „*Ponor*: Urát adom e szónak: legközelebb hallottam ezt Kállay Béni minisztertől, így nevezik az olyan sziklaüreget, melybe egy buvó folyam beleszakad.“ (Három márványfej. 193. 1888.)

az *Öreg ember* novella-koszorúban negyven sorban kétszáz gazdasági kifejezést (22. l.), aztán egyvégtiben húsz lószint jelentő szót (28. l.), majd a régi s az új konyha ínycsiklandó étlapjának szavait sorolja föl (39. l.). Szövegen kívül is összeírja a rokon szócsoportokat, hogy vele nyelvünk gazdagságát, jellemző és színező képességét kimutassa s más nyelvek felett való elsőbbségét bizonyítsa. Mikor a Vasárnapi Újság megindul, ötven szót állít egybe a verekedés kifejezésére;¹ ezt a számot a Magyar nép adomáiban² százra szaporítja. Az Osztrák-Magyar Monarchia c. díszműben a *menésre* nyolcvan-negy szót halmoz össze, s megjegyzi, hogy e csoportban nincsenek benne a *jövést* jelentők. Később újra összeállít a *járás*-t kifejezőkből majd félszázat.³ Szereti a minél nagyobb szóbőséget, mert több lehetőséget ad a lelki tartalom finom eltéréseinek minél finomabb, színesebb kifejezésére; s ezek minden pillanatban készségesen szolgálatára is állanak, nem keresi őket, nem fárad értük, mindenkor a legalkalmasabb, a legkifejezőbb, a legszínesebb, a lehangulatotabb szó folyik tollából s a munka verejtékét soha nem érezni előadásán. Érzik sorain, hogy a munka számára gyönyörűség, nem teher s innen van nyelvének az a magát kedveltető könnyedsége, mely olvasását is gyönyörűséggé teszi.

De JÓKAI nem volna igazi romantikus, ha nem szeretné a köz- és irodalmi nyelven kívül található régi és új szavakat: szokatlanságuk, rendkívüliségük, különösségük, furcsaságuk, de főképen *szépségük* miatt. SZARVAS GÁBOR és VOLF GYÖRGY mennyit nem harcoltak a szavaknak szépségük alapján való megítélése ellen, és hiába; mert az író régen is, de ma is — tudnék akár egyikre-másikra hivatkozni is — a *szép* szót szereti és keresi.

JÓKAI igazi iskolás példája az ilyen írónak. Igazán gyönyörködik a szokatlan és szép szóban; nem tudós meggyőződés vezeti ebben, hanem naiv ösztönösség. Ez bírja rá, hogy *régieskedjék* s régen elavult szavakat vegyítsen szövegébe, ezzel egyszersmind korszínt is adva elbeszélésének. A *Bálványos vár*-ban (más helyen is) idézi a Halotti Beszédet (15. l.), *isa* szavát bele is fűzi a szövegbe (138. l.). Hát még a többi jó pogányhangzású szót hogy kedveli, miket a szaknyelvész sanda szemmel néz: *tuhudún, bokolábrás, horkász, Bábolna-Isten, garabonc, hopcihér, alirumna, őrpata, mándruc, dobroc, kókás, jüttyfene, zereziz, pilinkó, birgej, ramocsa* stb. stb., melyekből nemcsak a pogány stílus telik ki, hanem a mythologiaalkotó képzelete is megindul. Minthogy HUNFALVY a régiségben megtalálta a *monnó*: „mind a kettő“ szót s felújítását ajánlotta,⁴

¹ 1854, 22. l.

² 1857, 240. l.

³ Osztr. Magy. Mon. III. 286; Levente. Utószó.

⁴ Kisz. Társ. Évl. III, 154. 1842.

Jókai kap rajta s él vele.¹ A Pannónia megvételéről szóló énekekben CSÁTI DEMETER, alkalmasint barát-etimológiával ezt írja: „Az Cheken ők átcsekőnek“, Jókai ennek megőrül, s a gázló *csekély*, *sekély* vizére gondolva, ősmagyarjairól azt mondja, hogy: „*átcsekélnek* a folyón.“² SZÉLL FARKAS-tól kapja a régi debreceni krónikákból a *zavagy*: „szájról-szájra járó rágalom“ szót: „... ez a szó nem található sem PÁRIZ=PÁPAI-ban, se BALLAGI-ban, se SZINNYEI-ben“, állapítja meg diadallal s egyik regényének bonyodalmát szövi belőle; íme a ritka szó nemcsak furcsa cifraság, hanem életre kel és cselekvővé lesz.³ A Három márványfejből (216. l.) írja: „... *szemere* apának lányát elszeretni tilalmas“ s a jegyzetben a magyarázat: „Szemere: dúsgazdag, régi magyar szó“, bizonyára a „Szemere de genere Huba“ legendás multja adja e szó nemes veretét. Jókainak ez a hajlandósága a ritka s a különös iránt néha túlzásba is csap, úgyhogy a régieskedés miatt elbeszélése nehéz olvasatúvá válik s a zárójeles, lapalji jegyzetek, meg a függelékben lévő magyarázat és szótár sem segít, mint például a *Varchoniták*-ban, *Dalmá*-ban, a *Bálványos vár*-ban, főleg *Leventé*-ben, mely a mende-monda szerint azért nem került előadásra, mert a színészek nem bírták megtanulni a furcsa szavakat. Egy-egy régi szót annyira megszeret, hogy újra meg újra tollára veszi: *alamázia*, *alirumna*, *birgej*, *örpata*, de kivált a *zomotor*, mely 1851-től, a *Varchoniták*-tól (IV. fejj.) fogva a *Bálványos vár*-on, *Kis királyok*-on, *Szeretve mind a vérpadig*-on, a *Jövő század regényén* végig egész 1898-ig, a *Leventé*-ig állandóan kísért, rendszerint bő tárgyi és nyelvi magyarázatokkal.⁴ Ezekben a „régiségekben“ főleg Ipolyi mythológiája a ludas, mely Jókainak egyik legállandóbb és legkedvesebb olvasmánya. Szeret továbbá *úriás*-t írni a közkeletű *úriás* helyett; a *híres*-t pedig állandóan *hirhedett*-nek mondja, míg a köznyelvi *híres*-t gúnyos, lekicsinylő jelentésben használja. Hogy a régies szint még inkább megadja szövegének, gyakran régies írásmódot alkalmaz. Rab Ráby minden fejezetét egy tartalmi összefoglalás előzi meg: „Melnc foliamattiaaban elewadatik...“, úgy ahogy Csokonai írta Dorottya énekeinek „Summayit“. Egy elbeszélést pedig végig ilyen ósdinak látszó módon ír meg: „Az Groff Sewteeth Peter keet Hitwesse“.⁵

Az említett példákban JÓKAI még támaszkodik valami forrásra, tekintélyre. De megtörténik, különösen népi elemekkel, hogy az előtte ismeretlen szót *félreérti*, vagy meg sem

¹ Szabadság a hó 64; Kis kir. I. 288.

² Levente 66. l., vö. EtSz.: *csek*, *csekik*.

³ Egetvivő 73, 1902; vö. Nyr. 1897, 56; 1899, 563; 1900, 65, 160.

⁴ Pl. *Szeretve* I. 1.: „Ez a szó olyan régi már, hogy csak a nyelvtudósok és régiségbuvárok ismerik“.

⁵ Dekam. II. 68.

érti, s akkor ő ruház rá, bár jóhiszeműen, de merőben önkényesen valamilyen jelentést. Így a *tegez*: „nyíltok“ szót állandóan új jelentésben használja.¹ A *mándruc*, mely egyik rejtvénye szótárunknak, szerinte ősmagyar neve az oroszának.² A *milling*-ek apró törpécskék, valószínűleg a *villi*-k hatása alatt.³ Az *avar*: „hullott lomb“, nála: sík lapály.⁴ A szintén bizonytalan jelentésű *geszt* szerinte: erdő sűrűje.⁵ Egyik félremagyarázott szava meg is gyökerezett az irodalomban, a *padmaly*, mely partalatti, vízmosta üreget, sírgödör oldalfülkéjét jelenti; ezt JÓKAI a *padlás* hatása alatt *mennyez*etnek érti és írja;⁶ tudtommal csak egyetlen egyszer fordul elő nála helyesen: „a kemenczét . . . Mántay készítette a *part-padmalyba*“.⁷ JÓKAI-tól tanulta el ezt a jelentést HERCZEG FERENC, az irodalmi s a köznyelv is, mely a tájszó igazi értelmét nem ismeri.

JÓKAI számára a szókincs elemei sem egyebek, mint forrásainak tárgyi nyersanyaga. Nincs gondja a tudományos hitelre, előtte a művészi cél lebeg. Ha a tudás nem szilárd, segít a képzelet, mely előtt az ismeretlen szónak éppúgy meg kell hódolnia, mint a tárgyi adatnak.

Stiliztikai tekintet határozza meg JÓKAI viszonyát az *idegen szavakhoz* is. Hajlik ugyan a purizmus felé, nem elvből, hanem ösztönös érzésből, és szereti a nem magyar szó helyett a magyart írni, zárójelbe téve magyarázatként az idegent, azonban a *jellemzés* végett nemcsak a régi világ deákságával él, hanem minden kornak valamennyi idegen szavával, mely a divattal, szokással, az étellel s a művelődéssel, néha csak néhány esztendei vendégzereplésre, megfordult a magyar ajkon. Éppígy, ha idegen földön, másnyelvű népek közt játszik cselekvénye, az idegen szó jellemzésül, a helyi hűség feltüntetéséül szolgál. Ezért az idegen szó az ő műveiben nagyobb számú, mint bármely más íróéban. Mikor ezt benne megróják, joggal védi őket, mert kigyomlálásuk annyi volna, mint megfosztani műveit történeti és helyi színezetüktől. A szertelen purizmus ellen aztán azért is fordul, mert rossz szavakat, mesterséges nyelvet tukmál az íróra s evvel művét a közönség előtt érthetlenné teszi.⁸ Inkább a régi latin szót használja, mely magyarebb az új magyarnál. Mikor Ráby Mátyás nagybátyjával vitatkozik (66. l.), megfeledekzik

¹ Fráter I. 292; Bálv. 115, 116; Levente 117, 123, 126, 153.

² Kis kir. I, 198, vö. Nyr. 42: 328, 377.

³ Leaotung 65.

⁴ Hétközn. 138; Tör. vil. I. 107, 108; Nyom. napl. 116; O. M. Monarchia III. 288.

⁵ Álmodád 5, stb.

⁶ Kétszarvú emb. 1851, 125; Tör. vil. 1853, I. 110; Elátk. csal. 33; Egész az északi 164 stb.

⁷ Kis kir. II. 216. 1885.

⁸ Nábob végszava (1858); Negyven év 229 (1884).

„haladott“ voltáról s így: „...most minden jezsuita, kálvinista adagiumot előcítál a diffamálására s más emberek disgustálására? — Jaj de szeretem, felel amaz, hogy már egyszer magyarul kezdesz beszélni. Úgy ki nem állhatom azokat a neologizálókat“. — Más helyen meg: „... praesidensül (igen is, én nem *alelölülöl!* inkább visszatérek a diák műszóért, de furulyáznai nem tanulok meg) praesidensül fungált Darvady úr“).¹ Bugár virágkorában visszaretten a szócsinálók garázdálkodásától: „... a végletekig vitt purizmust azért nem szeretem, mert újabb időkben avatatlan, a nyelvek összehasonlított jellemét nem értő nyelvészek annyira elszaporították a rossz új szavakat nyelvünkben, hogy kénytelen a régiéket visszakeréni... szent borzalommal emelek kalapot a vegytani műszavak rejtelmes kongása előtt“.² Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy a nyelvújításnak legfurcsábbban alkotott szavait is ne használja s még 1900-ban is ne *élenyt* és *mirenyt* írjon oxigénium és arzenikum helyett.³ Tudáson alapuló helyes ítélete ebben sincs. Használja is őket szélitben, úgyligy szaknyelvészek őt a nyelvújítás új életrekeltőjének, terjesztőjének mondták; magam pedig több ízben hallottam, hogy JÓKAI stílusa ma is azért tetszik régiesnek, mert sok rossz új szó van benne.⁴

Ő maga is csinál alkalomadtán egy-egy új szót, nem mindig szerencsésen, pedig igyekszik „tudományosan“ megokolni; ragaszkodik is váltig hozzájuk. Éveken át vitája volt a „táncmulatság“ megmagyarosítása miatt. A Varchonitákban⁵ *dalitánc*-nak mondja. De minthogy a *tánc* idegen jövevény, a Vasárnapi Ujságban, *Emlékezzünk régiékről* címen⁶ a népies *dáridó*-t *dalidó*-nak „állítja helyre“; erre többek hozzászólásával „Szóváltás“ támad róla.⁷ A *Napkelet*-ben (1858) új magyarázatot fűz hozzá. Ő maga sokáig csak *dalidó*-nak mondja a bált, táncmulatságot; követője is akadt, kivált a hírlapok tudósítói közt. ARANY bírálata⁸ után azonban el-elhagyogatja, bár teljesen soha nem tesz le róla. — Ugyancsak vitát támasztott, mikor a Fekete gyémántok bányaeletének rajzában (30. l.) a „schlagendes Wetter“-t, a robbanó léget *zuhatar*-nak (zuhan + zivatar), a „böses Wetter“-t, a mérges bányaléget pedig *viheder*-nek (< ném. Wetter) nevezte el.⁹ Később az Adria félelmetes szelét, a bórát mondta vi-

¹ Aki holta után 274.

² Nábob végszava 1858.

³ Öreg ember 128, 219 sk.

⁴ A Három márványfejben maga mondja magáról: „Szerző szereti az új-ős-ásatag szavakat szaporítani“. (229. l.)

⁵ V. fej. 1851.

⁶ 1855, 24. l.

⁷ U. o. 51., 101. l.

⁸ Szépir. Figyelő. I. 486., 1861.

⁹ EPhK. VI, 365; Nyr. X. 277., 563; XII. 529; XX. 406.

hadar-nak,¹ a nagy nevetést pedig *hahota-viheder*-nek.² — RÁDAY GEDEON-t, az alföldi betyárvilág legyőzőjét a *lélek-idomár* szóval tüntette ki: „Uj szó, rossz szó, de nincs más“ mondja róla, mikor a *lélek* szóval toldotta meg Helmecki *idomár*: „trainer“ szavát.³ — A Magyar Nábob 1893-i előszavában a költői alkotás folyamatát *megköltés*-nek nevezi, mert a költő munkája hasonlít a tyúkéhoz. — Egyszer szüksége van az „Absteigequartier“ magyarjára, és *szálló állomás*-ból *szállomás*-t ránt össze, ahogy annak idején BUGÁT Szócsintana tanította.⁴ — A dülő rablót a *csatár*, *futár* mintájára *dulár*-nak teszi meg.⁵ — A diadalmas hőst *diador*-nak, a *viador* mintájára.⁶ — A még ma is ismeretlen szerzőjű *delnő* mellé, melyet ő komoly szónak vett, tréfásan *delfi*-t csinál: „...nemcsak a *delnök*, hanem a *delfiak* is festették az arcukat“.⁷ Egyáltalán a tréfás, játszi szóalkotásban nagy mester. Egy mindenütt szereplő hőséről azt mondja: „Ő már lépett, fölépett... ha volna ilyen szó *lépnök*, ezt használta volna titulusnak“.⁸ — Akad jó és találó szó is az ő új szavai közt. A puska ravaszát hirtelen elpattantó kis pecekre, a német „Schneller“-re *serkentő* nevet talál.⁹ — A magától lehulló száraz ágra pedig a *targally* szót; már 1851-ben előkerül egy szövegében¹⁰; harminc év múlva szükségesnek látja, hogy megjegyeztesse és ismert tájszónak mondja.¹¹ Azt hiszem, ő a szerzője; szép volta miatt állandóan írja s később valóban azt vélhette, hogy hallotta. Egy regényének címe és hősei is a *Targallyak*.¹² — Különös gondja volt, hogy *Leventé*-jében necsak az ősmagyar észjárását állítsa helyre, hanem még a nyelvet is. Keresi az ősi szavakat; „Ahol pedig magam csináltam idegen szó helyébe magyart, annak is jogot tudok szerezni“.¹³

Mikor az ortológusok könyörtelenül kaszabolták a *-da*, *-de* végű szavakat, JÓKAI az Őszi fény c. kötetének *A labda* című elbeszélésében¹⁴ szelíd megrettenéssel így humorizál: „Tulajdonképpen nagy kérdés, hogy szabad-e még ezt a szót *labda* használnom? Miután a nyelvtisztítók szerint a *da* végző a

¹ Egy játékos 160.

² Óreg ember 146.

³ Lélekidomár bev.; Nyr. XXI. 578; NyŰSz.

⁴ Szélcsend 8.

⁵ Fráter II, 64, 65.

⁶ Három márványfej 244.

⁷ Ráby 89.

⁸ Lenczi 189.

⁹ Óreg ember 87.

¹⁰ Kétszarvú 205.

¹¹ Egy játékos 48, 1883.

¹² A Nemz. Kiadás számára ígérte saját újításainak igazolását, de az nagyobbbrészt elmaradt. (vö. 100, köt. 18. l.)

¹³ Levente 150.

¹⁴ 1892, 299. l.

magyarban jogosulatlan s mint ilyen ünnepiesen letiltatott, száműzetett és kiakolbulított; azóta a *zárda* — záróház; — a *járda* — talpaló út; — a *csárda* — ivóház; — a *csorda* — marhagyülekezet; — a *borda* — oldalsont; — a *konda* — sertéssereglet; — a *bunda* — szörmedvény; — a *micsoda?* — mizé; — a *duda* — nyeggetőgép; — ősi *Buda* is csak úgy került el a megtalpaltatást, hogy *Pest* hozzávarratódott. — De mi lesz a *dadá*-ból, aki elől is *da*, hátul is *da*? Ezóta már a *labda* is bizonyosan *gömbcze*“.

Különösen gazdag leleménye van a *névadásban*. Százakra menő személyeinek mindig talál jó és jellemző nevet, mely már önmagában is rokon- vagy ellenszenvet kelt, valóságos *beszélő nevek*. Érdekes, hogy ellenszenves személyeinek általában kifejezőbb nevük van, mint kedves hőseinek. Kell-e külön magyarázat, mikor a Kárpáthy *Abellino* (annak idején sokat játszott zsványdráma hősének a neve) vagy a *Krényfi*, *Kristyán Tódor*, *Straff* neveket halljuk? Ha ősmondai korbá helyezi történetét, akkor VÖRÖSMARTY felújuló névadását látjuk, mint Leventéjében Marót lányainak neve: *Büvellő*, *Szemőke*, *Gillike*, *Illangó*, *Estilla*.¹ — Valamelyest ide tartoznék regényei és fejezeteik címének nagyon változatos és gazdag leleménye is, mely érdemes volna külön tanulmányra.

*

Visszatérve JÓKAI szóalkotásaihoz nem mellőzhetjük azokat, melyek az idegeneknek pusztá másolatai. Igen gyakran megtörténik ugyanis, hogy szüksége van egy szóra, melynek idegenjét a közbeszédből ismeri, magyarját azonban nem, vagy hirtelenében nem jut eszébe. Az élőnyelv ilyenkor gyakran a *szófordításhoz* (calque linguistique) fordul, ha a fordított szó belelál a nyelv eszejárásába. JÓKAI ezt a határt gyakran nem veszi észre és át is hágja, idegen, kevés kivétellel német eszejárású kifejezéseket fordít, s így maga is leszáll a nyelvrontók közé. A *Galgenfrist*: *akasztófaszünet*;² a *Schmollwinkel*: *duzmasarok*;³ a *Spanische Fliege*: *spanyol légy* (kőrisbogár);⁴ a *Pechvogel*: *szurokmadár*;⁵ a *Windsbraut*: *szélanya*;⁶ a *Strohmann*: *szalmaember*;⁷ a *Schöngeist*: *deliszellem*.⁸ — Nemcsak szót, hanem szólást is fordít: *aus dem Häuschen bringen*: *kihozzák házából* (kiveszik sodrából);⁹ *taubes Gestein*: *süket kő* (meddő, ércet nem tartalmazó);¹⁰ *Ein Mann, ein Wort*: *Egy ember, egy szó*;¹¹ *Hohe See*: *magas tenger* (nyílt tenger);¹² *am Hungertuch nagen*: *az éhség lepedőjét rágja*.¹³

¹ Vö. Ipolyi, Myth. 574.

² Az én élet. reg. 127. — ³ Kis kir. II. — ⁴ Szabads. a hó 21. — ⁵ A ki holta 314. — ⁶ Tör. vil. I. 124; Arany emb. II. 212. — ⁷ Egy játékos 190. — ⁸ Tégy jót 98. — ⁹ Fráter II. 227. — ¹⁰ Ar. emb. I. 140. — ¹¹ Szabads. a hó 313. — ¹² Ar. emb. II. 20. — ¹³ Lócsei f. a. I. 206.

Ezekkel már JÓKAI nyelvhibáinak bűnrovatába jutottunk. Sajátságos, hogy JÓKAI, aki valóságos tárháza a „magyarság virágának“, a tősgyökeres, szemenszedett sajtáságnak, kinék lapjait, ARANYVAL szólva: „a magyar észjárás és gondolkodás teszi ragyogóvá és kedvessé“ —, egyszersmind az idegen-szerűségeknek, hibás szófűzésnek, vétkes szólásoknak olyan gazdag példatára is, hogy műveiből egy teljes Antibarbarus is kitelik. Ahogy megtalálni benne nyelvünk minden szépségét és eredetiségét, úgy minden nyelvi helytelenséget, fattyuhajtást és idegen bojtortjánt is, amely a XIX. században a magyar beszédből sarjadt és rája ragadt. Egy időben — a Nyelvőr harcok korában — nem is írtak JÓKAI nyelvről egyebet, mint hibalajstromot; erényeit nem vették számba. Honnan ez a látszólagos ellenmondás? Nyilván ebben is az ő nagy *fogékony-sága* a főök, mely válogatás nélkül minden, még a legcsekélyebb érintést is magáévá tette; másrészt tudva azt, hogy bár hihetetlenül bő ismeretei voltak, elméleti tudás s a belőle fakadó ellenőrző ítélet és bírálat igen kis mértékben volt meg benne, s amit elméletben vallott is, a gyakorlatban nem követte — megértjük ezt a hibát vagy hiányt is, melyet az ő lelki alkata egyik sajátosságának kell tartanunk. Zsengekorában már négy-öt nyelvet tanul; mint cseregyerek Pozsonyban hosszú ideig csak német szót hall;¹ olvasmányai közt élte végéig igen sok az idegen; fejlődése az akkoriban még német és csak lassan magyarosodó Pesten megy végbe, ennek zagyva nyelvét hallja és olvassa a lapokban mindennap. Az ő írott nyelve pedig általában a hétköznap beszéde, melyet ő nem szűr meg sem az irodalom, sem az elméleti tudás szűrőjén — hisz innen egyik főerénye: a természetesség és közvetlenség — de innen erednek szabálytalanságai is. Amilyen naivul fogadja be JÓKAI a hagyományt s az élet jelenségeit, olyan naivul és kritikátlanul a nyelvét is. Mikor bokrétába szedi a magyar nyelv virágait, hozzámarkolja a burját is. S ebben nem javít rajta sem ARANY szelíd figyelmeztetése, sem GYULAI nyomatékos kifogása, sem SZARVAS kiméletlen megrovása — ez utóbbi úgyis már elkésett gyomlálás volt. Rá teljesen illik a horatiusi szó: „Quo semel est imbuta recens, servabit odorem testa diu“. JÓKAI „az élethez járt iskolába nyelvkincsének gyarapítására“,² jó tanuló volt ez iskolában, de a vásott gyerekekre is hallgatott. Dolgozásának módjából is következik ez a pongyolaság. Művét fejében tervezte ki a legkisebb részletig, a szövegezés aztán szinte gépies folytonossággal történt: „... leülök — írja a *Negyven év*-ben — akkor egyszerre megírok egy nyomtatott ívet; de megesik, hogy kettőt is, egy szó kitörlés, igazítás

¹ Pozsonyban, a JÓKAI-utcai Zsigmond-ház emléktáblája ezt hirdeti: Jókai egykoriban hozzád járt német igére,

Most te sietsz hozzá nemzeti szóra Pozsony.

² ARANY, Sz. Figy. I. 486. 1861.

nélkül“. Ő nem tartozik a VÖRÖSMARTY-, ARANY-, GYULAI-féle művészek közé, akik már lelkiségüknél fogva is buzgón követik HORATIUS tanácsát: „Saepe stilum vertas!“ azaz magyarul: „Írjad — töröljed — írjad újra!“

Igy aztán csakugyan benne maradnak írásaiban azok a „szeplők“, miket szemére szoktak vetni s amelyek miatt az ő szövegeit igazítás nélkül nem szabad iskolai olvasmányul venni. Nincs szándékomban, terem sem engedi, hogy az egész hibalajstromot felsoroljam, de a legérdekesebbek közül egykettőt megemlítek.

Tudjuk, hogy a magyarban az *egyes számnak* sokkal többféle az alkalmazása, mint az indogermán nyelvekben. A többi közt — s ez finn-ugor, tehát ősi sajátosság¹ — a páros testrészeket s a hozzájuk tartozó ruhaneműt, tárgyakat, mindig egységnek érzi s egynek mondja, hol pl. a német többest használ. Jókai tudja ezt, szabályba is foglalja. Mikor RÁKÓCZI GYÖRGYÖT magyar szóra fogják, mestere Pelagus így tanítja: „Szemből = aus meinen Augen. — Micsoda? Ott egy szó, itt meg három? — Igen. Szem = Auge. A magyar ember az emberi tagoknál sohasem használja a többes számot. Tehát *Augen*. Szemem = meine *Augen*. Szemből: *aus meinen Augen*. — Csodálatos egy nyelv!“² JÓKAI szövegeiben mégis csakúgy hemzseg a *szemeim, lábaim, ajkaim, kezeim, füleim*, s csak elvétve akad szemünk itt-ott egyes számba. — Nem tesszük többes számba a birtokot, ha több birtokosnak egyenként csak egy van belőle (az egységnek érzett páros testrészeket is ide számítva). JÓKAI meg így ír — s ez legbántóbb idegenszerűsége: „A vitézek kirántják *kardjaikat*“³, „Az egyházi elvezette őket *helyeikre*“⁴, „jöttek hozzánk mutogatni bevett *fejeiket*“⁵, „kítárták *szíveiket* egymásnak“⁶, „levették *kalapjaikat*“⁷, megcsókolja *homlokaikat*... könnyet ejt halvány *arcaikra*... saját *kezeivel* bedugja *füleiket*“⁸, „a szép menyecskék *férjeiket* a vacsoránál *leitatták*“⁹. Ez a vétkes többes megvan minden művében, a *Nepean szigettől* a legutolsóig. — Bántó a *többi* után a többes szám: „a többi *emberek*“ — Még inkább a *lesz* igének igenévvá való hibás kapcsolása: „alá *lett* írva, mozgásba *lesz* hozva, csókkal *lett* elhalmozva, meg *lett* csodálva, *lesznek* fölkeresve, *lesznek* föltalálva“ (lépten-nyomon). Ezekon kívül a *bír, képez, kijön* s egyebek hibás használata. Nem idegenszerűség, hanem pongyolaság az *ami* s az *amely* nem szabatos alkalmazása; az utóbbira Jókaiiban alig találunk példát, mert a megnevezett tárgyon való utalásban is az *ami* vonatkozó névmással ért: „copf, *ami* a háta közepén fityeg; adomázás, *ami* latin nyelven folyik“ stb.

¹ KERTÉSZ M. A dualis a magyarban. MNy. IX. 307.

² Rákóczi fia 312.

³ Mesék 87; — ⁴ Egetvívó 60; — ⁵ Lenczi 190; — ⁶ Fráter II. 287; —

⁷ Ráby 241; — ⁸ Tör. vil. I. 121; — ⁹ Fráter II. 67.

Nem szaporítom tovább a hibák felsorolását, csak arra kell rámutatnom, hogy ma egy közepes író sem követ el annyi hibát a helyes magyarság ellen, mint annak idején JÓKAI; ez azonban nem azt jelenti, mintha jobban és szebben tudna írni. ARANY ezt írja róla — s ARANY szava súlyos —: „... műveit ... olvasva, mintha újra tanulnók tőle a kedves anyai nyelvet, azt a valódit, melynek megragadó ereje nem kisebb természetes bájainál, s szemem szedett kifejezései époly határozottan mint festői plaszticitással testesítik és szabják meg a gondolatot ... élvezetet talál benne mindenki, s egy író és nyelvtudós tanulságot meríthet belőle“. Ha mérlegre tesszük Jókai nyelvének erényeit és fogyatékoságait, a *bal* serpenyő magasan fent libben a *jobb* serpenyő kincses súlyával szemben.

*

JÓKAI szókincsének gazdagsága szinte természetszerűen fölkelte egy *Jókai-szótár* gondolatát. Tudtommal TÓTH BÉLA volt az első, aki ezt még az író életében megpendítette, s azóta többször esett szó róla.¹ Jókai magyar szavai és szó-lásai már rég be vannak iktatva a M. T. Akadémia Nagy Szótárának gyűjtései közé; de egy teljes Jókai-szótárnak magába kell foglalnia a magyaron kívül az idegen szókészletet is, melynek mérhetetlen művelődéstörténeti fontossága van. Voltakép Jókai-lexikont kellene szerkeszteni, mindazoknak a tárgyaknak, fogalmaknak magyarázatával, melyek műveiben föl vannak halmozva, s melyeket ma már csak kevés ember ismer. De még magyar szókészletét is sokszor külön meg kell magyarázni, mert ő nemcsak a mindennapi köznyelven s az általános irodalmi nyelven ír, hanem minden kor, minden osztály, társadalmi réteg, foglalkozás, a falu s a város, a ház és az utca nyelvén beszél, s ebben sem lehet jártas mindenki.

*

JÓKAI már pályája kezdetén felismerte az *osztály- és csoportnyelvekben* rejlő jellemző erőt. A gyermeknyelvről már 1857-ben van egy kis elmefuttatása;² a *Leventé*-hez írt utószóban (1897) nyolcvan babaszót gyűjt egybe, valóságos kis szótárt, kiszemelve Szinnyi Tájszótárából,³ s az *Egetvívő asszonyszív*-ben is egész kis gyűjteményt iktat a szöveg közé (174.)

Megfigyeli a mesterségek szakkifejezéseit. A *csizmadia nyelvet* nemcsak regényeiben szereplő csizmadiái beszélik, ha-

¹ TÓTH BÉLA, Nyr. 27 : 328; SZABÓ SÁNDOR, Nyr. 42 : 408; SOMOGYI GÉZA, Nyr. 46 : 104, 158; vö. még B. Hirlap, 1896, 6. szám.

² A magyar nép adomái. 1857, 242.

³ Ezeket Jókai eltévedt kéziratából újra lenyomatta Bródy a Jövendő c. folyóirat 1904-i folyamában, nem tudva hová valók.

nem külön is összefoglalja egy alkalommal.¹ — Mikor nálunk a nyelvtudomány csoportnyelvekről még nem tud, ő már beszél a *betűszedők nyelvéről*.² Az *Es mégis mozog a föld* eleje csupa *diákműszó*, kísérve kellő magyarázattal, ugyanígy több helyt, pl. *Rákóczi fiá*-ban is; ebben alapos oktatást kapunk még a *kártya* szaknyelvéből, a tolvajnyelvből, meg a cigánynyelvből is. Ha az író Mekkába visz, akkor az iszlám szent nyelvét halljuk,³ török basái, bégjei, hodzsái és csauszai pedig török szavakkal színezik az előadást.⁴ A *Dè kár megvénülni* tele van a szerb folklore szavaival, *Csalavér*-ben a volapük világnyelvet halljuk, bár egy valódi világnyelv gyakorlati lehetőségében kételkedik.⁵

Pompásan utánozza az idegenek magyar beszédét. A *Kalmár és családja* örményesen, Hampel Kristóf ácsmester⁶ és Fromm papa, a pékmester⁷ németesen, Rotheisel Ábrahám⁸ zsidósan ejti a magyar szót. Tallérosy Zebulon pompás tótos kiejtése éveken át mulattatta az olvasóközönséget.

Jóízú olvasni, mint fordítja le szószerint a magyarul tanuló német a maga gondolatait: „A tolvaj akarta *lefordítani* a kerítést (den Zaun übersetzen), a kutya *megcsomagolta* (hat ihn gepackt), erre az ember *rossz lett* (wurde böse) s *megfordította magát*, a bíróhoz (hat sich gewendet)“.⁹ Ennek visszáját teszi a *Vén sas*, aki magyar észjárással panaszoja baját német nyelven: „Bin heute sehr schlimm, hab gut gewohnt mit geladenes Kraut, hat mich das Kalte ausgetroffen“.¹⁰ Ha kell, tud ő náthásan is beszélni: „Hát bidek a kocsis, beg a béres, ha didcs se ökor, se ló... deb kelletheb sedhidek“.¹¹

A mult század-eleji német-francia habarék éppoly könnyen folyik tollából,¹² mint a XVIII. századi, mikor a kaszárnyai műveltség mitológiai frázisokkal keveredik: „Adorált madonnám! Mercur szárnyas lábain egy extrémement agréable message-t adressálok Ihro Hochwohlgeboren-hez. Mars isten úgy capricirozta magát, hogy a Cacust attakirozó Heracles herosi facinusait még egygyel cumulálja...“ s így tovább még hatvan soron végig.¹³

¹ M. Hirlap 1899, szept. 9. Nyr. 28: 468.

² A magyar nép ad. 1857, 238.

³ Aki a szívét.

⁴ Erdély aranyk., Tör. vil.; Fráter; Strucc. stb.

⁵ Jövő száz. II. 27.

⁶ Elátk. csal. 18.

⁷ Mire megvén. II, XXIII.

⁸ Ráby 47.

⁹ Őszi fény 312.

¹⁰ Hasonló Tallérosy Zebulon beszéde a bécsi Rájxrátnban. Kakas Márton naptára. 1862. 126.

¹¹ Akik kétszer. I. 272.

¹² Az elátk. csal. 67.

¹³ Ráby 27.

E nemben legjobbjú az ő prókátorainak, fiskálisainak kuriális latin-magyarsága. Jogi tanulmányai, melyeknek csak egyetlenegyszer vette hasznát — úgy ahogy — csak arra valók voltak, hogy öregapáink deákos beszédét jellemezhesse.¹ A *barátfalvi levitában* így szólítják meg a deáktalan urat: „A báró úr magyar ember s nem tud diákul? Hisz a magyar nyelv a lingua materna, de a diák a lingua paterna“. (17. l.) Az új földesúr első fejezetében pedig az író az újabb kor olvasójához fordul: „Soh'se boszankodjál másodszülött olvasóm, hogy annyi latin mondást találsz e lapon, ez is a kor kedélyhangulatához tartozik. A classicusok nyelvéhez, mint az ókori asyllumhoz menekülünk néha, mikor az újkor civilisatiója nagyon szorongat bennünket. Héj, mikor még minden deákul ment, nem merték volna azt mondani — — no de elég. Az ember fűhöz fához folyamodik védelemért, és ha az élők nem segítik, a halottakhoz fordul“. — Mennyire benne van ebben a néhány sorban a BACH-korszak hangulata! A német civilisatiótól agyonszabályozott, -bosszantott magyar ahhoz a latinhoz menekszik, mely ellen 1790-től fogva elkezeredett harcot vívott anyanyelvéért, s a régi ellenség most mentő baráttá válik. De JÓKAI még inkább elemében van, mikor WERBŐCZY nyelvének virágkorából írja regényeit, melyek ritkán lehetnek meg valamely pör nélkül. (Erről is lehetne külön JÓKAI-tanulmányt írni.) Rab Ráby, II. József korának e szomorú hőse, végig ilyen körülmények közt s ilyen nyelven küszködik, mikor: „A nemes urak oppositionalis, repositionalis, praeemptionalis, reoccupationalis pöreiben harczolt kiki a maga tudományával, hisz a magyar nemes mind juris prudens volt“. (I. fej.). — A pör lefolyását és idejét pedig így határozza meg:² „... várni kell... míg e processus a maga forumait megjárja s az ítélet in optima forma ratificaltatik és promulgáltatik... a prima instantiával az edictából citatio, currentatio, disertio után következnek az inquisitiók... a praesidialisok, a confrontatiók, benevolisatiók, authenticatiók, a replicák, a duplicák és tripliacák, az exceptivák, az ubicatiók, az alibik, a juramentumok, a juridicus disputák a competentia fori fölött, azután következnek az appalatak törvénytésék, curia, tabula septemviralisok, accidentaliter a novisatio, eventualiter a suprema gratia, hát ez mind összevéve eltarthat úgy húsz, harmincz esztendeig“. — Az ember, mintegy bűvös varázsszóra, benne van a régi világban, minden erényével és fogyatkozásával, dacos magyarságával és harcos maradiságával; magunkba szívjuk a régi megyeháza hivatalszobáinak dohos illatát, míg a vicispánék lakása felől

¹ „Egy nyelvünk van — mely senkit sem protegál, de nem is provocál. Classicus nyelv: a latin. Ez a törvények nyelve, az igazságszolgáltatás, az iskolai műveltség, a lithurgia, a facultások nyelve: szószólónk a küldiplomaciában. Ez palladiumunk.“ Negyven év 226.

² Barátf lev. 31.

mozsártörő nesze és tányércsörgés hallik, s a folyosó zárt ajtajának résein át egy tizenkétfogásos ebéd étvágygerjesztő sejtelmek szűrődnek a hivatalos levegőbe.

TOLNAI VLAMOS.

(Folytatjuk.)

Mondatrész-e a névelő, s ha az, milyen mondatrész?

(Válasz egy beküldött kérdésre.)

Nyelvészeink és nyelvtaníróink a névelőket részint a jelzők közé sorozzák, tehát mondatrészeknek tekintik, részint pedig hallgatnak róluk a jelzők fejezetében. RIEDL SZENDE (M. Nyelvtan 246. l.) azt mondja: „A jelzői melléknevek, hová nemcsak a sajátlagos melléknevek, hanem a melléknévi természetű névmások (a névelő is), számnevek és részesülők tartoznak...“ IMRE SÁNDOR nyelvtanában azt olvassuk: „A főnevek s egyéb névfélék előtt mintegy jelzőül áll a névelő is.“ Ennek ellenében BRASSAI (MAkadÉrtés. III, 1863. 219. l.) azt vitatja, hogy „a névelő sohasem és teljességgel nem jelző.“ SIMONYI az ő rendszeres M. Nyelvtana első kiadásában (498. §) a névelőket a melléknévi jelzők közé sorolja; a Jelzők Mondat-tanában előbb úgy nyilatkozik, hogy „a kijelölő vagy determináló jelző lehet névmás, számnév vagy névelő“ (4. l.), utóbb azonban azt mondja, hogy „a névelő nem jelző, nem érezzük külön mondatrészeknek...“ (66. l.). SZINNYEI szerint „tulajdonságjelző-félék a névelők is“ (Rendsz. M. Nyelvtan¹⁵ 220. §). BALOGH PÉTER (M. Nyelvtan I, 94. § és Rendsz. M. Nyelvtan 241. §) azt tanítja, hogy a névelők tulajdonságjelzők. HALÁSZ, NÉGYESY és BALASSA a jelzők között nem említi a névelőket. RÉGER BÉLA a határozott „névmutató“-ról szóló értekezésében azt mondja: „... a névmutató mindenkor jelző a mondatban“ (Nyr. XXXIV, 187).

Látjuk tehát, hogy a névelőknek mondatbeli mivolta kissé bizonytalan. Pedig csak egynéhány szerzőt sorakoztattunk föl, de ha végig tekintenénk buján tenyésző nyelvtan-irodalmunkon, talán még több fölfogásbeli ingadozást találunk.

Akik mondatrészeknek tekintik a névelőket, azok a jelzők közé sorozzák őket. Máshová nem is sorozhatnák, mert annyi bizonyos, hogy alany, állítmány, tárgy, határozó vagy kiegészítő egyik névelő sem lehet.

De hát mondatrész-e a jelző? SZINNYEI (A magyar nyelv¹² 40. l.) azt mondja: „Régi hagyomány szerint a mondatrészek közé szokás sorozni a jelzőt is, pedig az nem az ige meghatározói közé tartozik, tehát voltaképpen nem mondatrész, hanem csak valamely mondatrészek a járuléka.“ (Az alsóbb osztályok számára írt nyelvtanaiban maga is helyet ad a jelzőnek a mondatrészek között.) Nézzük meg mármost

a dolgot közelebről. Aki a verbális mondatot tekinti a mondat igazi típusának és BRASSAIVAL azt vallja, hogy „a mondat lelke az ige“ (MAKADÉRTES. III, 1863. 11. l.), a többi része a mondatnak pedig mind az ige meghatározója, az a jelzőt csakugyan nem tekintheti tulajdonképpeni (= közvetlen igehatározó) mondatrésznek, mert sohasem az igének, hanem mindig csak valamely meghatározó névszói mondatrésznek a meghatározója. Igaz, hogy a nominális mondatban sincs különben, legfőlegb annyiban nagyobb a „rangja“ a jelzőnek, hogy a (névszói) állítmány meghatározására is szolgálhat. Azonban az igés mondat meghatározó részei sem állanak mindig közvetlenül — hogy BRASSAI szavával éljünk — „a fejedelem“, t. i. az ige szolgálatában, mert tárgya és határozója más mondatrésznek is lehet (pl. elmegyek *szerecsét* próbálni; nem győzték *szépségét, erejét* csodálni; nem kell *kétségbe* esni; *nagyon* sokat szenvedett). A „fejedelem vazallusai“ ilyenkor (hogy megint BRASSAIVAL szóljunk) „az értelmi hódolat kötelékeivel“ valamely „vazallus“-hoz fűződnek, tehát már nem másodrendű, hanem harmadrendű mondatrészek. Ha ezeket ilyenkor is mondatrészeknek tekintjük, akkor ezt a tisztességet a jelzőtől sem tagadhatjuk meg. Annál is kevésbbé, mert nem ritkán abban a megtisztelésben részesül, hogy a „fejedelemnek“ egyik-másik „vazallusa“ az ő szolgálatába szegődik (pl. *hatalmát* féltő zsarnok, *búsan* bűgő bús gerlice). Hogy volna lehetséges az, hogy egy „mondatrész“ szolgálatába szegődjék olyasvalaminek, ami maga nem mondatrész?! Nem. A mondatrészek rangsorában meg kell adnunk a maga helyét a jelzőnek is. Szegény mindig csak alsóbbrendű szolgálatot teljesít ugyan (még ha „vazallusa“ van is), de azért mégis csak mondatrész.

Mármost lássuk a névelőt. Jelző-e csakugyan? A határozott névelő mutató névmásból, a határozatlan pedig számnévből lett. A mutató névmás is, a számnév is jelzője annak a szónak, amelynek eléje van téve (pl. *aznap*, csak *egy* legény van talpon a vidéken). A névelők korábbi mivoltukhoz képest le vannak fokozva, de azért nem váltak semmikké; valami szerepük mégis van. SIMONYI (Jelzők Mond. 66. l.) tagadja ugyan a névelőnek jelző-voltát, de aztán azt mondja: „a főnévhez egy jelentésbeli mozzanatot ad hozzá.“ Már pedig, ha azt teszi, akkor jelző. Tagadhatatlan, hogy van fokozati különbség a *rózsa* elé tett szavak között ezekben: *piros* rózsá — *a* rózsá, *egy* rózsá, de az a közösség megvan köztük, hogy mind a három kifejezés más, mint *rózsa* magában. Hogy más, annak az *a* meg az *egy* éppúgy eszközlője, mint a *piros*. Tehát a két előbbi éppúgy jelző, mint a harmadik, csak nem olyan tartalmas. (Nyilván azért mondja a névelőkről IMRE S., hogy „mintegy jelzőül“ állanak, SZINNYEI pedig, hogy „tulajdon-ságjelző-félék.“)

Hogy a névelő azért, mert „a főnévhez egy jelentésbeli mozzanatot ad hozzá,” „mintegy elül álló képző (praefixum) szerepét tölti be” — mint SIMONYI mondja —, az a névelőnek jelző-voltán semmit sem változtat. Éppúgy mondhatjuk, hogy a ‚kis fiú‘ kifejezésben a *kis* szó vagy ebben: ‚*apródonként* farag‘ az *apródonként* szó „mintegy képző szerepét tölti be“ (= *fiúcska*, *faragcsál*), azért *kis* mégis jelző és *apródonként* mégis határozó marad.

Száz szónak is egy a vége: a névelők a mi nézetünk szerint mondatrészek, mégpedig jelzők.

SZAMOSFALVI GERGELY.

Régi nyelvünk hang- és alaktanából.*

2. Az *-it* képző történetéhez.

Az *-it* képző történetével sokat foglalkozott nyelvtudományunk. (A kérdés irodalmát l. NYH.⁶ 70–71, a régiebb magyarázatok ismertetését l. ARTBAUER G., Az *-it* képző története, 1909, c. értekezésében, a képző fejlődésének táblázatát megállapította MELICH: NyK. XL, 367–368.) Egy fgr. *k* ~ *γ* és egy *t* képző összetételéből keletkezett. Nyelvelméinkben igen gyakran kettőshangzós (*-oit*, *-eit*, *-öt*; *-ait*, *-eit*; *-uit*, *-iit*, *-iit*), de *ýt*-és (mély hang után inkább *xt*-és) alakok is előfordulnak (*-uht*, *-úht*, *-iht*, *-oht*, *-eht*, *-óht* jelöléssel). Megállapítást nyert, hogy a *ý*-ás alakok az eredetibek, a *ý*-ból később *i* lett, a mélyhangú alakok a *i* (esetleg már a *ý*; vö. MÉSZÖLY: A kúnshentmiklósi ref. gimn. 1909/10 értesítője) hatása következtében magashangúvá változtak, végül a kettőshangzó egyszerűvé lett s a képző egyes *-út*, *-üt*, *-öt*, *-ót* változatokat nem tekintve *-ét* ~ *-it* alakot vett fel. Külön figyelmet érdemel ez igék felszólító módja. Egyrészt a *-t*-végű igék egy csoportjához hasonlóan *tý* > *tš* fejlődést mutat, másrészt *ýtý* > *ýý* > *ý* a fejlődés menete. A népnyelvi *-jj*, *-j*-vel való felszólító alak ez utóbbi változathoz fejlődött. Ami pedig a felszólító mód kötőhangzóját illeti, az a nézet alakult ki, hogy általánosságban egy és ugyanazon kódexnek jelentő és felszólító alakjai megfelelnek egymásnak. (L. ARTBAUER i. m. 24.)

A következőkben kódexeink adatai alapján azt fogjuk megfigyelni, hogy milyen változatok különböztethetők meg a képző régi mélyhangú alakjának magashangúvá való fejlődésében, különös tekintettel a jelentő mód és a felszólító mód viszonyára.

Több kódexünkben a mély- és magashangú szavaknak

* Vö. MNy. XXI, 39.

mély-, illetőleg magashangú változatai még elég pontosan elkülönülnek egymástól. Ilyen pl. az Ehr.-K. Mélyhangú alakok: *aloyt-* 4; *byzonoyt-* 21; *fordoyt-* 113; *yndoyt-* 112; *ygazoyt-* 160; *nagyoboyt-* 48; *-zabadoyt-* 160; *tanoyt-* 20; *vygyoyt-* 154; *vylogojyoyt-* 43; felsz.: *tanohonak* 132; *vylagofohon-* 28. Magashangú alakok: *ekefeyt-* 61; *eppeyt-* 7; *yduezeyt-* 25; *kemeneyt-* 53; *kezeleyt-* 31; *ewztewereyt-* 71; *telyefeyt-* 12; *tereyt-* 54; felsz.: *fegehetek* 60. Birk.-K.: *poroit-* 3; *tanoit-* 4; *tarsoht-* 5; — *batorohan* 4; de: *ekefeyt-* 2; *eppeit-* 2; *feneht-* 8; *ketheleneit* 3, 4; — *kezehe* 8; *zeledehetek* 2. Látjuk, hogy itt a χ nagyrészt már *i* lett, a magánhangzó azonban a mélyhangú szavaknál továbbra is mélyhangú maradt.

Ami most a mélyhangú változatok magashangúvá való válását illeti, erre vonatkozólag kódexeink adatai alapján több eset figyelhető meg. Nézzük először is a következő kódexek adatait:

Czech.-K.: *nyomoreyt-* 97; *zomoreyt-* 7; *wilagofeyt-* 94; *tanet-* 2, 17 stb.; — *nyomoreyczon* 172; *zabadeycz* 77, 125, 171; *tyzteczad* 194; — *batoroh* 34; *fordoh* 39; *zabadoh* 7, 26, 102, 134, 135*; *zabadoha* 75; *tyztohon* 63; *tyztohad* 76; (lásd még *indoyt-* 101; *zabadoyth-* 152; *zabadoyt-* 176). — Pozs.-K. I: *zabadeyt-* 16; stb.; — *Batoroh* 13; *zabadoh* 6, 10. — Lobk.-K. III: *zabadeit-* 246; *zabadeyt-* 253; *velagofeyt-* 249; — *fordeczam* 241; *zabadeecz* 250; *tyztecz* 250; *tyztech* 251; *zabadiczon* 245; *zabadohad* 253. Székelyudv.-K. VI.: *aley-* 369; *nagyeyt-* 366; *taneyt-* 361, 375 stb.; *tifteyt-* 360, 376. — *fabadohmegh* 361. — Keszth.-K.: *byzoneyt-* 34; *chodafeyt-* 23; *fordeyt-* 12; *nageyt* 83; *fokefeyt-* 19; *taneyth-* 31; *vylagofeyt-* 30; stb. (-oít ritka; pl. *Yndoyt-* 201) — *fordohad* 59; *nagyohatok* 76; *nyomoroha* 9; *zabadoha* 38; *zorehad* 72; *wylagofohad* 30; *vylagofohad* 69; (kivé- tel: *taneh* 44*). A Nád.-K.-ben a jelentő módban s a *-ts* alakú felszólító módban a képző alakjai *-eit*, *-oít*, *-ót*, *it*; (χ) χ -s felsz.: *fordohad* 195; *zabadohmeg* 181; *zabadoha-* 268; *tagohad-* 371, 387; *tanohon* 420; (kivé- tel: *zorehad* 362). A Nagysz.-K.-ben az *eit* már nagyrészt *-ít*-be megy át (*epeyt-* 220; *lageyt-* 160; de: *erőfit-* 85; *fordit-* 89), ennek hatását látjuk a felszólító módban is (pl. *-zabadičon* 344). A χ -s felszólító előtt azonban rendszeren itt is *o* van: *fordoham* 58; *fordohad* 132; *megňomorohad* 111; *zabadoh* 344; *tanoh* 358; *velagofohon* 393; *a*-val: *fordahad* 41; (kivé- tel: *Tanehad* 264; *alyhatoc* 395). A Thewr.-K. III-ban már általános az *-ít* (pl. *zabadyt-* 298; *Erewsyc* 304), csupán χ -s felszólító alakban maradt meg az *o*: *yndohad* 289; *tyztohon* 295. *It* a képző a Lobk.-K. II.-ben is (pl. *fordit-* 91); de: *zabado* 54; *fordohad* 86; (kivé- tel: *iobehoc* 67).

Ez adatok arra mutatnak, hogy régi nyelvjárásaink egy- részében a mélyhangú alak a (χ) $\chi > i$ fejlődés következtében

a *i* hasonító hatása miatt magashangúvá változott s a mélyhangú magánhangzó csak a felszólító mód $\dot{\chi}$ -s alakjaiban maradt meg, amelyekben a $\dot{\chi}$ (tkp. χ) nem változott *i*-vé.

Kódexeink egy második csoportja nem ezt a fejlődést mutatja. Figyeljük meg pl. a Fest.-K. adatait. Előfordulnak mélyhangzós alakok is *aloyt*-7, 223 stb.; *yndoyt*-403; *nagyoyht*-83; *wylagofoyth* 415; — *zabadohych*. *Fordoych* 84; — *zabadohad* 278; *thyzthoha* 61, 360; *tyztoha* 137; *wylagofoha* 31.), melyek ide más nyelvjárásból terjedhettek át. Az adatok nagy része azonban még az eredeti $\dot{\chi}t$ alakot mutatja, a kötőhangzó pedig mind a mélyhangú, mind a magashangú szavakban *i*. Példák a mélyhangú igékre: *byzonyht*-337; *fordyht*-83; *gyogyht*-407; *zabadyht*-243; *thanyht*-123; *wylagofyht*-49; — *fordyhc* 357; *fokafyhch* 69; *zabadyhc* 371; *tyztihch* 202; *wylaagofyhch* 378; — *Fordyhmech* 126; *fordyhd* 126; *Fordyh* 203, 357; *zabadyh* 165; *tyztyh* 228. A Fest.-K.-hez hasonló esetet látunk a Vitk.-K.-ben is, azonban itt a $\dot{\chi}$ -*tš*-el képzett felszólító mód a $\dot{\chi}$ -val képzett alakokat egészen kiszorította. (Példák: *bizonnyht*-1; *hozihcad* 14 stb.) Ilyen $\dot{\chi}t$ -vel képzett eredetibb alakokat találunk Ráskai Leánál is, csak hogy itt a kötőhangzó mind a mélyhangú, mind a magashangú szavakban rendszerint *ě*. A Marg.-Leg.-ban és a Dom.-K.-ben mélyhangú változat csak elvéve fordul elő. (*zabadohon* Marg.-L. 213; *fordohad* Dom.-K. 185, 197). Példák a Marg.-L.-ból: *byzoneht*-47; *fordeht*-46; *puzteht*-47; *zalleht*-43; — *zallehon* 43. — Dom.-K.: *jndeht*-211; *ordeht*-19; *taneht*-86; *tompeht* 47 (ilyenek is: *byzoneyt*-3; *taneyt*-3; *ohyt*-69; *lagyegyak* 135); — *alehad* 229; *zomoryhon* 143. (A Marg.-L. és a Vitk.-K. *-it* képzős alakjairól l. MÉSZÖLY i. m.)

Azokban a nyelvjárásokban, melyeket e kódexek képviselnek, az *-it* képző eredetibb mélyhangú kötőhangzója már a $\chi > \dot{\chi}$ előtt vált tehát magashangúvá. Ezzel együtt azonban nagyrészt magashangúvá vált a $\dot{\chi}$ -t mutató felszólító mód is, mivel az első csoporttól eltérőleg itt a jelentő módban és a felszólító mód mindkét változatában azonos volt a hangtani helyzet.

Régi nyelvjárásaink egy részében az *-it* képző eredetibb mélyhangú alakja hangtani helyzet következtében vált magashangúvá. Kódexeink nagy részében azonban nem találunk ilyen következetességet s így ezekben inkább analógiás alakulást figyelhetünk meg. Kiinduló pontul itt a magashangú alakok szolgáltak s a mélyhangúak többé-kevésbé ezek hatása alá kerültek.

A Bécsi-K.-ben (I. kéz) a képző rendes alakja *-eit*. A felszólító módban vegyesen találunk mélyhangú igéknél is mély- és magashangú változatokat: *bizonohatoc* 29; *fordohad* 77; *zabadoch*-79, 80; *zomorohon* 4; — *elfordeham* 30; *fordehad* 78; *poreha* 5; *elfordeham* 30; *zabadehmég* 80. Ez

adatok bizonyítják, hogy a Bécsi-K. nyelvjárásában is a *i* hang okozta az *o > ē* változást s így a felszólító módban *χ* előtt eredetileg *o* maradt, a magashangú felszólító alakok [pl. *éggesehed* 3; *segeh* 29] hatása alatt azonban itt is lassanként *ēχ* foglalta el az *oχ* helyét. Bécsi-K. II-ben ugyanígy: *batorohad meg* 260; *zabadoch* 130; — a magashangú változatok száma azonban itt már aránytalanul nagyobb: *bizoneha* 269; *fordeha* 236, 163; *Ordeh* 310; *ordehatoc* 187, 203, 204; *Ordehatoc* 310; *porehon* 297, *zomoreh* 172; *sokasehatoc* 220; *megzabadeha* 188; *zabadehon* 199, 253; *Vyehatoc* 195. Az *alít* igének Bécsi-K. -beli *alait* alakját (pl. *alait*- 105, 114) illeszkedéssel magyarázhatjuk. Ugyancsak illeszkedés hozta itt létre a felszólító -*ōχ* alakját is (pl. *erőšh* 29). Egész hasonló eseteket találunk a Münch.-K.-ben is. A képző alakja az *alít* ige (pl. *alait*- 21) kivételével -*eit*, a felszólító alakban pedig mélyhangú szavakban is nagy mértékben fordul elő az -*ēχ* hangcsoport. Így például a *zabadoch* 23; *Tiztohad*- 57; *alahatoc* 32; mellett *vilagofehon* 21; *gonozbehuc* 46; *zabadeha* 69; stb. Kivételes alak e kódexben: *alotod* 65. Az Apor-K.-ben az -*eχ*-féle felszólító már csaknem egészen kiszorította az -*oχ* féléét. Itt *ffordohad* 88 már egészen kivételes eset. Egyébként *zabadeh* 3; stb. Az *alít* ige itt is: *alait* (pl. *Alait*- 43); azonkívül illeszkedés következtében előfordul még a képző -*ōit*, felszólítóban -*ōχ* változata is. Legrégibb bibliánk nyelvjárásában az analógiás alakok az eredetieket tehát lassanként háttérbe szorították.

Kódexeink egy másik csoportjában azonban analógiás fejlődést találunk a mélyhangú alaknak -*it*-té való fejlődésében is. Szabályosan ugyanis az -*eit* változattól fejlődött a képző -*it* alakja. Ezt a szabályos fejlődést látjuk pl. a Debr.-K. II.-ben. Itt a magas- és a mélyhangú igék képzője egyaránt -*eit* és -*it* alakú. Pl. *ereweyt* 537; *kezereyt*- 539; — *taneyt*- 536; — *fordeyth*- 540; — *yduezyt*- 522; — *byzonit* 494; *fordyt*- 517. Ilyen Tel.-K. IV. is: pl. *dyzefeyth* 362; *vylagoffeycza* 329, 330, 331; — *terit* 337; *puztit* - 326; *vilagoficza* 329; *zabadi*- 336. Több kódexben azonban -*eit*, -*oit* mellett egyaránt előfordul az -*it*. Hogy itt analógiával van dolgunk, azt legszebben az Érs.-K. I. bizonyítja, amelyben az -*eit* helyén igen gyakori az -*it*, míg az -*oit* helyett jóval ritkábban fordul elő. Így pl. az Érs.-K. I.-ben -*eit* van a következő esetekben: *epeyth*- 131, 478; *elegeyth*- 505; *ekefeyth*- 15; *ereffeyth*- 139, 159; *fezeyt*- 118*; *yduezeyth*- 149; *kezereyth* 141; *kezeyt*- 508; *kynnyeyth*- 201; *zegeneyth*- 137; *thellyefeyth*- 137; *telyefeyt*- 119; *thereyt*- 303. Felsz.: *kemanyehék* 544; *segehen* 544; *thereheetek* 192; *therehe* 191; magashangú *tő* után előfordul néhányszor -*šh*-, *ōyt*- alakban (pl. *bewōyt*- 146) s néha *ūit* alakban is: *eppwyt*- 119; *ehnywyt*- 227. A legtöbb esetben magashangú *tő* után -*it*

alakban találjuk; pl. *elegyt- 4; ezteweryt- 1*; felsz. *kynnyhetek* 201. Mélyhangú tő után is találunk néhány esetben *-eit* képzőt (*ayeyt- 459,463; aleyt- 463; byzonyeyt- 488; thaneyt- 486; zabadeyt- 95*), gyakran *-it* képzőt is (pl. *alyt- 4; thanyt- 1; boryhatok- 48; thwlaydonyczatok* 193), mindazonáltal *-oit*, *-oꝝ* sokkal gyakoribb, mint a megfelelő magashangú változatok. Példák: *aloyth- 177, 270; aloyt- 211, 225, 248, 292, 293, 300; Aloyth* 300; *alloyth- 160; amoyt- 489, 487; byzonyoyth- 129; byzonoyth- 134; byzonyoyt- 489; bwfoyt* 492; *fordoyt- 257**; *fordoyth- 159; haboroyth- 137; haragoyth- 506; haragoyt- 479; el hasoyt- 232; yghazoyt- 493; Indoyt- 449; yndoyth- 140, 443; Indoyth- 224; nyawaloyth- 269; ordoyth- 303; zoloyt- 286; zoroyth- 208; zoroyt- 182, 296; zabadoyth- 114, 119; thakaroyth- 182; tanoyt- 260; thanoyth- 132, 133, 128, 149; thanoyt- 146, 229, 478, 479; tantoroyth- 284; thyzthoyth- 146; thyztoyth* 110; *thwlaydonoyt- 224; thwlaydonoyth- 139, 285; wyoyth- 157, 232; wylagoyt- 145; vilagoyth- 1; wylaghofoyth- 141*. Felsz.; *alohad- 452; alohathok* 194; *alohatok* 216; *byzonyoha* 166; *bwrohon* 171; *fordohatok* 181; *fordoha* 216, 271; *Fordohad* 285; *fordohad* 281, 288, 299; *gyogyohad* 147; *haborohathok* 200; *haborohanak* 282; *ygazohad* 537; *Igazohathok* 188; *ygazohok* 537; *Ighazohak* 176*; *yndoha* 291; *Indohatok* 229; *zabadoh* 54, 165, 166; *zabadohad* 174; *zabadohon* 230; *zomoroyczon* 222; *megh theboloyth* 224; *Thyztohatok* 237; *Thyztohok* 247; *thyztohad* 145; *thyzthoha* 181, 183, 189; *thwlaydonoh* 195*; *uyoycz* 144; *wylagofohon* 153; *wylagofohatok* 252. Előfordul a képző *-uit*, *-út* alakban is: *fordwyth- 274; yndwyt- 197, 204, 271, 280; yndwyt* 253; *tyzthwyt- 243; tiztuit- 117; tyzthwyt- 243; wywyt- 221; wydamwt- 253*. Felsz.: *yndwhon* 190; *Indwhon* 202; *ynduhon* 202. Az Érs.-K. I. adatai alapján valószínű, hogy nyelvjárásában az *-eit* nagyrészt *-it-té* lett, a magashangúak analógiájára az *-it* azonban sokszor *-oit*, *-uit* helyébe is lépett.

Az Érs.-K.-hez hasonló helyzetet találunk a Debr.-K. III-ban is. Mélyhangú alakok: *aloit- 333, 336; al'ot- 352; bizonoit- 489; tanoit* 340; *tonoit* 350; *uilagfoit* 343. Felsz.: *elfordohad* 356; *zabadoh* 472, 481; *uilagofoiicz* 343. Magashangú alakok: *fezeyt- 415**; *idúŕzeit- 327; -ét* alakban; *kynnébet- 346*. Egyébként mély-, mind magashangú szavakban a leggyakrabban *-it* a képző alakja. Pl. *alít- 423; fordít- 348; rutít- 377; tanít- 448; tiztit* 490; *uilagofít- 358; stb.* — *fezít- 416; hydegít- 391; nehezít- 362; stb.*

Analógiás hatás következtében tűnt el a képzőnek *-út* alakja is, mely *-uit*-ből fejlődött. Ezt mutatják a Tih.-K. és Kaz.-K. I—III. adatai. A Tih.-K.-ben mélyhangú igéknél többször *-uit*, *-út* a képző alakja. Példák: *bizonuit* 2*, 3 stb.; *byzonuith- 9, 354; bizonuit- 205, 258; bodokut- 139, 140;*

bodugut- 356; *tanut*- 131, 174, 175 stb.; *tiztut*- 140, 170, 381. Felsz.: *zabaduhon* 228; *tanuc*- 257*; *tanuhon* 257; *tulaidonucunk* 131. A Tih.-K.-ben tehát *-uxt* > *-uit* > *-út* a képző fejlődése. Ennek magashangú szavakban *-ixt* > *-iit* > *-ít* felel meg. Ez utóbbi alakot találjuk meg a Tih.-K. magashangú szavainál. Pl. *ejeŕit*- 44; *fezit*- 177; *kezŕrit*- 72. A magashangú szavak hatása következtében azonban mélyhangú szavaknál is gyakori az *-it*. Pl. *bodokit*- 126; *ordit*- 34; *tanit*- 20; *tiztit*- 76; stb. Az eredetibb *-iit* ~ *-iit*-nek a Tih.-K.-ben *-iit*, *-iit* a megfelelője; pl. *ejeŕit* 327; *eleueneit*- 69; *epŕit*- 142 stb. Azonban ezt is kezdi az *-it* kiszorítani. (Vö. *dicŕit*- 287; ~ *dicŕit* 356, 367; *ejeŕit*- 328, 367; ~ *ejeŕit*- 147; stb.) A képző fejlődése egészen hasonló a Kaz.-K.-ben. Itt is vannak *u* hangzós változatok. Példák a Kaz.-K. I-ben: *bizonuith*- 6; *byzonuit*- 29; *byzonut*- 114, 124; *induth*- 54; *indut*- 134, 14; *kazdakut*- 51; *tiztut*- 19; *zabaduth* 112; a Kaz.-K. II-ben: *uelagufut*- 139, 145; a Kaz.-K. III-ban *byzonwyt*- 179; *byzonut*- 176 stb.; *indwt*- 201; *tanuth*- 174*; *tullaidwnwt*- 188; *wydamut* 201*; *wylagufwth* 198. De ezt is, éppen úgy, mint az *iit*, *-iit* változatokat, már erősen háttérbe szorítja az *-it* (*kezŕrit* 2; *indit*- 130; *tanit*- 15).

Ilyen módon a mély- és magashangú változatok között nagyarányú kiegyenlítődés indult meg, melyet nagyban elősegíthetett az egyes nyelvjárásoknak egymásra gyakorolt hatása is. Így azután kódexeink egy csoportjában egyes régi maradványokat nem tekintve a képző *-it* alakja vált uralkodóvá, mely a felszólító módba is behatolt. Ezt látjuk pl. a Debr.-K. I-ben (*tanit*- 4; *-zabadit*- 8 stb.), ahol régi maradvány talán: *meg tiztihta* 58, a Debr.-K. II-ben (*iobit*- 239 stb.; régi maradványok: *tiztoit*- 276; *thiztoit*- 276; *terŕiced* 283; *telieŕŕŕe*- 274), a Debr.-K. VI-ban (*vilagofit*- 626; stb.; *-it* is: *telieŕet*- 626), a Székelyudv.-K. I-ben (*épyt* 1; stb.; *-it*: *ŕegeen* 40; maradványok: *ayeytatos* 177; *bizonoyt*- 105; *yndoyt*- 195), a Székelyudv.-K. II-ben (*aytatos* 284); a Székelyudv.-K. III-ban (*tellyeŕyt*- 313 stb.), a Bathy.-K.-ben (*erŕŕits* 2; *ŕzabadiczon* 4 stb.; régi maradványok: *kŕuereicz* 326; *-it* alakban *ŕegezen* 228; *Bŕuecz* 326), a Tel.-K. II-ben (*ordyt*- 247; stb.), a Tel.-K. III-ban (*edefyth*- 280; stb.). A Virg.-K.-ben is *-it* a képző rendes alakja, (kivételesen *ŕegehen* 1), míg azonban a többi itt tárgyalt kódexben a felszólítóban rendszerint *-itŕ* alakot vesz fel, addig itt *-ix* változatot is találunk. Példák: *fordiha* 19; *indihad* 42; *ŕzabadyhat* 61; *telyeŕyhetek* 62; ezzel összefügg ez a régi maradvány: *wztwuryhtenek* 138. E kódex nyelvjárásában találjuk meg tehát azt a változatot, melynek folytatása a mai nyelvjárásainkban előforduló *tanij* ~ *tanijj*-féle felszólító mód, mely így a képző *-it* alakja mellett is megmaradhatott. Ezzel ellentétben a Sánd.-K.-ben a képző *-it* alakja van meg: *eleueneeth* 3; *ŕeezet* 4; stb. Felsz.:

alehaatok 19; stb. Ennek felel meg a mai népnyelvi *tanét*, *szorét*; felsz. *tanéjj- tanéj*.

Az *-ít* képző régi mélyhangú változatainak magashangúvá való fejlődése tehát a következő módokon ment végbe:

1. Nyelvjárásaink egy részében a változást a *i* hang okozta, mely eredetibb $\dot{\chi}$ (χ)-ből fejlődött s a *tő o*-ját *e*-re változtatta. Ez esetben a felszólító mélyhangú maradt ($-o\chi$).

2. Nyelvjárásaink egy másik részében a magashangúvá válás már a $\dot{\chi}$ (χ) előtt történt meg ($-u\chi t > -i\dot{\chi}t$, $-o\chi t > \dot{e}\chi t$); itt a felszólító mód is magashangúvá lett ($-i\dot{\chi}$, $\dot{e}\dot{\chi}$).

3. Egyes oly nyelvjárásokban, ahol az $-o\dot{i}t > -\dot{e}it$ változás következtében mélyhangú szavaknál $-\dot{e}it$ és a felszólítóban $-o\chi$ alakok kerültek egymás mellé, a magashangú szavak felszólítójának analógiájára $-o\chi > -\dot{e}\chi$ változás indult meg.

4. A képző *i* hangzós formája $-\dot{e}it$ -ből s $-\dot{i}it$ -ből alakult, azonban a magashangú szavak analógiás hatása következtében $-o\dot{i}t$ helyét is elfoglalhatta, még mielőtt az $-o\dot{i}t$ $-\dot{e}it$ alakúvá változott volna.

5. Oly nyelvjárásokban, amelyekben a mélyhangú szavaknál $-u\chi t > -u\dot{i}t > -\dot{u}t$ fejlődés történt, a magashangú szavakhoz járuló képző $-i\chi t > -\dot{i}it > -it$ változáson ment át. A magashangú szavak analógiás hatása folytán az $-\dot{u}t$ helyét is lassanként $-it$ foglalta el.

6. Ilyen analógiás hatások s a nyelvjárások változatainak kölcsönhatása folytán a képzőnek $-it$ (felszólítóban $-its$) alakja végül minden egyéb változatot háttérbe szorított, csupán néhol maradt meg a felszólító módban az $-i\chi$, mely azután $-ijj$, $-ij$ alakúvá fejlődött. Ugyancsak néhol maradt meg a képző $-\dot{e}t$ alakban s ilyenkor a felszólító mód $-\dot{e}\dot{\chi} > -\dot{e}\dot{\chi} > -\dot{e}j \sim -\dot{e}jj$ alakúvá lett.

3. A Lobkowitz-kódex olvasásához.

A Lobk.-K.-ben (II. kéz) az $-it$ képzőnek ilyen alakjai is találhatóak: *eppul'ty* 33; *iobil'toch* 39; *Thanyltvan* 33. Ez alakokat általában az $-it$ képző *l*-es alakjainak szoktuk tekinteni. Az a kérdés, lehet-e tényleg *l*-lel olvasni ezeket az adatokat.

Feltűnő mindjárt ez a példa: *iobil'toch* 39. Itt ugyanis tulajdonképen az *ly* hang régi jelével van dolgunk. Ez az adat azonban egymaga nem mond sokat, mivel a Lobk.-K. II.-ben *l* van sokszor *l* helyett is; pl. *al'itia* 34; *al'azatoffag*- 35; *emlekezetiről* 38; *elől* 38; stb.

Magyarázathoz vezetnek azonban az *ly* és *j* hang Lobk.-K. II.-beli jelölései. A *j* hang jelölésére egyes esetekben *l* jelet találunk: *tula'ldon* 31; *thvla'ldon* 121; más esetben *l'* jelet: *gvl'tót* 48; *fal'dalmar* 170; van eset *l* jelölésre is: *tvla'don* 65. A leggyakoribb jel természetesen *i*: *haiolny* 59; *niaiaffag*- 69;

tulaidon 107; stb. Az *ly* hang jelei: *l'*; pl. *val'ac* 32; *ol'* 39; *li: telies* 32; *l'i: ol'ian* 41; *ol'iaten* 122; *'l: keve'lfeg-* 125; *kira'l* 52; *l: gondolad meg* 114; *helt* 131. Látjuk tehát, hogy e jelek közül az *'l*, *l'*, *l* a *j* hang helyén is előfordul. Ugyancsak *l'* és *l* fordulnak elő az *ít* képző említett példáiban.

A jelölés ez utóbbi módjait megmagyarázza a Lobk.-K. II.-ben megindult *ly > j* változás. (Vö. SIMONYI K.: A Lobkowitz codex hang- és alaktani sajátosságai. Bpest, 1908.) A kódexben igen gyakran előforduló *nyavalya* szónak ugyanis a következő írott alakjai vannak: az *ly* helyén *l: íaválás* 128; *l': íaval'as* 49, 52, 76, 80, 86, 159; *íaval'affag-* 54; *íaval'ad-* 88; *'l: íava'lafag* 52; *nava'las* 92; *nava'lat* 92; *nava'laffag-* 130; *'l: nava'l'at* 57; *nava'laffag-* 130; *nava'l'af-* 66; *nava'l'as* 102; *i: íavaias* 55, 56, 58*, 78; *íavaiaf-* 55. E példák tehát arra mutatnak, hogy a *nyavalya* szóban *j*-t is ejtettek. Mivel az írás nem követi mindjárt a kiejtés változását, valószínű, hogy az *ly* hang helyett egyéb esetekben is, amikor *l*, *l'*, *li* stb.-vel jelölték, szintén *j*-ét mondtak. Ezért azután a kódex második írója az *ly* hang jeleit néha a *j* hang jelölésére is használta. A *tula'ldon*-féle esetekben így a legnagyobb valószínűség szerint se *ly*-et, se *l*-et, hanem *j*-t kell olvasnunk. Ugyancsak nem lehet *l'*, *l* az *l* jele ilyen módon a *iobil'toch*, *eppul'ty*, *thanyltvan* szavakban sem, hanem a kódexíró itt az *l'*, *l* jelekkel azt a *χ* hangot akarta jelölni, amelyet pl. a Vitk. és Fest.-K. írói *h*-val (*-iht*) írtak. A *χ* egyébként itt később úgyis *i*, *j*-be ment át.

A Lobk.-K. II. írója úgy látszik olyan nyelvjárást beszélt, amelyben az *ly > j* változás már elég magasfokú volt. Hogy e hangváltozás még a XV. sz.-ban megindult, arra egyébként bizonyíték a régi *bolt-* igének a Münch.-K.-ben található *boit-* alakja, valamint a régi *Barlát*, *Barlyád* helynévnek *Barjád*, *Barját* változata is, mely már szintén a XV. sz.-ban fordul elő (l. MELICH: MNy. X, 353).

LOSONCZI ZOLTÁN.

A lat. Philippus magyar származékai.

A *Philippus* név az egyházi latinból először *Filippus* formában jöhetett át a XI. századi magyarba. Ezt mint hangtani fejlemények hamarosan követhették, valószínűleg *Filipus* ~ *Filipüs*-ön át, *Filpus* ~ *Filpüs* vagy *Filpes*. A *Filipus* ~ *Filipüs*-ből alaktani indíték, t. i. az *-us* ~ *-üs* végződésnek magyar *-us* ~ *-üs* kicsinyítő-becéző képző gyanánt való elvonása teremtette meg a *Filip* > *Filüp* ~ *Filep* > *Fülep* > *Fülöp* formákat. A *Filpus* ~ *Filpüs* vagy *Filpes* alakok becéző képző gyanánt felfogott *-us* ~ *-üs* vagy *-es* szóvégének pedig az *-e* becéző képző lépett a helyébe és így alakult a *Filpe*:

1211: *Filpeh* harangozó Arácson (PRT. X, 500); 1417: *Fylpefalva* Valkóban (CSÁNKI II, 309).

A régi magyarban a becéző névalkotásnak egyik közönséges módja az idegenből átvett névalak megrövidítése, még pedig gyakran olyan megrövidítése, hogy a név az első szótagjára csonkul (MELICH MNy. X, 106). Így lesz *Jakobus*-ból *Ják*, *Petrus*-ból *Pét* (MELICH i. h.), *Ladislaus*-ból *Lád*, *Lambert* (*Lompert*)-ból *Lomp*, *Tadeus*-ból *Tad*, *Tobias*-ból vagy *Teobald*-ból *Tob*: *Tab* (PAIS MNy. IX, 32). Ilyen becéző csonkítása lehet a *Philippus* magyar megfelelőinek *Fil*. Adatul idézhetjük rá: 1255: *Fyl* Comitum de Sirmia (Árpád Okm. XI. 410). Természetesen fennáll az a lehetőség, hogy a testrészt jelentő *fül* < *fil* szavunk is szerepelt személynévként, mint *fő*, *szem*, *orr*, *haj* stb. (PAIS MNy. XVIII, 28).¹

1268: *Fylt*ou piscina Borsodban (Oklsz. Tó; KARÁCSONYI, Magyar Nemz. II, 367, 422). 1314: Tria iugera inter terras *fil*teluk, a Csallóközben (AnjouOkm. I, 362). 1376: Villa *Fil*telek; 1536: *Fyr*telek, Somogyban (CSÁNKI II, 605). Ezekben az adatokban a *fil* előtag aligha személynév, hanem valószínűleg a *fél* ~ *föl* ~ R. *fül* közsónak *fil* változata, amelyre eddig nem idéztek példát. Vö. 1283: Locum *Fultel*uk nominatum, Veszprém (Oklsz.). 1358: In loco *Feltel*uk (uo.). 1569: *Felte*lek ~ *Telek* ~ *Teleki*, Zarándban (CSÁNKI I, 746). Hasonló 1256: Kuzteluk (Oklsz.); 1286: Kuzteluk (uo.). MÉSZÖLY MNy. XII, 67. a *föl* eredetét tárgyalva feltételez egy *feil*-ből származtatott *fil* alakot.

Csanád megyében van *Földeák* község Ó-*Földeák* pusztával. BOROVSKY, Csanád vármegye története II, 187 szerint itt eredetileg *Deákfalva* nevű hely állhatott. Emellett — gondolja ő — idővel még egy *Deákfalva* keletkezett, úgyhogy meg kellett különböztetni *Fel*- és *Al-Deákfalvát*, majd a *-falva* elkopásával *Fel*- és *Al-Deákot*. Ezeket a feltevéseket még azzal egészíti ki, hogy *Al-Deák* elpusztult, s így maradt magára *Föl-Deák*.

Azonban egyetlen adatban sem bukkan fel *Al-Deák*. Tehát már ezért sem valószínű, hogy *Föl-Deák* helyzetviszonyításal keletkezett. Azonkívül 1406-tól egészen 1539-ig számos adatban mint *Fyldeak* ~ *Fildeak* ~ *Fyldyak* (BOROVSKY i. h. II., 187; CSÁNKI I. 696) olv. *Fil-deák* vagy *-diák* jelentkezik. Pedig a *fel* ~ *föl* szónak *fil* változatára ebből a korból nem ismerünk adatot. Ellenben az előbbi *Fil* személynévet bátran tekinthetjük a helynév előtagjának. Régi személynéveink között nem ritkák az olyan többelemű nevek, melyekben a keresztnevet valami foglalkozást jelentő szó követi: 1353, 1355: *Sebehodnogfeldy*, *Sebehodnogfeude* (Oklsz.; AnjouOkm. VI,

¹ 1367: Nyul*fyl* Győr megyében (CSÁNKI III, 553) am. 'nyúl-fül' bizonyára tréfás változata Nyúl helység nevének.

260); 1394: *Jwanlegentheleke* (Oklsz.); 1410: *Januspanfalua*, azaz *János-ispán-falva*; 1430: *Janoswaydafalwa*; 1459: *Lazlo-byroerdéy*; 1509: *Janoskowachfia* (Oklsz.). Vannak nevek, amelyekben éppen a *deák* szerepel: 1475: *Peterdeaklaka*; 1510: *Gyergheakasasa*; 1525: *Janosdeakmolna* (Oklsz.). Sőt akad ilyen név is: 1447: *Janosnemdeakfeldew* (MNY. XVI, 80); 1438: predy *Janosnemdyakfelde* voc. . . . Martini et Georgy filiorum condam Johannis *Nemdeak* de Kerthweles (Károlyi Okl. II, 199—200). Itt valószínűleg egy 'literátus' és egy 'illiterátus' Jánost akartak egymástól megkülönböztetni.

A *Fil-deák* formán kívül az 1406. és 1539. között elszigetelten álló, s ezért meglehetősen kétes *Feldeak* (BOROVSZKY i. h.) leszámításával csak 1558-ban tűnik fel a *Fwldeak* olv. *Fül-deák* alak. Ez hamarosan a népetimológia játékvá lesz és 1560-tól kezdve *Földeák*-kal váltakozik, de az előbbi — úgy látszik — csak 1717. után engedte át teljesen a helyet az utóbbinak. LIPSZKY-nél: „*Feldeák* vel *Földeák*“.

Van LIPSZKY-nél: „*Füldeák* Diverticul. D. Cuman. min.“ Lajos és Mizse (Lajosmizse) között.

A csonkított *Fil* forma különféle továbbképzéseknek szolgált alapjául.

-a ~ -e kicsinyítő-becéző képzős származék lehet *Fila* ~ *File*. Már 1116—31, 1181. adatokban megvan *Fila*. 1236, 1243, 1244: *Fila* (ÁrpádOkm. VII, 21, 149, 185); 1242: *Fyla* ~ *Fyle* dat. ~ *Fylam* acc. (i. m. VII, 126); 1237/1244/1356: *Phyla* (i. m. VII, 40); 1237, 1240, 1245, két 1247: *File*, *Fyle* (i. m. VII, 39; XI, 35; VII, 201; XI, 346, 348); 1244: *Phyle* (i. m. VII, 167) zágrábi prépost és Kálmán szlavoniai herceg kancellárja. 1244/1356. a Kálmán-féle 1237-iről átírt részen kívül a prépost neve ismételten *Phyle*, egyszer *Phylpe* (ÁrpádOkm. VII, 167—9). Más 1244/1356. okl.-ben *Phileto* Preposito Zagrabiensi (i. m. XI, 337) elszigeteltségénél fogva gyanús adat. 1286: Magister *Phile* a prépost családjából (ÁrpádOkm. XII, 445; KARÁCSONYI Magyar Nemz. II, 369). 1234/1234: *Phila*, *Fila* és *Phile*, *File* ugyanazon személy neveként váltakozik (HazaiOkm. VIII, 30—1). 1250. okl. említi *File* bánt, aki II. Endre 1217, 1219. halicsi hadjáratában szerepelt (CD. IV/2, 65—6). Az orosz krónikák, mint *Filja*-t ismerik (HODINKA, Az orosz évkönyvek 343 stb.).

1138/1329: *File* in villa Simur (MonStrig, I, 92). Az 1211. tihanyi összeírás Gamáson *File* udvarnokot, Füzegyen *Fileh* exequialist, Telekiben *Fileh* szőlőművest jegyez fel (PRT. X, 513—4). 1277: Georgio filio Branich testvérei Mark, *Fyle*, Selk, Ete, Prohan, Pows a zágrábi káptalan előtt perelnek (ÁrpádOkm. IX, 183—4); a szláv nevek közé keveredett *Fyle* és *Ete* nyilván a család magyar eredetének emlékei.

Az adatok hosszú sorát idézhetnék még a XIII—XV. századból a *File* személynévre. Család- és helynevekben egészen

maig sűrűn szerepel a *File* és hangtani folytatása: *Füle* (CSÁNKI, LIPSZKY és Hnt.). Helyszüke miatt csak kettőt említünk. 1295: a Borsva folyó környékén Beregben vagy Ugocsában bukkan fel *Fületuchka* hely (ÁrpádOkm. V, 136). A második taggal vö. a XV. sz.-ból Alsó- és Felső-*Lucska* Beregben (CSÁNKI I, 417). A mai szepesmegyei *Filic* ~ 1474: *Filefalva* (CSÁNKI, I, 257); névadója pedig bizonyára az 1256/1341: *File* ~ *Fylo* (genit.) filij *Filey*, a *Fylo* alighanem az átírás hibájából (ÁrpádOkm. VII, 432).

Az idézett és mellőzött adatokban gyakori *Ph* -s írásváltozatok annak a jelei, hogy az oklevélírók érezték a névnek a *Philippus*-sal való összetartozását.

Van *Fila* szn. a csehben és a horvátban is, mint szláv -a képzős becező a *Philippus* szláv *Filip* megfelelője mellett (MELICH, SzlJöv. II, 111). Tehát lehetséges, hogy egyik-másik esetben a magyar forrásokban szereplő *Fila* és *File* név ilyen szláv *Fila*-ra megy vissza.

NAGY GÉZA Turul IX, 49 szerint a *Füle* szmn. am. 'fül'. — De ezt minden esetre nézve ilyen határozottan állítani a fentebb kifejtettek után éppenséggel nem indokolt. KARÁCSONYI MNy. I, 274—5. kétségbevonja a *Füle* név magyar eredetét, mivel az a *Fila*-ra megy vissza. Ámde az előadottak szerint a *Fila* is lehet magyar alakulat akár a csonkult *Fil* becézőből, akár a *fil(fül)*-ből. Továbbá KARÁCSONYI-nak ahhoz a megjegyzéséhez is szó fér, hogy a zágrábi prépost azért nem viselhetett ősmagyar (?) nevet, mivel az állítólag szláv eredetű Miskolc-nemből származott. Azonkívül helyesbítenünk kell még azt az észrevételét, hogy egy 1334. okl. ugyanazt a személyt egyszer *Phyle*-nek, egyszer meg *Fhylippus*-nak (így közölve!) írja. Az id. h.-en (AnjouOkm. III, 83) ez csakugyan így van. Azonban figyelembe kell vennünk, hogy az okl. átíratban maradt fenn (noha ez csak néhány nappal később kelt is), és a kérdéses személy — nb. *Phylippus* vagy az okl.-ben ismételt *Phylipus* fia! — nevét az id. két hely leszámításával többször *Phylpe* formában közli.

A *Fil*-ből -s képzővel is alakulhatott becező. Az 1210: *Füles Feud* (olv. *Föd: fej*) mellett (PRT. I, 618) inkább am. 'füles'; de pl. az 1282: *Füles* Simonnal együtt (ÁrpádOkm. IX, 338) lehet a *Fil*-s képzős becezője; hasonlóképen 1389: *Phileskenezfalva* Krassó megyében (CSÁNKI II, 101). Az 1171: *Fülese* szolganévben (JAKUBOVICH értesítése) talán a *Füles* becező van megtoldva -e kicsinyítővel.

A -cs kicsinyítő képzős formát mutatja 1369 és 1536 között: *Fylech*, *Phylech*; ma *Fülecs* Somogyban (CSÁNKI II, 605).

Más neveknél lépten-nyomon tapasztaljuk, hogy az elvágott első szótaghoz -ó ~ -ő kicsinyítő képzőt függesztenek. Ezért kereshetjük a *Fil*-nek is -ó képzős származékát a bács megyei 1469: *Filótelke* helynévben (CSÁNKI II, 149). 1462 és 1465-ben

Kethfylew helynév bukkan fel (OklSz.). Az 1465-i adatban vele együtt előforduló *Haromlabw* helynév miatt ennél a 'kétfülű' értelmezés valószínű; vö. *Két-szem* személynév. Ellenben bizonyára a *Fil*-hez tartozó *-ő* képzős becéző 1459: *Fylew* Zemplénben, minthogy 1358: *Philefalua*; XV. sz. többször *Philehaza*, *Fylehaza* megfelelői vannak (CSÁNKI I, 347). 1449: *Haromfilew*; 1471, 1472: *Haromfilw* aradmegyei helyet említenek (CSÁNKI I, 771). CSÁNKI I, 744 Zarándban is vesz fel 1418: *Haromfilev* helyet Batonya vidékén, de ez valószínűleg azonos az aradmegyeivel.

Az 1138/1329: *Filedi* in villa Tamach személynévben (MonStrig. I, 92) a *Philippus*-ból vagy *fül*-ből eredő *Fil*-hez *-di* (*-d*) kicsinyítő járul, még pedig a képző előtt *-e* kötőhangzóval. A következő helynevekben azonban a *-d* képzős becéző kötőhangzó nélkül jelenik meg. 1249: terra *Fyld* Biharban (ÁrpádOkm. VII, 284); ugyanez később 1415: Tres poss. volahales *Haromfyld*... *Felsewfyld*, *Kezefyld*, *Alsowfyld* Kolozsmegyében (CSÁNKI V, 352). Az utóbbi idézet megadja a fentebbi *Három-Filő* helynév értelmezését is.

Találunk példákat a *-ke* képzős *Filke* becézőre is. 1227/1409, 1252/1400, 1252/1413: *Fylke* ~ *Philke* a Bogát-Radván-nemből Zemplénben (ÁrpádOkm. VI, 444; VII, 345; XI, 384). 1361: Chanou filius *Fylke* de Syrakezeu (Széchenyi-család története I, 515). 1481: *Filke* család és ahonnan ez előnevét vette, 1485: *Fylkehaza* Abaújban (CSÁNKI I, 207, 225). 1462, 1486: *Fylke* ~ *Filke*, hely Somogyban (CSÁNKI II, 605).

A *-k* kicsinyítő képzős *Filek* szintén kimutatható. 1270–90: Chere filius *Filek* (ÁrpádOkm. VIII, 333); a vele együtt felsorolt „hospites de Waradino“, t. i. Pécsvárad, többnyire magyar nevéek, amint már az Árpád-korban voltak magyar hospesek, akik a várnépek és udvarnokok közül kerültek ki (HÓMAN B. A magyar városok az Árpádok korában 46, 50–2). Talán egy ilyen *Filek*-ből vált *-a* kicsinyítővel a Vár. Reg. 90 (új 205) *Fileka* ~ *Filekam* acc. csongrádi rabszolga neve.

A mai nógrádmegyei *Fülek* helység neve szintén a magyar *Filek* szmn.-re megy vissza. 1262: Ladomerius de *Filek* a nógrádi esperes vicarius (ÁrpádOkm. III, 33); 1322, 1326, 1343: castellanus de *Fylek*; 1323, 1341, 1384, 1385: *Phylek* castrum (AnjouOkm. II, 54, 84, 256; IV, 152–3, 386; CSÁNKI I. 90); 1435-től *Fylek*. Tót neve *Filakov*¹ és ez a forma is a személynévi eredet nyilvánvaló bizonyossága. 1238/1346: *File* pristaldus a *Fülektől* nem messzé eső Romhány és Kalonda környékén szerepel (ÁrpádOkm. VII, 58). Ebből látjuk, hogy *Fülek* elnevezése korában azon a vidéken a *Philippus* magyar becézői forgalomban voltak. A kicsinyítő *-k* előtt nyílt *e* itt

¹ LIPSZKY: *Filek* vel *Filekov*: FÉNYES Geogr. szótár: *Filakowa*.

a kötőhangzó, míg a *lélek*, *énék*, *fészék* szavakban zárt *ë*; azonban a nyílt és zárt kötőhangzóknak ilyen váltakozását más képzők előtt is látjuk, pl. szélés, fényés, bérés — mézes, fészkes, füles.

A magyar *Fülek* ~ szláv *Filakov* megint egy példa arra a MELICH-től MNy. XIX, 105 és Archiv für slav. Phil. XXXIX, 217 kimutatott jelenségre, hogy az együtt lakó magyarok és szlávok ugyanazt a helyet a maguk nyelvében érvényesülő helynév-alkotási elvek szerint nevezték el.¹

A LIPSZKYNÉL a repertoriumban előforduló *Fülek* praediutumot Somogyban sem az ő térképén, sem másutt nem találjuk; valószínűleg hiba a fentebb tárgyalt *Fülecs* helyett.

PAIS DEZSŐ.

A legrégibb magyar missilis levél.

Eredetiben fennmaradt magyarnyelvű oklevelet a XV. századból csak egyet ismerünk: Vér András 1493. évi menedéklevelét (ZOLNAI, Nyelvelmékeink 155.), magyar missilist mind-érideig egyet sem. Eyingi Török Imre 1485. évi verses köszöntője csak kétsoros levélzáradék (Múz. Kállay lt., Nyr. VI, 110.); Albert tihanyi apát úr nagyon is kétes hitelű, 1486. évi levélkéje pedig csak XVIII. századi, hiányos, értelmetlen átiratban maradt fenn (LAMPÉRTH GÉZA, Századok 1918. 8. és Régi magyar levelesláda 1923. 198—199.).

A SZALAY ÁGOSTON gyűjteményéből ismeretes, eddig legrégibbnek tartott két levélről, Bezerédj György 1504. évi és Komlóssy Mihály 1510. évi leveléről (SZALAY ÁGOSTON, Magyar Levelestár I. 400 magyar levél I. és II. sz.) kimutattam, hogy dátumuk meg van hamisítva s az első 1514 vagy 1524-ből való, a második legjobb esetben 1550-ből vagy inkább 1570-ből. (MNy. XV, 123.)

A két legrégibb, kétségtelenül valódi magyar missilist az 1510. évből ismerjük: Szalkay Lászlóét Bánffy Ferenchez (Gr. Károlyi oklt. III, 71—72.) és Bökény Pálét Bakócz Tamáshoz (IVÁNYI BÉLA, MNy. I, 213)² Gyér még a számuk

¹ NAGY GÉZA szerint (Pallas-Lex. XVIII, 207, Magyar személynevek) *Fülek* *Fulko* vagy *Folkus* ispánról vette a nevét, aki a horvát eredetű (?) Kacsics-nemből származott és a nemzetségben hagyományos szláv *Vlk* am. 'farkas' név helyett kapta a német *Fulko* ~ *Folkus* nevet. Hogy *Fulko*-nak vagy a Kacsicsoknak valami közük lett volna *Fülek*-hez, annak semmi nyoma (vö. KARÁCSONYI, Magyar Nemz. II, 266—278). De ha volna is, akkor sem vezethető le nyelvtudományi nehézségek miatt a *Fulko* valamelyik változatából sem a magyar *Fülek*-et, sem a szláv *Filakov*-ot.

² Egy harmadik, 1510-ből való magyar levél nyomára a Magy. Tud. Akadémia könyvtárának oklevélgyűjteményében akadtam. Niezky László Prágából 1510 május 12-én atyjához Niezky Boldizsárhoz intézett magyarnyelvű levelének hiányos másolata ez a gr. Niezky cs. ligvándi levéltárából. VITÉZ HÁZI JENŐ dr. soproni városi főlevéltáros, tagtársunk szíves ígérete szerint utána néz az eredetinek.

a következő, mohácsi vést előző évekből is (l. ZOLNAI, MNy. I, 117—119.).

LAMPÉRTH GÉZA, ki DÖBRENTÉI GÁBOR és SZALAY ÁGOSTON első kísérletei után először foglalkozik szakértő szeretettel a magyar levélírás történetével (Századok 1918. 1—21.; Régi magyar levelesláda 1923. 188—236.), „vajmi csekély reménységet“ fűz hozzá, hogy az említetteknel korábbi, XV. századi eredeti magyar missilis levél is kerülhetne elő. (Századok, 1918. 4.)

A MNy. XX, 86. l. pár szóval már jeleztem, hogy máris mintegy negyedszázaddal vissza tudjuk szorítani a magyar levélírás kezdetének korhatárát és bizvást remélem, hogy nagy főúri levéltáraink limbusainak átkutatásával még több magyar-nyelvű missilis is kerül elő azon korból, melyben GALEOTTI MARTIO azt írja, hogy: „Sola Hungaria — ex Christianis loquor — non nisi latine scribit.“ (XXVIII. cap. v. ö. FRAKNÓI, Mátyás király levelei, külügyi oszt. II. k. LXIX—LXX. l.)

A legrégebb magyar missilis Mátyás király uralkodásának utolsó éveiből való. A Kisvárdai Várday család iratai közt maradt fenn. Datálatlan, de tartalma és a benne szereplő személyek alapján hozzávetőleges pontossággal meg tudjuk állapítani korát.

Betűszerint való szövege a következő:

*En Jo vram tugya the kegelmed hogh Beganjtol myth
Izentelwala az dologh fevel | vajda vramnak tugjad Bizonnyal
hogh azth nekjee mind zorul zora megh | bezellethe, Enef
velev bezellethem Igken fogada hogh Eremesth therekeedik
benne | Minden Jo veghre, azerth tugjad bizonnyal hogh vgjan
Iththen vjsegraddon¹ | Zolonk kyralnak Ew felseekeenek,
Azerth az leveleketh az mel fevel Beezelletenk | hova hamarab
fel kjltheh²(!) annal hamarabh felkjylgegh(!) |*

Allada athjadfja

Kívül a címzés: *Magnifico d(omi)no Nicolao de Kysvarda |
F(rat)ri n(ost)ro car(issi)mo*

Egyetlenül vágott szélű, 21·0—21·3 × 11·5—12·0 cm. terjedelmű, ritkán bordázott, vízjegynélkül való papíroson; zárlatán papírfelzetű, nyolcszegletes gemmapecsét van, melyen ülő férfi alakja látható N.-V. elmosódott monogramma kíséretében. Kurzívába hajló gothicus írásának charactera a XV. század második felére vall.

Nagyságos Kisvárdai Miklós úrnak írja fítestvére Aladár („Allada“) Visegrádról. Ez utóbbi név hagyományos a Gut-Keled nemzetségből származó Várdai családban. Az első ilyen nevű családtag a XIII. század második felében, 1250—1284 között élt (KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek II, 75—79.; Gr. Zichy család okmánytára — ezentúl Z. O. rövidítéssel idézem — I, 54—62.; VII/2. index 197.).

¹ Az *f* betű *z*-ből javítva.

² A végső *h* betű *e*-ből javítva.

Pelbárt fiával, II. Aladárral az 1440—62 közti években találkozunk. 1454-ben királyi kamarás, aule regie miles, V. László hű embere, 1459. Mátyás kir. főpohárnokmestere. 1462-ben néhaiként említik (Z. O. IX, index 644.; X, 510.; XI, 571. s az illető kötetek előszavában.). Testvérei közül az 1471 előtt elhalt Mihályt és István bibornok, kalocsai érsek, kir. kancellárt ismerjük, ki 1470—71 közt halt meg (u. o. IX. k. X. l., X. k. VIII. l.). Az első Aladár számtalan okból, a második azért nem írhatta levelünket, mert nem volt Miklós nevű testvére. Levelünk írójára ismerünk az 1424—62 közt élt Miklós szabolcsi főispán (1453), kir. kincstartó (1454) és felesége Perényi Kata fiában, III. Aladárban, ki 1466—1502 közt szerepel okleveleinkben, 1505-ben néhaiként említik. Mátyás király udvarában töltötte életét, 1479-ben kir. apród, 1480-tól királyi kamarás és aulicus regius, Mátyás legmeghittebb környezetéhez tartozott (Z. O. XI. k. előszó, IX. l. és index 571. l. és DÖRY FERENC orsz. levéltári igazgató úr szívességéből rendelkezésemre bocsátott oklevelekből; CSÁNKI, I. Mátyás udvara 33.). BONFINI szerint Bodó Gáspárral együtt neki jutott azon szomorú tisztesség, hogy királya hült tetemét 1490 április 11—25-ig Bécsből a Dunán Budára és onnan Székesfehérvárra kísérhette. II. Ulászló udvarában nem vállalt szerepet (FÖGEL JÓZSEF, II. Ulászló udvartartása c. művében meg sem említi nevét). III. Aladárnak három fitestvére volt: Mátyás boszniai püspök († 1489), Simon, ki résztvett Mátyás király hadjárataiban és 1476-ban Szabács alatt török pattantyú oltotta ki ifjú életét¹ és Miklós, kihez legrégebb magyar levelünk szól. Miklós 1462-ben atyjuk halála után ennek méltóságát, a szabolcsi főispánságot nyerte el, 1484-ben Bodrog megye főispánja (Z. O. X, 503., 510.; XI, 399.; 541., 572.).

Egy negyedik Aladár nevű tagja is volt még a Várdai családnak, ki 1570 körül élt (NAGY IVÁN, Magyarország családjai XII, 58—59.). Nemcsak írásánál, helyesírásánál és nyelvezeténél fogva, de azért sem hozható vele kapcsolatba levelünk, mert a benne említett Visegrád 1544—1595-ig török kézen volt, Habsburg- király sem lakott soha benne (ERNYEY JÓZSEF és LUX KÁLMÁN, A visegrádi vár 22—24.).

Ezek után nem férhet most már kétség ahhoz, hogy levelünket az 1466—1502 közt szereplő Várdai III. Aladár írta bátyjához, az 1462-ben már főispánként feltűnő Miklós-hoz. A két Várdai testvér latinnyelvű levelezésének nem egy darabja maradt fenn az 1487—89. évből (Z. O. XI, 462, 472, 496., 515.). Várdai Aladár Budán 1487. május 3-án keltezett

¹ Elsiratja legrégebb magyar históriás énekünk a „Szabács Viadala“: Halalth es vallottak hat nemellyek | Kyraly nagy tistesseget (e) melleth | Elw Eg (Igen áthúzva) yfyy varday Symon | Kynek annya enaponked syrhon. | Byzon — w keges wrfyyw vala | Ky (oth áthúzva) pattantywmýa oth hala“ (Múz. Nyelvemlék II. ZOLNAI, Nyelvemlékeink 143—144.).

latinnyelvű levelében majdnem betűszerint úgy címezi bátyját, mint levelünk: Magnifico domino Nicolao de Warda, fratri nostro carissimo (u. o. 472.). Keltezetlen magyar levelének pontosabb dátumát szövegéből kell kiolvasnunk: Várdai Miklós bizonyos ügyben Begányi által izenetet küld a vajda úrhoz. Ő maga, a levélíró is szól a dolog felől a vajdának, ki örömet ígéri támogatását. Ketten fordulnak azután az „*ugyaníttén Visegrádon*“ tartózkodó király őfelségéhez.

Vegyük sorra most már a levélben szereplő személyeket:

A *Begányi* család tagjai közül többel találkozunk a Várdaiak ezenkori ügyes-bajos dolgaiban. 1479—80-ban Begányi László, Óbegányi Gergely és Nagybegányi János királyi emberek a Várdai család okleveleiben (Z. O. XI. index, 540., 559., 560.; CsÁNKI, Magyarország tört. földrajza I, 539.). Közelebbi viszonyban van a Várdai-családdal Begányi István és Mihály. Az előbbi költséget kap 1470—71-ben a Várdai-uradalomból maga és szolgálja számára (Z. O. XI, 78.), az utóbbi meg éppen az uradalom számadásait vezeti ez időben, uradalmi ispánja a Várdai testvéreknek (u. o. 69—73., 75., 99.). Mint meghitt familiáris (u. o. 110.), bizonyára ő volt az izenet vivője.

A „*vajda úr*“ nem lehet más, mint az 1479. évi kenyérmezei hős, Ecsedi Báthory István, előbb 1473-tól országbíró, majd Vingárti Geréb Péter után az 1478-ik évtől 1493-ban bekövetkezett haláláig előbbi tisztsége mellett az erdélyi vajdai méltóság viselője. Várdai Aladár egyik, 1488-ban Bécsben keltezett s bátyjához Miklóshoz intézett latinnyelvű levelében is egyszerűen „*dominus vayvoda Transsilvanus*“-nak nevezi őt (Z. O. XI, 496.). Báthory halálának éve, 1493, az első terminus post quem-et, határoló dátumot adja meg levelünkben. *Később nem kelhetett.* A vajda pártfogó szerepe a Várdai testvérekkel szemben rokoni viszonyukból magyarázható. A holtig nötlenségben élő vajda hasonnevű távolabbi atyjafia, a Báthory-család somlyai ágáról származó Szaniszlófi István, Várdai Dorottyát, a Várdai testvérek atyjának unokahugát vette nőül (1452. Z. O. IX, 311.; NAGY IVÁN id. m. I. 227.; BUDAY FERENC Polgári lexikona I.).

Második fontos korhatározó adat levelünkben a király őfelségének visegrádi tartózkodása. A Károly Róbert és Nagy Lajos korában királyi székhelyé lett Visegrád második virágkorát Mátyás király alatt élte. Az áradozó nyelvű, humanista BONFINI alig talál szavakat a pazar fénnel újraépített királyi paloták és körülöttük elterülő kertek leírására. IV. Sixtus pápa követe, a castellai püspök 1483-ban „földi paradicsom“-nak nevezi (CsÁNKI, I. Mátyás udvara 181—184). Mátyás gyakran, huzamos ideig tartózkodott itt. Legutoljára 1490 január 17-én. (RÁTH KÁROLY, A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Pest, 1861. 251.). Halála után

Corvin János kezén maradt, de az Ulászló-pártiak kiostromolták belőle. II. Ulászló 1490. évi koronázási esküje és az 1492: II. törvénycikk értelmében a koronaöröknek adja át. Királyi székhellyé többé sohasem lett. II. Ulászló Budán tartotta székhelyét. (ERNYEY-LUX id. m. 18.; FÖGEL JÓZSEF, II. Ulászló udvartartása c. legapróbb részletekre kiterjedő, alapos művében a visegrádi vár nevét sem említi.) II. Ulászló 1495 máj. 1—3., 1499 szept. 4., 1500 aug. 4-én csak átutazóban tartózkodik itt egy-egy napra (RÁTH id. m. 258, 262.).

A levelünkben említett „*király öfelsége*“ ezek alapján csak *Mátyás király* lehet, a levél legkésőbbi dátuma pedig 1490 januárja.

Kétségtelen immár, hogy legrégebb magyar nyelvű miszilis levelünk Mátyás király korából való, pontosabb dátumának meghatározásában azonban csak találgatásokra vagyunk utalva. Említettük fentebb, hogy a két Várdai testvér latin nyelvű levelezése az 1487—1489. évekből maradt fenn. Bizonyára közelkorú Várdai Aladár magyar levele is. Csakhogy Mátyás király éppen ezen években, 1486 augusztusától 1489 márciusáig alig tartózkodott Magyarországon, idejének legnagyobb részét Ausztriában, Bécsújhely alatt és Bécsben töltötte, Visegrádon forrásaink szerint egyszer sem fordult meg (RÁTH id. m. 247—251.; TELEKI, Hunyadiak kora XII. k.; FRAKNÓI id. m. II.). 1486. év első negyedében és 1489. év tavaszától 1490 februárjáig tartotta csak huzamosan udvarát Budán, honnan bármikor átrándulhatott Visegrádra. Nyilván ez időben kelt levelünk is. Idősb Várdai Miklós fiai: a levelünkben címzett Miklós, Mátyás püspök és levelünk írója, Aladár, ekkoriban a Töttös-hagyaték felett pereskedtek egyik rokonukkal, Várdai Jánossal és menyasszonyával, illetőleg később feleségével, Báthmonostorai Töttös Orsolyával (Z. O. XI. előszó VII—VIII. l.). Kétségkívül összefügg e pereskedéssel Várdai Aladár magyar levele is. Szoros rokonságot mutat szövegével Zápolyai Imre nádornak 1486 március 16-i, Budán kelt oklevele, mely szerint a nádor a három testvérré e perben kiszabott 300 márkányi birságnak öt megillető részét Báthory István országbíró és erdélyi vajda közbenjárására és kértére elengedi — ad singularem amicabilemque requisitionem et petitionem magnifici domini comitis Stephani de Bathor judicis curie regie et waywode Trassilvani . . . nobis propterea porrectam eisdem domino Matthie, Nicolao et Aladario de Warda duximus relaxandas et indulgendas . . . (Z. O. XI, 429—430.). Ha nem csalódunk e feltevésünkben, *a legrégebb magyar miszilis az 1486-ik évből való, tehát a fentemlített mintegy tíz évvel korábbi verse „Szabács Viadala“ után a legrégebb világi — nem theologiai tartalmú —, összefüggő, prózai magyar szöveg.* Nyelvezete magyaros s számos régiességet őriz. Szövegezése meglehetősen kezdetleges. Utolsó mondatába két írás-

hiba is csúszott be. E mondat kétségtelenül így olvasandó: „Azért az leveleket, az mely felől beszéllettenk, hova hamarabb felkildheted, annál hamarabb felkildjed“.

A levélíró „*Allada*“ alakban írja alá nevét. Ha nem írás-hiba, családi becéző formája lehet az egyébként *Aladar*, *Alladarius*, *Alladarius* (1480. Mátyás király levelében: „fidelis nostri egregii *Alladarii* de Kyswarda, cubicularii nostri . . . dictum *Alladarium* (Z. O. XI, 281.); 1484. Kinizsy Pál levelében: „fratri vestro *Alladario*“ (u. o. XI. 399.); 1487. Várdai Miklós levelének címzésében: Egregio *Alladario* de Warada cubiculario regie majestatis, fratri nostro karissimo (u. o. XI, 464.) alakban írt névnek. Azon kevés, nem martyrologiumi személyneveink közé tartozik, mely családi hagyományként a a korábbi középkorból nemcsak a XV., de még a XVI. századba is átcsúszott. Ilyen a Zovárd nemzetség Bodon-ágán hagyományos Zovárd név, melyet még 1437-ben is használnak (KARÁCSONYI, Magyar nemzetségek III/1, 154.) és az Ákos név (a XV. század közepén élt Csapy Ákos l. u. o. I, 98.). Az Aladár név szokatlanságánál fogva a XV. század végén Várdai Aladáról vezetéknevűként átragadt az egész Várdai-családra. II. Ulászló 1498. évi levelében Várdai Aladár bátyjának, Miklósnak, fiát, Ferencet, a későbbi kincstartót és erdélyi püspököt „magnifici Francisci Aladar de Varda“ alakban, Zápolyai István ugyancsak 1498-ban Várdai Pétert, ki szintén nem volt Aladár fia, „in persona egregii Petri Aladar de Warda“ néven említi (Zichy cs. lt.)

Ismeretes, hogy BONFINI (Decadis IV. lib. VIII.) és utána HELTAI GÁSPÁR (1565) Mátyás király holttestének hazaszállításával kapcsolatosan levélírónk Aladár nevét méltóságnévnek veszi: „datoque *Primario Aladario*, Bodo Casparique negotio“ — „mellé adák a fő Aladárt és Bodó Gáspárt.“ SZARVAS GÁBOR Nyr. XV, 272.; NySz.; az Et. Szót. meg a *Primariust* tartja „valamely magyar tulajdonnév latinosításának“ v. ö. Nyelvészeti Füzetek 73. WERTNER, Névmagyarázatok (1916) 7—9. l. Érdekes, hogy ugyanezen időben egy külföldi krónika Attila fiaival kapcsolatban szintén mintegy méltóságnévűként használja az Aladár nevet: JOHANNES DE VICO DUACENSIS FLANDRI „Chronicon ab orbe condito usque ad finem saeculi XV.“ kiadatlan „Chroniqua Hungarorum“ részletében olvassuk: athilla . . . habuit duos filios scilicet pathar aladar et chaba aladar . . . Chaba aladar alter filius post obitum patris sui exiuit de pannonia“ (Bécsi udvari könyvtár, Tabulae Codicum 325.).

A legrégebb magyar missilisről szóló értekezésemet megszerzem még egy kiadatlan magyar levéllel, mely nyelvemlékeink felvett határévéből, 1533-ból (március 15) való. Somlyai Báthory István erdélyi vajda írja sógorához, nőtestvérének, Erzsébetnek, férjéhez, Kisvárdai Várdai Mihályhoz, fenti missilisünkben cím-

zett Miklós fiához. Báthory István, Zápolyai János király hű embere, 1523-ban lett erdélyi alvajda, 1529-ben erdélyi vajda. Meghalt 1534-ben (NAGY IVÁN, Magyarország. családjai I, 221.). Várdai Mihály ugyanaz, kinek érdekében 1524-ben (I.) Ferdinánd főherceg II. Lajos királytól az erdélyi püspökséget kérelmezi, 1552. évig szerepel (MNY. XIX, 126. és XX, 87.). A levélben említett Kárász birtok Szabolcs megyében van, Kisvárdától délre (CSÁNKI, Magyarország. tört. földr. I, 517.). A papirosra írt levél, mely vörös viaszba nyomott gyűrűs pecséttel volt lezárva, szintén a Várdai-család iratai közül került elő. Szövege a következő:

Egregie domine frater karissime. panazolnak nekem ez en zolgaym | lonyaj gergely es peczkj hogh nimj dezma aztagok | wolt volna Karazba(n) kyt ewk pinzeken vewttenek | volna, The K. el cziplette Bezony en azt va(r)na(m) | Inkab K. my(n)t en K. Igaz atyafya vagyok hogh | K. Inkab oltalmazna az en Zalgaymat astes varom | azy(r)t K. kirem hogh The K. Igazogyk megh velek ne | Banchanak engemetis vele en Se gyewellekgyem | K. wigewle hane(m) Inkab az miben en kellek | lehessenek es legyenek The K. Valere eundem Cupimus | ex Somlyo Sabatho ante oculj 1533. | Stephanus Bathorj Comes | et vavvoda Transsilvanus etc.

Kívül a címzés: *Egregio domino Michaelj de Warda | domino et fratry Karissimo.* —

JAKUBOVICH EMIL.

Veszteg, vesztegel.

Nem köznyelvbeli, hanem irodalmi szók. Az irodalmi nyelv terjeszti el őket a műveltebbek beszédjében. A *vesztegel* mai jelentését így próbálnám meghatározni: „minden actiótól tartózkodik”, a *veszteg* adverbiumét pedig így: „minden actiótól tartózkodó állapotban”.

Régibb szótáraink azonban ismerik a *vesztegel*-nek azt a jelentését is, melyet most az intransitív *hallgat* szóval fejezünk ki: „sileo”, „taceo”, „schweigen”. Ennek megfelelően ott találjuk a *veszteg*-nek is ezt a jelentését: „tacite”. PÁRIZ PÁPAI-ban *Taceo* nemcsak = *Hallgatok*, hanem = *Veszteglek* is; *Tacens* pedig = *Hallgató* és *Veszteglő*. MOLNÁR ALBERT-nél megvan a *Halgatoc* kétféle mai jelentése: a *Taceo*, *Sileo* és az *Ausculcto*, de megvan a *Taceo* jelentés a *Veszteglec* után is. Ugyancsak MOLNÁR ALBERT szótárában: *Veszteglő* = *Tacitus*, *Taciturnus*; *Veszteglés* = *Taciturnitas*, *Ocium*, *Requies*, *Tranquillitas*, *Silentium*; *Vesztegletes* = *Taciturnus*, *pacatus*, *Tranquillus*; *Vesztegletesfen* = *Tacitè*, *Pacatè*, *Tranquillè*; *Vesztegletesféleg* = *Taciturnitas*. A *Veszteg* adverbium után csak a mai jelentés van ugyan: *Quietus*, *Pacatè*, de a *veszteg*-ből származott

„vesztegség” jelentése a mai nyelvből már kiveszett jelentés: *Vesztegség, Silentium.*

Hogy a *vesztegel* jelentései közül régen általános volt az, amelyiket mai nyelvünk már nem ismer, tudniillik a „sileo”, „taceo”, arra nézve elég lesz végigtekintenünk azon, hogy bibliáink, kódexeink miképpen fordítják a *Vulgatának* következő helyét: Luk. XIV, 3—4: Et respondens Jesus dixit ad legis peritos, et Pharisaeos, dicens: Si licet Sabbato curare? At illi tacuerunt. | KÁLDI 970b: *Es felelvén Jéfus, monda a' Törvény-tudóknak és Farisaeusoknak, mondván: Ha szabad-e szombaton gyógyítani? Azok pedig halgatának.* | KÁROLI 67: *Es feleluén Jefus monda az törvény tudóknac, és az Phariseufoknac ilyen modon: szabadé szombat napon gyógyítani? Óc pedig halgatának* | FÉLEGYHÁZI 116: *Es feleluen a Jefus szola az törventudóknak es Pharisaeusoknak monduan, Ha szabad szombaton gíogítani? Azok pedig vezteglenek.* | HELTAI T₂: *Ackoron feleluén Jefus, szóla à Törvénytudóknac, es à Phariseufoknac, monduán: Szabadé szombaton gyógyítani? Óc kedig veszteg halgatának* | SYLVESTER: *Es feleluin az Jefus az törüintudóknak | es az fariseufoknac ezt mondā szabadí szombaton jogíjtani? Es azok veszteg halgatának* | PESTI 153: *Ees felelwen Jefus monda a tewruen tudóknak ees Fariseufoknac. Illyke zombaton gíogíjtany? Amazok halgatának.* | Jord Kód. (RMNy.577): *Es feleluen Jefus, az törventudóknak es az ffariseufoknac móda: Ha yllyk ynep napon gyógyttany? Azok kedegh vezteglenek.* | Döbr Kód. 376: *es felelven iefus monda. az törven tvdoknak es fariseufoknac mondván Illik e zombaton vigasztania: es tahat ék vezteglenek* | Münch Kód. 144: *Es feleluen is a' törüen tudocnac es a' leualtaccnac monda, Ha illic zombatokon vigasztani Es ék vezteglene c.* Hogy pedig a *vesztegel* ezt a már kihalt „taceo” jelentését és ezt a mai hangalakját honnét vette, annak kitalálására kulcsot ad kezünkbe SYLVESTER és HELTAI *veszteg hallgat* kifejezése. Megvan ez MOLNÁR ALBERTNél is: *Veszteghalगतoc, Sileo, Taceo, Quiesco; Veszteghalगतás, Silentium.* Jól ismerjük azt a nyelvünkbeli jelenséget, hogy adverbiummal bővült igének jelentését fölveszi később azon adverbiumból képzett ige. Például: *elő-múlik, elő-mégyen* (praeterire alqm) = *előz*; *közel-jár* = *közelít, közelget*; *alá-vet* (subiicio) = *aláz* („humilio”, „demüthigen” jelentése későbbi). Így lett a *veszteg-hallgat* kifejezéssel azonos jelentésű *vesztegel* ige a frequentativ -l képzőnek a *veszteg* adverbiumhoz való járultával. Így jelentheti a *veszteg*-ből lett *vesztegel* ige azt, hogy: „hallgat”.

Így értvén ezt, meg kell magyaráznunk most már a *veszteg* szót. Vizsgáljuk mind alakjának, mind jelentésének változásait.

Több nyelvjárásban, Tuladunán, Székelyföldön, megvan ez a változata: *vesztég*, *i-ző* vidéken: *vesztig* (MTsz.). Írott, nyomtatott nyelvemlékeinkben is közönséges a *vesztég* (NySz.). Ez adatok igazat adnak Czuczor-Fogarasinak, mely szótár e szó végzetében az *-ig* rag eredetibb változatát látja. Hiszen a *mindig* mellett még ma is él a *mindég* ~ *mindig*. Azt is tudjuk, hogy több szavunk mai *-eg* végzete eredetibb *-ég*-ből való. Ilyenek a *hideg*, *beteg* s az *-eteg* képzős mellékevek (vö. MÉSZÖLY: Az *-it* képzőnek két rosszul olvasott alakjáról 2.). Így lett a *vesztégből* a *veszteg*. Ha mármost ebben az *-eg* az *-ig* rag, mi lehet az alapszóul ott maradó *veszt-*? Nem lehet más, mint a *vész* ~ *vesz* (= pereo) ígének *-t* képzős igeneve: a *veszteg*, eredetileg = *vesztig*, olyan adverbium volt, mint *untig*, *fogytig*, *holtig* stb. A *vész* ~ *vesz* a régi nyelvben nemcsak azt jelentette, hogy 'elsikkad', 'nem találhatóvá lesz', hanem, hogy: 'erőszakos halállal elpusztul'. Amit mostani haditudósításaink úgy írtak, hogy: *elesett* ez s ez, azt még a harctéri reporterek őse, TINÓDI, úgy mondta, hogy: *vesze*:

Vesze Sebesi Nagy Pétör, Pitár Pétör,
Jó Vas Benedök és Farkasit Pétör,
Az Szabari Benedök, Bóli Pétör,
Az Sáfrán László némöt monstramestör.

(Az *Vég-Temesvárbán* stb.)

A kivégzés *vesztés* volt, a kivégzés helye még ma is *vesztőhely*. Mi lehetett hát a *veszteg* < *vesztég* szó eredeti jelentése? *Untig* = 'míg meg nem unja'; *fogytig* = 'míg el nem fogy'; *holtig* = 'míg meg nem hal'; *vesztég* (= *vesztig*) = 'míg bele nem vész', 'míg bele nem pusztul', 'míg erőszakos halállal bele nem hal'.

Kérdés: vannak-e nyelvünkben olyan kifejezések, melyekben ígének a *vesztig* adverbium a határozója? Felelet: igenis. A MTsz.-ban olvashatjuk: *Vesztig erőlködni*: 'addig míg belevész' (Háromszék); *Vesztig üzi a bolondságot*: 'addig míg rajtaveszt v. belevész' (Csallóköz, Székelyföld); *Vestik futott*: 'szakadatlanul', azaz — én teszem hozzá — 'majd addig, hogy már-már beleveszett' (Brassó m.). Ezekhez hasonló kifejezés volt tehát a *vesztég*-> *veszteg-hallgat* is, annyit jelentett, mint: *vesztig hallgat*, vagyis: 'addig hallgat, míg bele nem vész, bele nem pusztul, bele nem hal'.

Úgy ám, de az csak érthető, hogy addig *erőlködik* valaki, míg bele nem pusztul, vagy addig *üzi a bolondságot*, vagy addig *fut* — de hogy valaki a hallgatásba pusztuljon bele, azt egy szóra bajosan hiszi el az olvasó. Hiszen apáink bölcsesége aranyak mondja a hallgatást, és hallgatással kerüljük el a veszedelmet: 'ne szólj szám, nem

fáj fejem', s inkább a beszédnek adja keserves árát az ember: ,szólj igazat, betörök a fejed'. Nos, éppen azért könnyű a ,vesztig hallgatás' eredetét kitalálni, mert az életben nem sok, nem is csak ritka, hanem csak egyetlenegy helyzet volt az, melyben bizony belé lehetett pusztulni a hallgatásba. Ez az egy helyzet, körülmény volt: a régi kínvallatás, a tortura. Ott bizony a konokul hallgató vádlott könnyen beléveszthetett, belepusztulhatott a különféle kínzószerszámoktól, kínzási módoktól a hallgatásába, nem-vallásába. Pedig ugyan voltak kínzásra sem valló vádlottak. Ennek emléke ez a régi kifejezés: *csigán sem vallani ki*, meg ez: *fogóval, harapófogóval, tüzesfogóval sem veszel ki belőle egy szót is!* (TOLNAI: MNy. IX, 197). Ennek emléke a ma is gyakorta hallható *körömszakadtáig* v. *körömszakadtig tagad*. Addig hallgatott a kérdésekre a vádlott, míg a körömszorító vasat úgy szoritották a két hüvelykujjára, hogy a körme is leszakadt belé (SZÉLL FARKAS: MNy. V, 175—176). Ime, a *körömszakadtig tagad* igéjéhez tapadó adverbium, a *körömszakadtig*, még nyelvtani szerkezetében is azonos a mi *veszteg* (= *vesztig*) szavunkkal: *-ig* ragos *-t* képzős igenév. Amint tehát lehetett *körömszakadtig tagadni*, lehetett *vesztig*, régiesen *vesztég* hallgatni is a kínvallatás alatt az inquisitor, a bíró kérdéseire. Ebből a *vesztég* > *veszteg-hallgatás*-ból lett a ,hallgat' jelentésű *vesztegel*. Ha tehát majd KERTÉSZ MANÓ második kiadást rendez *Szokásmondások* c. jeles összefoglaló könyvéből, az *Igazságszolgáltatás* c. fejezetbe, azt hiszem, bátran fölveheti a *veszteg*, *vesztegel* szót is, mint nyelvünk büntetőjogi emlékét (id. m. 224—230).

MOLNÁR ALBERT szótárában a *taceo* mellett megvan a *vesztegel*nek mai jelentése is: ,otior' s a *veszteglés*nek is: ,otium, requies, tranquillitas' jelentése is. Kérdés, hogy viszonylik e ma is élő jelentés a régihez, a ,taceo'-hoz?

A Gyöngyösi Sz.-ban ezt olvassuk: *tace: uesztegh legy*; MOLNÁR ALBERTnél pedig: *Vesztegy czac, Sile modo, Tace tantum, comminantis verbum*. Már az, hogy szótárak külön címszónak fölveszik egy ige fölszólítómódjának egyik személyét, azt mutatja, hogy itt szólásmóddal van dolgunk. De külön is figyelmeztet erre MOLNÁR ALBERT, megjegyezvén, hogy a *vesztegy csak!* a fenyegetés indulatszava. Ilyen jelentésváltozáson ment keresztül a szintén fenyegető indulatszóvá lett ,megállj!', ,megállj csak!' is. Ilyen értelmű fenyegetés volt a *vesztegy* > *veszteg* már NAGY LAJOS idejében is. Az ő magyar gyalogjai — a DUBNICI KRÓNKA szerint — 1353-ban evvel a szitkozódással vágta a németet: *Wezteg* (olv. *veszteg* < *vesztegy*)* *kurwanewfya zaros Nemeth iwttatok*

* Tájékoztatóban ma is: *ne morog, ne zörög* = ,ne morogj', ,ne zörögj'; TINÓDINÁL: *vár meg, vív meg* = ,várj meg', ,vívj meg' (TMNy. 631—2.)

werenkewth, ma yzyywk thy wertheketh. Ilyen gyakor előfordulású alkalmazásban könnyen válhatott a *vesztegel*, *vesztegl* 'hallgat' jelentéséből ez: 'maradj veszteg, maradj békén, légy nyugton' vagy, mint cikkem elején írtam: 'tartózkodjál minden actiótól'.

Mikor a *veszteg-hallgat*-ban elhomályosodott a *veszteg* eredeti 'vesztig' jelentése, és a *veszteg-hallgat* (= tacet) kifejezésből 'tacite', 'hallgatva' jelentéssel kivált a *veszteg* adverbium, keletkezett egy másik szólásmód is, a: *veszteg-ül* (l. NySz., MA.). Ennek a jelentése is 'hallgatva ül' lehetett eredetileg s később lett ez a jelentése, hogy: 'szó nélkül túrve ül, minden actiótól tartózkodva ül, minden actiótól tartózkodik'.

Végül azt jegyzem meg, hogy a NySz. tévedésből vesz föl címszóul a *vesztegel*, *vesztegl* mellett egy *veszteg* igét is. Ilyen adverbium volt, de ilyen ige nem volt. A *veszteg* ige alatt a NySz. csupa *vesztegj!* alakot közöl, viszont a *vesztegel*, *vesztegl* alatt nem találunk egyetlen fölszólító módú egyes második személyt sem. Nyilvánvaló, hogy a *vesztegj* alakok *vesztegl* fölszólító módja eredetibb *veszteglj-ből, s a NySz. csak ezekből következtette ki a sehol elő nem forduló *veszteg* igét.

MÉSZÖLY GEDEON.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A moldvai magyarság száma 1900-ban. A lipesei egyetem oláh filológiai intézetének igazgatója, WEIGAND GUSZTRÁV, 1900-ban az oláh nyelv némely hangtani sajátosságát kutatva megfordult Moldvának székely és csángó lakta vidékein s minket magyarokat is érdeklő dolgokat is jegyzett fel *Die Dialekte der Moldau und Dobrudscha* c. tanulmányában, mely a »Neunter Jahresbericht des Instituts für Rumänische Sprache zu Leipzig« 1902. évi folyamában jelent meg.

A moldvai magyarokról azt mondja, hogy egy részük még tud magyarul, amiben nem kevés szerepe van vallási különállásuknak. A moldvai magyarság ugyanis római katolikus, míg az oláhok görög keletiek.

A moldvai magyarság számát MALINOWSKY jászvásári plébános 1899. évi statisztikája szerint közli, aki a róm. katolikusok számát Moldvában több mint 70.000 lélekre teszi. Ezekből azonban szerinte mintegy 10.000 lélek német, lengyel, olasz stb., 58.000 lélek székely és csángó, 2100 huszvásárvidéki pedig másféle magyar.

A székelyek Tatroson és környékén 5 anyaegyházban és a tatrosi esperességhez tartozó mintegy 70 apró faluban szétszórva élnek; számuk 13.000.

WEIGAND saját megfigyelése alapján a következőket találta: Gorzafalván (Grozești) az Ojtoz völgyében 3000 lakos fele székely. A Gorzafalva és Akna között fekvő Bahná-nak 60, Nicurești-nek 50, Újfalunak (Satunou) 80, Pîrgărești-nek 100, Tutának 90 székely háza van. Slănic és Păcurele lakossága túlnyomólag székely.

A Tatros völgyében Bogdanának, Borzești-nek¹ egyharmada, Onești-nek, Kománfalvának fele székely. Tatrost túlnyomólag székelyek lakják. Doftánának negyedrésze székely. Dormánfalván a lakosság 75%-a, Brusturoasă-n 16%-a székely.

A Tázló völgyében, Berzoncán a lakosságból szintén 16% a székely; Stufu, Sîrbî, Pusteanu községben szintén laknak székelyek.

Mint székely lakosságot említi WEIGAND Ploșcuteni-t (helytelenül Ploșnițeni) Egyedhalma (Adjud) közelében, erről azonban RUBINYI bebizonyította, hogy lakói az északi csángók közül, Román vidékéről települtek. A szintén délibb fekvésű Visonta (Vizantie) lakóinak felét ugyancsak székelynek tartja WEIGAND.

Sok olyan székely lakik még szétszórt apró falvakban vagy kisebb tömegben nagyobb községekben, akik már régebben eloláhosodtak. Ilyenek találhatók pl. Egyedhalmán, Bêlkúton (Bălcuța) Szászút (Sascut) mellett.

Számos községet találunk *Săcueni* néven a Szeret völgyében, ezek oláh lakosai valaha székelyek voltak.

A régebben betelepült és román honosságú román. kath. székelyeken kívül vannak Moldvában református székelyek is, mint időszaki munkások. Sőt Szászúton református egyház is volt még a múlt század második felében.

Általában azt mondhatjuk, hogy a moldvai székelység gócpontja a Tatros és mellékfolyóinak völgye.

A tulajdonképeni moldvai csángók — akik nyelvjárásukban, embertani és néprajzi sajátágaikban lényegesen különböznek a moldvai székelyektől, a Szeret völgyében laknak. A csángók is római katolikusok, de mivel erdélyi kivándorlás nem frissíti fel őket, mint a moldvai székelyeket, nagyrésztük eloláhosodott.

A román esperességben 9 anyaegyházuk van; ezek:

Szabófalva (Sabaoani)	4525 lélek	3 faluban
Gherăești	2842 „	5 „
Halas (Hălăucești)	2935 „	5 „
Tamásfalva (Tămășeni)	2641 „	4 „
Adjudeni	2594 „	3 „
Răchiteni	1392 „	2 „
Butea	2220 „	3 „
Acélfalva (Oțeleni)	1465 „	7 „
Bărgăoani	1251 „	6 „

A bákai esperességben 7 anyaegyház; ezek:

Bákó (és Karácsonkő-Piatra)	3671 lélek	15 faluban és 2 városban
Prezest (Prăjești)	4119 „	13 „
Văleni	1920 „	7 „
Kalugyerfalva (Liuzi Călugăra)	3317 „	5 „
Bogdánfalva (Valea Sacă)	2631 „	3 „
Forrófalva (Farăoană)	3032 „	2 „
Klézse (Cleja)	4238 „	6 „

Távol ezektől, a jászvásári esperességben, a Horlești anyaegyházhoz tartozó 5 faluban 1643 lélek, a huszvásári (Huși) egyház 440, a Răducăneni egyház 900 lelke és még négy hozzátartozó falu WEIGAND szerint sem nem csángó, sem nem székely. Azt gyanítja, hogy valami ősi magyarság töredéke.

A katolikus csángók számát egyre-másra 45.000 lélekre teszi. Ezek azonban már nagyrészt eloláhosodtak, legfeljebb 18.000 lélek beszéli vagy 10 községben még a magyar nyelvet, úgy hogy ha hozzájuk számítjuk a még magyarul beszélő székelyeket, a magyarul tudók száma Moldvában 30.000 főre tehető.

WEIGAND ezt az útját 1900-ban tette s becslése is az akkori időre vonatkozik. Azóta az állapot bizonyosan rosszabbodott. Jó volna, ha valamelyik erdélyi tagtársunk venne magának fáradságot s a moldvai és bukovinai magyar telepeket felkeresné s részletes néprajzi vizsgálatokat végezne, mert a magyar néprajzi tudomány még mindig GEGŐ-JERNEY rég elavult adatain tengődik.

Györffy István.

Adalékok a kicsinyítő -n > -m képző történetéhez. E képzőre a MNy. XIII, 18. lapján a következő helynévi adatokat közöltem: *Detrehem* (falu Tordaaranyos m.), hasonló személynévből s e szn. *Detre* < *Detre*h szn.-ből való kicsinyítő képzés | *Bolgárom* (falu Nógrád m.), *Bolgárból* | *Somogyom* (falu Küküllő m.), *Somogyból*. A képzőre most három újabb helynévi adatot közölhetek. Ezek:

Kozárom (puszta és völgy neve, Pest m.-ben Páty falu határában, l. PESTY FRIGYES, Magyarország helynevei). Bizonyos, hogy miként *Kozárd* falu (Nógrád m.) és puszta (Szatmár m.) [l. CSÁNKI I, 102, 479] neve -d, azonképen alakult *Kozárom* -n > -m kicsinyítő képzővel *Kozár* ~ *Kazárból* (v. ö. ilyen helynevekre LIPSZKY, Rep., e helynevek hasonló szn.-ből valók).

Sótöny (CSÁNKI II, 793; alakv.: *Sótöny* Magyarország helységneinek 1773-ban készült hiv. összeírása 82; *Sotony* uo. és LIPSZKY, Rep.). E magyar lakosságú hely nevének CSÁNKI II, 793 ilyen alakváltozatai találhatóak: 1273-ból: *Shuton*, 1390-ből: *Soltum*, 1424-ből: *Solthon*, 1446-ből: *Zolthon*. Igen valószínű, hogy e helynév hasonló szn.-ből való s e szn. a régi magy. *Solt* (vö. *Solt* szn. VárReg. 361. § és *Solt*, község Pest m., alakv.: *Zsolt* KR. II, 195, *Zsólt* LIPSZKY, Rep.) szn. -n > -m kicsinyítő képzővel alkotott származéka.

Tühütüm. Ismeretes dolog, hogy a mai *Tétény* (l. CSÁNKI I, 36, Pest m.) régibb magyar alakja *Tétény* < *Tétén*. Ez a *Tétén* még régebbi **Tihitin* mása. E **Tihitinre* nincs adatunk, azonban az emlékeinkből igazolható *Tühütüm* (írva *Tuhutum*, l. minderre MELICH: NYK. XXXIV, 133) alakból reá biztosan következtethetünk. Azt is tudjuk, hogy e *Tühütüm* < **Tihitim* ugyanilyen hangzású előbbi magyar személynévből való. Azt állítom mármost, hogy e *Tühütüm* < **Tihitim* a magyar nyelvben a kicsinyítő -m < -n-nel képzett származék előbbi magyar **Tihit* > *Tühüt*ből. Ez a *Tühüt* emlékeinkből elő is kerül. A bakonybéli apátság javainak 1095/XII. sz.-i összeírásában (l. JAKUBOVICH: MNy. XX, 13) a többek között ezt olvassuk:

„Descendit ad torrentem *grenice* qui ducit ad portum *tugut* a quo trahit ad fontem qui nominatur *tuhut sedu* inde fertur ad puteum *tuhut*“ (l. OklSz. *séd* a. SZAMOTA olvasása; a PRT. VIII, 267, 522. lapján kissé eltérően, legfontosabb eltérés: *grenice* helyett *Gremce*).

Az idézetben említett *grenice* a mai Veszprémmegyei *Gerence* patak, amely Marcaltó—Malomsok táján a Rábába szakad (l.

ORTVAY, Magyarország régi vízrajza I, 346). E vidéken kell keresnünk a *portus Tugut*-ot, a *Tuhut sedu*-t, úgyszintén a *puteus Tuhut*-ot is (l. ORTVAY i. m. II, 285, 286). E helyek azonban e néven nem őrződtek meg számunkra. De azért e nevekben rejlő *Tugut*: *Tuhut* szn.-et — mert hogy szn., abban nincsen kétség — meg tudjuk fejteni. Nem messze a Gereince patak vidékétől, a Rába vízrendszere területén Győr megyében van *Tét* község. E helységnek egykori lakói besenyők voltak (vö. CSÁNKI III, 561: 1251-ből: Bissen de Thet, 1269: terra... Bissenorum). E *Tét* helynév előbbi *Tét* szn.-ből származik. A *Tét* hangalak pedig visszamehet egy előbbi **Téhét* ~ **Téyét*-re, s ez előbbi **Tihit* ~ **Tiyit*-re. Mint-hogy pedig a *Tugut* ~ *Tuhut* név saját korabeli hangzása *Tüüt* ~ *Tühüt*, s ez előbbi **Tiyit*, **Tihit* mása, szinte kétségtelen, hogy *Tét* község neve őrizte meg számunkra a XI. sz.-i magyar *Tüüt* ~ *Tühüt* < **Tiyit* ~ **Tihit* szn.-et. A törökségből e **Tiyit* ~ **Tihit* meg is fejthető. NÉMETH GyULA közli velem, hogy az újgur emlékekben *tyit* méltóságot jelölő név. A magy. *Tüüt* ~ *Tühüt* szn.-nek a *Tühütüm* magyar nyelvi *-n* < *-m* képzős származéka. Végül megjegyzem, hogy jól tudom, hogy a magyarban van *-m* kicsinyítő képző is (vö. *gyer-m-ek*, *vér-m-es* Gombocz: MNy. I, 167 és talán *iz-m-os* is), mindazonáltal azt hiszem, hogy a fenti esetekben *-n*-ből lett *-m* képzővel van dolgunk. Melich János.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Bázsalamán. Erre a „handkuss, küsse die hand“ jelentésű szóra, mely az EtSz. szerint a francia *baise-à-la-main*-ből származik, az említett szótárnak csak egyetlen adata van SZENTGYÖRGYI GERGELY Elmelkedések az örökke-valóságrol (Pozsony, 1643) c. munkájának következő mondatából: „A’ Halál, né küld mindenkov követeket, és elöl-járo Hop-mestereket, kik az ő el-jűvetele-felől minket tudósítanak: varatlan-is el-érkezik igen gyakorta; és minden Ceremonia-’s *básalamán*-nélkül, a’ készületlen ’s túnya embert meg-ragadgya, ’s el-üti lábáról“ (254). Ugyancsak a XVII. sz.-ből, de az előbbinél valamivel későbből idézhetjük párját ZRINYI 1655-ben készült politikai röpiratából, a Siralmas Panaszból, melynek szövegét a Kaprinai-féle és Gr. Sándor Móric-féle kéziratos példányok összevetése nyomán KANYARÓ FERENC közölte a Tört. Tár 1890. évi folyamában. Ennek bennünket ez alkalommal érdeklő sorai a következők: „Sőt az ellenkező nemzet [t. i. a német, helyesebben: a bécsi udvar] kívánván kívánja romlásunkat, hogy annál könnyebben elnyomhasson bennünket. Egyfelől nagy praestát és *basalínánt* mutat, hogy kedvére hajtson, hátad megé pediglen oktan ebnek szidogat, pogánnál alább valónak nevez, tart; és mint annak, úgy nem kívánja jódat, előmeneteledet“ (II. l.). S hogy itt valóban a címül írt szó került szemünk elé, azt a közlő jegyzete bizonyítja, mely szerint a Kaprinai-féle példánynak itt idézett helyén a Sándor-Kódexben *basalamán* olvasható. Ez KANYARÓ szerint: „Valami török szó lesz, ha nem *basilinda* (királyt tévő játék, PÁRIZ PÁPAI) helyett áll“ (l. uo. jegyz.). A XVIII. sz. harmadik évtizedében újra elének tűnik a jelestollú Csúzy ZSIGMOND Zengedező Sipszó-jában (1723): „... nem csak údvári reverentiával *basalaman*

nal kedveskednek“ (vö Nyr. XXXVIII, 453). RÉTHEI PIRIKEL MARIÁN, aki a nyelvünk fejlesztése terén kétségtelen érdemű pálos szerzetes műveiről terjedelmes szótörténeti tanulmányt írt, a *bazalaman*-t Csúznak német közvetítéssel átvett francia szavai közé sorolja (Nyr. i. h.). Pedig aligha francia eredetű. Feltűnő u. i., hogy mind a három idézetünkben udvari cerimoniával, sőt az egyikben éppen a bécsi udvarral kapcsolatban fordul elő, így valószínűleg SIMONYINAK van igazsága abban, hogy a spanyol *baso la mano* „csókolom a kezét“ átvétele, s hogy a Habsburgok spanyol etikettű bécsi udvarának közvetítésével kerülhetett hozzánk (vö. Nyr. XLIV, 31).

Befejezésül érdekesnek tartjuk megemlíteni, hogy Az Est 1917 május 3-i számában mit ír a nevezett lap madridi tudósítója a *baso la mano*-ról: „Tegnap megkaptam a miniszterelnökség „*besamano*-ját, a mit azért hívják így, mert ezekkel a nyomtatott betűkkel kezdődik: *B. L. Azaz: Beso La Mano*, csókolja a kezét. Ez a hivatalos levél megszólítása.“
Csefkó Gyula.

Császári. A Magyar Nyelv legutóbbi száma közölte KARÁCSONYI JÁNOS *A vallon-olaszok Erdélyben* c. értékes cikkét, amely eredetileg a Hirnök 1923-i évfolyamában jelent meg. A 24. lapon a szerző ezt írja:

„A vallon-olasz, illetőleg az ó-francia a régi latin *k* hangot es (írva: *ch*) hangra változtatta nem csupán a magas, hanem a mély hangzó előtt is. Így lett a *campus*ból *champe* (kiejtve régen *csamp*-nak, most *samp*-nak), a *carbón*ból *charbon*, a *carus*ból *char* stb. Ez a vallon-olasz nyelv tehát a IV—V. században uralkodó — helyesen rangot jelző — *Caisar*ból is *Csajszárt*, majd az *ai* kettős hangzó egybeolvasztásával *Császárt* alkotott. A Szent-Egyed mellett lévő *Császári* falut is tehát valamelyik *Császár* névvel büszkélkedő vallon-olasz alapította».

Ez a magyarázat több tekintetben téves. Mindenekelőtt a latin *k*, ha utána *e* v. *i* következett, nem *tš*-vé lett, hanem *ts* fokan keresztül *s*-szé, tehát *ke-*, *ki-* > *tse-*, *tsi-* > *se*, *si-* (pl. *centu*, *cervu*, *cinere*, *circat* > ófr. *cent*, *cerf*, *cedre*, *cerche*). Ellenben a lat. *k*, ha utána a következett, Gallia egy részében csakugyan *tš*-vé, majd *š*-sé vált (a vallon dialektusban az eredeti *tš*-hang megmaradt), vö. MEYER-LÜBKE, Vergl. Gr. I, 318, 333 kk., (pl. *caru*, *capra*, *campu*, *caballu*, *caminu* > fr. *cher*, *chèvre*, *champ*, *cheval*, *chemin*). Viszont a lat. *ae* kettőshangzó már a praeromán időkben monophthongussá (*e*- v. *ę*-) vált, s éppen úgy fejlődik, mint az egyszerű *e* hang: *caecu* > ófr. *cieu*, *ciu*; *caelu* > fr. *ciel*; *caerefoliu* (gör. *χαίρέφυλλον*) > fr. *cerfeuil*; *caespito* > ófr. *cester*. A KARÁCSONYITÓL feltett vallon *Csajszár lehetetlenség. Egyébként sem találok nyomát annak, hogy a lat. *Caesar* nevet valamelyik román nyelv mint népi szót megőrizte volna. A Szent-Egyed mellett lévő *Császári* falu nevében bizony csak a szláv eredetű m. *császár* szó van.

Élemés. Abban a gazdag gyűjteményben, amelyet JAKUBOVICH EMIL a Magyar Nyelv X. kötetében közölt az Oklevélszótár pótlékeként, találok a következő adatot: „1436: Benedictus *Elemes* . . . Benedictus *elemes*. Múz. DESSEWFFY“, MNy. X, 40. A közlő meg-

kérdőjelezi s nem értelmezi az *Elemes* családnévet, pedig nyilvánvaló, hogy *elemés*-nek olvasandó s hogy az *él* ige *-més* képzős származékával van dolgunk.

A mai irodalmi és köznyelv a köv. (véletlenül mind mélyhangú) hasonló igei származékokat ismeri: *aldomás* [első adat ANONYMUS 16, 22. §: *aldumas, aldamas*]; *hallomás* [első adat EhrK. 28; alakv.: *hállomás* Debrecen, NyF. XXVI, 11]; *látomás* [első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.; a régiségben inkább csak a *szemlátomás, szemlátomást* kapcsolatban]; *tudomás* [a NySz.-ban csak egy adat COMENIUSBÓL; vö. még SI., innen Kr. II, 273]; neologismusok: *állomás* [első adat 1833-ból, NyÚSz.; *kiállomás* a palócoknál, Nógrád m., MTsz., Heves m. NyF. XVI, 49, Ipolyszalka, RADVÁNYI 54]; *vallomás* [első adat BARCZAFALVYNÁL 1787-ben, confessio (pl. Augustana) értelemben; mai értelmében először Fog. 1836]. Végre a *kell* ige származéka a *kellemes* melléknév is, amelynek a régi nyelvben *kellemés* változata gyakoribb s jelentése nemcsak *placitus*, hanem *necessarius* is.

A sorozatot a régiség és a népiyelv adataival jócskán kibővíthetjük: *elemés* ‚victus‘, VAJDÁBÓL (I, 585, III, 207) idézi Kr. I, 137; „*Élemés, loco Élés*: Vide similia analoga *Halomás, Vallomás, Hagyomás, Aldomás*“, KASSAI, II, 64, innen CzF. Érdekes a köv. népi adat: *elemés*z [Háromszék, Vadr. MTsz.] ‚eleven, életrevaló‘; figyelemreméltó a képző *-mész* változata (vö. *-ság* ~ *-szág* ebben: *jóság, ország*, l. MELICH, MNy. XXI, 52) s a származék melléknévi jelentése is; *folyamás* [Gyöngy-Gl. 364: „*igaz folyamasnak hoka ez*: iuste causa recurrendi“, NyK. XXVIII, 320]; *hagyomás* [NySz., OklSz., MA., SzD.² 80, BEREGSZÁSZI, Dissert. 100, 111, KASSAI, II, 339, CzF.] ‚omissio, commissio, concessio, legatum‘; *halomás* [első adat JordK. 130; más adatok NySz., Nyr. XIV, 220, KASSAI, II, 347, MNyszet IV, 406, ARANY, TSz. III, 13, MTsz., NyF. XVII, 14, XXVI, 11, XXXIV, 79; alakv.: *halamás* KASSAI i. h.; *hallomás* (sic!) Nyitra vid. NyF. XX, 20] ‚halál‘; *hullomás* [Székelyföld, MTsz.; KRIZA, Vadr. 333]; *kéremés* [első adat a XVI. sz. elejéről, NySz.; más adatok OklSz., KASSAI, III, 147, Nyr. II, 271; *kiéremés* Tolna m., MTsz.]; *lelemés* [első adat BécsiK.; más adat KASSAI III, 280; alakv.: *lélemés* (leelemés: adinuentio GyöngyTör. 444)], *szökemés*-ember [? Sopron m., MTsz.]; *szökemés* MNyszet III, 406 (innen MTsz.); *toldomás*-bor [Kemenesalja, Kr. II, 266]; *uszamás* [MA., PP.].

Ezek után nem lesz meglepő az sem, hogy régi személyneveink közt is találkozzunk ilyen *-más, -més* képzős származékokkal. Ezt egyébként már PAIS DEZSŐ (MNy. XVIII, 34) is megállapította. Ime a sorozat: *Adomás* [1211: *Adomas* pulsator, *Adomas* sutor, PRT. X, 506, NyK. XXXIV, 401; 1221: *Adamas* vinitor W. I, 173; 1469: *Adomas*-sryrhath OklSz.]; igaz, hogy az *adomás* szóra köznévi adatunk nincs, de azért kétségtelen, hogy nem a bibliai *Ádám* névvel van dolgunk, amint Kovács, Ind. s az OklSz. (?-lel) gondolja (ez utóbbi mindig *Adamus*, vö. W. II, 7, VIII, 206 stb.); *Aldomás* [1324: „Petev filii *Aldumas*“ AnjoukOkt. II, 170]; *Hallomás* [1280: „*Hal-lomas* de Surany“, W. XII, 317]; *Kellemes* [Sáros m., LIPSZKY, Rep.; 1285: *Kelemes* terra, W. XII, 441; 1342: *Kellemes* AnjoukOkt. IV, 193, CSÁNKI, I, 299; 1427: *Kelemes, Chelemes* CSÁNKI, I, 299; *Kellemesi* család uo. I, 320]; hogy eredetileg szn. volt, bizo-

nyítja a sárosi 1270: *Kelesmescuta* [W. XIII, 297; nyilván az oklevélíró v. közlő elírása *Kellemescuta* h.; így JERNEY is]; jelentés-tanilag vö. 1602: *Kelleő* Mihály, SzékelyOkl. V, 242, OklSz.; *Látomás* [1211: *Latamas*, *Latomas*, öt udvornicus, cocus és ioubagio Zala, ill. Somogy m.-ben e néven, vö. PRT. X, 503, 504, 507, 515, NyK. XXXIV, 408; 1222: *Latamasus dusnicus* Vár. Reg. 229; 1240: *Latamas pistor* OklSz.; 1234—70: *Latamas* W. II, 10; 1274: Leuka filius *Lathamas* OklSz.; az 1082. hamis okl.-ben *Latamas* CD. I, 455—6, VI, 2:356—7; — 1217: *Lotomas* legatarius Vár. Reg. 209; 1216: *Lotomas* prístaldus uo. 238]. Ezek után az idézett *Elemes* nevet bátran így olvashatjuk: *Élemés*. Jelentése — a székely *élemész* mn. után ítélve — „életrevaló, élénk” lehetett.

Szülemér. Eddig öt adatunk volt e szóra: *zulemel* Sehl. Szój. 90; *zylemeer* ÉrdyK. 80, 198, 349 és a XVI. sz. második feléből *szulemyr*, l. MNy. IX, 143, 239. Hatodikul idecsatolhatjuk az 1202—3 k. kelt aradi összeírás adatát (a XV. sz. másolat szövegét JAKUBOVICH nyomán közli SZENTPÉTERY, Reg. 64): „Curiferorum nomina sunt hec: ... Medened cum duobus, Foimed, *Sulemer*...”
Gombocz Zoltán.

Bodrogcsa. A *-csa* kicsinyítő képzőre értékes példa a címűl irt folyónév. SZIRMAY ANTAL Notitia ... com. Zempléniensis c. műve (Buda 1803) 38. lapján azt mondja, hogy azt a zeplénmegyei patakot, amely Izsép táján ered s Barancs, Garany, Szürnyeg mellett elfolyván a Laboreccal egyesül, *Helmec* pataknak hívják. Az egyesült két víznek aztán Imregig Laborc a neve, itt egyesül velük a Latorca s Zemplén táján a három egyesült víz a Bodrogba szakad. *Helmec* pataknál mármost azt mondja SZIRMAY, hogy Garany és Szürnyeg falvak közti részét, „postquam riulum e lacu, quem *Szedestó* vocitant, acceperat, nomine mutato *Paruus Bodrog* seu *Bodrogcsa* incipit appellari”. — LIPSZKY Rep.-a is említ egy *Bodrocska* folyót (< *Bodrogcsa) s ha megnézzük e folyót a Repertoriumhoz való térképen (1805), akkor azt fogjuk látni, hogy LIPSZKY *Bodrocskának* a fenti vízfolyásnak Szürnyeg—Imreg—Zemplén közti részét mondja. Az újabb térképeken (vö. a katonai térképet, továbbá KOGUROWICZ Atlasát és a Vízügyi Közlemények XVIII. füzetéhez mellékelt vízrajzi térképet) sem *Bodrogcsát*, sem *Bodrocskát*, sem pedig *Kis-Bodrogot* nem találók.¹
Kemenes Pál.

Még egy szó a „komor”-ról. BALOGH JÓZSEF szerint (MNy. XX, 75.) tévedtem, midőn a *Toldi* első énekében említett „komor bikával”-val kapcsolatban a *komor* szónak *haragos tekintetű, rosszkedvű* értelmet tulajdonítottam.

BALOGH állításával szemben igenis fenntartom azt a nézetemet, hogy ARANY komor bikája *nem a rosszul herélt és gyengesége* következtében kivert állatot jelenti. — Nem jelentheti pedig azért, mert a rosszul herélt bika (ló) azzal, hogy megfosztották egyik testiculásától, *elveszti ivarjelleget* s külső megjelenésében többé már nincs félelmetes hatással ránk, még akkor sem, ha „különösen ingerlékeny, dühös, járomban, istállóban egyaránt szüntelen bajt okoz”. Sőt éppen mert mindig ilyen, elveszti félelmet gerjesztő voltát. Csak más látvány lesz az, ha egy ereje teljességében levő

¹ Vö. EtSz. I, 437. PESTY FRIGYESBŐL *Bodrocska*. — Szerk.

— máskor szelíd — bika megvadul, fejét a földnek szögezi és iszonyúan bömböl. Vajjon a bikaviadalokon miért nem alkalmaznak *komor* (=herélt) bikákat, bár ezek annyira ingerlékenyek? Bizonyára azért, mert nem félelmetesek. — ARANY Miklósban a *tökéletes* férfiút rajzolja. Miklósnak szörnyű, vésztojóslo haragja groteszkül hatna ránk, ha nem állana előttünk folyton rettentő fizikai erejével. Félelmetes hatással ugyanis csak az van rám, ami egyszersmind külsőleg is nagy erőt képvisel. — Állítom tehát, hogy ARANY következetlenül jellemezne Miklóst akkor, ha hősét *komor* (= rosszul herélt, tehát tökéletlen) bikához hasonlítaná. Az ilyen bika (tulajdonképpen már nem is bika. V. ö.: sohasem mondják: *komor mén*, hanem *komor ló*) „szörnyű, vésztojóslo“ hatással nincs ránk.

„A gyengesége következtében kivert állat“ (MNy. XIX, 41) kitévelt elfogadom, de nem BALOGH értelmezése szerint (U. o. XX, 75), hanem amint JÓKAI MÓR, a pásztorélet kitűnő ismerője magyarázza. Az *Egy magyar nábob*-ban a *gyengesége következtében kivert bika* tökéletes rajzát szemléljük. Két bika rettentő harcáról van itt szó, melyek közül a gyengébb vagy kimúlik a viadal helyén, vagy „iszonyú bömbölés közt elkezdi futni a gulya közül, belevadul a pusztába, véres nyelvvvel, véres szemekkel kóborol keresztül-kasul mezőkön, vetéseken“ stb. Az ilyen bika a Szolnok felé járó gőzkocsit is megtámadta, mondja JÓKAI. És a kivert bikának ez a rajza történetesen arról a vidékről való, ahonnan a *Toldi* cselekménye is kiindul. Ha ARANY *komor* bikája ilyen (pedig kétszertelenül ilyen), akkor Miklós teljesen hasonlít a *gyengesége következtében* kivert bikához. Bizonyos tekintetben van is analogia Miklós és a kivert bika között. Ő sem érvényesülhet ott és úgy, ahol s ahogyan akar, őt is ki akarja tűrni bátyja az örökségből. Egyébként, hogy ARANY *komor* jelzőjének a szóbanforgó helyen *haragos tekintetű, rosszkedvű* a jelentése, rávezet maga a költő, midőn a *Toldi* második énekét így vezeti be: „*Igy vesződék Miklós nyers, haragos búban!*“
Kőmives Kolos.

Kapcáskodik. Egyes nyelvjárásokban *kapcáskodik* a. m. kötekedik, kötözködik; másokban (főképpen a nyugatiakban) „belekapcáskodik [többnyire] valamibe“ a. m. „beleköt“. Az első adatot BERCSÉNYI MIKLÓS 1707 március 18-i leveléből idézhetjük: „[Pan Halicki-ba] Agyagostt valami német oficír belékapcáskodott“ (Rákóczi F. Lev. I. o. V. k. 368). Sz. D. „*Kaptzáskodni: garázdálkodni, kötelőzködni, belém kaptzáskodott, kötelődött.*“ Sz. D. M. Vir 105: „Kiki fél tőle; mindenbe beléköt, kap, akad, kötelődzik, vesz, *kaptzáskodik*“. L. még Cz. F. *kapcás, kapcáskodás, kapcáskodik*.

JÓKAI MÓR „A magyar nép élce“ c. munkájának egyik helye vezethet rá bennünket a szó, illetőleg szólás eredetére. Egyik ú. n. osztályadomának címe: „A *captiosus* kérdés“. Ebben olvassuk: [az esperesnek] „nem lévén egyéb dolga, mint azon törni a fejét, hogy kit hogy akaszthasson meg? mindig tele volt *captiosus* kérdésekkel, mik annyiban különböztek a találós meséktől, hogy megfejtésüket maga sem tudta. — Egyikbe azzal kötött bele, hogy milyen fa volt az a Sittim fa, amiből Noé bárkáját készítette? Másikba azért *kapcáskodott*, hogy édes volt-e vagy sós az a manna, amit a zsidók a pusztában ettek?“ (i. m. 4. kiad. J. M. munkái. Népszerű kiad. 72—3. sz. 130—1. l.)

CICERO *Academica priora* II. könyvének 14—6. fejezetében szerepel a *captio*: „sophisma, ál-okoskodás” vagy inkább talán „csali következtetés”. Ugyanott fordulnak elő: „fallacibus et *captiosis* interrogationibus”; *captiosissimo* genere interrogationis”; „vitiosum et *captiosum* genus”. CICERO *De finibus* I. könyvének 7. fejezetében olvashatjuk: „*captiosa* solvantur, ambigua distinguantur”. GELLIUS a *Noctes atticae* XVI. könyvének 2. fejezetében fejtegeti a *captio*-t és említi a *captiosus*-t.

A cicerói „interrogatio *captiosa*” és a JÓKI-féle „*captiosus* kérdés” valakit abba akar beleugratni, hogy feleletével maga alatt vágja el a fát. Tehát a *captiosus* magyar megfelelője: „fogós, csali, ugrató”.

A XVII—XVIII. század tudákos latin-magyar nyelv-keverékében a *kapciózus* a *kapca* szó hatására népetymológiával *kapcás* lett. Az emberről „kötekedő” értelmében használt *kapcás* mellett *kapcáskodik* ige is fellépett. Ebből pedig a „bele-kap, bele-köt valakibe vagy valamibe” analogiájára megtermett a „bele-*kapcáskodik* valakibe vagy valamibe” szólas.

A Mezőtúrról közzét *kapciáskodik* változat (MTsz.) vagy a *kapciózus* *i*-jét őrizte meg, vagy pedig a rokonértelmű *hepciáskodik*-ből vette át az *i*-t. Pais Dezső.

Hall, hadlaua és rokonsága. A *hall* igét BUDENZ már a Szóegyezésekben (NyK. VI, 396) összekapcsolta a finn *kuule*- ,hallani, igen és pontos megfelelőin kívül a f. *kuuntele*- ,hallgatni (auscultare, obtemperare)’ és a vog. *kvontel*-, *kvontl*- ,hallgatni’ igével is. A MUSz.-ban (82—84) az utóbbiakhoz hozzácsatolta a magyar *hadl*- igét is, amely a HB. *hadlaua* szavában maradt fenn, s amely amazoknak „egész szabályossággal megfelel.” Az ő föltevése szerint *hadl*- korábbi *haldl-ből való, „amelyet a csak valamennyire hanyag ejtés azonnal *hall*-vá változtatott, de amely esetleg ezzé is könnyebbülhetett: *hadl*-”. (Ennek megfelelően a f. *kuuntele*- és a vog. *xontl*- igét is *kuulentele- és *xolentl-ből fejlődöttnek tartja.) A föltett *haldl-ban pedig szerinte *hal*- a f. *kuule*-, cser. *kol*-, zürj. *kj*- és a többi ,*audire*’ jelentésű fgr. ige megfelelője.

A m. *hall*-ban mindenesetre föltűnő az *ll*, mert a vele szemben álló fgr. igékben csak *l* van,¹ ennek pedig a magyarban *l* a rendes megfelelője (vö. *al*, *él*, *fal*-, *fél*, *fül*, *hal*, *hal*-, *hál*, *háló*, *kel*, *lélek*, *nyal*, *nyel*, *nyíl*, *öl*, *öl*-, *szel*, *tél*, *val*- stb. NyH.⁶). Viszont a magyar *ll* hanggal szemben a rokonságban rendszerint olyan *l* hangot találunk, amelyet más mássalhangzó követ vagy előz meg (vö. *áll* fn., *váll*, *mell*, *toll*, *hallad* R. N. stb. NyH.⁶). Az utóbbiak közé jól odaillesk a *hall* ige, amelynek *ll*-je helyén még a történeti korban is találunk *dl*-t, a megfelelő vogul szóban pedig *ntl*-t: *xontl*-, *kontl*-; viszont a f. *kuule*- ,*audire*’ stb. magyar megfelelője *hal- volna, amelyet BUDENZ — mint láttuk — a *hadl* < *haldl- alapszavául föl is tett.

Nekem azonban az a nézetem, hogy a m. *hall* és a f. *kuule*- stb. rövid *l*-es ,*audire*’ jelentésű igék viszonyát másképp kell fölfognunk. Külön kell választanunk a f. *kuule*-, vog. *xul*- stb. ,hall’ igét a f. *kuuntele*- ,(meg)hallgat, hallgatódik’ és a vog. *xontal*-, *xontl*-, *köntl*-,hall, hallgat, hallgatódik’ igétől. Az utóbbi gyakorító *-l* képzős származéka annak a *xont-, *könt- igének, amelynek mozzanatos származéka: *xönteml*- (fülével), figyel’ (*xöntemläl*- ,egyszerre

¹ A lp. *ll* itt, valamint más hasonló esetekben is, másodlagos.

hall').¹ A f. *kuuntele*-t e szerint szintén *-l* képzős gyakorítónak tekinthetjük, amelynek alapszava **kuunte-*, **kuunta-* vagy **kuunto-* lehetett.²

Két külön „*audire*” jelentésű fgr. igével van itt tehát dolgunk. Az egyiknek magyar alakja **hal-*, a másiké **had-*, s az utóbbinak *-l* képzős gyakorítója a *hadlawa*-beli *hadl-*. Mármost föl lehetne ugyan tenni, hogy **hal-*-ből vagy független nyúlással (vö. *fullánk, föllü, bellü, hällö, nálla, tölle, belölle* N. stb.), vagy gyakorító *-l* képző hozzájárulásával lett *hall*, de valószínűbb, hogy a *hadl-*-ből fejlődött *hall* (vö. *ídt-, üdt- > üt-, üll-* R. stb. eff.) hatása alatt kezdtek **hal-* helyett is *hall-*-t ejteni, s így esett egybe a kettő. (Talán fölösleges is mondanom, hogy a *hadl- > hall* s aztán a **hal- > hall* változás más nyelvterületeken már a HB. kora előtt is megtörténhetett.)

Nem lehetetlen, hogy a **hal-* meg a **had-* ige és megfelelői valamikor azonegy alapszóból való származékoknak fognak bizonyulni (egyrészt fgr. *-l*, másrészt fgr. *-nt* képzővel valóknak), sőt ez első tekintetre nagyon valószínűnek is látszik, de mostani tudásunkkal ilyen messzire még (vagy már) nem merészkedhetünk.

Szinnyei József.

Tövé. Eddig egy előfordulásáról volt tudomásunk, ARANY, Murány ostromában (I. 108), ahol a vár „*tövé* falai”-ról van szó (vö. MNy. XIV, 280). Él vele JÓKAI is a Három márványfejben (Nemz. kiad. III. l. 1880): „elővette a kosarából azokat a sebforrasztó, in-nyujtó *tövé* leveleket . . . összerágta, galacsinná hömpörgette s azt tette rá a nyitott sebre”. Itt valószínűleg varjúháj, kövirózsa-féle, húsoslevelű növényre (Sedum) kell gondolnunk, mely a népi orvoslásban sebgyógyító; ennek van vastag, töben erősen egymáshoz nőtt levele. Odatartozik-e a szó a *tő, tövik, tőkéd, töved* csoporthoz, nem tudom. (vö. MNy. X, 425).

Tolnai Vilmos.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

A világ nyelvei. *Les langues du monde.* Par un groupe de linguistes sous la direction de A. MEILLET et MARCEL COHEN. Collection linguistique publiée par la Société de Linguistique de Paris. XVI. Paris. Librairie Ancienne ÉDOUARD CHAMPION. 8°. XVI + 811 (mellékletül 18 térkép). Ára 95 frank, kötve 110 fr.

A párizsi Nyelvtud. Társaságban MEILLET körül csoportosuló francia nyelvészek vállalkoztak arra a nehéz feladatra, hogy —

¹ Vö. HUNFALVY: NyK. IX₂, 64; MUNKÁCSI, VogNGy I, 20, 44, 61; III, 83, 193, 389 és KANNISTO közl.

² A Virittájá-nek 1901-i évfolyamában (V, 7) meg van említve SETÁLÁ-nek az a (nyilván egyetemi előadásában adott) magyarázata, hogy a f. *kuuntele*-a *kuule-* „hall”, *kuulu-* „hallik” hatása alatt *kuntele-ből lett, s az alapszava *kuntee*- (nom. *kunne*, gen. *kunteen*), amelyet LÖNNROT így értelmez: „intryckning, spår efter tryckning” (azaz: „benyomás, nyomás utáni nyom”). — A *kuuntele*- < *kuntele- hangváltozás lehetőségét megengedem, de azt hiszem, ez esetben is sokkal valószínűbb a régi egyeztetés, amelynek sem hangtani, sem jelentésbeli akadálya nincsen.

F. MÜLLERnek 1876—1888 megjelent *Grundriss der Sprachwissenschaft* című nagy leíró munkája óta először — az emberi nyelv minden változatáról, nyelvcsoporthoz ként, rendszeres képet nyújtanak.

Az ilyen kollektív munka természetesen nem lehet egy-egy és egyöntetű. Hiszen a 21 nyelvcsoporthoz feldolgozó 14 munkatárs képzettsége, gondolkodásmódja a dolog természeténél fogva nagyon különböző s a szerkesztők helyesen tették, hogy nem kényszerítették munkatársaikat közös schéma szerint való dolgozásra. Másfelől az aránytalanságok, egyenetlenségek a tárgy természetéből folynak: egyes nyelvcsoporthoznál gazdag nyelvtörténeti anyag, részletesen kidolgozott összehasonlító nyelvtan az összefoglalást, általános jellemzést aránylag könnyűvé tette, míg más esetekben a hiányos, gyarló nyelvtan alapján az illető nyelv vagy nyelvcsalád vázlatos ismertetése is alig volt lehetséges.

A Bevezetésen kívül, amelyben MEILLET néhány alapvető módszertani fogalmat (a nyelvek osztályozása, nyelvrokonság, nyelv és nyelvjárás stb.) a tőle megszokott világossággal és szabatosággal fejteget, különösen két cikk tarthat közelebbi érdeklődésünkre igényt: SAUVAGEOT AURÉLIÉN cikke a finnugor és a samojéd nyelvekről és DENY J. cikke az altaji nyelvekről. A *Langues finnoougriennes et langues samoyèdes* c. fejezetben (153—83) A. SAUVAGEOT általában véve ügyes összefoglaló képet nyújt a két nyelvcsaládról. Főforrásai SIMONYI, SZINNYEI, SETÄLÄ és ITKONEN (Suomensukúzet kansat) ismert munkái voltak. A legfontosabb geográfiai és statisztikai adatok előrebocsátása után *Le type linguistique initial* címen a fgr. ill. az uráli ősnyelv legfontosabb hangtani, alaktani és mondattani sajátosságait igyekszik összeállítani. Erre a fejezetre két lényegesebb megjegyzésem van. Az egyik az állítólagos fgr. eredetű magyar *i* többesjelre vonatkozik; a szerző, úgy látom, nem ismerte MELICH újabb magyarozatát (*Többi és társai* MNy. XII, 120; *Az i többes-képzőről*, MNy. XIV, 230), amely szerint az *i* többes-jel nem fgr. örökség, hanem magyar fejlemény s eredetileg 3. személyű birtokos személyrag volt. Engem MELICH okfejtése általában véve meggyőzött. Igaz, hogy a Fgr. Sprachw. második kiadásában, amely a szerző egyik főforrása volt, MELICH feltevése nincs megemlítve.

Semmiképen sem osztom a sz. felfogását a tárgyasragozás kérdésében. Szerinte ugyanis a tárgyas igealakok szembeállítását a tárgyatlanokkal a fgr. ill. uráli ősnyelv legjellemzőbb sajátosságai közé tartozott. Ezzel szemben kétségtelen, hogy a mordvin tárgyasragozás egészen sajátos fejlemény, amely a vogul, osztják és magyar tárgyasragozással semmi kapcsolatban sincsen. Ami pedig az ugor csoportot illeti, FOKOS és THOMSEN cikkei (NyK. XL. 386; Nyr. XLI, 26) s különösen MELICH JÁNOS monográfiája óta (1914) alig kételkedhetünk abban, hogy itt is jórészt különnyelvi fejleményekkel van dolgunk. Persze az a felfogás, hogy a *kapja*, *kapjuk*, *kapjátok*, *kapják* tárgyas igealakok *j*-jét a tárgy személyére utaló névmási eredetű elemnek tartjuk, ma már szintén meghaladottnak tekinthető.

A *Les langues de civilisation* c. harmadik fejezetben a sz. a finn (észti) és magyar nyelv kialakulásának és fejlődésének általános körvonalait igyekszik megrajzolni. Néhány apróbb megjegyzés: az av. *zaranya*- szabályos fgr. reflexeiként elsősorban a m. *arany*, vog. *tár_ri*, zürj.-votj. *zarrü* említendők; az s-szel kezdődő vogul és

osztják szók nyilván permi jövevények (176. l.). Az osztét hatás szemléltetésére a nagyon is kétes *gazdag* (vö. ASBÓTH, NYK. XXXV, 50) és a *kard* nem éppen szerencsésen van megválasztva.

Sajnos, értelemzavaró sajtóhiba elég sok akad. Azokon kívül, amelyek a 802—3. lapon ki vannak javítva, ime a legfontosabbak: 153: *sinzä* ∅ : *šindžä* | 159: vog. ostk. *änep* ∅ : vog. *änəp*, ostiak *ontep* (ha ugyan az osztj. szó idetartozik, vö. FUF. XIII, 227) | 160: nom. *lařka* à gén. *lařnan* ∅ : *lařnan* | 161: hongr. *honu* ∅ : *hossv*.

162: *seg* ongle ∅ : *seg* clou | 164: *töldäk* *älätt* sous le chêne ∅ : sous les chênes | 165: finnois *nimiä* ∅ : *miniä* | 165: finnois *koira-mi*, *koiransa* ∅ : *koira-ni*, *koira-nsa* | 173: ostiak: *kur-* prier ∅ : votiak: *kur-* | 173: finnois *lextä-* ∅ : *lähte-* | 177: fi. *malta* ∅ : *malka*; uo.: fi. *kives* ∅ : *kirves*; uo.: *pukana* ∅ : *pakana* | 178: *pojâr* ∅ : *poğâr*.

A *Langues turques, langues mongoles et langues tongouzes* (186—243) c. cikk szerzője J. DENY, az École des Langues Orientales tanára, egyik legjobb oszmán-török nyelvten szerzője. Mivel e kitünő cikket egyebütt úgyis lesz alkalmam bővebben ismertetni, ez alkalommal csak néhány megjegyzést kívánok tenni. A *Classification des dialects turcs* c. fejezetben a sz. közli, csekély változtatással, a köztörök nyelveknek azt az ismert RADLOFFtól (Phon. 280 kk.) származó osztályozását, amelyet MELIORANSKI is átvett az orosz BROCKHAUS—EFRON-féle *Encyclopaedia*-ban megjelent cikkébe. A csuvasról és a jakutról csak annyit említ meg, hogy eltérnek a köztörök típustól (203). Helyesebbnek tartottam volna, ha a sz. nyomatékosabban hangsúlyozza, hogy voltaképen csak három török nyelvtípus van: a köztörök, a jakut és a csuvas s összeállította volna a legfontosabb hangtani és alaktani sajátosságokat, amelyek e három típust megkülönböztetik (pl. östör. **j-* = köztör. *j-* ∼ csuv. *š-* ∼ jak. *s-*, östör. **d-* = köztör. *-d-* ∼ csuv. *-r-* ∼ jak. *-t-* stb.). Általában véve a csuvas és a jakut probléma fontossága nem domborodik ki eléggé.

Ugyancsak kívánatosnak tartottam volna a kihalt török nyelvek és népek rendszeresebb ismertetését (a kazárság pl. meg sincs említve). Az avarok a sz. szerint „valószínűleg mongolok” voltak s a húnok török voltát sem tartja kétségtelennek.

A török fejezethez nincs bibliográfia mellékelve; a szerző utal ugyan az 1920-ban megjelent török nyelvtenában közölt könyvészetre, de sajnos, ez se nem teljes, se nem egyenletes. Hogy csak néhány feltűnő hiányt említsek, KÜNÖS több kisebb értekezését idézi, de a két kötetes *Oszmán-török népköltési Gyűjteményt* (1887—9) nem. Aki a csuvasra vonatkozólag tájékozódni akarna, hiába keresné BUDENZ, ZOLOTNICKIJ, ASMARIN, NIKOLSKIJ, MÉSZÁROS munkáit. RADLOFF munkái közül éppen a *Wörterbuch*, VÁMBÉRY művei közül a *Çag. Sprachstud.* hiányzik, stb.

A kötethez mellékelte 18 térkép közül egyik-másik nem éppen kartográfiai remekmű ugyan, de a gyakorlati célnak megfelelnek.

Gombocz Zoltán.

Horger Antal: Magyar szavak története. — Közérdekű magyar szófejtések gyűjteménye. — Bp., 1924. — KÓKAI LAJOS kiadása. — 8-r. — 193 l.

Örvendetes dolog, hogy az alkotás mellett a közérdekű eredmények népszerűsítése is sorra került, s még örvendetesebb, hogy

a derék munkára olyan vérbeli tudós vállalkozott, aki önálló kutatások sikereire s így értékes tapasztalatokra hivatkozhatik.

A nyelv életjelenségei iránt érdeklődő művelt nagyközönség nemes kíváncsiságát akarja kielégíteni HORGER gyűjteménye, amely egyben a nem-szakemberek etymologiai ismereteinek megbízható kútforrásául is kíván szolgálni. A cél természetének megfelelően gazdag szófejtő irodalmunknak csak általánosan elfogadott eredményeiből válogatja össze anyagát, ügyelve a laikus olvasó érdeklődés-körére, igényeire, az érthetőségre és élvezetességre. A szótárszerűen rendezett cikkekből változatos egymásutánban sorakoznak föl a kuriózumok, érdekességek, a legjellemzőbb alaki és jelentésbeli változások találó példái, valamint az egyes szavak fejlődéséből kisugárzó művelődéstörténeti tanulságok változatosan szemléltető esetei.

Magától értetődik, hogy a meglehetősen terjedelmes anyag (kb. 430 cikk) egyik-másik részletére nézve eltérők a vélemények (pl. *ádáz*, *bárgyú*, *fül-figyel*, *gyalog-gyaláz*, *róka-ravas*), sőt a bíráló szem itt-ott meg is akadhat. Minthogy pedig hasonló rendeltetésű művek írójának a *nihil nisi bene* elvét kell követnie, hadd iktassam ide néhány lapszéli jegyzetemet.

Nyilván a színes előadásra törekvés heve rajzolta el az *almarium* jelentésfejlődésének képét.* Hiszen a latin *arma* szónak nem *fegyver* az eredeti jelentése, hanem *Gerätschaften* s a belőle képzett klat. *armarium* ~ *almarium*, ill. ennek a különféle nyelvekbe került jövevényformái (fr. *armoïre*, kfn. *almaere*, cseh *almara*, szerb-h. *órmán* stb) egytől-egyig *szekrényt*, *fali v. ruha-szekrényt*, sőt *könyvtárat* is jelentenek. — Az idézett példák azt is bizonyítják, hogy a hasonlatlanulás már a latinban bekövetkezett (vö. EtSz.).

Az *idétlen* szóról írtában kitér H. az *ő* ~ *é* ill. *ó* ~ *á* névszótó-váltakozások eddigelé megfejtetlen kérdésére. Egyébként csábító magyarázatának az a lényege, hogy az *ó*-s, *ő*-s alakok (*bíró*, *idő*) az ismeretes *-ach* > *-ay* > *ó* ill. *-ech* > *-ey* > *ő* hangfejlődés útján keletkeztek, az *á*-s, *é*-s változatok pedig (*bírák*, *idétlen*) a *baratur* > *bátor*, *Lehel* > *Lél* stb. analógiájára föltételezhető **birachak* > *bírák*, *idechetlen* > *idétlen* változásokra vezetendők vissza (Vö. már MNy. IX, 114—116). — Kár azonban, hogy a nyelvtörténet másként vall. A legrégebb nyelvemlékekben a kötőhangzó nem *a*, hanem *o* vagy *u* (HB *adamut*, *halalut*, *ozvc*, *urot* stb.) s így a kikövetkeztetendő ősalak **birachuk*, ami aztán sehogyszem illik az *-aha* > *-á*-típusba.

A szlávisták tekintélyes része nem fogadja el a szl. *kapusta* szónak az ol. *composta* (< lat. *composita*) alakból való fejlődését (vö. BERN. EtWb.) s így egyelőre csak tetszetős föltevés a *káposzta* és *kompot* azonos eredete.

Kissé korai a *langyos* szó *n*-jét »csak inetimologikus járulékhang«-nak tanítani. Ha tekintetbe vesszük, hogy a rokonnyelvi adatok szerint eredeti fgr **ńś* ~ *ńź* vagy **ńś* ~ *ńź* a kiindulópont s ennek a hangviszonynak a magyarban *ngy*-s megfelelései is vannak (kengyel, hangya), sokkal nagyobb a valószínűsége annak,

* „A latin *arma* szóból származó *armarium* eredetileg olyan szekrényfélét jelentett, melyben a család fegyvereit, harci felszerelését őrizték. A békésebb időkben már inkább csak ruhaféléket tartottak benne s ma leginkább az asztali készletek elhelyezésére szolgál.“ 16. l.

hogy a *lággy*—*langyos* esetében az egyik változat az erős, a másik a gyenge fok reflexe. (Vö. GOMBOCZ Z., NYK XXXIX, 226.)

Nagyon kétes az is, hogy a *máj*-nak van-e keresnivalója a *fej*, *háj* és *száj* szavak csoportjában (52. és 155. l.), amelyeknek *j* hangja a birtokos személyragból vonódott el. Több ok szól a mellett, hogy a *máj j* hangját a fgr *-ns- ~-γz- váltakozásbeli gyenge fok etymologikus fejleményének tekintsük.

Talán kissé túlló a célon az *olvasóról* szóló cikk: »a német észjárás majmolói újabban *rózsafüzér*-nek szokták nevezni«. Az *olvasó* is jelentésátvétel a szlávból (*četi*, *čislo* stb.) s csak időrendileg van előnyben a lat. *rosarium*, n. *Rosenkranz* lefordításából keletkezett, de poétikus hangulatával megkapó *rózsafüzér*-rel szemben.

Ezek a futólagos észrevételek egy csipetnyit sem érintik a gyűjtemény egészének a becsét s a játszi könnyedséggel nyujtott sok-sok tanulság megbízhatóságát, mint ahogy a végiglen eleven előadás egy-két szépírói kisiklása (»megdöbbenés« az *állat* eredeti jelentésének láttára; aggódo fölháborodás a *kettő* hibás használatán; célzás az új méltóságosokra stb.), sőt a szembántó sajtóhibák szapora akadékoskodása sem zavarja az olvasónak folyton ébrentartott érdeklődését és élvezetét.

Zsirai Miklós

II.

Acta et commentationes Universitatis Dorpatensis. B. HUMANIORA III—V. 1922—4. Tartu. Tartalmából kiemeljük: A. R. CEDERBERG: Die Erstlinge der estländischen Zeitungsliteratur III, 1—16; L. KETTUNEN: Lounavepsä häälik-ajalugu. II. Vokaalid. (= Délvepszü hangtörténet. II. A magánhangzók). IV, 1—135; A. M. TALLGREN: Zur Archäologie Eestis. I. Vom Anfang der Besiedelung bis etwa 500 N. Chr. IV, 1—140. — E. KIECKERS: Sprachwissenschaftliche Miscellen I, 1—25 (a fgr. és török *sanovat*, *tészen*, *jazar*-féle nominális igealakok kérdését is tárgyalja); W. ANDERSON: Nordasiatische Flutsagen. III, 1—44; A. M. TALLGREN: L'ethnographie préhistorique de la Russie du Nord et des États Baltiques du Nord. IV, 1—22.

G. FEHÉR: Prabŭlgarskata kultura sporedŭ madžarski iztočnici. Sofija. 1924, 16 l. (= Az ősbolgár közmiveltség a magyar kútfők alapján).

JORDAN JORGU: Rumänische Toponomastik. I. Teil. Bonn und Leipzig, 1924. Kurt Schroeder 1924. 8° 117 (Veröffentlichungen des Romanischen Auslandinstituts der Rheinischen Wilhelms-Universität Bonn). — E mű Oláhország helyneveit vizsgálja. A szerző szerint e helynevek eredhetnek: 1. olyan köznevekből, amelyek a hely fekvéséből érthetők (topografiai név); 2. vagy olyanokból, amelyek a község lakóinak valamilyen foglalkozására vezethetők vissza (műveltség-történeti név); 3. vagy olyanokból, amelyek a helyre vonatkozó történeti eseményre mennek vissza (történeti név); 4. vagy végül olyanokból, amelyek a hely lakói valamilyen lelki-tesztí tulajdonsága alapján érthetők (lélektani név). — Ennek megfelelően a mű ezen első része négy szakaszra oszlik.

Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde. Redigiert von ADOLF SCHULBERG in Hermannstadt. XLVIII. Jahrgang. Januar—Februar 1925. No 1—2. — Tartalmából kiemel-

jük: GUSTAV KISCH, *Magyarische Elemente im Krimgotischen*. A szerző azt akarja bebizonyítani, hogy a BUSBECK által 1560—1562 közt feljegyzett krimi gót szavak közt vannak olyanok is, amelyek csak a magyarból fejthetők meg. A nélkül, hogy a szerzőt hitében zavarnók, adjuk megfejtéseit. Ezek: krimi gót: *iel* ,vita sive sanitas', *ieltsch* ,vivus sive sanus' < magy. *él* ,leben', *él(t)es* | krimi gót *menus* ,caro' < magy. *ménhús* ,pferdefleisch' | krimi gót *fers* ,vir' < magy. *férj* ,mann' | krimi gót *stap* ,capra' < magy. *cáp* ,bock' s ez oláh *tap* | krimi gót *ki* (lemschkop) ,e bibe calicem' < magy. *ki* ,aus' | krimi gót *hazer* ,tausend' < magy. *ezer* ,tausend' (s ez török közvetítéssel perzsa) | krimi gót *sada* ,hundert' < vö. magy. *száz* ,hundert'.

ST. MLADENOV: *Les prétendus emprunts iraniens et turcs en slave commun* (Kny. a *Revue des Études slaves* IV. [1924] kötetéből, p. 190—198). A szerző L. NIEDERLE-vel és JAN PEISKER-rel szemben azt igyekszik bizonyítani, hogy az őszlávban sem iráni, sem török jövevényszavak nem voltak.

PAUL PELLIOU: *À propos des Comans* (Kny. a *Journal Asiatique* 1920. évi folyamából). Paris, 61 l. A sz. ismerteti a göttingai Akadémia Abh. XIII. [1914] kötetét, amelyben *Osttürkische Dialektstudien* téves összefoglaló cím alatt W. BANG két tanulmánya (*Osttürk. Dialektstud.* 1—12, *Der Kommanische Marienpsalter* 241—76) és MARQUART monográfiája (*Über das Volkstum der Komanen* 25—238) jelent meg. Különösen ez utóbbit bírálja részletesen, s noha elismeri MARQUART rendkívüli erudícióját, nyomatékosan utal arra, hogy a mongol korszakra vonatkozó kínai (és mongol) források nemismerése vagy hibás értelmezése a szerző számos tévedésének kútforrása.

H. SCHUCHARDT: *Das Baskische und die Sprachwissenschaft* (SBWA. CCII, 4). Wien, 1925. 34 l. A szerző mélyenjáró fejtegetései — haszk tanulmányaival kapcsolatban — különösen a nyelvrokonság problémáira vetnek világot.

NYELVMŰVELÉS.

Még egyszer a „mentalitás“. Ennek a latin alakú — valójában neo-latin — szónak újabb nyelvhasználatunkban történt térfoglalásáról és az ezzel kapcsolatos fonákságokról a MNy. XX. 176 k. l.-ján néhány jegyzetet közöltem. SZENT ÁGOSTONnak egy ma már ritkán forgatott Szentírás magyarázatában megtaláljuk annak bizonyosságát, hogy a *mentális* szó különösképen már az ókorban kísértett és kellemtelen neologizmusként elutasított. SZENT ÁGOSTON finom nyelvérzékét nem elgátította ki ez a szó s az említett kommentár egy részletében (de Genesi ad litt. XII. c. 9) leszámol vele. SZENT ÁGOSTON itt a szemléletnek (visio) három nemét tárgyalja, ezek: a testi (corporalis), a szellemi (spiritualis) és az értelmi (intellectualis). A legutóbbiról ezt írja: „A szemlélet harmadik nemét intellectualisnak mondjuk az *intellectus* után, minthogy *mentális* a *mens* után a szó újszerűsége miatt képtelenség használnunk („quia *mentale* a mente ipsa uocabuli nouitate nimis absurdum est ut dicamus“).

Sok jel arra vall, hogy a *mentalitás* angol talajon keletkezett neo-latinizmus, amely hihetőleg francia közvetítéssel terjedt el a

kontinensen. Mi Németországból kaptuk. De éppen sajátlagosan angol eredete és jelleme megkívánná, hogy YOLLAND egyébiránt jeles angol-magyar szótárában helyet kapjon e szó. Feljegyzést, mert helyesbítést érdemel, hogy a régebben megjelent angol-magyar részben YOLLAND a *mentality* szót „elmeállapot, lelkierő” magyar kifejezésekkel fordítja; ez bizonyára helytelen, hiszen az angolban is a „gondolkodásmód, észjárás, gondolatkör, gondolatvilág” értelmében használatos ma a szó. A nemrégiben megjelent magyar-angol részben a fenti magyar szavak egyike mellett sem találjuk meg a *mentality*-t; csodálatosabb, hogy YOLLAND szerint még az (egyébiránt sem kielégítő) *elmeállapot* és *lelkierő* angol megfelelője is más. Hova lett vajjon az angol *mentality*? Balogh József.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Régi magyar glosszák, bejegyzések. Nyelvemlékeink újabb revíziója arra indított, hogy a kolozsvári református kollégium könyvtárának régi könyveit e szempontból átvizsgáljam. Az ősnymtatványok lapozása közben az egyik példányban mindjárt szemembe tünt egy régi írástípus, hol cinóberrel, hol tintával írva a lapok szélein, de a tintával írott szavak is vörös festékkel voltak aláhúzva s igen sokszor initialeszerű cifrázattal is ellátva. Látszik, hogy kedves könyve volt a glosszátornak, ki minden bizonnal első birtokosa volt, mert a többi bejegyzések mind az ő írása köré vannak írva. Mind latin szavak voltak ezek, melyek a szöveg illető részletének tárgyára utaltak. Egyszer aztán az egyik cím mellett cinóberrel, szép nagy betűkkel írott magyar szót pillantottam meg: *thenkel*, mintha valamelyik szépen írt kódexünk betűit láttam volna. Majd több magyar szó is került elő, de egyik sem a lapszélen, hanem a szövegben a fejezeteimék mellett. Végre elül a tartalommutató csakúgy hemzsegett az ugyanazon kéztől melleje írt magyar szavaktól. Az írás formájából már sejtettem régiségét: 15. századbeli oklevelek írására emlékeztető, egyenesen álló, merőleges vonalú, szögletes betűk, szép, szabályos írással. Még inkább meggyőzött régiségéről a följegyzés nyelve, mely a kódexek nyelvére emlékeztet.

A könyv, melyben a följegyzéseket találtam, 1486-iki strassburgi ősnymtatvány. Alakja folio. Az első levél a. lapján levő cím: *Opus ruralium com | modorum Petri de | crescentijs|*. A második levél a. oldalának első oszlopán: *Petri de crescentijs ciuis Bo-| nonien|is epistola commodorum|ruralium| In nomine sancte et indiuidue| trinitatis Amen|* A második oszlop ötödik sorával kezdődik a tizenkét könyvre osztott mű tartalomjegyzéke. A 6. levél második oszlopában kezdődik *Petrus de Crescentiis* előszava: *Excellentissimo principi domino karolo fe|cundo etc.* A 7-dik levél a. oldalán indul meg a mű első könyve, végül a z^{7b} oldalon (a 147. levél b. oldalán) a második hasábon végződik a mű s e hasáb végén van a colophon: *Praefens opus ruralium commodorum Pe|tri de crescentijs hoc industrioso characteri | fandi stilo ad cunctorum vtilitatem omnipoten| tis dei suffragio impressum est argentine. | Anno domini Mccccxxxvj Finitum quin|ta feria ante festum sancti Gregorij.* Gótbetűs nyomtatvány az initiálék számára üresen hagyott helyekkel. Kötése egykorú borjúbórkötés, fatáblás fedelelkekkel. Valaha szép volt, de

sarka már nincs meg, sőt bőrből való varró szalagjai is egy híján leszakadoztak a hátulsó fedélről. Kapesai még épek.

Hogy ki volt a könyv első tulajdonosa, nem lehet eldönteni. A tulajdonosok közül csak kettő jegyezte föl a nevét a könyvben. Az egyik, NYÍRÓ JAKAB az első levél b. lapjára ezt írta: *Anno 1550 | In festo Jacobi Apostoli, Ego Jacobus Nyíró Notarij | attigi, feu egrefsus sum Annos 16. | Laus Deo.* Tőle még egy bejegyzés olvasható a könyv hátsó fedelén: *In festo Jacobi Apostoli puer franciscus de Wajaarhell' aufugit.* Hogy ki volt Nyíró Jakab, nem tudtam megállapítani. A kolozsvári szabók és posztónyírók békés megegyezését és cégük különválását tárgyzató 1558-iki oklevelében szerepelnek Nyíró nevek.¹ Lehet, hogy ezen Nyírók valamelyikének nemzetségéhez tartozott. A másik tulajdonos GALACZY ISTVÁN, aki az első levél a. lapján egy tőle írott lórecept alá írta a nevét. Ezen kívül még két magyar bejegyzés olvasható tőle (az r^a és t^b lapokon). Az egyik holttetem, a másik juhdagadás ellen való recept. Írása a 16. század 2. felére vall. NAGY IVÁN említi ez időből egy GALACZY ISTVÁNT, aki 1602-ben Besztercénél elesett. Három név szerepel még a könyvben. Az első kettő a 16. század első feléből származó írással az első levél a. lapján: *Stephanus Thomorj et paulus Podwijnjay comites.* De ez az írás tollpróba a probatio calami-kat jellemző törléssel. A 16. század első felében valóban élt egy TOMORY ISTVÁN, ki 1514-ben ULÁSZLÓTÓL birtokadomány-levelet kapott s 1523-tól 29-ig volt erdélyi alvajda. (Vö. APOR PÉTER: *Lusus Mundi.* Ford. SZÁSZ FERENC. Kolozsvár, 1912. 33. lap.) Még egy név szerepel a könyv hátulsó fedelének felső lapján: *benedictus kakay*, mely szintén tollpróba lesz, mert tintája el van törülve. Sem ettől, sem az előbbi kéztől magyar bejegyzés a könyvben nincs, sem olyan, amely valami tekintetben útbaigazító volna. Végül megemlítem, hogy a könyv a kolozsvári református kollégium tulajdonába 1665-ben került.

A magyar bejegyzések négy különböző kéztől származnak, de csak egyről lehet megállapítani, hogy kié, t. i. a GALACZY ISTVÁNÉRÓL. Vegyük ezeket sorra, időrendben. Előrebocsátom, hogy csak a magyar nyelvű bejegyzéseket közlöm a nyomtatott szöveg azon latin szavával, melyre vonatkoznak.

Az első kéz bejegyzései (a 15. század vége vagy a 16. eleje):
 2^b De milica — Mohar | De spelta — thenkel | 3^a De citonio
 liue coctano — Býffalma | De corno — Somfa | 5. De lauro — Bo-
 roftyan | De moro — zederý | De pino — Luchfene | De zezulo —
 Barkocza | De abiete — gyerthanfa: al(ia)s: Býk | 3^b De buxo —
 Mazaljn | 11. De fago — thelfa | De fraxinagolo — kýfkewres | De
 geneftra — rekethýefa | De oplo — thapalfa | 15. De p(o)p(u)lo et
 albaro — yegene | De falice — fýzfa | De fambuco — fay Bozya |
 De licomoro — zederfa | De vlmo — zylfa | 20. De attriplice —
 Esther | De aneto — kapor | De abfinthio — grem | De artemefia —
 fekethe Irem | De arifologia — farkafalma | 25. De affodillis — feldj
 monýaro v(e)l (!)² | De acetofa — Sokfa³ | De blita — Czekla | De
 boragine — dynjájzwfyw | De branca vrfina — Medwe kerem | 30.

¹ Vö. JAKAB ELEK: Oklevéltár Kolozsvár története II. és III. köteté-
 hez. II. kötet 35–38. l.

² Itt egy szó nyilván a tollában maradt a glosszátornak.

³ Tollhiba. Olv.: Sóska.

De cucumeribus et citrullis — *vgurka* | De carduo — *papafyue* | De camomilla — *zekefyw* | De calamento — *Lo mentha* | De cieuta — *Burek* | 35. De catapucia — *Sarmagh v(e)l choda fa* | De confolida maiore — *Nadalfyw* | De diptano — *Ezer yo fyw* | De endiuia — *vad kyk* | De enula — *Erwen* | 40. De epatica — *thyde fyw* | De ebulo — *feldi Boza* | De feniculo — *kemen* | De fumoterre — *feld fűsth* | De gabulys — *feyes k(apoz)tha*¹ | 45. De gramine — *p(e)rye*¹ | 4^a De gariofilata — *Zekfy wyrag* | De humulo — *komlo* | De iufquiamo — *Belendfyw* | De lapacio — *Lorom* | 50. De lactuca — *Salatha* | De lappa — *Lapoh* | De melonibus — *Dynya* | De mercuriali — *Thjz-tes fyw* | De mandragora — *Natragulya* | 55. De marubio — *pezercze* | De nautferio — *thorma* | De origano — *fekethe gyopar* | De porris — *paar hagyma* | De polipodio — *hwnyor* | 60. De portulaca — *poncher* | De papiro — *Nagfa* | De rapis — *Repa* | De rafano — *Rethek* | De radice — *Wad Rethek* | 65. De strigio fiue solatro — *Ebbezewe* | De lathyron — *wjtezfyw* | De squilla — *wadhagyma* | De linapi — *Mufthar* | De scabiosa — *warfyw v(e)l gere(n)th fyw* | 70. De ferpentaria — *kegyo[trank]²fyw* | De serpillo — *kakukfyw* | De tapfo barbato — *ekerfark* | De virga paftoris — *Bogach koro*.

Ugyanazon kéztől magyar glosszák a szövegben néhány fejezetcím mellett:

e6^b De milica — *Cyrok* | e6^b De spelta — *thenkel* | k3^a De melpilo — *Nafpula* | 13^b De zezulo — *Galagyne* | 15^a De fago — *Bjyka* | De fraxino — *kewres* | n4^b De confolida maiore — *Nadal fyw* | n6^a De gramine — *perje* | o6^b De papiro — *w(u)lgo kaka* | p4^a De virga paftoris — *Bogach koro* | De volubili — *foljo fyw*.

Jegyzetek. 14. *Thapalfa* előtagja a *topoly* nyíltabb hangú alakváltozata lesz. *Opulus* GEORGES szótára szerint „Feldahorn, Maserle, Masholder“, *Acer campestre* L. — 28. és 56. A *dinnya* alakra vonatkozólag lásd MELICH: Szláv jövevényszavaink 396. (Szegeden ma is *dinnya*, Szlavóniában: *dinya*. MTsz. — 30. *Ugurka* alakot a NySz. nem ismer. — 32. *Székefű* (=székfű) előtagja a *széknek* teljesebb alakja. *Székifű* alakja ma is használatos Szolnokdombokában, mint BRÜLL EMÁNUEL ref. tanár kollégámtól értesülök, ki ezt *Kékesen* gyógynövénygyűjtő öregasszonyoktól hallotta. — 44. A *kapoztha* szó lehámlott részét (vö. ott a jegyzetet) az n6^a lapou levő idevonatkozó szöveg tekintetbevételével egészítettem ki, hol a „*De gabulijis*“ cikkben ez olvasható: „habent folia formam caulium“. GEORGES szótárában *gabulium* (szövegünkben *gabulium*) jelentése „eine gewürzhafte Pflanze in Arabien“. — 45. A *perje* szó három utolsó, lehámlott betűjének helyreállítása könnyű volt, mert az n6^a lapon még egyszer előfordul. — 46. *Zekfy* = szegfű. Lásd: *Stirpium nomenclator Pannonicus*: caryophyllata — *vad zék fu*. — 51. *Lapoh* az OklSz. adatai közt előfordul *lapuh* és *lapuhos* továbbképzett alakban. — 60. *Poncher* = *poncsér*, mely a MTsz. adata szerint hasonló jelentésben a Balaton mellékén ma is élő tájszó. — 69. *Geréntfű* előtagja megőrizte az ismeretlen *gerént* (,var, fakadék) szót, melynek továbbképzett alakja: *geréntes* a NySz. idézetében megvan. A *geréncsfű* (l. NySz.) talán a *geréntfű* alakváltozata. — 70. *Kegyo[trank]fyw* áthúzott *trank* szavához vö. MEL. Herb. 89:

¹ A zárójelbe tett helyen a papír felső rétege lehámlott.

² A *trank* szó át van húzva.

Serpentaria — *kigyo tranck.* — 13^b *Galaginye:* a galagonyának ilyen alakjával nem találkoztam.

A második kéz bejegyzései (az első kéz bejegyzéseivel egy-vagy közel egykorúak):

z5 ^b	in	menfe	January	—	<i>bodog azon hawa</i>
	„	„	February	—	<i>bweth (!) elwlo</i> (így olv. <i>elwho</i>)
z6 ^a	„	„	marty	—	<i>beyuthmasho (!)</i>
	„	„	aprilis	—	<i>zenth georhowa</i>
	„	„	may	—	<i>pynkwos hawa</i>
z6 ^b	„	„	iuný	—	<i>Zen (!) iwanj (!) howa</i>
	„	„	iulý	—	<i>Zen (!) iacob hawa</i>
	„	„	augulti	—	<i>kys afzonha</i> (így!)
z7 ^a	„	„	septe(m)bris	—	<i>Zen mihal</i>
	„	„	octobris	—	<i>mind zenth</i>
z7 ^b	„	„	noue(m)bris	—	<i>Zen(!) andras</i>
	„	„	decembris	—	<i>karachon h (!)</i>

A harmadik kéz bejegyzései (a 15. század első feléből):

4^a De napello — *vad repa* | De plantagine — *vti fw* | 6^a *Gjē-kent kenj* | *megh olajal* | *rajta marad* | *az wiz, Harmad fel widerben egý* | *Negyed Rez* | *kupa cezetet* | *azert eot wi derbe egj* | *fel eýtelt* | *10 widerbe egj* | *eýtelt*¹ | 13^b *zezulus* — *Barkocfa ffa* | 14^a *ame-danus* — *Egher ffa* | De alero — *w(u)lgo Jaorffa vocato* | 14^b De brillo — *w(u)lgo verews gjryw fa* | 15^a De fufano — *kechkeragoffa* | De geneftra — *Rekethjēffa al(ia)s ý zalagh galnaffa* | De iuo — *thýza-ffa Nomi(n)e* | m1^b De spina alba — *Gelegonýa* | m2^a De spina ceruina — *waryw thýws*.

Galaczy István bejegyzései (a 16. század második feléből):

1a. *Contra stranguriam Equi.*

Az Melý lonak az vizeleti megh áll, kerewlteffék megh nap | Járáfa zerint az Bozza Bokor az loual haromzor es vegienek ken(?)² az teteýebe | az Bokornak harom bozza [vezzot]³ agachkat, es azt haromzor | vonniak altal az lo vekonjan es mindenelteol eppen | circularjter, es fen az kerezit ehontot az hátan haromzor kell megh ewttny velle, es megh indul az vizeleth, P(ro)batu(m) | ...e dī etia(m) in hominib(us). Stephanus Galaczy vir | .....litaris(?) p(ro)nu(n)ciavit.⁴

r^a

Holt tetem | oruoffagha.

Egý tikmoniat | kemenýen kell | sewttny es ketteo | meczeni io hewen | ra kell keottný | azt Haromzor | kell chelekedny | eggýk keoteft | vagi két napig | tartfa rajta. | t2^b Mikor megh | dagad a Juh | feoldi teokot | kell wagdalnj | es azt [az] etelbe | nekik adnj.

Könyvtárunknak más könyveiben is találtam régi bejegyzéseket. Így pl. egyebek közt egy 1513—15-ből való kolligátumban az Úri Imádság magyar szövegét. Nyelve arra vall, hogy közel egykorú bejegyzés. Ezt azonban máskor fogom ismertetni.

(Kolozsvár.)

Csűry Bálint.

¹ *Qualiter mustum cito expurgetur?* című fejezet mellé.

² Talán tollhiba *fen(n)* helyett.

³ Áthúzva.

⁴ A kipontozott helyeken papircsonkulás miatt hiány van.

NÉPNYELV.

Jókai tájszavai.*

- le-peckel*: lepeckelte azt a rovart magáról 66 : 99.
pelángyás: magyar katonája mentül ritkább volt, az is p. volt 81 : 302. mennyivel hatalmasabb szó volt ez: 'demonstrál', mint a mai p. 'tüntetés' 74 : 121.
pelyhedik: bajusza csak most p. 10 : 103.
be-penderedik: a kis fürge zsidó asszony b. az ajtómon 90 : 297.
pépányoz: kiülének a szakállszárítóra pépányozni 56 : 81.
peregrést: folyvást, p. tudnak zsidóul 75 : 56.
pestes: kenyérsütő p. 80 : 198. nem dugdossuk el tovább fegyvereinket az öreg anyánk pestesébe 63 : 162.
petek: lett zürzavar, ... egyszóval nagy p. lett abból 51 : 126.
pihentes: egészen p. hangulatba ernyedt 81 : 157.
*pila: népies neve a szobalánynak 78 : 169.
pilinkó: te vagy talán a p., aki az anyja levágott lábujjából támadt 73 : 301.
pillogat: nagyokat p. meredező szemével 56 : 193.
pipeg: ismerlek, ne pipegj, vén duenna, jól 98 : 125.
*pistyog: a teknősbéka sajtyszerű pistyogó süvöltést hallat 75 : 206.
pitykő: üljön le a porba a kis gyerekekkel pitykővel játszani 84 : 98.
pity-potty: velem ugyan többet sem dibdáb ügyvéd uram, sem p. notárius uram nem ül együtt a zöld asztalnál 14 : 6.
pittyentés: hunyorítás, fintorítás, feldűzés, p. 63 : 130.
oda-plántál: akire a sor következett, odaplántálta magát a sűgőlyuk elé 43 : 135.
pocsóta: pocséta 67 : 130.
le-poeskondiáz: a magyar dajna neki ereszté a lepcsest s le-poeskondiázta 51 : 183.
polyka: a szolgálóját hagyta itt maga helyett. Az Anca rákiáltott: Hüces, a disznóknak moslékot adni, te polyka 57 : 176.
ponor: legközelebb hallottam ezt Kállay Béni minisztertől: így nevezik az olyan sziklaüreget, melybe egy bűvő folyam belepszakad 73 : 193.
meg-porhanyol: megöntözi, földét megporhanyolja 19 : 179.
posaj: szemmel láthatólag párazott fel az alvilági mellfullasztó p. 78 : 17. v. ő. pocsaj.
*pőce: azok összeköttetésben álltak a kemencecsapok pőcéivel 52 : 285.
practi: odaült gazdája mellé a két hátulsó lábára, a két első pracliját illedelmesen lefelé hajlítva 79 : 19.
prósza: az asztalra le volt rakva cseréptálakban mindenféle. drága csemege: susinka, barátfüle, krisztuslaba, katakőnyöke, prósza, pálanyja 51 : 435.
pulyóka: az én pulyókámnak (add) ezt a szép új köntöst 95 : 46.
*rakonca: a kivágott őserdőknek még a bennhagyott tus-

kóit és gyökereit is szedje ki s ezt a rakoncát hajóteher számra hordták át Velencébe tüzelőszernek 73 : 14.

be-rekomendál: van nekem egy fiskálisom, majd ahhoz be-rekomendállak 43 : 61.

reptet: összetépi a legjobb receptet s mixturákat fejünkhez reptet 99 : 19.

meg-rigáz: sok ember el van adósodva, sok megrigázva 24 : 31.

*rihog: a négy sánta ló volt meg az istállóban, azok is rihogtak víz után 15 : 280.

rívaj: nekem gyülevész nem imponál, hozzászoktam a riva-jához 74 : 68.

röhörész: a ló elkezde vígan röhörészni 16 : 78.

*rökönyödik: biz az a kalap rökönyödött egy darab jószág volt már, sok fergeteget kiállt K. II. 190.

el-rudal: l. bódorodik.

sarok: csupa sarokra megy, amit mond 60 : 42.

saska: saskával kell rést vágni a lovag előtt a berekben 64 : 42.

séramóral: nem akarok Krakko ostrománál sokáig séramóralni 65 : 16.

séramóráz: nem séramóráztak vele, azonnal vitték a törvényszék elé 51 : 435.

el-serkent: elserkentve a masinát rágyujtott 88 : 73.

*el-sertepertél: a játékbarlangok ragyogó szépségei ott sertepertéltek el mellette 70 : 72.

sertifurti: csipjétek el legények, aztán s., ki vele 51 : 455.

setrekata: ez az infámis rossz leány micsoda csúfot tett belőlem! Szent Iván napján ültettem meg a kotlómat, odajön ez a setrekata 39 : 229.

sicceg: az egymásba kapó ollóvasak siccegetek a szalmaszálakban 24 : 65.

siketes: sokáig vitték visszhangos tornácokon végig, utóljára egy s. teremben álltak meg vele 12 : 133.

sinkó: jött egy nagy spanyolnádbottal... De legalább azt a sinkót tegye le a kezéből 74 : 38.

*sipákol: a hang mintha csak a függőlámpásból sipákolat volna ki 67 : 51.

somodorint: olyat somodorintok a feje tarkójára 56 : 41.

le-somodorint: azt a kurírt meg lesomodorintjuk a nádásban 72 : 97.

sorkamorka: igen jól van kifundálva, csak egy kis sorkamorkája van a dolognak 68 : 85.

**söntör-forgolódik*: ott söntörforgolódott körülötte 10 : 229.

*sunda: sunda pofával várta oldalogva megtámadóját 17 : 160.

el-suntyolódik: a halálhírré megint e. néhány vendég 96 : 355.

alá-suny: nem hátra kell kapni a fejét, hanem egyszerre alásunyni 80 : 180.

hátra-suny: hátrasunyva a füleit 64 : 69.

*le-suny: lesunyta a fejét 88 : 67. sunyj le! (kutyának) 45 : 65.

surrogás: a feleség rokkájának a surrogását hallgatni 73 : 16.

surtat: egy surtató robbanás hallatszott, a leomló vakolat-tömeg a férfi fejére hullott 31 : 33.

*susogó: előbb a leánynéző, azután a s. 74 : 190. a susogó értesíti a kapuzábé mellett settenkedő kérő legényt 90 : 49.

*suttogó: a s. volt az előjátéka a formális leánykérésnek 67 : 59.

sutu: l. makuka.

*suvaszt: a csikósnak napi járót kellene megtenni, ha mala-cot akarna suvasztani 88 : 79.

*szakáll: az élesztő megzavarosodott, szakállt is eresztett 51 : 190.

szakáll-szárító: ott ült a kis lócán, amelyet szakállszárító-nak hínak a székelyek 98 : 344.

*szalonna: l. degetes.

össze-szedkőzik: száz uskók, ha összeszedkőzik, több egy hadseregnél 70 : 115.

szotyák: l. hájfejű.

*szuka: asszonyaik neve, amíg fiatalok: te kis sz. 73 : 161. tömpe sz., a diákok közt ez a titulusa a fiatal vászonzeselőnek 90 : 37.

*szuszka: ugyanaz, amit a német tájszólam úgy határoz meg, hogy: der knyaufete, aki a mássalhangzókat elvetéli: az m-et b-nek, az n-et d-nek, a g-ét k-nak, az ny-et ty-nek, a z-ét sz-nek ejti, az r-et pedig úgy elköszörüli, hogy eh lesz belőle 90 : 6.

*szűköl: l. nyihog.

tácsóság: csupa restségből, csupa tácsóságból 56 : 30.

talpats: kis ökölnyi gyerkőc 24 : 39.

*tanor-ajtó: így híják a kis ajtót a székelyek 98 : 344.

ki-tappog: kitappogva lábaikból a zsibbadságot 16 : 9.

tarabaksa: hát még mi nem jut eszedbe, te telhetetlen t. 22 : 204.

tar-galy: erdős vidékeken ismert szó, jelenti azokat a szá-raz galyakat, amik maguktól lehullanak az erdőn 70 : 48.

tarjag: ott kapargatta a körtefák derekáról a tarjagot 56 : 60.

tarka-jézus: egy barnán pettyezetett, veres bóbítás, amit a székelyek tarka-jézusnak neveznek 92 : 274.

tele-néz: a közönség nem győzte magát telenézni rajta 52 : 425.

telékeny: t. termete egyenes állásra kényszerítő fejét 9 : 15.

teteléz: föltesz az asztalra egy t. tál rácpitét 90 : 226.

meg-tisztakodik: sietett az útiportól megtisztakodni 43 : 89.

*tocskol: amerre legszélesebb volt a víz, bele tocskolt mérészen 31 : 195.

tocsog: minden lépten csak úgy locsogott a lába, mintha vízben járna 93 : 242.

tocsogó: akkorát lépett, hogy bokáig esett a tocsogóba 24 : 108.

be-tópol: ahol a moly lyukat rágott rajta az gondosan be volt tópolva 79 : 155.

tót-lajtorja: ki a tatár volt az a t., akivel az elébb láttam erre sétálni 22 : 36.

el-tottyadt: az e. tiszteletes helyett egy olyan kölyökpapot lát 75 : 55.

tukorca: nádhajtás 32 : 74.

*turcsi: a befogott turcsik nem szerették bekötött kerékkel vontatni ezt a nagy kasornyát 51 : 22.

*tutúl: a (kürt) tutuló jele olyan méla 95 : 27.

türtözellen: a sok apró ember t. megérdemelt csekély nap-számjáért 40 : 20.

fel-tüskéz: a falkerítés végig vasszegekkel van feltüskézve M. 130.

tüstüllést: t. indulok 51 : 84.

ugra-bugra: betanítottá magát abba az ugrabugrába, aminek esárdás a neve 78 : 135.

uszúl: futott, de a 300 parasztkölyök is mind neki uszúlt 4 : 274.

el-vackalódik: hadd vackalódjék el innen az a sok cselédség 68 : 73.

át-vádol: az átvádoló kötél (a kompé t. i.) nagyon megfeszül 88 : 66.

vaginya: a betyárt csak a gindár növényfajok, a v. nyápic levelek vezették K. III. 169.

vahorászik: szemükkel ábrálnak, szókkal vahorásznak 95 : 101.

meg-vahorász: ha a zsákmányolók áldomást akarnak inni, ne a megvahorászott borokat fogyasszák 73 : 120.

vahorászás: megrontani egy ártatlan asszonyt ördögi vahorászással 84 : 133.

vajákol: l. kancséről.

ki-vajákol: lelkemben van az, ami bánt, onnan azt ki nem vajákolhatja semmi asszony 82 : 2.

vajákolás: a babonás köznép otromba vajákolással védte magát a láthatatlan ellenség ellen 16 : 262.

vajákos: akadt egy vajákos asszonyra, szorgalmasan be-
vevé a javos szert 35 : 44.

ványódás: mire fölébredt, úgy kiment fejéből az ijedtség meg a bátorság is, hogy egy kis kényelmetlen ványódásnál egyéb nem maradt fenn utána 63 : 176.

*vas: a pénzt, amit mások aranynak, ezüstnek neveznek, ők úgy hívják, hogy vas E. 554.

*vas-kutya: régmódi vasállvány a tűzhelyen 86 : 154.

át-vegyeg: itt nem állt meg, átvegyezett a gyakorlati politika mezejére 90 : 14.

veszekít: egy legény veszekíti a fellázadt tömegeket, hirdetve a kurucok és zsidók istentelen cimboraságát 68 : 131.

neki-vetélkedik: nekivetélkedtek annak a gyarló deszkapalánknak 56 : 113.

viháncog: a paripa viháncogva nyargalta körül a házat 28 : 150.

el-viháncol: azok még sokáig elviháncolnak az ágyban 56 : 164.

fel-viháncol: örömrivajjal viháncolt fel 43 : 333.

- *virginál: énekel, v. nótára gyujt rá 93 : 167.
vödrönty: suhanc legény 93 : 36. vörönty 93 : 39.
zagyvalít: nyelve is azokkal van zagyvalítva 60 : 8.
el-zakatol: végighúzott az ostornyéllal a két lova hátán s úgy elzakatolt onnan, hogy hátra sem nézett 70 : 9.
zokul: ha kezem-lábam törött volna, nem zokulnám annyira, mint ezt a pirulást 17 : 313.
 *zök: bolondulj meg, te zök angyal 88 : 284.
zötyög: az egylovas szekér zötyögve barázdol az úton végig 63 : 219.
zötyögtet: egy parasztszekéren zötyögtesse magát hazáig 78 : 231.
zsvajog: amint a népség meglátta a lovag urat, elkezdett minden ember zsvajogni 65 : 120.
zsurmolás: a leülés zsurmolása alatt odasugott S. asszony 75 : 143. *Szendrey Zsigmond.*

GYÁSZJELENTÉS.

† **Rousselot.** A múlt év decemberében hunyt el Párizsban JEAN-PIERRE ROUSSELOT abbé, a modern kísérleti fonétika egyik legkitűnőbb művelője. 1846-ban született Saint-Clouban. Mint fiatal tanár általános indogermán tanulmányokkal foglalkozott. Tanulmányai közben észlelte, hogy a francia tájszólások sok olyan nyelvtörténeti felvilágosítással szolgálnak, melyeket az irodalmi nyelvtől és emlékeitől nem kaphatott, s ekkor arra a meggyőződésre jutott, hogy »a fonétika nem veheti alapul a holt szövegeket, hanem az élő és beszélő embert«. Faluról-falura nyomozta a tájszólások változásait és megállapította, hogy »a fonetikának földrajznak kell lennie«; majd észrevévén, hogy anyjának tájszólásától az övé eltér, az előbbi tételhez másikat is fűzött: »a fonetikának genealogiainak is kell lennie«. Párizsba kerülve, a fonetikai jelenségek megfigyelését nem bízta többé az emberi fülre, hanem finom műszerekre, melyek nélkül kétségtelen tudományos eredmények nem érhetők el. E megfigyeléseket azután kísérletekkel kapcsolta össze és egészítette ki. Törekvéseinek eredménye volt, hogy 1897-ben fonetikai laboratóriumot kapott a Collège de Franceban, 1923. dec. 5-én pedig fonetikai katedrát, melyet a fonétika, fiziológia és akusztika kapcsolatairól tartott előadással foglalt el. A modern francia fonétikusok mind az ő tanítványai, de vannak igen sokan a világ minden országából is. (L'Illustration, 1924, jan. 12. és dec. 20.) T. V.

VEGYES.

A legrégebb kéziratoss magyar könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban. Társaságunk folyó évi február 17-iki választmányi ülésén HÓMAN BÁLINT választmányi tag, a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója bejelentette, hogy SCITOVSKY BÉLA, a magyar nemzetgyűlés elnöke Jókai Mór születésének százszázötödik évfordulója emlékeztére megszerezte Ehrenfeld Adolf örököseitől az *Ehrenfeld-kódexet* és *Jókai-kódex* néven a Magyar Nemzeti Múzeum Orsz. Széchenyi-

Könyvtárában fogja elhelyezni. HÓMAN BÁLINT bejelentését Társaságunk választmánya örömmel vette tudomásul. A magyar nemzetgyűlés elnökének hazafias elhatározása több mint két évtizede húzódó nehéz kérdést oldott meg. A nyelvtörténeti szempontból nagy értékű magyar kódexet felfedezőjének, Ehrenfeld Adolfnak halála óta örökösai több ízben felajánlották megvételre az Országos Széchényi-Könyvtárnak. Az egymásután következő könyvtárigazgatók FEJÉRPATAKY LÁSZLÓ óta minden követ megmozgattak a becses nyelvemlék megszerzésére. 1922-ben MELICH JÁNOS a tulajdonos család megbízottjával, LACZKOVICH ELEMÉRNÉVEL becsátkozott alkudozásba, a következő év nyarán HÓMAN BÁLINT JAKUBOVICH EMIL múzeumi főkönyvtárnokot küldötte Bécsbe, hogy PALOTAY GÉZA bankigazgatóval, az örökösök jogi képviselőjével vegye föl a tárgyalás fonálát. 1924-ben LUKINICH IMRE egy budapesti könyvkereskedő útján tett kísérletet. Mindhiába. A család a vételárat oly magasra szabta, hogy minden fáradozás meddőnek bizonyult a nagy összeg előteremtésére. A sikertelen kísérletek után f. é. január 8-án ILOSVAY LAJOS útján értesítették az örökösök BALOGH JENŐT, a Magyar Tudományos Akadémia főtítkárárt, hogy a kódexet *Sotheby and Co.* londoni könyvkereskedő-cég március havi aukcióján 1000 angol font kikiáltási áron árverésre bocsátják. A megdöbbentő hírre a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatósága a napilapok útján a magyar társadalom áldozatkészségéhez fordult a nemzeti kincs megmentésére. A még rendelkezésre álló három havi időköz némi reménységgel kecsegtetett a közel félmilliárd magyar koronányi hatalmas összeg előteremtésére, midőn február 8-án megérkezett nevezett londoni cég árverési katalógusa, melyből megtudtuk, hogy a kódex már febr. 24-én árverés alá kerül. Már-már elveszettnek hittük nemzeti kultúránk számára a legrégebb magyar könyvet. Ekkor érkezett a Múzeum főigazgatójához a Pesti Hazai Első Takarékpénztár értesítése, hogy egy magát megnevezni nem akaró, nagylelkű mecénás febr. 9-én 350 millió magyar korona kamatmentes kölesönt ajánlott fel a nagy cél előmozdítására. A nem várt kedvező fordulat hatása alatt HÓMAN BÁLINT Bécsbe küldte TÓTH LÁSZLÓT, a Nemzeti Múzeum titkárárt, hogy a családdal az adásvételi szerződést megkösse. Az Ehrenfeld-örökösök felfokozott követelődése azonban újból felborulással fenyegette a helyes mederbe terelt tárgyalásokat, midőn a magy. nemzetgyűlés Jókai emlékének szentelt febr. 12-iki ülésén SCITOVSZKY BÉLA elnök bejelentette, hogy a magyar nemzet képvisellete 1000 angol fonttal járul nemzeti kultúránk egyik legbecsesebb emlékének megszerzéséhez. A még hiányzó 250 angol font összegyűjtésére PALOTAY GÉZA bécsi bankigazgató vállalkozott a Bécsben élő magyarság körében. Az így biztosított 1450 angol font vételáron végre febr. 18-án a bécsi *Crissoveloni & Bisteghi* bankházban megkötött az adásvételi szerződés egyrészről a Magy. Nemzeti Múzeum megbízottai: TÓTH LÁSZLÓ titkár és LÁBÁN ANTAL, a bécsi Collegium Hungaricum igazgatója, másrészről az Ehrenfeld-örökösök meghatalmazottja, PALOTAY GÉZA közt. Az örvendetes eseményt gr. KLEBELSBERG KUNÓ vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter febr. 19-én jelentette be a magy. nemzetgyűlés ülésén, egyidejűleg utasítás ment a londoni magyar követséghez, hogy a kódexet a *Sotheby and Co.* cégtől vegye át. A lepecsételt futárcsomagba zárt kódexszel KRÁLIK DÁNIEL miniszteri tanácsos márc. 25-én érkezett a bécsi magyar követségre.

Ugyanott márc. 27-én délben KÁROLYI ÁRPÁD államtitkár elnöklete alatt JOBB REZSŐ követségi tanácsos, SZEKFÜ GYULA c. egyetemi r. k. tanár, LABÁN ANTAL igazgató, JAKUBOVICH EMIL magy. nemz. múzeumi főkönyvtáros, ECKHART FERENC miniszt. osztálytanácsos és TÓTH LÁSZLÓ múzeumi főigazgatói titkár állapították meg a kódex azonoságát, a Nyelvemlékár VII. kötetében, (1881) megjelent kiadása óta változatlan állapotát és a magyar állam nevében ünnepélyesen átvették az Ehrenfeld-család képviselőjében megjelent PALOTAY GÉZA bankigazgatótól. Még aznap délután a fentnevezett bécsi bankházban megtörtént a vételár kifizetése is. A zavartalan hazahozatal érdekében a m. kir. külügyminisztérium futárigazolványával ellátott TÓTH LÁSZLÓ JAKUBOVICH EMILLEL márc. 28-án szállította Budapestre — 60 évi hányódás után ismét magyar földre — a féltett kincset. A következő napokon SCIROVSZKY BÉLA elnök a magy. nemzetgyűlés képviselőinek mutatta be a nagy áron megszerzett kódexet és ápr. 2-án PALMER KÁLMÁN elnöki tanácsos kíséretében személyesen vitte be a Nemzeti Múzeumba. Ezzel — reméljük — sok viszontagság után végső állomásra került a fennmaradt legrégebb magyar nyelven írott könyv. Az átadásról szóló ünnepies jegyzőkönyv felolvasása után SCIROVSZKY elnök átnyújtotta a *Jókai-kódexet* HÓMAN múzeumi főigazgatónak, ki LUKINICH IMRE könyvtárigazgató gondjaira bízta s a kéziratár vezetője elhelyezte méltó helyére a nyelvünk hét-százados emlékéét őrző *Pray-kódex* mellé. Két nappal később, ápr. 4-én HORTHY MIKLÓS Magyarország kormányzója és felesége a Nemzeti Múzeum Országos Könyvtárának Széchenyi-termében látogatásával tisztelte meg a hányatott sorsú, esonka, kopott kis 500 éves magyar könyvecskét. A Magyar Nyelvtudományi Társaság e sorokban hálásan örökíti meg mindazok emlékéét, kik a középkori magyar nyelv első bősavú forrását nagy anyagi áldozat árán és kitartó fáradozással segítettek visszaszerezni. A. E.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Titkari jelentés 1924-ről. Rövid jelentésemben a múlt év történetének csupán legfontosabb adatait kívánom felsorolni. Társaságunk szellemi élete a szokásos keretek közt folyt le. A nyári szünetet kivéve, minden hónapban tartottunk felolvasó ülést. Január 29-én a közgyűlésen Melich János elnöki megnyitójában hazánk keleti részeiben található honfoglaláskori bolgár-török nyelvi nyomokkal foglalkozott. Február 19-én Zsirai Miklós felolvasta *Setälä Emil jubileumára* írt megemlékezését, Viszota Gyula *Széchenyi István nyelvi készségéről* tartott felolvasást. Március 18-án Sauvageot Aurél *Az állítólagos fgr.-török nyelvrokonság kérdésével* foglalkozott, Jakubovich Emil *Legrégibb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróiról* értekezett. Április 22-én Négyesy László *A 80 éves Lehr Albert* c. felolvasásában köszöntötte a magyar nyelvészek nesztorát. Május 20-án Zolnai Gyula *Hogyan készül a finn népnyelvi szótár?* c. értekezése került bemutatásra, Melich János pedig *Anonymus-tanulmányok* címen tartott felolvasást. Október 21-én Losonczy Zoltán bemutatta *Régi nyelvünk hang- és alaktanából* c. tanulmányát, Melich János pedig *Nyelvtörténeti adalékok* címen olvasott fel. November 18-án Klemm Antal

lékok a tárgyas igeragozáshoz c. értekezését olvasta fel, Gombocz Zoltán pedig *A török j-reflexei a magyar nyelv régi török jövevény-szavaiban* címen tartott előadást. Végre december 16-án Horger Antal *A többes I. személyű tárgyas igealak ragjáról*, Zolnai Béla pedig *A nyelv optikájáról* tartott előadást. Társaságunk folyóirata, a *Magyar Nyelv* a rendkívül nagy nyomdaárak ellenére is 12 íven, négy füzetben jelent meg s ilymódon az érintkezést az olvasóközönséggel mégis fenntarthattuk. Kiadványaink sorozata is gyarapodott: Vitéz Házi Jenő *A soproni magyar-latin szójegyzék és Jakubovich Emil Legrégibb nyelvemlékes oklevelcink és krónikáink írói* c. értekezései, mint a MNyT. Kiadványainak 20. és 21. füzete különnyomatban is megjelent.

A tagok száma 1924 dec. 31-én 5 tiszteleti, 110 alapító, 368 rendszeres tag, 495 előfizető, összesen 978. A mult közgyűlés óta a következők léptek be alapító tagjaink sorába: Balogh József 100.000, Baranyai Béla 100.000, Bátor Zsigmond 100.000, ifj. Chorin Ferenc 850.000, Dongó Gyárfás Géza 118.000, Gombássy Imre 100.000, Neményi Sándor 100.000, Ország Sándor 850.000.

Végül hálás köszönettel kell megemlékeznünk e helyütt is a nm. vk. miniszter úrról, aki az 1925. évre 7¹/₂ millió K államsegély engedélyezésével lehetővé tette, hogy az új évnek némi bizalommal vágjunk neki, annak ellenére, hogy egy ív nyomdai költsége már meghaladja a 3 milliót. De az állam nagylelkűsége reánk is kötelezettséget ró; köteletségünké teszi, hogy tagdíjainkat lényegesen fölemeljük. Új alapszabályaink a tagdíj megállapítását a közgyűlés hatáskörébe utalják. A választmány megbízásából van szerencsém indítványozni, hogy az 1925. évre a tagdíj 2 aranykoronában, az előfizetési díj 3 aranykoronában, tíz v. tiznél több példányra történő előfizetésnél 2 aranykoronában, az alapítványi díj 50 aranykoronában állapíttassék meg.

Kérem a t. közgyűlést, méltóztassék jelentésemet tudomásul venni s a benne foglalt indítványt elfogadni. *Gombocz Zoltán*

Jelentés a SZILY-jutalomról. A SZILY-jutalom rendeltetése: megjutalmazni azt a kisebb terjedelmű értekezést, cikket, amely az előző évben a Magyar Nyelvben megjelent s az elnökségből álló Bizottság véleménye szerint társai közt a legjelesebb. A feltételeknek TOLNAI VILMOS Halhatatlan magyar nyelv c. kisebb dolgozata teljesen megfelel, s ezért a Bizottság indítványozza, méltóztassék az idei SZILY-jutalommal (egy díszpéldány a SZILY-emlékkönyvből és 150.000 kor.) TOLNAI VILMOS fentnevezett értekezését kitüntetni. Az értekezés vizsgálja azokat a feltételeket, amelyek egy nyelvet széppé, zeneivé tesznek, majd statisztikai adatokkal bizonyítja verses szövegekből, szépprózából, értekező prózából stb., hogy e szövegekben az idegenből átvett elem aránylag szerény mennyiségű a szavaknak ahhoz a sokasághoz képest (átlagban 88% eredeti, 12% idegen), amelyet nyelvünk részben magával hozott az ősi finn-ugor nyelvkinesből, részben önálló magyar élete folyamán önmagából kifejlesztett. E vizsgálódásban tehát az az új gondolat, hogy az eredeti és idegen szavak számarányát nem szótárból, hanem az élő beszédet visszatükröző összefüggő szövegekből kell megállapítani. Az értekezés a művelt közönség számára készült s nem egyedüli jelessége az, hogy vonzóan, lendülettel van megírva. Budapest,

1925. január hó 26. SZINNYEI JÓZSEF, MELICH JÁNOS, GOMBOCZ ZOLTÁN. — A közgyűlés az indítványt határozattá emelte s az idei Szily-jutalommal TOLNAI VILMOSNAK Halhatatlan magyar nyelv c. dolgozatát tüntette ki.

LEVÉLSZEKRÉNY.

6. R. S. úrnak: A *pinty* eredeti magyar név, s mint ilyen a madár hangját utánzó szó. Erre vonatkozólag idézzük TIKTIN, Wörterbücher der Zukunft c. cikkéből (l. Germanisch-romanische Monatschrift II. Jahrg. 253) a következőt: »Wie viele etymologische Traumgebilde würden z. B. mit einem Schlage zerstört, wenn bei jedem Tiernamen gesagt würde, wie von menschlichen Ohre der Schrei des betreffenden Tieres aufgefasst wird, durch welche Lautfolge die menschliche Sprache ihn wiederzugeben pflegt. Es würde dann keinem Etymologen mehr einfallen, deutsch *Fink*, französisch *pinson* oder ungarisch *pinty*, wie es noch bis in die neueste Zeit geschieht, von irgend einer urgermanischen, lateinischen, finnisch-ugrischen Wurzel abzuleiten. Und der selige Miklosich wäre sicherlich nie auf den Gedanken gekommen, den rumänischen Namen der Wachtel, *pitpalac*, auf ein altbulgarisches *podubruda* zurückzuführen.«

M. J.

7. N. J. B. úrnak. Igaza van. Az *újólag* annyira új a régiebb *újolag* mellett, hogy nemcsak CzF.-ban, hanem még az akadémiai helyesírás 1922-i első kiadásában is rövid *o*-val találjuk s csak a második kiadásban váltja fel *újólag*. Az újabb irodalmi és hírlapi nyelvben, úgy látszik, inkább ez az utóbbi változat járja. A változást nem valami egyéni szeszély hozta létre, hanem a gyakran előforduló *utólag*, *futólag*, *állítólag*, *bénítólag* stb. hatása. Ezekben a hosszú *ó* eredeti hang. A nyelvtudatban ezekkel az *-ólag* végződésű szavakkal egy nyelvtani sorba tartozik azonos ragja és azonos határozói szerepe miatt az *újólag*. Ez az összetartozás okozza, hogy a sűrűbben felújuló s egységes módosító elemnek érzett *-ólag* végződés járul az *új* melléknévhez is.

Sági István.

8. S. R. írja: »A MNy. XXI, 53, úgyszintén MELICH, *A honfoglaláskori Magyarország* c. értekezésében olvasom, hogy a kolozsmegyei *Meregyó* (vö. Lipszky-nél: *Meregyó*, oláhul *Mirigyeu* községet ugyanott) folyó neve a. m. *meleg jó* = meleg víz. Mint-hogy CsÁNKI kitünő művében sem talállok *Melegjó* alakot s az odavaló oláhoktól is *Miregjó*-t (vagyis *méreg* + *jó*) hallottam, azért azt hiszem, hogy e név a *méreg* szóból alakult, tehát »*méreg* + *jó*«. — E sorokra a következőt jegyezzük meg: A *méreg* szó (ó-magy. *mérgü) sem a mai nyelvben, sem a régi-ben nem fordul elő összetett patak-, folyó-, stb. nevekben. Nincs tehát: *Méregtó*, *Méregvíz*, *Méregpatak*, *Méregséd*. — Melléknévi származéka, a *mérges* persze előfordul (vö. OklSz. és ORTVAY: *Mergustow* ,*mérgüstow*; talán van *Mérgespatak* is). A *meleg* melléknév gyakran fordul elő a régiebb nyelvben is vizet jelölő szavak jelzőjéül használva s aztán az állandó kapcsolatból tulajdonnévi használatban, vö. 1405: Ad Ryuulum dictum *melegpotok*; 1507: In fluuio Theplicze alio nomine *Meleg wyz* vocato OklSz. — Ezekhez kell még vennünk, hogy az oláh nyelvben a hangzóközi *-l- r-* ré lesz, s hogy e változás igen régi, mert benne az oláh nyelv albán

jövevényszavai is résztvettek (vö. lat. *sole*, oláh *soäre* 'sonne', albán *dale* > oláh *zará*). Magy. *Meleg jó*-ból tehát az oláhban keletkezhetett *r*-es alak. Másrészt meg a kalotaszegi magy. nyelvben is ismeretes az *l > r* változás, persze csak *s* előtt (vö. *erső* 'első', *ferső* 'felső' l. BALASSA, Magy. nyelvj. 72). Egy szóval: minden amellet látszik szólni, hogy a kalotaszegi *Meregyő* végső forrása egy ó-magyar *meleg jó* 'meleg víz'.

9. **D. B.** (Salgótarján) kérdi, vajjon jó nyomon jár-e, mikor azt vitatja, hogy *Bakony* nevünk nem a 'bükk'-öt jelentő germ. *bōka* (l. EtSz.) szóval függ össze, hanem a régi magy. *Bok* szn. -*n* képzős származékának mása. — Fel.: Nyilván igaza van. Várjuk e szerintünk helyes gondolat bővebb megokolását. M. J.

10. **Asszonynevek.** Egy mostanában megjelent nagy igényű lexikonban a 926. lapon egy ujság reklámjában ilyen asszonyneveket olvashatni: GROSZNÉ ILONA, BRESZTOVSZKYNÉ LENKE, VARSÁNYINÉ ERZSI. — Helyes-e ez? — Felelet: Dehogy helyes! Aki így ír vagy beszél, az németül gondolkodik. A magyarban nem lehet a férjnek a vezetéknevét feleségének a keresztnévvel összeboronálni. Ha KISS ERZSÉBET férjhez megy NAGY JÁNOShoz, becsületesebb magyar neve ez lesz: NAGY JÁNOSNÉ KISS ERZSÉBET vagy csak röviden NAGY JÁNOSNÉ. Kiemelve mondhatjuk ezt is: N. J.-né, leány nevén v. lánykori nevén K. E. (németesen persze N. J.-né született K. E.), de a magyar észjárás szerint KISS ERZSÉBETből sohasem lesz a férjhezmenés által NAGY ERZSÉBET, se NAGYNÉ ERZSÉBET. A kérdezett asszonynevek tehát germanizmusok. n.

11. **Névre hallgat — névről ért.** Egy társaságban ingerkedésből azt kérdezték valakitől, aki két keresztnévet visel: Melyik nevedre hallgatsz te tulajdonképen? Az illető így vágott vissza: Hallgatni egyikre se hallgatok, de érteni mind a kettőről értek. — A társaság tagjai megütődtek ezen az utóbbi kifejezésen; arra hivatkoztak, hogy ezt ők sohasem hallották, s egyúttal tüzesen kardoskodtak a másik szólásmód mellett. Igazuk van-e? — Felelet: Nincs igazuk. Éppen a második kifejezés a magyaros, az első pedig a német észjárás utánzása (a francia megint másképp mondja). PROHL szótárának német-francia részében ezt olvassuk: *dieser Hund hört auf den Namen Sultan: ce chien répond au nom de Sultan.* TOLNAI VILMOS *Szómutatójának* segítségével hamarosan találhatunk példát ARANY JÁNOSBól az *ért* igének vitatott magyaros használatára. A *Murány Ostromában* (I. ének) így ír ARANY: Menj, mutass meg mindent a követnek, Kádas! | Nagy kopasz ember volt, hajlott férfikorban, | Ki e névrül értett, s elvezetett sorban. — LEHR ALBERT egy egész csomó hasonló példát idéz a *Toldihoz* és a *Toldi Estéjéhez* fűzött magyarázataiban. Ezeket a példákat még megszerezhetjük eggyel. MÓRICZ ZSIGMOND is úgy beszélgeti magában a debreceni csordást, hogy trombitával »nem kísérheti a marhát, mer nem ért az arrul.« (*A debreceni csordás.*) Némely vidéken — úgy látszik — ebben az alakban járatos a kifejezés: ilyen vagy olyan néven ért. n.

A SZERKESZTÉSÉRT FELELŐS: MELICH JÁNOS ALELNÖK.

A KIADÁSÉRT: SÁGI ISTVÁN PÉNZTÁROS.

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXI. KÖTET. 1925. SZEPT.—OKT. 7—8. SZÁM.

Néhány megjegyzés a székely írásról.

Megvallom, hogy egészen a legújabb időkig az ú. n. székely rovásírást afféle középkori koholmánynak tartottam, koholmánynak, amellyel a magyarság kereszténység-előtti közmíveltsége kapcsán komolyabban foglalkozni nem érdemes. NÉMETH GYULÁnak „A régi magyar írás eredete” c. értekezése (megjelent a Nyelvtud. Közlemények XLV. kötete 21—44. lapján 1917-ben) volt az a dolgozat,¹ amely végleg meggyőzött felfogásom helytelenségéről, s aligha tévedek, mikor azt vallom, hogy a kitünő iskolázottsággal megírt dolgozat nemcsak engem tett Saulusból Paulussá, hanem más tamáskodó magyarokat is.

NÉMETH GYULA értekezése, amely szép szavakkal adózik NAGY GÉZA, valamint MUNKÁCSI BERNÁT hasonló tárgyú dolgozatainak (vö. NAGY GÉZA: A székely írás eredete: Ethnographia VI, 269—276. — MUNKÁCSI BERNHARD: Zum Problem der Székler Runenschrift: KSz. XIV, 225—391), részben az ő nyomdokukon, részben pedig a saját vizsgálódása alapján ezt a két tételt állapítja meg:

a) A székely írás a köktörök írásnak minden jellemző sajátosságát részint egészben, részint kétségtelen nyomokban megőrizte;

b) A székely írás jegyeinek nagy része a köktörök, még pedig a jenisszeji köktörök ábécéből való.

A köktörök feliratokról Európa a XVIII. század elején értesült, megfejtésük azonban csak 1893-ban sikerült THOMSEN VILMOS dán tudósnek. E kétségtelen tények miatt tehát ki van zárva, hogy a székely írás középkori koholmány lehetne.

A székely írás jegyeinek nagy része, mint fentebb említettem, a jenisszeji köktörök ábécéből való. Van azonban más ábécéből való betű is benne. Eddig kétféle ábécéből való betűket mutattak ki. Az egyik ábécé a görög, ebből való a székely $\Theta = f$ és $\chi = h$, a másik a glagolita, ebből való volna a székely $\text{Ź} = e$ és $\text{Ÿ} = o$.

Azt, hogy a székely írás jegyei közt görög eredetűek is

¹ NÉMETH GYULA dolgozatában régi magyar írásról beszél. Én, minthogy emlékeink ez ábécé ismeretét világosan csakis a székelyeknek tulajdonítják, helyesebbnek tartom csak székely írásról beszélni. Nem tagadom azonban, hogy lényegében ilyenféle írása lehetett a régi magyaroknak is, aminthogy ilyen köktörök ábécére visszamenő írása volt a XIII. sz. végén a kúnoknak is, l. NÉMETH Gy.: NyK. XLV, 24.

vannak, tudtuk NÉMETH GYULA dolgozata megjelenté előtt is (l. NAGY G. és MUNKÁCSI B. fentebb idézett értekezéseit). Hogy azonban e jegyek közt a glagolita ábécéből valók is vannak, azt NÉMETH GYULA értekezésének megjelenté előtt szélesebb körökben annál kevésbé tudhatták, mert hiszen éppen a szóbanforgó székely $\check{\text{Z}} = e$ -t és $\text{D} = o$ -t a kutatók addig a gör. ϵ -ből, illetőleg o (δ $\mu\kappa\rho\nu\acute{o}\nu$)-ből származtatták (l. MUNKÁCSI: KSz. XVI, 229). NÉMETH GYULA azonban a két székely jegyet a glagolita ábécéből valónak tartja s az egyeztetésnél hivatkozik HÓDOLY LÁSZLÓNAK „A székely vagy régi magyar írás eredete. Pozsony [1884]“ c. dolgozatára, amelyben úgy látszik hasonló egyeztetés már található.

NÉMETH GYULA értekezésének e jól átgondolt megállapítása engem megjelenésekor is, azóta is sokat foglalkoztatott. Hogyan, mikor és hol kerülhetett a székely írásba e két glagolita betű? A glagolita írás IX—X. századi, majd az Adria-menti horvátok közt mai napig való használata történetét, emlékeit elég jól ismerjük. E történetben azonban nem ismerek egyetlen egy olyan mozzanatot sem, amely akárcsak távolról is útmutatást adhatna arra nézve, hol, mikor és mikép kerülhetett a székely írásba a két glagolita betű. Pedig, hogy a székely $\check{\text{Z}}$ ($= e$) és glagolita Z vagy Z ($= e$), úgyszintén a székely D ($= o$) és a glagolita D ($= o$) lényegileg egyező, azt igenis vallom. Lényegileg mondom, mert hiszen teljesen fedni nem fedik egymást, de ennek egyik, valószínűleg főoka, hogy a székely betűk előttünk ismert legrégibb alakjai is 600—650 évvel későbbi feljegyzések az összehasonlított glagolita társaiknál. A hasonlóság, az egyezés megkapóbb volna, ha az ó-egyházi szláv glagolita betűkkel egyidőben feljegyzett székely betűink volnának. Az alaki hasonlóságon kívül a lényegben való egyezés a következő két pontba foglalható:

a) A glagolita betűk is jobbról balra néznek, tehát olyan írás emlékeinek látszanak, amilyen a székely írás is, jobbról balra haladó.

b) A székely betűk is, miként a glagolita betűk, gömbölyű ductusúak. S itt a gömbölyűség, s nem az a lényeges, át van-e vágva a székely $\check{\text{Z}}$ mindkét helyen és a glagolita Z vagy Z (l. CONEV, Istorija na belg. jezika. Sofija 1919: 166) csak egy helyen, vagy van-e hurka a székely D jegynek, mert hiszen a glagolita D jegynek van.

A glagolita írás ugyanis kezdetben egy-két századon át gömbölyű, ott azonban, ahol a X. sz.-tól a mai napig megszakítás nélküli használata van: az Adria-menti horvátoknál, Isztriától Fiumén, a Quarnero szigetein át Curzoláig, a XII—XIII. sz. határától a gömbölyű ductusból lassan-lassan a szögletes ductusba fejlődik, az eredeti glag. Z , Z és D jegyekből Z és D fejlődik (l. JAGIĆ V., Glagolitica. Würdi-

gung neuentdeckter Fragmente: Denkschriften der Ak. der Wiss. Wien XXXVIII:II, 33 s köv. lapokon).

A kifejtettekből persze az is következik, hogy ha a székely betűk közvetlenül a glagolita betűk átvételei, az átvétel csakis a gömbölyű ductusúból való lehet s ez biztosítaná az átvétel korai, IX., X. századi voltát.

És mindennek ellenére sem tudok olyan mozzanatot, amely a közvetlen átvételre akárcsak távolról is útmutatást adhatna.

Most, hogy a Magyar Nyelv 1925. január-áprilisi számában LIGETI LAJOSnak „A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje” c. értékes dolgozata megjelent (50—52), a fent tárgyalt két székely betű eredetével s a vele kapcsolatos kérdésekkel újból foglalkozni kezdtem. Ebből támadt az alábbi pár gondolat.

* * *

A glagolita írás kétségtelenül régibb, mint a cirillica írás, tehát mint az az írás, amellyel a görög szertartású szláv népek: oroszok, bolgárok, szerbek írnak. Az is kétségtelen, hogy ezt a régibb, tehát a glagolita írást KONSZTANTIN filozófus, szerzetesi néven CYRILL közvetlen Nagy-Moráviába való jövetele előtt állította össze. RASZTISZLÁV nagymoráviai fejedelem ugyanis 860 vagy 861-ben szláv nyelven értő tértítőket kért MIHÁLY bizánci császártól. A császár két testvért, KONSZTANTINT és METHÓDOT küldte, akik szalonikii görögök voltak, akik azonban jól beszéltek szlávul. Kétségtelen, hogy feladatuk nemcsak egyházi, hanem politikai is volt. Elfogadott nézet, hogy a testvérpár 862-ben jelent meg Nagy-Moráviában (l. Magyar Honfogl. Kútfői 353. A küldöttségre l. JAGÍC, Zur Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache² 9). Nagy-Moráviába szláv könyvekkel jöttek. Ez egyházi szláv könyvek, így az evangélium, a zsol-tárkönyv, szentek élete azokkal a betűkkel voltak írva, amelyeket KONSZTANTIN Nagy-Moráviába való elutazása előtt állított egybe, tehát a glagolita betűkkel. Ez egyházi könyvek közül több X., XI. századi másolatban reánk is maradt.

KONSZTANTIN 869-ben Rómában, METHÓD 885-ben Nagy-Moráviában halt meg. Tanítványaikat Nagy-Moráviából még a magyar honfoglalás előtt WICHING és hívei kikergették (l. JAGÍC i. m. 93 s köv. l.). E tanítványok könyvekkel részint a macedón-bolgárokhoz, részint pedig az Ádria-menti horvátokhoz menekültek, ez azonban nem zárja ki azt, hogy a szláv nyelvű rítus és a glagolita írás Nagy-Moráviában és Pannóniában egy darab ideig még ne tengődhetett volna (vö. a Kijevi Levelek és a Prágai Töredékek nyelvemlékek vallomását). Az Ádria-menti horvátoknál azonban a glagolita írás a X. sz.-tól fogva tovább élt, fejlődött s itt megszakítás

nélküli használata a mai napig kimutatható (l. erre a többek közt JAGIĆ, *Glagolitica. Würdigung neuentdeckter Fragmente c. fentebb idézett művét és VONDRÁK, Altkirch. Grammatik*² 54). A Frangepánok, akik Modrus-Fiume megye területének urai voltak, nem egy horvát nyelvű oklevelet állítottak ki a glagolita írással.

Másutt azonban a glagolita írást elnyomta a ma cirillica néven ismert írás, még pedig már a X. sz. elején. SYMEON bolgár cár († 917) udvara a X. sz.-ban cirillicával írt, s egészen kétségtelen, hogy a nyugati bolgár birodalomban is, a X. sz. második felében a hivatalos betűtípus a cirillica volt. SÁMUEL cárnak 993-ból datált síremlékkő felirata, amelyet a Prespa tó partján Macedóniában fekvő German nevű falu templomában találtak, cirillicával van írva (l. erről: JIREČEK és JAGIĆ: *Die cyrillische Inschrift vom Jahre 993: Archiv für slav. Phil.* XXI, 543—557).

Az oroszok is, akik 988-ban lesznek keresztényekké, a cirillica írást veszik át. Arra, hogy a glagolita írás használatának az oroszoknál a X. vagy a XI. sz.-ban valami nagyobbserű nyomai volnának (l. VONDRÁK, *Altkirch. Grammatik*² 53), alig vannak adatok.

A fiatalabb, a IX., X. sz. határán keletkezett cirillica jegyeinek eredetéről semmi kétség sincsen. Csaknem valamennyi jegye az ugyanazon korbéli görög majuscula jegy mása. Az a pár betű pedig, amely a görög majusculákból nem származtatható, velük nem azonosítható, a régibb glagolita írásból van átvéve, vagy a cirillica betűkhöz formálva (l. ISAAC TAYLOR, *Ueber den Ursprung des glagolitischen Alphabetes: Arch. V, 191—192.* — W. VONDRÁK, *Altkirchenslav. Grammatik*² Berlin 1912 64—66. — A. LESKIEN, *Grammatik der albulgarischen (altkirchenslavischen) Sprache. Heidelberg 1909. XXXVII. l.* — V. JAGIĆ, *Grafika u. slavjan: Enciklopedija slavjanskoj filologiji. Szt. Peterburg. 1911).*

Nem ily egységes a felfogás a glagolita írás eredetéről. Itt két nézet küzd egymással. Az egyik nézet szerint a glagolita írás minden jegye görög eredetű, még pedig a IX. sz.-i folyóírású görög minuscula mása. LESKIEN erre nézve ezt írja: „Das ganze System der glagolitischen Schrift und ihre Übereinstimmungen mit der kyrillischen macht es an sich wahrscheinlich, dass beide Alphabeten den gleichen Ursprung haben. Das kann nur heissen, dass auch das glagolitische aus der griechischen Schrift stammt. . . . Wenn man den Ductus der griechischen Minuskel der zweiten Hälfte des 9. und des 10. Jahrh. mit der glagolitischen Schrift vergleicht, kann bei den meisten glagolitischen Buchstaben an ihrer Identität mit den entsprechenden griechischen Minuskelformen gar kein Zweifel sein. . . . Die Frage, woher die glagolitischen Buchstaben stammen, die nicht

unmittelbar aus griechischen Zeichen ableitbar sind, kann daher auch hier nicht weiter verfolgt werden. Meine Ansicht ist, dass sie ebenfalls aus Zeichen der griechischen Minuskel kombiniert und stilisiert sind“ (i. m. XXXVII—XXXVIII. lp. és LESKIEN A., Zur glagolitischen Schrift: Arch. XXVII, 161).

A másik nézet azt mondja, hogy a glagolita írás legtöbb betűje a IX. századi görög minuscula mása, vannak azonban egyes betűk, amelyek idegen: keleti ábécékből vannak átvéve. E nézetet legelőször ŠAFÁRIK PÁL JÓZSEF fejtette ki „Ueber den Ursprung und die Heimat des Glagolismus. Prag 1858“ c. dolgozatában, újabb időben pedig VONDRÁK VENCEL bizonyította részletesen „Zur Frage nach der Herkunft des glagolitischen Alphabets“ c. értekezésében (l. Archiv für slav. Phil. XVIII. és XIX. köt.), majd „Altkirchenslavische Grammatik.“ Berlin 1912“ c. műve 49—64. lapjain. VONDRÁK szerint kétségtelen, hogy a glag. ѡ (= magy. s) héber vagy szamaritánus eredetű, a glag. ѣ (= magy. k) zsidó eredetű, s minden valószínűség a mellett szól, hogy a glag. ѣ, ѣ (= e) szamaritánus, s ugyanilyen eredetű a glag. ѡ (= o), l. Arch. XVIII, 553—556, XIX, 172, Altkirch. Gram.² 60—64.

ŠAFÁRIK-VONDRÁK elméletét a KONSZTANTIN (CYRILL)-legenda is támogatja (kiadta MIKLOSICH és DÜMLER, a bécsi Akadémia Denkschr. XIX. kötetében, magyar vonatkozásait l. a Magy. Honf. Kútfői 352—353). KONSZTANTIN, aki a glagolita írás betűit egybeállította, nagytudományú, több nyelvet beszélő férfi volt. Hogy kiváló politikai érzéke is volt; bizonyítja az, hogy ura moráviai kiküldetése előtt is felhasználta hasonló céllal. Így járt küldetésben KONSZTANTIN a kazároknál is, megfordult a szaracénok közt, s tudjuk, hogy ez útja alkalmával „neki estek az ugrok, farkasmódra üvöltvén és meg akarták ölni“ (MHK. 353). Kétségtelenül hiteles a legendának az az értesítése is, hogy KONSZTANTIN zsidóul is, szamaritánusul is tudott s értette írásukat is.

VONDRÁK a maga elméletét fenntartotta JAGIĆsal szemben is. JAGIĆ ugyanis a TAYLOR-LESKIEN-féle elmélet híve; szerinte is a glagolita írás minden jegye levezethető a IX. sz.-i görög minuscula írásból, tehát a glag. ѡ (= s) és ѣ, ѣ (= e) is, még pedig gör. σ-ből, illetőleg ε-ből. E két betűnél azonban annyit megenged JAGIĆ, hogy aki őket alakította a megfelelő görögökből, ismerhette a héber-szamaritánus šin és he betűket s így ezek is hathattak a glag. betűk alakjaira (vö. JAGIĆ, Grafika u. Slavjan 104: ѣ u. ѡ . . . . дѣйстви-тельно составились не безъ влияния образцовъ восточныхъ).

Részletesebben kellett kifejtenem a glagolita írás eredetére vonatkozó elméleteket, még pedig azért, mert a két-féle elméletben azoknak a betűknek is fontos szavazata van,

amelyekből NÉMETH GYULA a székely írás X és O betűit származtatja. Azt gondolom, a magyar kutatóra nem lehet közömbös, vajjon a glag. Z , Z és Z görög eredetű-e vagy pedig a IX. században Cherson—Kercs: Krim vidékén használt, ismert keleti: szamaritánus-héber ábécékből való-e. S nekem az a meggyőződés, hogy VONDRÁK elméletének van egy megcáfolhatatlan erőssége, olyan erőssége, amelyre se LESKIEN, se JAGIĆ nem is reflektált. A glagolita írás betűi közül több, így az Z , Z és Z , *jobbról-balra* néz. Ezt a görög írásból levezetni nem lehet. A görögök már a Kr. e. V. században a balról jobbfelé haladó írásra tértek át. Ez erősségét VONDRÁK kifejezetten hangsúlyozza is, mondván: „Die nach links blickenden Zeichen des glag. Alphabets sind eine Tatsache, die meines Erachtens nicht genug gewürdigt wird“ (Altkirchsl. Gram.² 60). S ugyanezt kell mondanunk a székely X és O jegyekről; ezek is, mint már említettem, jobbról balfelé néznek s ilyen jobbról balra haladó írás emlékei. S ezért elfogadhatatlan az, hogy a székely betűk egyike is görög eredetű lehessen (l. NAGY GÉZA: Ethn. VI, 276; MUNKÁCSI B.: KSz. XIV, 229. N. szerint X fordított görög ϵ -ből).

Nézetem szerint azonban a székely betűk nem származhatnak a glagolita betűkből, mert — mint fentebb kifejtettem — a glagolita írás történetében, fejlődésében nincs olyan történeti kapcsolat, amely a székely átvételt akárcsak távolról is velünk megértethetné. Érthető azonban a két székely betű, ha feltesszük, hogy mind a glag. Z , Z és Z , mind pedig a székely X és O *egy közös forrásra megy vissza*.

Azt, hogy a székely írás egyszer reformon ment keresztül, bizonyítja az a körülmény, hogy benne a köktürkre visszamenő jegyeken kívül görög eredetű betűk is vannak. Ezek a görög eredetű jegyek a székely betűsorba a pontusi görögöktől kerülhettek (l. NAGY G.: Ethn. VI, 276), szerintem nem később a IX., X. századnál.¹ E IX., X. századi reformba szépen kapcsolódnék bele a székely X és O , amelyek a Pontus vidékén használt héber-szamaritánus betűsorból kerülhettek (a betűformákra l. VONDRÁK: Arch. f. slav. Phil. XVIII, 555, XIX, 171). A székely betűsorban más ilyen zsidó-szamaritánus eredetű jegy is lehet. Így pl. a székely Y (= *zs*) származtatható a zsidó *šim*ből, szamaritánus *šan*ből, melynek alakja Y , W (l. VONDRÁK: Arch. XVIII, 553) is.

A Pontus vidékén tehát a székely rovásírás reformon mehetett keresztül. A reform abban állt, hogy a székely rovásírásba az itt használt görög, valamint héber-szamaritánus betűsorból néhány betűt átvettek. S ezt a megállapítást mintha a

¹ MUNKÁCSI, akinek a székely írásról az a nézete, hogy az eredetileg a kúnok írása, azt igyekszik bizonyítani, hogy e kún írásba a görög hittértöktől kerültek bele a görög betűk a XIII. század elején s a székelyek már ezekkel a betűkkel ellátott írást vettek át (l. KSz. XIV, 239).

magyar nyelv hangtörténete is támogatná. A gör. χ , melynek pontusi alakja χ , a görögben az a , o , u hangok és a mássalhangzók előtt veláris zöngétlen spiráns s úgy hangzik, mint a ném. *ch* ezekben: *Bach, Buch, Kuchen* (l. PECZ: A görög nyelv dialectusai: EPhK. 31:342). Minthogy pedig a székely rovásírásban a görögből vett χ a magyar *h* hangjele, ez csak úgy lehetséges, ha az átvétel idején a magy. *h* még *ch* hang volt. A magyar nyelvtörténetből tudjuk, hogy a mai magy. *h* eredetibb *ch*-ből fejlődött (l. GOMBOCZ, Magyar történeti nyelvtan. Egyetemi előadások. III. rész 1. § 3. old. és 58. § 68. old.), s hogy ilyen *ch* a honfoglaláskor s még később is a XII. sz.-ban is ejtett magyar hang volt.

Hasonló vallomás látszik rejleni a székely Ψ jegyben, amely a székely írásban a *zs* hang jele. E székely jegy a zsidó Ψ *šn*ből, vagy a szamaritánus Ψ *šan*ból származik s kezdetben a magyar *s* hangjele kellett hogy legyen. Tudjuk mármost jól, hogy a magy. *zs* sok esetben régebbi magy. *s*-ből zöngésült (l. GOMBOCZ fentidézett előadásai 63. § 73. old.).

E két magyar hangtörténeti tanulság tehát szintén alkalmas támogatni azt a feltevést, hogy a székely rovásírás reformon a Pontus vidékén, a IX. századnál nem későbben mehetett keresztül.

Hogy a tárgyalt betűk eredetének kérdése csakugyan úgy áll-e, ahogy kifejtettem, annak eldöntését másokra, nálamnál hivatottabbakra bízom. Azt az egyet bizton állítom, hogy a székely χ és Ψ betűk a glagolita írásból átvettek nem lehetnek. Lehetnek azonban a glagolita Ψ , Ψ és Ψ betűkkel közös forrásból valók, innen hasonlóságuk. Ebből a közös forrásból való a székely Ψ is. — Az a kor, amikor a székely betűsor reformon mehetett keresztül, a IX. sz.-nál nem későbbi. Ezt a *ch* > *h*, *s* > *zs* hangok története is bizonyítani látszik. S ha mindez így van, akkor talán mégis lehet arra gondolni, hogy a székely betűsor a magyarokhoz csatlakozott kazár: kabar törzs betűsora (így MÜLLER KONRÁD: KSz. XIV, 14—16), mely esetben a székelyek talán mégis a kabarok utódjai.

MELICH JÁNOS.

A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái.¹

(Folytatás.)

B) A nyomatékos mondathanglejtés.

34. A nyomatékos mondat hanglejtése változatosabb, mint a nyomatékktalané. A nyomatékktalan mondat hanglejtését a szólamoknak mint értelmi egységeknek hangmenetei határozzák

¹ Vö. MNy. XXI, 1.

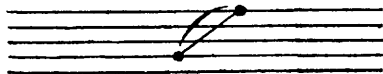
meg, míg a nyomatékos mondatok mindenik fajának van egy jellemző mondathanglejtése, hozzáfűződő jelentéssel. E hanglejtés a mondat nyomatékos szólamában fejeződik ki, vagy pedig a tiszta hanglejtésben áll elő. Mivel e hanglejtés hangmenetei nem a szólamok értelmi egységének felelnek meg, hanem e hanglejtésbe a nyomatékos szólam mint egy formába tagolódik bele, de a könnyebb szemlélés végett is, e hanglejtésformák egységét nem bontottuk fel a vonalak megszakításával. Minden nyomatékos mondathanglejtésnek jellemző része a főhangmeneten kívül a kezdő és záró sarka. Két csoportot különböztetünk meg: a kérdő mondatok és a nyomatékos közlő mondatok hanglejtését.

a) Kérdő hanglejtés.

35. Nyelvjárásunkban a hanglejtés s a bennök kifejezett jelentés szerint a következő hat kérdésfajta található: 1. *döntő kérdés* (= névmástalan k.), 2. *kutató kérdés* (= névmásos k.), 3. *ismételt*, 4. *találgató*, 5. *csodálkozó* és 6. *bizonyító kérdés*.

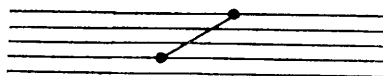
36. A *döntő kérdéssel* (= névmástalan kérdés, WUNDT: Zweifelstfrage) valamely kétes tudomásunkra a felelettől várjuk a döntést. Hanglejtésében jellemző az emelkedő hangmenet, mely a magas hanghelyzetben éri el tetőpontját. Egy és két szótagú mondatokban a magas hanghelyzetben végződik is a hanglejtés, de három vagy több szótagú mondatban az utolsó szótag mindig alaphangon zárja a mondatot. Ez a döntő kérdés tiszta hanglejtése.

a) Tiszta hanglejtés egy szótagú mondatban. A hangmenet fölfelé sikló.

En·? Te·? Vót·? Ott·? Sirt·?

b) Két szótagú, rövid szótaggal végződő mondatokban:

Esett·?
Láttad·?
Nekem·?
Beteg·?

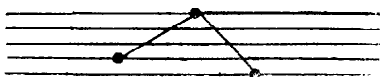

c) Két szótagú, hosszú szótaggal végződő mondatokban:

Vótál·?
Sírtál·?
Tanált·?
Sütől·?

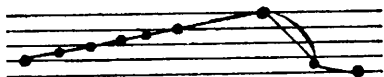
d) Három és több szótagú mondatokban.

Kese·rű ? Felkő·ttél ? Nem sír·tál ?

Sü·től szomba·ton ?

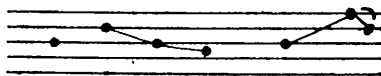

Nem· láttátok a pipá·mat ? Ki·ment a fi·ju a mēnes·re ?

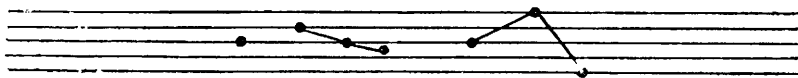
37. Vegyes hanglejtés:

a) A mondat egy része a nyomatékos szólam zárt egységéből kiemelve a mondat élén áll mint *előkészítő rész*.

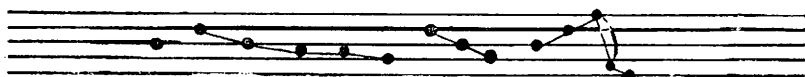
a₁) Egy előkészítő résszel:

A fél·vékást | hozod·?

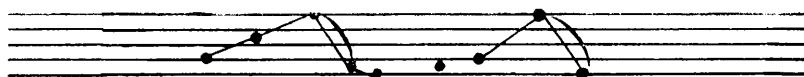

Az ü·veget | behoz·zam ?
O·daátal | otthon van·nak ?
Nagy·apád | nem jött még ha·za ?
Az asz·tagon | van elég szal·ma
É·desanyátok | nem beteg·má ?

a₂) Két előkészítő résszel:

Az el-sőházbá az | ab-lakot | betetté-tek?
 Az ü-lést | Ká-dárnól | hazahoztá-tok?
 A kis-tyukot a | lá-dábul | kieresztet-ted?
 Ezt a pi-ros rózsát a | po-hárba | nekem hoz-tad?

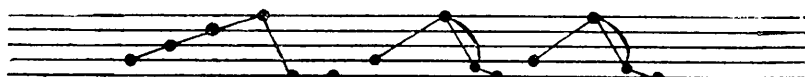
b) A mondat egy része a szólam zárt egységéből kiszakadva a mondat végén áll mint *toldódás*. Benne az egész kérdőhanglejtés megismétlődik.

b₁) Egyes toldódás.

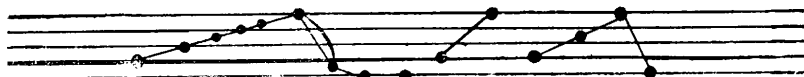
Elment Sán-dor | a lúér-?

Felszántottátok a lapos-sát | egész-szen?
 Elment ödesa-pám | szánta-ni?
 Beletőtötted a vi-zet | a válu-ba?
 Elhajtsam ezt a tehe-net | a vásár-ra?
 Elfelejtettél-már | egész-szen?
 Kihajtottad az ök-röt | a gujá-ra?

b₂) Kettős toldódás.

Kiment a ma-lom | az erdő-re | eprész-ni?
 Elment anyá-tok | a mező-re | enni vin-ni?
 Elmen-nél | fársángos-nak, | falu bolondjá-nak?

Mindég be fele búj-nál | a házba- | meleged-ni?

c) Előkészítő rész és toldódás egy mondatban.

Ne-ked má | nem vesszük-ma | semmi hasz-nod?
 Ez a lú-má | kódu-slett | egész-szen?
 Ezt a kis é-telt | itt hagynád-má | a legyek-nek?
 Ettüлл a kido-logtül | somfordálsz-má | haza fe-le?

38. A *kutató kérdés* (=névmásos kérdés, Tatsachenfrage, WUNDT) hanglejtésének jellemző sajáttsága az ereszkedő irány. A hanglejtés magas hangon kezdődik s a második szótagban nagy hangközzel mélyre esik s a következő szótagokban lassan, egyenletesen ereszkedik a mondat végén az alaphangig. Az ember futólagos megfigyeléssel hajlandó volna egyenletes hangmenetnek elfogadni.

Tiszta hanglejtés:

a) Egy szótagú mondatok.

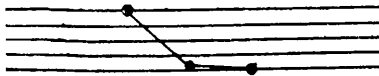
Ki·? Hun·? (= hol?) Hogy·? Mi·?

b) Két szótagú mondatok.

Ki·nek? Mê·re? Mi·jen? Ho·vá? Mi·kor?

c) Három és több szótagú mondatok.

Ki·járt itt? Hány·óra?
Ho·va akarsz menni?
Men·nyi pénz van nállad?
Mit·adtak ott fíjam?
Mit·fogózik egy cigányjánnyal?

39. Vegyes hanglejtés.

a) Előkészítő részszel:

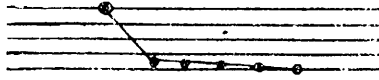

Ma·ga meg | mit·kezd ki a pujával?
A ka·szát | ho·vá akasztottad?
A ke·ze | hun·jár magának?
A zse·bembe | mit·dugtál?

b) Kiemeléssel:

Kiemelés esetén a kiemelt mondatrész kezdődik magas

hangon, a második szótag mélyre esik s a kutató mondat hanglejtése belesimul az e szótagon kezdődő lassú ereszkedésbe.

(Ma tudom, hol volt, de) ten·nap hun járt maga?
 (Az ásó megvan, de) a ka·pa hun van?
 (Más minden megvan, de) a kó·csot hova tetted?

40. Az *ismételt kérdés* (névmásos) akkor áll elő, ha nem értettük a feleletet s a kérdést másodszor is feltesszük nagyobb nyomatékkal, sürgetően. Kérdés: *Hogy híjnak?* Felelet: *Miklós.* Kérdés: *Mijen Miklós?* Felelet: *Kósa Miklós.* Nem érti s ismét kérdi: *Mijen Miklós?* Az utolsó kérdés az ismételt kérdés, melynek hanglejtése emelkedő hangmenetű, az utolsó szótagban lefelé hajló glissandóval:

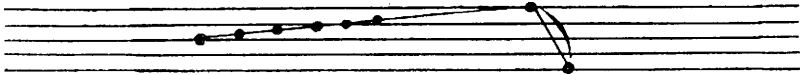

Mijen Miklós?

Bármelyik kutató kérdés lehet ismételt kérdés is. Ha a mondat egyszótagú, a hangmenet fölsiklás. — Az ismételt kérdés hanglejtése van meg az ilyen mondatokban is (mikor nem akar valami az eszünkbe jutni):

Mit is mondtál·?

Hogy is van az a nóta·?
 Hogy is híjták azt az embert·?
 Mijen fábull is vót a templom·?

41. A *találgató kérdés* (névmásos és névmástalan) a döntő és kutató kérdésnél határozatlanabb kérdésjellegű. Annak a kijelentése, hogy nem vagyunk bizonyosak a kérdéselt dolog felől. Hanglejtése teljesen megegyezik a nyomatékos közlő mondat eső zárású hanglejtésével (45. b.).

a) Tiszta hanglejtés.

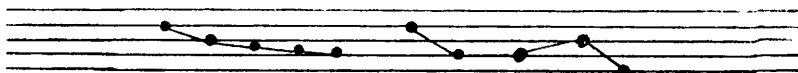
Tudjátok-é a leckéte:ket?
 Van-é mán elég tojás:sa?
 Vót-é a barázdába sok:viz?

b) Vegyes hanglejtés szakaszelőzővel:

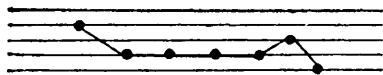

Vajon|ki·sült-é már a ka:lács?
 Osztán|jól·viseltétek-é magato:kat?
 Vajon|hun·lehet a kamora kócs:csa?

c) Előkészítő résszel:

Hát·vajon ezek|mit·akarná:nak?
 A kis·csikónak vajon|hogy·van a lá:ba?
 A kis·sebbik földet|fel·szántottátok:-é?

d) Ugyanez a hanglejtése van a *találtató kérdésnek*:

Mit·hallottam felől:led? (találd ki)
 Mi·van né:kem? (ha tudnád)
 Mi·jen szépet hoztam én né:ked? (ha tudnád)

42. A *csodálkozó kérdésben* valami meglepetés, megütődés van kifejezve. Társalgás közben azt a mondatot, amely a megütődést keltette, még egyszer ismétlik e hanglejtésformában. Felkiáltás jellegű kérdés. Emelkedő hangmenetű, de alacsony hangfekvésű. Pl.:

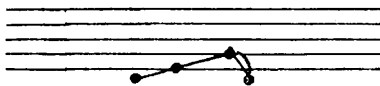
(Gyenge má kend a zsákhoz.)

Gyenge vagyok? (Még ugyan is erős vagyok.)

Más:

(Hogy van, hogy van, tanító ur?)
(Küzködök.)

Küzködik? (Sz nem küzködés az élet ijen fiatal embernek.)

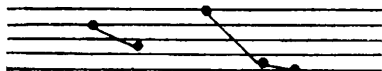
Elbeszélésből:

(Mefogtam a fél karját, csavartam rajta egyet, a lábommal gáncsot vetettem neki, azután hátúrull előre löktem.)

Micsoda? (Ojat esett az a nagy mahomed ember stb.)

43. A *bizonyító kérdéssel* azt fejezzük ki, hogy a feleletben föltevésünk megerősítését várjuk. Hanglejtése azonos a kutató kérdésével. (39. a.) A főmondat rendesen e kérdőszóból áll: *ugyi (= ugy-e)* és előkészítő részként szokott állani. A mellékmondatot a kutató kérdés hanglejtésén ejtik.

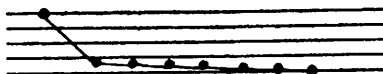

Ugy-i | megmondtam?

Ugy-i, hogy | nem köszönte meg?
Ugy-i, hogy | elvesztettétek?

Tiszta hanglejtésben (38c):

Ugy-i mennyire biztatott?

b) A nyomatékos közlő mondatok hanglejtése.

44. Ezek között mindenekelőtt a *nyomatékos kijelentő*

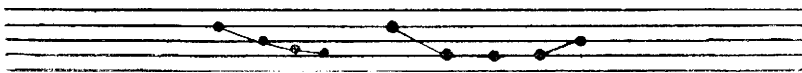
mondat hanglejtése kelt figyelmet, mint a közönséges beszéd leggyakoribb mondatáé. A nyelvjárástanulmányozóknak ez a hanglejtés tűnt fel legkönnyebben. BALASSA JÓZSEF ezt a hanglejtést nevezte el „énekítő hangsúly“-nak. Ő foglalkozott legrészletesebben is e kérdés megfigyeltével. (Nyr. XIX, 70 és Magyar Fonétika²:149.) Helyesen különbözteti meg e hanglejtés két fajtát, de csak a hangsúlyt figyelte meg pontosan. A hanglejtés megfigyelésében téved, mikor azt mondja az eső zárású hanglejtésről, hogy ejtésekör az ember „az utolsó előtti szótagot . . . erős hangon ejti; az utolsó szótagon pedig fölviszi a hangját“, mert az erősség és magasság fokozatai közt szoros párhuzam van. Az a megfigyelése is téves, hogy e hanglejtés használatára nem lehet szabályt felállítani, hogy ez az illetőnek egyéni hajlandóságától függ. OLÁH GÁBOR megfigyelése és leírása pontosabb, de ő csak az eső zárású hanglejtést figyelte meg, a szökő zárásúról nem tesz említést. Helyesen mondja az eső zárású hanglejtésről, hogy „a mondat utolsóelőtti szótagjában a hang erősödik és emelkedik, az utolsó szótagban pedig meggyöngül és alászáll“. (A debreceni nyelvjárás. NyF. XXVI, 21.) OLÁH GÁBORNak példái is helyes megfigyelésről tanuskodnak, csak abban téved, hogy e hanglejtést érzelmi hanglejtésnek tartja. BARTHA JÓZSEF a palóc nyelvjárásban¹ megfigyelt „emelkedő és szálló éneklést“. A „szálló éneklés“-ről való leírása és példái a Szamosháton pontosan megfelelnek az eső zárású hanglejtésnek. Az „emelkedő éneklés“-re fölhozott példák közt már keveset találtam olyat, amelyet a Szamosháton is szökő zárású hanglejtéssel ejtenének.² Több nyelvjárástanulmány is említi még az „énekítő hangsúly“ kifejezést (BERZE NAGY JÁNOS, NyF. XVI, 39, BÖSZÖRMÉNYI GÉZA, NyF. XXIX, 16, 28), de pontos leírását ezekben nem olvastam.

45. A nyomatékos mondat azon szakasza, melyen a mondat súlypontja van, értékhangsúlyos. Az értékhangsúllyal mindig ritmikailag hangsúly párosul a mondat utolsó vagy utolsóelőtti szótagján (9. d.). A hanglejtés a nyomatékos mondatokban az erősségi fok változásaival mindig párhuzamos, vagyis erősebb kiejtésnek magasabb hangfok felel meg és viszont. A mondatnak értékhangsúlyos szólama: a „mondatzöm“ kétféle elhelyeződésű lehet: vagy a mondat végén áll, vagy nem. Aszerint, hogy a nyomatékos mondat végén értékhangsúlyos szólam, illetőleg szó áll, vagy nem értékhangsúlyos, a hanglejtés is kétféle lehet: a) *szökő zárású* és b) *eső zárású* hanglejtés. a) Ha a mondat értékhangsúlyos szóval vagy szólammal végződik, a hanglejtés

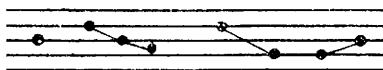
¹ A palóc nyelvjárás. Budapest, 1893. 69. l.

² A székely éneklő hangsúlyról v. ö. STEUER JÁNOS megjegyzéseit. Nyr. XIX, 317.

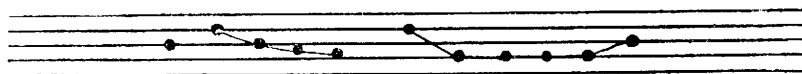
szökő zárású. Pl. (a szökő zárású hanglejtést a nyomatéktalan szólam mint előkészítő rész megelőzi):

Hó·napután | la·kadalmazunk:

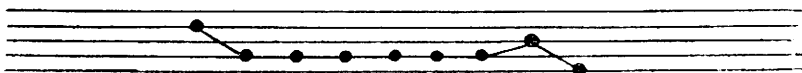

A cson·todat | ösz·szetöröm:

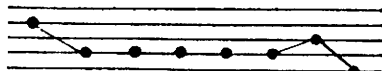

Az o·jan embert | a·kasztni kéne:

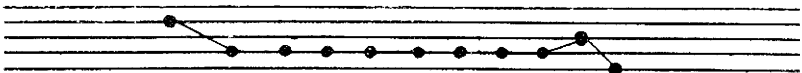
b) Ha a mondat nyomatéktalan szólammal vagy szóval végződik, a melódia eső zárású. Pl.

La·kadalmazunk hónapu:tán.

Ösz·szetöröm a cson:dat.

A·kasztni kéne az ojan em:bert

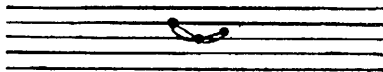
Tehát az első esetben az utolsó szótag, a másodikban az utolsóelőtti szótag magas, vagyis a hangemelkedés a ritmikai hangsúllyal esik egybe.

46. Miután tisztában vagyunk a kétféle hanglejtés különbségével, vizsgáljuk most egyenkint őket.

Szökő zárású tiszta hanglejtés akkor áll elő, ha a mondat egyenlő egy nyomatékos szólammal vagy szóval.

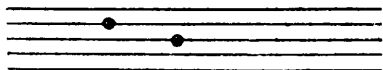
- a) Egy hosszú szótagú mondat:
(Osztán elgyere!)

Jó.
(Nem sírsz tán?)
(De) sír.

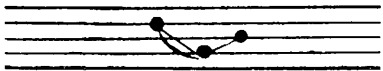
- b) Két szótagú mondat. b₁) Rövid kezdő szótaggal. Az első szótag hangsúlya értékhangsúly, a másodiké ritmikai hangsúly:

(Nem láttátok az első ház kóccsát?)

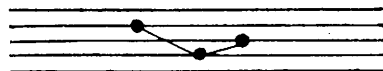
Meg·van:
(Itthon van a gazda?)
Benn·van:

- b₂) Hosszú kezdőszótaggal:
(Ugyi hogy nem vótál a kovácsnál?)

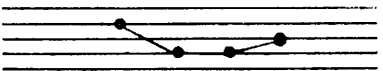

Vó·tam:
(Vigyázzatok,) lát·nak:

- c) Három és több szótagú mondat.

Ke·resem:
Meg·merült:

Majd·megkerüll:

Be·szélgetni vótam:
Te·rebesrül hozattam:
Av·val is kevesebb lessz:
Mik· is hazakerültünk:
Min·gyá megatakéozlak:
Mind· a hármát elharangozták:

47. Szökő zárású vegyes hanglejtés.

a) Egy előkészítő résszel:

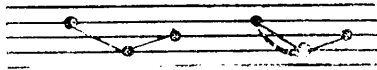
Hóna·pután | ka·lácsot sűtők:
 Ne·kem azt még | sen·ki se mondta:
 A két·asszony | csak·ott veszekedett:
 Az o·jan embert | a·kasztani kéne:
 Ab·ba maga | nem·parancsol:
 Én· | vát·híjtam:
 A szűp·szó | nem·használt:

b) Két előkészítő résszel:

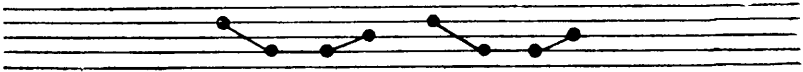

A ka·tona a | ci·gány·purdékat | jól·megtanította:
 A lá·bodat a | há·zamba | be·nem teszed:
 Tűb·bet én | ve·letek | nem·jáccok:

c) Toldódással:

A·szaltam: kör·tét:
 Fűz·tem: lek·várt:

Visz·sza kéne: eresztetni:
 Men·ni akar: az any·nyához:
 A bi·rónál mentek: pa·naszra:
 Ki·hajtottam: a le·gelőre:
 Fel·szeretném: szán·tani:
 A fal·hoz kéne: ál·litani:
 Egy kis bort·hozattam: Te·rebesrűll:

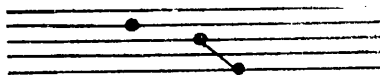
48. Eső zárású hanglejtés.

a) Két szótagú mondatok:

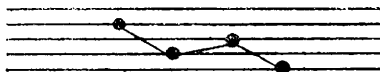
Van·már:
 Lessz·a:
 Jó·a:
 Jön·má:

b) Három szótagú mondatok (az érték- és ritmikai hangsúlyok szomszédos szótagokban vannak).

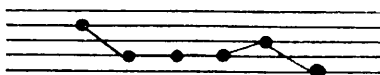

Nem·jött: el.
Ka·szált: ú.
Ez·a: mejj.
Bán·ja: már.
Men·nék: én.

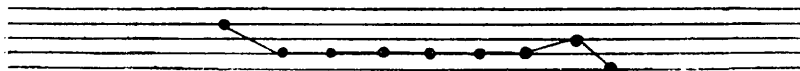
c) Négy és több szótagú mondatok:

Bá·nom is: én.
Tud·ja is: ú.
Nem·veszi: fel.
Azt·viszi: ki.

El·felejtettem: már.
Ki·ódta a zsá:kot.
Jól·elhánta a pa:pot.
Ki·sült a kalá:csom.
Ro·kont illet a:juss.
Rosz·szul csinálta a dó:gát.

Job·ban köt¹ tülle az ugor:ka.
Nem·igen tanálni:most.
Nem·sok jót tanulsz:ott.
É·rem mán a fene:kit.
Fár·kas van a hid a:latt.
Na·gyon kéne egy kis e:só.
Na·gyon jó ez a pogá:csa.
Ne·ked van igassá:god.
Nem·fuj a szél zugat:lan.
Én·se hattam annyi:ba.
Az Is·ten se veszi ki a kezem:büll.
Jó·lessz ez majd otthun a kutyákat hajigál:ni.
Nem·kén ide eresztene az ijen izgága embere:ket,
Meg·mondtam én oszt a nevit az akasztófára való zsván:nak.

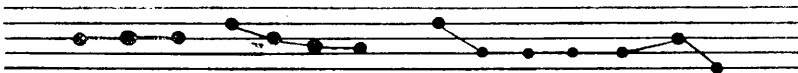
¹ Termő rügyet hajt.

49. Vegyes hanglejtés.

a) Előkészítő résszel:

Farkasnak | nem·kell az erdőt mutat:ni.
 György·bácsi | két·kézzel tapogatja az u:tat.
 Lány·pásztor alatt | gyap:jat szarik a far:kas.

Azt a kis be·teg tinót | ha:za kéne hajta:ni.
 Ezt a kis rossz·malacot | nem·hajtom ki a csürhé:re.

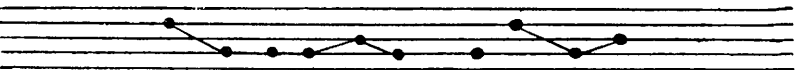
b) Toldódással:

Jobb·széna szokott itt len:ni | ezenn a kis ré:tenn.
 A·gyig sijjedt a szekér a sár:ba | a mult szere:dánn.
 Nem·kén enni adni ne:ki | az akasztófára való:nak.

E példákön világosan láthatni azt is, amit különben minden egyes alkalommal megfigyelhet az ember: hogy a toldódás néha lélektani értelemben is veendő. A mondat legelső születésekor olyan szűkre szabott formájában keletkezik, amilyen a toldódásig. Csak a kimondása közben vagy után érezzük szükségét, hogy a mondatot még megtoldjuk azzal a határozott névszóval, melyre a hanglejtésben esetleg csak egy névmással utaltunk.

c) Eső zárású hanglejtés, szökő zárású toldódás:

Men:ni akarna:az | az any·nyához:
 Fel·kén az olyan em:bert | a·kasztani:
 Meg·mondta ne:ki | ma·gyarán:
 El·kén ezt az ökröt hajta:ni | a vá·sárra:
 Nincs·azon:má | egy csepp·fedel se:
 Meg·döglük ez a csir:ke | még é·letlen:
 Ki·fűlik:a | ma·gátull is:
 El·szeretném ezt a bor:nyut | ad:ni:
 Men·tem:én | az ö·kör után:
 É·viszik azt lá:tom | ú·tet is:

Kettős toldódás:

Vó·tam én:má | zsák·ba is: | ta·risznyába is:

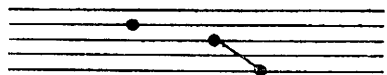
50. A nyomatékos kijelentő mondatok hanglejtésének mindkét faja használatos a *főlszóllító* vagy *parancsoló* és *tiltó* mondat *hanglejtése* gyanánt is.

a) Tiszta hanglejtés szökő zárással:

El·takarodj:
I·de ne jöjj:
El·ne vedzesd:
Ősz·sze ne zavard:
Ha·za gyertek:

b) Tiszta hanglejtés eső zárással:

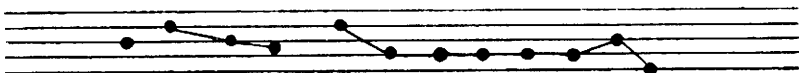

Azt·mondd·meg.
Ezt·bontsd·ki.
Nyisd·ki az aj:tót.
El·menj a szemem e:lől.

Be·ne tedd ide a lábo:dat.
El·takarodj a házam:bull.
Ne·ereszszétek ide a csirké:ket.
Tes·sék adni egy véka má:lét.
Hoz·zatok be egy kis:fát.

c) Vegyes hanglejtés előkészítő résszel:

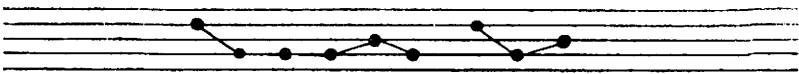

A szer·számot | rak·játok fel a nyerges:re.
Egy kis ab·rakot | ad·játok annak az ökr:nek.

d) Vegyes hanglejtés toldódással:

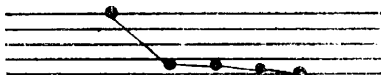

Ne·rakjátok so:kát | első járásdi:bull.

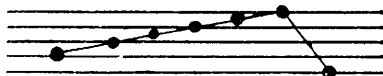
Rak·játok a tűz:re | eleget:

51. A *parancs szigorúságának* fokozására a kutató kérdés hanglejtése használatos (38. c), csak sokkal erősebb hangon ejtve:

Ta·karodj innen!
Ne·resteskedjeteK itt!
Ke·féld meg a ruhádat!
Vidd·innen azt a gereb·jét!

52. A *legenyhébb felszólítás* a döntő kérdés hanglejtésében történik (36. d), de olykor kisebb hangközzel:

Hoz·zál csak egy kis vi·zet.
Add·csak azt a darab·fát.
Vedd·le csak rullam ezt a gu·bát.
Vidd·el csak a kezem alóll ezt a tá·lat.

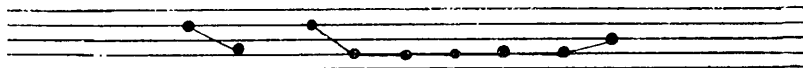
53. A *kérés, unszolás, rimázkodás* kifejezésére a követő, lassan ereszkedő hanglejtés használatos az egyes szótagnak nyújtott ejtésével:

Tes·sék adni még egy kis hust.
Ad·jál még egy körtét.
Ad·jál egy harapás pogácsát.
Hoz·zál nekem abball a rózsá·bull.

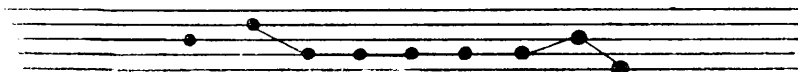
54. Az *óhajtó mondat* is a nyomatékos közlő mondat kétféle hanglejtésében jelenik meg:

a) Szökő zárású hanglejtés, az óhajtó határozószó előkészítő rész:

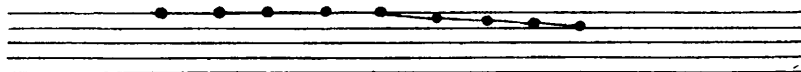
Bár·csak | min·denki megmaradna:
Bár· | mind·ijen lenne:
Bár·csak | meg·gyógyulna:
Bár·csak | jó·idő lenne:

b) Eső zárású hanglejtés, az óhajtó szócska szakaszelőző:

Csak hallgatná meg a jó is:ten
 Csak el-ne pusztulna ez a szegény fi:ju.
 Csak az is:ten | hoz-ná vissza szegénye:ket.
 Csak az is:ten | tar-taná meg má ú:köt.

55. Erősebb vágyat, óhajtást az érzelmi hanglejtések egy fajával: a felkiáltó mondat hanglejtésével (20 a.) fejez ki:

Be-szeretnék egyet aludni!
 Be-jó vóna megfiridni!
 Hogy-szeretnék én ennek párját venni!

(Folytatjuk.)

CSÚRY BÁLINT.

Oláh és olasz.

Régóta felismert, s már évek óta közismert tény, hogy e két szavunk végeredményben egy és ugyanaz. Az előbbi ugyanis az 'oláh' jelentésű óbolgár *vlah*, az utóbbi pedig az ezzel egyeredetű, de 'olasz' jelentésű kaj-horvát és szlovén *vlah* többszámú *vlasi* alakjának az átvétele. Ebben ASBÓTH és MELICH kutatásai óta (az utalásokat l. alább) már nem lehet kételkedni. De van e szavaink hangtörténetében egy olyan jelenség, melyet ez érdekes kutatók nézetem szerint tévesen, s egy olyan is, melyet még egyáltalán nem magyaráztak meg.

Az a jelenség, melyet szerintem tévesen magyaráztak, e szavaink magánhangzószókezdetete. MELICHnek erről régebben (Szláv jövevénysz. I, 1:154) az volt a véleménye, hogy *olasz* szavunk szókezdő *o*-ja szláv nyelvi sajáttság, az *oláh*-é pedig ennek az *olasz*-nak hatása alatt lépett a szabályos (de ma már csak a moldvai csángó nyelvjárásban élő) *valáh*-nak *va*-kezdetete helyébe. Később azonban (NyK. XXXIX, 70; MNy. V, 436, VI, 339) csatlakozott ASBÓTHnak azon véleményéhez (Szláv jövevénysz. I, 88, Akad.Ért.), hogy *oláh* régibb **uláh*-ból való, s hogy ez meg egy nyelvjárási bolgár **ulah* alak átvétele. Sőt azóta, mivel szlovén nyelvetületen is ki lehet mutatni ilyen *v > u* változást, *olasz* (< **olasz*) szavunk szókezdő *o* (< *u*) hangját is egy nyelvjárási jellegű horvát-szlovén **ulasi* átvételéből magyarázza:

„Nem marad más hátra, mint a magyar *olasz o*-ját is az *oláh* szóéhoz hasonlóan *u*-ból lett *u*-ból magyaráznunk.“ (NyK. XXXIX, 70, így MNy. VI, 16, 339 is).

Ehhez először is azt jegyzem meg, hogy nem helyes a bilabiális zöngés spiranst, nyelvészeti irodalmunkban egészen szokatlan módon, *u*-val jelölni, mert ez könnyen félreértést okozhat; a kezdő nyelvész ugyanis bizonyára összetéveszti ezt az *u*-t azzal, amely nálunk a labiális kapcsoló hangnak általánosan elfogadott jele, az avatott szakember lelkében pedig ennek az *u*-nak a láttára könnyen felébredhet az *u* hang képe, hisz annyira hasonló a kettőnek a — betűje! De fontosabb ennél néhány más megjegyzésem. Szeretném először is tudni, hogy milyen régi az az *l* vagy *r* előtti *v > w* (és nem *u*!) változás, amely ASBÓTH szerint a mai bolgár, és MELICH szerint a mai szlovén nyelvterületen észlelhető, ámbar itt is, ott is csak szórványosan, néhány szóban. (De nincsen ezek között sem amott a *vlach*, sem emitt a *vlasi*; vajjon csak véletlenül-e, csak ismereteink fogyatékosága miatt?) Egészen bizonyos-e vajjon, hogy ez a szláv *v > w* változás nagyon régi? Mert mind *oláh*, mind *olasz* szavunk kétségtelenül nagyon régi, legalább is X—XI. sz.-i átvétel;¹ szókezdő magánhangzójukban tehát csak akkor tükröződhetnék a szláv nyelvjárási *w*, ha a szláv *v > w* változás is legalább ugyanilyen régi volna. S ha csakugyan ilyen régi, hogyan nem fejlődött ott ezer esztendő alatt legalább egy-egy kisebb területen szabályos hangváltozássá, miért maradt meg napjainkig is csak szórványos nyelvjárási jelenségnek? És nem furcsa véletlen-e az, hogy bolgár területről is nem a köznyelvi *vlach* alakot vettük át, hanem az ott állítólag valamikor megvolt **vlach* alakváltozatot, s éppen így horvát-szlovén területről is nem a köznyelvi *vlasi* alakot, hanem az ott valamikor megvolt **vlasi* alakváltozatot. És feltéve, hogy valamikor csakugyan volt nyelvjárási bolgár **vlach* és nyelvj. horvát-szlovén **vlasi*, és hogy őseink éppen ezeket vették át, nem pedig a sokkal közönségesebb *vlach* és *vlasi* alakokat: miért lett volna a bilabiális *w*-ből a magyarban hanghelyettesítéssel *u (> o)*, holott a mi dentilabiális *v*-nk, szintén spirans lévén, egy fokkal közelebb állott hozzá, s így hanghelyettesítésre alkalmasabb lett volna?

De még korántsem végeztünk a nehézségekkel. MELICH ugyanis a latin *vlachus* (> *blachus*) melletti *valachus* alak-

¹ MELICH (MNy. V, 438) azt mondja ugyan, hogy „az *oláh* szó a magyar nyelvben eddigi adataink alapján nem lehet régebb a XII. sz. végénél, vagy a XIII. sz. elejénél,“ de nem tudom elképzelni, hogy mire alapíthatja ezt a kategorikus ítéletét. Hogy oklevelekben csak azóta fordul elő az *oláh* szó, mióta oláhok hazánk területén laknak, az könnyen érthető, de hogy a magyarok ennél már jóval előbb is ismerték oláhokat, és beszéltek is róluk, és meg is nevezték őket, ahhoz nem fér semmi kétség.

változattal kapcsolatban (MNy. V, 436—37) a következőket mondja:

„Nem hiszem, hogy ez a [moldvai csángó nyelvjárás] *valáh* az *oláh* szó alakváltozata volna. A csángó nyelvjárásból nem ismerünk olyan hangmegfelelést, mely szerint szókezdő m. u ~ o-nak szókezdő csángó *va* felelne meg. Ezért valószínűbbnek tartom, hogy a csángó *valáh* külön, a m. *oláh*-tól független átvétel. A hazai lat. emlékekben ugyanis . . . az oláhok latin neve *Blachus* ~ *Vlachus* mellett *Valachus* is. Hogy ez a *Valachus* alak hogyan, mely nyelvben keletkezett, nem tudom, annyi azonban bizonyos, hogy hazai latin emlékeken kívül előfordul a következő nyelvekben is: cs. *valach* (oláh), t. *valach* (oláh és pásztor), lengy. *walach* (oláh), ném. *Walachet* (régében Oláhország egy része, ma Oláhország, vö. *wallach* ,verschnittenen pferd' a XVI. sz. óta,¹ GRIMM szót.), kisor. *valach* (entmannt; castrirtes pferd, hannel, ZELECHOWSKI). A moldvai csángó *valáh* egy ilyen lengyel (rutén) *walach* ~ *valach* átvétele lehet.“

Az ASBÓTH-MELICH-féle feltevésből való kiindulásnak tehát az a következménye, hogy 1. a lat. *valachus*, északi szláv *walach*, *walach*, ném. *walach* megfejtetetlenül a levegőben lógnak, és 2. a moldvai csángó *valáh* nem lehet magyar fejlemény, hanem — a lengyelből vagy kisoroszból valónak kell lennie, holott ezenkívül aligha lehetne még bárcsak egy lengyel vagy kisorosz jövevényszót is kimutatni a moldvai csángók nyelvjárásából. Hisz nem is érintkeztek soha sem a lengyelekkel, sem a kisoroszekkel.

Nem. Én ennyi nehézség láttára nem tudom elhinni, hogy ez a MELICHTől adoptált ASBÓTH-féle feltevés helyes lehetne. Annál kevésbbé, mert van az idetartozó jelenségeknek sokkal egyszerűbb és természetesebb magyarázatok is. S ha ASBÓTH azzal az állítólagos bolg. **wlach* > m. **uláh* (> *oláh*) feltevésével meg nem zavarta volna MELICH tiszta látását, eddig bizonyára már ő is rájött volna erre a helyes magyarázatra.

Hogy előbb csak az *oláh* szónál maradjunk, nézetem szerint nem valamely sehonnan ki nem mutatható nyelvj. bolg. **wlach* honosodott meg a magyarban, hanem a valósággal meglevő bolg. *wlach*. Ez eleinte a mi nyelvünkben is csak **vläch* > **vläch*-nak hangzott. Valószínűvé teszik ezt nemcsak azok a szép magyar nyelvtörténeti analógiák (*barát*, *Garam*, *Gerence*, *göröncsér*, *Kolozsvár*, *Körös*, *király*, *berkenye*, *barázda*, *haraszt*), amelyekkel éppen MELICH ismertetett meg bennünket (MNy. II, 55—56), hanem főleg a hazai latin *vlachus* (> *blachus*), amely mi lehetne egyéb, mint az ómagyar **vläch* (> **vläch*) latinositása? E legrégebb magyar **vläch*-ból és **vläch*-ból a két mássalhangzón való szókezdét megbontásával csakhamar **váläch* ~ **váläch* lett. Legrégebbi magyarként ASBÓTHtal **uláh* alakot feltételezve, természetesen érthetetlen volna a moldvai csángó *valáh*-nak *va*-szókezdete, ebben teljesen igaza van MELICHnek, de **vläch* (> **váläch*) és **vläch* (> **váläch*)-ból kiindulva, nyugodt lélekkel azt

¹ De *walach* a hazai németiségben ,oláh' is (HORGER).

mondhatjuk, hogy *valáh* az egykori magy. *válách-nak szabályos hangtörténeti folytatása, amely azonban a magyar nyelvterületnek csak egy szélső zugában, a moldvai csángó nyelvjárásban maradt meg napjainkig. S akkor természetesen már feleslegessé válik az a lehetetlen feltevés is, hogy a csángó *valáh* lengyel vagy kisorosz jövevény. Sőt akkor az ASBÓTH—MELICH-féle kiindulás miatt levegőben lógó lat. *valachus*, északi szl. *valach* (*walach*), ném. *walach* szavak is szilárd alapra helyezhetők: a *v* és az *l* közötti *a* hangjuk tanúsága szerint valamennyien magyar származásúak, az egykori magyar *válách átvételei.

Es az *oláh* (<*uláh) alakváltozat szókezdő magánhangzójának megértése kedvéért sem szorulunk arra a valószínűtlen feltevésre, hogy őseink a bolg. *vlach*-on kívül még egy (eddig sehonnan ki nem mutatott) nyelvj. bolg. *wlach alakváltozatot is átvettek. Még akkor sem szorulnánk erre, ha a *wl* > *ul* változás a *w* hiánya miatt szükségessé vált magyar hanghelyettesítésnek fonétikailag legtermészetesebb megoldása volna is. Egyszerűen csak abból az ismeretes tényből kell kiindulnunk, hogy a magyar nyelv nem kedveli a két mássalhangzón való szókezdetet, s ezért az ilyent a legtöbb esetben valamilyen módon megszüntette. Leggyakrabban olyan módon, hogy a két mássalhangzó között egy magánhangzót fejlesztett; ez közismert jelenség ugyan, de még senki sem vizsgálta meg tüzetesebben, noha bizonyos, hogy sok hasznos nyelvtörténeti tanulságot lehetne belőle elvonni. Ha az idegen szó sziszegőn vagy susogón + zárhangon kezdődött, akkor (aránylag csekély kivétellel) nem a két kezdő mássalhangzó között, hanem a szó elején fejlődött egy járulékhangzó; ezt a jelenséget részletesen ismertettem MNy. XVII, 78—86. Harmadik eset az, hogy a két kezdő mássalhangzó közül az egyik elmaradt; ennek a módozatnak fonétikai vagy nyelvtörténeti feltételei sincsenek még pontosan megvizsgálva. De van a megszüntetésnek még egy negyedik módja is, amelyet tudtommal még senki sem ismert fel ilyenek. Azt tapasztalhatjuk ugyanis, hogy ha a szó *v* + *l*, *r* vagy *n* hangcsoporton kezdődött, akkor — nyilván a két mássalhangzón való szókezdet elkerülése céljából, mert *v* > *u* változás egyébként nem szokásos nyelvünkben — az eseteknek nem jelentéktelen számában *u* lépett a *v* helyébe. (S ez az *u* aztán később esetleg egy fokkal nyíltabbá is vált). Idetartozik először is szl. *vnuk* > m. *unoka*. MELICH ezt ugyan što-nyelvjárású szerb-horv. *unuk*-ból származtatja (NyK. XXXIX, 70 és MNy. VI, 446), s ezért hajlandó a Teleki-kódexben négyszer előforduló *vonoka* írást másolási hibának tartani, de hogy ez a feltevés nem lehet helyes, mutatja az a körülmény, hogy a Maros-Torda megyei *Unoka* (≈ *Onoka*, *Unoka*-telöke) község nevének is volt egykor *Vanoka*-telke alakváltozata. (Vö. CSÁNKI, V, 743). Ebből most már nyilván-

való, hogy a magyar *unoka* szó nem volt mindig *u* kezdetű, hanem volt valamikor **vnuka* alakváltozata is, amelyből egyfelől járulék-magánhangzó fejlődésével **runuka* (> *ronoka* > *vanaka*) lett, másfelől pedig *vn* > *un* hanghelyettesítéssel *unuka* (> *unoka* > *onoka*). Valószínűleg ugyanilyen eset az is, hogy van Hunyad megyében egy község, melynek neve az oklevelekben egyrészt *Wonchwuk*, *Wonchok*, *Wanchuk*, másrészt *Uncsuk*, *Oncsuk*, *Oncsok*. (U. o. V, 119).¹ Így viszonylik a szerb-horv. *Vrbās*-hoz egyfelől *Vērbász*, másfelől *Orbász*, és a horv. *Vrbovec*-hez *Orbóc* (idézi MELICH, Szláv jöv. I, 1:153). A zalamegyei *Ulk*-háza is (vö. CSÁNKI, III, 120), alig lehet egyéb, mint *Vlk*, a személynévként használt szl. *Vlk*. Ugyanilyen esetek még szl. *Vladiszlav* > *Ulászló* (ASBÓTHnak ellenvetése, Szláv jöv. I. 88, Akad. Ért., alaptalan) és horv.-szlov. *vrbanecz* > *orbánc*.

Oláh és *olasz* szavaink tehát nem az egyedüli példái annak, hogy szláv köznyelvi *v + l* (*r, n*) szókezdetnek a magyarban *u* (> *o*) + *l* (*r, n*) is megfelelhethet. Hihető-e, hogy mindezen esetekben nem *v*, hanem *w* kezdetű szláv alakváltozatokat vetünk volna át, vagy ilyeneket is átvettünk volna, pl. a *Vanaka* és *unoka*, *Vērbász* és *Orbász*, *valáh* és *oláh* esetében? Bizony nem hihető. Ellenben egészen természetes az eddigiek után az a feltevés, hogy *v + l*, *r*, *n* szókezdet esetén néha a két mássalhangzó között való járulékhangzó fejlesztésével kerülte el nyelvünk a szokatlan szókezdetet, pl. szl. *Vlkor* > m. *Volkó* (> *Valkó*), néha *v* > *u* hangváltozással, pl. szl. *vlasi* > m. **ulaszi* (> **ulasz* > *olasz*), néha meg mindkét módon, pl. szl. *vlachv* > m. *valáh* és **uláh* (> *oláh*).

Az *oláh* és *olasz* szavak magánhangzós szókezdetét tehát nyelvészeink eddig nézetem szerint tévesen magyarázták. De egyáltalán nem magyarázták még eddig azt, hogy miért van az *olasz* szó rövid a hangjával szemben az *oláh* szóban hosszú *á*. Az előbbin nem ütközött meg senki, mert a kaj-horvát vagy szlovén *vłasi*-ban, melynek átvétele a mi *olasz* szavunk, szintén rövid *a* van; de az *oláh* szó esetében nehézséget okozott az a körülmény, hogy e szavunk jelentése miatt csak bolgár vagy szerb-horvát jövevény lehet, a bolgár nyelvben azonban egyáltalán nincsen hosszú *á*, a szerb-horvát *vlah* szónak pedig rövid az *a*-ja.

ASBÓTHnak ez az *á* persze nem okozott gondot, mert ő tudvalevőleg azt vitatta, hogy a bolgár *a*-nak éppen hosszú *á* a szabályos magyar megfelelője (s ebben ő valamely, egyébként teljesen ismeretlen ó-bolgár nyelvjárásnak reflexét látta), de MELICH (NyK. XXXIX, 30—36) eléggé kimutatta, hogy mennyire tarthatatlan ez a felfogás. Maga MELICH (Szláv jöv. I, 1:154) nyíltan bevallotta, hogy nem tudja megmagya-

¹ A tolnamegyei *Vinár* ~ *Unár* (u. o., III, 456) aligha tartozik ide.

rázni az *oláh* szó hosszú *á*-ját (Így MNy. VI, 340 is). És nem értettem ezt régebben persze magam sem, de mióta (GOMBOCZ ZOLTÁN érdeméből) alkalmam volt megvizsgálni honfoglaláselőtti török jövevényszavaink rövid illabiális *á* hangjának a magyar hangtörténetben való sorsát (MNy. X, 7—15 és 107—117), azóta ez a kérdés az én számomra már nem kérdés többé. Az *á* történetét illetőleg ugyanis arra az eredményre jutottam, hogy egytagú szó zárt szótagjában és többtagú szónak *l*, *r*, *m*, *n*-re végződő utolsó szótagjában megnyúlt, minden más esetben pedig megmaradt rövidnek, csak labializálódott. (A hangsúly hatása alatt itt-ott néhány többtagú szó első szótagjában is megnyúlt ugyan, néha meg az analógia okozott valami zavart, de ezek mind csak kivételes jelenségek). Ezt az eredményt még ma is helyesnek tartom, nemcsak azért, mert nyelvésztársaim közül senki sem szólalt fel ellene, hanem főleg azért, mert azóta is számos olyan esetet találtam, amelyek megerősítettek ebben a véleményemben. Egyebek között ilyen eset az *oláh* és *olasz* szavak hangalakja is. Az én nézetem szerint nem az a lényeges ebben az esetben, és számos más hasonlóban, hogy bolgárból vagy nem-bolgárból való-e az eredetileg *á* hangú szó, ami ASBÓTH-nak és MELICH-nek annyi fejtörést okozott, hanem az, hogy egytagú volt-e az illető szó, vagy többtagú. Az *oláh* szó pl. a szlávból való átvétele után bizonyos ideig **vläch*-nak hangzott nyelvünkben, tehát egytagú volt, az *olasz* szó ellenben **vlászi*-nak, tehát többtagú volt. Az egytagú **vläch*-ből később szabályosan **vlách* lett (s ebből aztán egyfelől *valáh*, másfelől **uláh* > *oláh*), a többtagú **vlászi*-ből pedig ugyanilyen szabályosan **ulaszi* lett (s ebből utóbb **ulaszi* > **ulasz* > *olasz*). Az egytagú ó-magyar **vläch* egy úton fejlődött a biztosan bolgár eredetű *rák*, *mák* és a biztosan nem-bolgár eredetű *rác*-féllel, a többtagú ó-magyar **vlászi* pedig egy úton a biztosan bolgár eredetű *mastoha* (> *mostoha*) és a biztosan nem-bolgár eredetű *gatya*, *Blatin* (> *Balaton*), *kamat*, *nadragulya*-féllel.

HORGER ANTAL.

Hogy készül a finn népnyelv nagyszótára?

— Fölolvasás a M. Ny. T. 1924 május 20-i ülésén. —

A Finn Irodalmi Társaság 1923. évi tagilletményeinek egyike, a *Suomi* című folyóiratnak 16. része egyebek közt egy rendkívül érdekes közleményt tartalmaz, amelyről érdemes nekünk, magyaroknak is tudomást vennünk. Címe: *Selonteko Suomen kielen sanakirja-oy:n* [olv. osakeyhtiön] *osakkaille osakeyhtiön toiminnasta* stb., vagyis: Jelentés a Finn Nyelv Szótára Részvénytársaságának részvényesei elé a r. t. működéséről stb. Első dolgom volt ezt a meglepő jelentést olvasni el

a kötetben, és elmondom ennek alapján a *finn népnyelvi szótár* ügyének ezt az új fordulatát és új szervezőmódját.

Már régóta ismerem a finneknek azt a gyakorlatias eljárását, hogy amit mi állami, hivatalos úton szeretünk megalkotni, ők társadalmi úton, részvénytársasági vállalatokkal valósítják meg. Mintaszerűen működő telefonjuk részvénytársaságok alkotása. Nemzeti Színházuk is, és a nagy alaposággal, kitűnően szerkesztett első, 11 kötetes finn *ismerettárt*, a *Tietosanakirjá-t*, melynek nyolctagú szerkesztőbizottságában a nyelvtudós WICHMANN elnöklete alatt 6 egyetemi tanár működött volt, szintén külön e célra alakult részvénytársaság hozta létre, amely a mű elkészülése után sem oszlott föl, hanem újabb nagyszabású műveket ad ki, mint pl. a *Maailmanhistoria* (Világtörténelem), *Suomenmaa* (Finnország leírása megyék szerint) és legújabban egy bennünket is érdeklő nagyobb vállalat, a *Suomen Suku* (a finn néptörzs), amely az összes finnugor népek beható ismertetése lesz néprajzi, történeti és nyelvi szempontból. Mindennek dacára meglepett az új finn részvénytársaság, amely a *népnyelvi szótár* nevét a címében is ott viseli.

A finn szókincs gyűjtésének és szótárrá szerkesztésének ügye eddig a Finn Irodalmi Társaság föladata volt és 1895-ben, tehát három évvel a mi nagyszótári munkálataink előtt indult meg. Eleinte a Társaság főképp a *finn népnyelvi szótárának* létrehozására fordította az erejét és részint rendes ösztöndíjasokkal, részint alkalmi közreműködők segítségével évről-évre gyűjtette az egyes népi nyelvjárások szókincsét a mondott szótár alapjául. Azonban bármily tisztességes anyagmennyiség gyűlt is ily módon egybe, a munkát figyelemmel kísérők előtt csakhamar nyilvánvaló lett, hogy a széleskörű föladatot azzal a csekély anyagi erővel, amit a Társaság reáfordíthat, lehetetlen végrehajtani.

Az első tulajdonképpeni kísérlet e helyzet javítására csak 1914 február havában történt, amikor a *Virittäjä*-ben javaslatba hozták, hogy külön pénzalapot kell e célból teremteni, a *finn népnyelvi szótár alapját*. Az alapot a Finn Irodalmi Társaság kezelésébe akarták átadni, hogy mind a tőkét, mind a kamatait a népnyelvi szótár létrehozására, előbb természetesen anyaggyűjtésre, majd a munka kiadására fordítsa; az ügyért buzgólkodó közönségnek pedig föladata lett volna arról gondoskodni, hogy a pénz az alapból ki ne merüljön. A javaslatot sokan helyeselték. A *Kotikielen Seura* (a hazai nyelv társasága, amelynek közlönye a *Virittäjä*) és az egyet. hallgatók *osakuntái*, vagyis tartományok szerinti egyesületei közös bizottságot szerveztek a pénzgyűjtés rendezésére, amelynek 1914 nyarán kellett volna megindulnia. A kísérlet azonban szerencsétlen volt. A nevezett nyáron kitört világháború u. i. egészen el-

terelte a figyelmet ezektől a buzgólkodásoktól. A legtöbb ajánlkozó elmulasztotta a gyűjtést, és a megnehezült gazdasági viszonyok is csökkentették a pénzszerzés lehetőségét, úgyhogy csak mintegy 3000 finn márka gyűlt össze. A szótári munka sorsa is egyre szűkösebb lett. A Finn Irodalmi Társaság állami segélye ugyanis 10.000 márkával csökkent, s mivel a társaságnak a saját költségvetését is arányosan meg kellett szorítania, csakhamar beállt volna az a kénytelenség, hogy a szógyűjtést is korlátozzák, sőt talán, hogy abbahagyják az egész munkát. 1916 februárjában újra fölvetődött a kérdés: nem lehetne-e legalább a népnyelvi anyag gyűjtésének az ügyét megmenteni a zátonyra jutástól? Első gondolat az volt, hogy az ügybarátokat többévi támogatás kötelezettségének vállalására kéri föl. Majd indítványozták, hogy rendes pártoló egyesületet alakítsanak. Olyan indítvány is volt, hogy a népnyelvi szótárra előfizetést nyitnak és az összegyűjtött előfizetési díjakból intézik az anyaggyűjtés munkáját. Végül elhatározták, hogy *a részvénytársaság formáját választják*, minthogy ez sok figyelemreméltó előnnyel jár egyéb megoldásmódokhoz viszonyítva. Így jött létre a *Finn nyelv szótárának részvénytársasága*, eredeti nevén: *Suomen kielen sanakirjasekeyhtiö*. Ennek főadata lett teljességében átvállalni a Finn Irodalmi Társaság szótárkészítő munkatervét. Hogy ez semmikép se dülhessen dugába, a részvénytőkét kezdetben 100.000 márkában állapították meg, de az alapszabályokban fenntartották a lehetőséget arra, hogy ezt a tőkét félmillió márkáig emelhessék. Az eredeti alaptőke felének tulajdonosává az Irodalmi Társaságot tették, amely ennek fejében átengedte a részvénytársaságnak az összes addig gyűjtött tájnyelvi anyagot és az előmunkálatok egyéb eredményeit. Ily módon a munka folytatása szépen csatlakozik az Irodalmi Társaságnak addig elért eredményeihez és szerzett tapasztalataihoz, és a Társaságot magát mint főrészvényest a munka további vezetésében nem érheti mellőzés. Az ezekről szóló egyezményt 1916 márciusában írták alá, s az aláírók közt a nyelvészek közül KANNISTO, KARJALAINEN, OJANSUU, PAASONEN, SETÄLÄ és WICHMANN ismert neveivel találkozunk. Az akkori államtanács a következő hóban jóvá is hagyta a r.t. alapszabályait, s a nagyközönség annyira fölkarolta az ügyet, hogy a részvényeket mindjárt túl is jegyezték, s a május közepén tartott megalakulás után a hó végén máris 250.000 márkára emelhettkék föl a részvénytőkét. A nagyközönség érdeklődésének felköltésében nagy érdeme van a jeles vogulistának, KANNISTÓ-nak, aki a hírlapokban e célból több hangulatos, itt-ott humoros cikket írt, többek közt egyet ilyen címmel: *Finn felhőkarcoló* (Suomalainen pilvenpiirtäjä), értve rajta a nagyszabásúnak tervezett népnyelvi szótárt. (Ötöle való az első jelentés is, amelynek címét föntebb idéztem.) A következő,

1917. évi jelentés (amelyet már TOIVONEN írt) ki is emeli KANNISTÓnak érdemét abban, hogy a részvényjegyzések olyan gyorsan és élénken folyhattak.

A népnyelvi anyag gyűjtésében eddig a *kérdező módszert* követték. A szók után való kérdéses vagy a mi Címszó-jegyzékünkhöz hasonló úgynevezett *Keräilysanasto* (a. m. gyűjtőszótár)¹ vagy a LÖNNROT szótára alapján történt, úgy, hogy általában sorra vették betűrendben a bennük meglevő szókat. Ez az eljárás azért jó, mert általa a szóadatok gyorsan gyülemlenek. A nevezett két segédkönyv u. i. szókban igen gazdag lévén, a gyűjtő némiképpen bizonyos lehet afelől, hogy mire a szavakon végighaladt, a nyelvjárás szókinését is legnagyobb részt összegyűjtötte. Ily módon való gyűjtéssel azonban könnyen kimaradhatnak éppen a legritkább szavak és jelentések, azok t. i., amelyek a két szótárban véletlenül nincsenek meg. Az a veszedelem is fenyegethet az ilyen rákérdezésben, hogy a kérdezők nem járnak el kellő óvatossággal, amennyiben az úgynev. *kielimestari*, v. i. az illető nyelvjárásnak a gyűjtés céljára kiszemelt beszélője, a maga nyelvjárásában meglevőknek vall olyan szókat vagy jelentéseket is, amelyeket tulajdonképpen más nyelvjárásokból hallott, vagy éppen az irodalmi nyelvből ismer. Az ilyen *szókérdezés* mellett, amellyel a nyelvjárás mestere előtt valamely kész szó felől tudakozódtak, használták a *tárgyra kérdezés* (asiakysely) eljárását is. Eszerint az eljárás mód szerint a szógyűjtő a nyelvjárás mestere elé nem kész szót terjeszt, hanem valamely tárgyat, fogalmat, dolgot, cselekvést stb., amelyre aztán a mester maga találja meg és mondja tollba a nyelvjárásában használt megfelelő kifejezőmódot. Az ilyen szógyűjtés legtermészetesebben fogalomkörök szerint történik, a betűrendre való minden tekintet nélkül. Ezzel a módszerrel bizonyára igen megbízható eredményeket lehet elérni; az a lehetőség is nagyobb ily módon, hogy bizonyos területekről egészen új, eddig ismeretlen szavakhoz juthat a gyűjtő. Megvan ennek a tárgy-kérdező eljárásnak az az előnye is, hogy hosszabb ideig köti a nyelvjárás-mesternek a gondolatait egy-egy fogalomkörhöz és így ébren bírja tartani a buzgalmát, míg a betűrendes szókérdezésben az egy tárgyról másra való szakadatlan átugrás a kérdezett is, meg a gyűjtőt is könnyen kifáraszthatja. A jelenlegi vezetőségnek az a véleménye, hogy a szógyűjtésben mind a *szó*-, mind a *tárgykérdezés* használandó, azonban úgy, hogy a kérdéses egészében fogalomkörök szerint történjék. Az ilyen tárgykérdező gyűjtési eljáráshoz tervszerűleg összeállított kérdéssorozatok szükségesek, effélék azonban eddig csak néhány tárgykörre vonatkozólag készültek,

¹ Suomen kielen keräilysanasto. Toimittanut E. A. EKMAN [TUNKELONAK előbbi svédhangzású neve]. Helsinki, 1899. (A Finn Irod. Társ. munkálatainak 92. száma.)

és további sorozatok készítése, legalább a legfontosabb tárgy-körökre, bizonyára nem volna könnyen megvalósítható. Azonfölül ezek a kérdéssorozatok semmiesetre sem mentenének föl a betűrendes kérdezéstől. Azért a vezetőségnek egészen más utat kellett választania segédeszközről illetőleg. Ez az út a következő. KANNISTÓNAK részletesen kidolgozott terve szerint LÖNNROT szótárának és a hozzá később készült kiegészítő füzetnek 10 példányát címszavanként fölszeletelték, úgy azonban, hogy a jelentésüknél fogva közelebbi összefüggésben levő és egymásután következő címszókat egy-egy szeleten hagyták. Ezeket a címszószeleteket aztán jelentésük szerint megfelelő csoportokban rendezve, füzetekké ragasztották össze s így használták a szókérdezésben irányítóul. A LÖNNROT-szótár anyagának kiegészítéséül még a *Keräilysanasto*-ból és egyéb alkalmas forrásokból is adtak hozzá szavakat az imént leírt kérdező füzetekhez. A szótári cikkek fölszeletelését, papírszeletekre ragasztását, valamint füzetekké egybeállítását könyvkötővel végeztették. A cédulák rendezését a Finn Irod. Társaság palotájában végezték egy egyetemi hallgató, azóta ismert nevű jeles nyelvész, TOIVONEN vezetése alatt, akinek négy nő volt a segítsége: kettejük már *filosofian maisteri*, kettejük csak egyszerű hallgatónő (egyikük asszony). Ez a munka sok időt és pénzt emésztett föl, de a vezetőség nem rettent vissza tőle, mert meg volt győződve arról, hogy a munkába vett kéredezé irányító füzetek segítségével az előbbinél értékesebb és megbízhatóbb anyaghoz juthatnak a szógyűjtésben, és remélték, hogy ilyen segédeszköz alkalmazása mellett több gyűjtőmunkást is foglalkoztathatnak.

A *részvénytársaság* (különösen hangzik nekünk ez a szó egy szótári munka szervezéséről beszélve) 1916 nyarán a rendes munkájához is hozzáfoghatott. Mindjárt 9 ösztöndíjast küldött ki, később egy 10-diket is, a népnyelvi szótár anyagának gyűjtésére. Közülük hatan nők (2 *filosofian maisteri* és 4 *filosofian kandidaatti*). A férfiak közül egyik tanfelügyelő, másik filoz. maisteri, ketten pedig néptanítók. A vezetőség elnökévé SETÄLÄT választották. Az 1917. év nyarán már 16 ösztöndíjast (köztük 7 nőt) bíztak meg a népnyelvi szóanyag gyűjtésével. A népnyelvi gyűjtők száma a részvénytársaság megalapításáig 500—600 körül volt, legnagyobb részt egyet. hallgató és hallgatónő. Egyik nyelvjárást a másik után tették pontos tanulmány tárgyává és az eddigi gyűjtő munkálatoknak eredménye több nyelvjárás szóanyagának földolgozása mellett TOIVONEN 1918-iki jelentésében 863.500, az Irod. Társaságnak 1919-iki közgyűlésében tett jelentés szerint pedig már kb. 915.000 ú. n. *szócédula* (sanalippu).¹

¹ L. „Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Vuosikokous 1917/III. 19.“ 16. l. Ezt a füzetet Kuopióban írt ismertetésem kiegészítése céljából való tudakozódásomra sok egyéb fölvilágosító közleménnyel együtt TUNKELO, az Irod. Társ. titkára volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

A finn *népnyelvi szótár* a népnyelvnek minden szavát föl akarja ölelni, tehát nem csupán a tulajdonképi tájszókat, és föl kutatja természetesen minden egyes szónak minden külön alakját, amely a különböző nyelvjárásokban előfordul. Amellett minden szónak, alaknak és jelentésnek földrajzi területét is meg akarja állapítani.¹ Ehhez képest minden szót, minden nyelvi alakot, minden netalán feledésnek induló kifejezést vagy szólásmódot, amit csak találnak, gondosan följegyeznek nyolcadrét alakú papirosokra. A Gyűjtőszótár elején az Előszó után közzé vannak téve a gyűjtésre vonatkozó Utasítások (Ohjeita), amelyeket különnyomatban is kiállítottak. Ezek az Utasítások elsősorban az Irod. Társaság ösztöndíjas megbizottjai, tehát nyelvészeti képzett gyűjtők számára készültek, ami kitűnik abból a pontból, amely megkívánja tőlük, hogy az illető nyelvjárással mindenekelőtt *hangtani szempontból* ismerkedjenek meg, hogy tanulják meg előbb a nyelvjárásban előforduló hangváltozatoknak és árnyalatoknak pontos megkülönböztetését, hogy különösen figyeljenek pl. a zöngétlen mediákra, a kettőshangzók mindkét elemére, a jésülésekre stb. stb. Ezekből az Utasításokból érdemesnek tartom idézni a következőket.

Cél: megtudni minden népnyelvi szót és kifejezést a jelentésével együtt, nem csupán a ritkákat és különöset; azonfölül azt is: mit nem ismernek vagy mit nem használnak, a népnyelvben a Gyűjtőszótárban összeállított szavak közül.

Előzetes tudomásaiban még annak a gyűjtőnek sem szabad megbíznia, aki a tulajdon anyanyelvjárását kutatja, ha például az iskolában az irodalmi nyelvet vagy más nyelvjárást beszélők társaságában, főképp fiatalokéban, hosszabb időt töltött.

Nem szabad tulságosan bízni: *a)* a saját nyelvérzékünkben, hanem az első hallomás tisztázása vagy helyreigazítása végett keresni kell az alkalmat az illető szónak újból való világosan hallására; *b)* egyáltalában az emlékező tehetségben, hanem minden megfigyelést azonnal papírra kell vetni; *c)* a mások közléseiben, főképp olyanokéban, akik haladottabb korban telepedtek meg az illető helységben; az utóbbiaknak észrevételeit nem szabad ugyan figyelmen kívül hagyni, azonban mindaddig kétségesnek kell tekinteni, amíg a gyűjtő maga is meg nem bizonyosodott felőlük.

A bizonytalan kétes pontot mindig ilyenül kell kérdőjellel föltüntetni, még pedig annál nagyobb jellel, minél nagyobb a kétség, és utalni kell mindig arra, hogy honnan jutottunk az ilyen adathoz.

Ami magát a gyűjtő eljárást illeti, az utasítások szerint első teendő *hangtanilag megismerkedni* az illető nyelvjárással:

¹ L. SETÄLÄ javaslatát: *Suomalaisen Sanakirjatyön ohjelmasta* (a finn szótári munka tervezetéről), különnyomat a Finn Irod. Társaságnak 1896 febr. 12-iki jegyzőkönyvéből. A javaslat lényege a *Keräilysanasto* előszavába szószerint át van véve.

beletanulni az abban előforduló minden hangváltozatba és árnyalatba (pl. a zöngétlen mediákba, a kettőshangzók mindkét elemébe), megfigyelni az irodalmi nyelv hosszú magánhangzói helyén előforduló kettőshangzókat, a hangok hosszúságát, a fokváltakozásos alakokat, az inyhangusítást, a švámagánhangzókat, a mondathangtani változásokat. Mindezek megfigyeléséhez nem nehéz már előre kísérleti szókat válogatni ki.

Mind ebben a hangtani tájékozódásban, mind a szógyűjtésben legkielégítőbb eredményhez úgy juthatni, ha állandó útbaigazítóul ú. n. nyelvmestert (kielimestari) használ a gyűjtő az illető nyelvjárás beszélői közül. Ilyenül tiszta kiejtésű, idősebb embert kell választani, aki a nyelvjárása területén született, nevelkedett és töltötte életét, és akinek szellemi képességei, kivált az emlékező tehetsége, meg nem fogyatkoztak. Ha az egyfolytában több napig tartó tudakozódás a nyelvmesternek igen fárasztó volna, vagy mellette teszem hálókötés, vagy egyéb házi foglalatosság várna reá: akkor jobb a többi napokra más útbaigazítót fogadni, ha lehetséges. Külön szakbeli kifejezésekre nézve a dologértőket, pl. tengerészeket, halászokat, építőmestereket stb. kell megkérdezni; nőktől az ő külön foglalkozásuk szavai után kell tudakozódni, mint pl. a vászonszövés, sütés-főzés, italkészítés, nyájpgondozás, mosás stb. kifejezéseire nézve. Tisztán nyelvtani dolgok felől legjobb a fiatalokat hallgatni ki, akik gyorsabban fogják föl a dolgot.

A gyűjtésnek két főmódja van: a *kérdés* és a *meghallgatás*. A *kérdés* vagyis tudakolódzás pl. úgy történik, hogy a kérdező a Gyűjtőszótár szavait egyenesen és sorrendben kérdezzeti: melyik szó mit jelent? Használják-e ilyen vagy olyan kifejezést? Ismernek-e ilyes- vagy olyasmit ezen vagy azon a néven? Hallották-e ezt vagy azt a kifejezést? Micsoda fát neveznek pl. *annelluspuu*-nak? Milyen szénát *arpaheinä*-nek? Micsoda virág az *ampiaiskukka*? Ezt vagy azt a szerszámot, tárgyat, növényt stb. hogyan nevezik? Változatosság kedvéért a szemlélet útját is alkalmas követni: tudakozódni a kéznél levő ruhadarabok, szerszámok vagy más tárgyak, növények, állatok nevei felől, vagy a különféle foglalkozások és munkák kifejezései után szegről-végre, a hozzávaló eszközök neveinek kikérdezésével együtt. Ilyenek: a föld megművelése, a szénagyűjtés, hálókötés, az ember külseje és jelleme stb. stb. Egyik dolog vagy szó aztán a másikat juttatja könnyen az eszünkbe, úgyhogy a gyűjtés egyre behatóbbá válhatik.

A *meghallgatás* és följegyzés közvetlenül az egyfolytában való beszédből és beszélgetésekből történik és főképpen a szólások, szerkezetek megfigyelése szempontjából tekinthető termékeny eljárásnak. A beszéd szabad folyása közben ismerkedhetünk meg legjobban a nyelvnek gazdagságával, folyékony-ságával, a szók és fordulatok találó természetével s a nép

egész lelki életével, amely sok nyelvi, főképpen jelentésbeli dologhoz végleges magyarázatot ad. Erre benn, úgy mint a szabadban, templomba menetkor, csónakútak alkalmával stb., stb. jó alkalom kínálkozik, amikor a gyűjtő füle mindig nyitva, ceruzája és papirosa mindig kéznél legyen. Ilyen följegyzései között esetlegességek, lényegtelen vagy a nyelvjárást kevésbé jellemző részletek is akadni fognak bizonyára, azért az effélék kerdézősködéssel ellenőrizendők, kijavítandók és kiegészítendők. Mennél jobban megismerkedhetik a gyűjtő nyelvjárási kalauzolójának és általában a népnek gondolatvilágával, észleleteivel, ismereteivel és tapasztalataival, és mennél jobban megtanulja a dolgokat és jelenségeket azoknak a szempontjából nézni és fölfogni, akik a megfigyelése tárgyai, annál jobban sikerül majd neki megértenie és megmagyaráznia a beszédjüket s annak gyakran a legfinomabb árnyalatait is.

Az adatok följegyzésmódjára igen aprólékos és okos utasításokat kapnak a gyűjtők, amelyekre nem terjeszkedhetnek ki, azonban mindenestre célszerűnek tartom, hogy a Nyelvtudományi Társaság a népnyelvi gyűjtőinek adandó útbaigazítások és utasításokban figyelembe vegye őket.

Az itt vázolt Utasításokkal ellátva, kezdettől fogva fonetikailag képzett fiatal nyelvészeket küldött ki a munkálatok vezetősége a finn népnyelv szóanyagának gyűjtésére, s e munka haladásáról a Finnugor Társaság folyóiratában, a Finnisch-ugrische Forschungenben is időről-időre jelentéseket olvashattunk (l. az Anzeigerek köv. helyeit: I. 175; V. 176; VII. 55; VIII. 227; IX. 209; X. 101; XI. 28; XII. 138, ahol pl. a Kymi vidéki szótár befejeződéséről adnak számot; XIII. 35).

A munkálatok és általában finn rokonaink jellemzésére egy-két részletet még érdemesnek tartok elmondani. Megemlítem nevezetesen, hogy az egyetemi hallgatók *osakuntái* mind jegyezték részvényt a Finn Nyelv Szótárának Részvénytársaságához, és a részvényjegyzők között a társadalom minden osztályát képviselve látjuk. Annak a kis szemlének a tanúsága szerint, amelyet e jegyzésről maga a buzgó terjesztő, KANNISTO ARTUR adott, nem csupán a legműveltebb társadalmi osztálynak minden ágbeli képviselői, hanem egy sereg egyesületen, sőt üzleti társaságon kívül, amint látjuk, pékek, korcsmárosok, timárok, cipészek, kereskedősegédek, kereskedelmi utazók, szállítók, stb., stb. is számosan érdeklődtek a nemzeti tudományos ügy iránt, és részvényt jegyezték olyan részvénytársaságban, amely nem dolgozik osztaléokra, hanem csak tudományos célt akar elérni: összegyűjteni és hatalmas szótárba foglalni a nemzeti nyelvnek egész szóanyagát. Az 1918. év végéről való zárszámadásban érdekes, hogy a „Tartozik“ rovataban a szógyűjtemény számlaértéke is föl van tüntetve, mégpedig 68.675 márka és 97 penniben.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a finneknek eddigelé

sem irodalomnyelvi nagyszótárunk, sem nyelvtörténeti, sem nyelvújítási szótárunk nincs (ez utóbbi fajtára nincs is annyira szükségük mint nekünk). Míg mi nyelvemlékeink nagy bőségénél és gazdag régi irodalmunknál fogva előbb a *régi nyelv szótárát* akartuk a Nyelvtört. Szótárban és Oklevél-Szótárban megalkotni, majd az *irodalmi nyelv nagy szótárát* vettük tervbe: addig a finnek, akiknek irodalma a miénknél jóval kisebb és nyelvemlékekben is szegényebb, mindenekelőtt a *népnyelv teljes szótárát* óhajtják egybeállítani, mégpedig azért, mert a finn ősi népnyelvi anyagot a népműveltségnek magasabb foka s a népművelődésnek a miénknél rohamosabb emelkedése miatt a magyarénál nagyobb pusztulás fenyegeti.

Kuopio (Finnország) — Pécs.

ZOLNAI GYULA.

A tárgyias igeragozás mondattanához.

A fgr. nyelvek közül a mordvinnak és a magyar-, vogul-, osztjáknak tárgyias igeragozása is van, azaz az igevégzettel nemcsak az *alany*nak a *személyét* tudják kifejezni, hanem a *tárgyét* is. A magyarban azonban csak egyes és többes 3. személyű tárgy megjelölésére van teljes igeragozásunk mindhárom személyű egyes- és többesszámú alanyra vonatkozólag. *En látom őt, őket, a tornyot, a tornyokat; te látod őt, őket, a tornyot, a tornyokat; ő látja őt* stb.; *mi látjuk őt* stb.; *ti látjátok őt* stb.; *ők látják őt* stb. De nem lehet mondani: *Te látod engem, minket; ő látja engem, téged, minket, titeket; én látom téged, titeket.*

Első és második személyű tárgyra vonatkozólag csak a *magamat, magadat, magunkat, magatokat* visszaható névmás mellett használunk néha tárgyias ragozású igealakot, mert ezek az alakok tulajdonképen 3. személyű fogalmat jelölnek: *mag* = test (MUSz. 557; Nyr. XVIII, 553; MNy. VII, 7). E visszaható névmások mellett éppúgy használunk tárgyias ragozású igealakot, mint egyéb birtokos személyragos névszók mellett: *magamat látom* (eredetileg = testemet látom), *magadat látod, magunkat látjuk, magatokat látjátok* ~ *házamat eladom, házadat eladod, házunkat eladjuk, házatokat eladjátok*. De néha értelmi egyezés következtében, az *engemet, tégedet, minket* képzetének hatása alatt alanyi ragozású igealakokat használunk a visszaható névmás mellett: dorgáló beszéddel *illetlél* magamat. GYÖNGY. MV. 3:221. Magadat *gyaláz*. PÁZM. Préd. 202. Magamat *látsz, lát*. MÁRTON J. Ung. Sprachl. 1812. 192. Magadot *látott*. VERSEGHY MGramm. 435. Magunkat *szeret*. VERSEGHY Analyt. II, 237.

Egyébként csak analógiás hatás folytán használunk néha első és második személyű tárgyra vonatkozólag tárgyias ragozású igealakot: Örömmel *látom* itt mindnyájunkat (∩magun-

kat). E példára *figyelmeztessed* mindnyájatokat (∪magatokat). Nyr. XVIII, 520, mindnyaiunkat *ualasztotta*. BatthyC. 145. az Isten mindnyaiunkat *teremtette*. TEL. Evang. II, 562. Isten *éltesse* és *tartsa* mindnyájatokat. 1710. Lev. T. 2:382. De ilyenkor a *minket, titeket, bennünket, benneteket* képzetének hatása alatt alanyi ragozású igealakot is lehet használni: Mindnyájunkat farkasoknak *mondott*. SZTÁRAI, RMKT. V, 227. Mi ördög *lett* mindnyájatokat? Uo. 277.

Második személyű (egyes- és többesszámú) tárgyra vonatkozólag továbbá csak akkor használunk tárgyias ragozású igealakot, ha az alany egyszámú 1. személyű. Ilyenkor azonban külön eredetű tárgyias személyragunk van: *-lak, -lek*: Én *látlak* tégedet, titeket.

Azonban egyes- és többesszámú 3. személyű tárgyra vonatkozólag is csak akkor használunk tárgyias ragozású igealakot, ha a tárgy logikailag *határozott fogalmat* jelöl: Kenyeret *vágok* ∪ A kenyeret *vágom*.

Az a kérdés, miért használhatjuk az *-m, -d, -ja, -i, -juk, -jük, -játok, -iték, -ják, -ik* tárgyias személyragokat csak egyes- és többesszámú 3. személyű tárgyra vonatkozólag (pl. ő *látja* a tornyot, de: ő *lát* engemet), továbbá miért használhatjuk e tárgyias személyragokat 3. személyű tárgyra vonatkozólag is csak akkor, ha a tárgy logikailag *határozott fogalom* (madarat *fogok* ∪ a madarat *megfogom*).

1. Feleljünk először az utóbbi kérdésre! A magyar tárgyias igeragozásról be van bizonyítva (vö. THOMSEN: Nyr. XLI, 26; MELICH: MNy. IX, 1. stb.; SZINNYEI: uo. XI, 1; SIMONYI: Nyr. XLII, 1; PÁPAY: FUF. XIII, 296; FOKOS: NyK. XL, 386; WINKLER: FUF. XIII, 127) — s ez valószínűen a vogul-osztják tárgyias igeragozásra is áll, — hogy a 3. sz. tárgyat a tárgyias ragozású igealakokon tulajdonképen külön alaki elem nem jelölte meg, a tárgyias ragozás eredetileg *birtokos* személyragozás. Mondattani szempontból a tárgyias ragozású igealakok eredetileg birtokos szerkezetek tagjai voltak. A birtokviszonyt a legtöbb fgr. nyelv egyéb módokon kívül úgy is fejezi ki, hogy a birtokos neve ragtalan marad, a birtok nevéhez pedig személyrag járul, mely a birtokos személyét jelöli meg: *a hal feje*. Különösen gyakori e szerkezet a magyar-vogul-osztjákban, s éppen e nyelvekben fejlődött ki a tárgyias ragozás (a md.-on kívül). A tárgyias személyragoknak a birtokos személyét jelölő eredeti szerepét világosan láthatjuk ily szerkezetekben: *Ő lesi a rókát. E fiút a rabnő szülte. E gyermeket én neveltem (te nevelted stb.). A nő megfőzte a halam (v. a halamat). E mondatokban a rókát, e fiút, e gyermeket, a halam (halamat) eredetileg nem volt a mondat tárgya, hanem alanya; lesi, szülte, neveltem (nevelted stb.), főzte pedig a mondat névszói állítmánya volt és egyúttal birtokszó: *Ő lese* (= lesése) *a róka. E fiú a rabnő szül(öt)te. E gyermek (az) én neveltem, (a) te**

nevelted stb. A nő főzte (= főzete) a *halam*. Később, midőn a névszói állítmányt igei állítmánynak kezdték fölfogni, az eredeti birtokost (*ő, a rabnő, én, te, a nő*) alanynak, az eredeti alanyt (*a róka, e fiú, e gyermek, a halam*) pedig tárgynak fogták föl. E névszói állítmányú mondatokban a *róka, fiú, gyermek* szó helyébe a *rókát, fiút, gyermeket* alakot is lehetne tenni, a -t ugyanis eredetileg nem tárgyrag, hanem mutató névmásból (fgr. *tā) lett egyénítő, különítő (determináló) elem, mely e mondatból ráértéssel (adaptatio) kapta tárgyjelölő szerepét. A *halam*-féle birtokos személyragos alakoknál nem volt szükség külön determináló jelre, mert a birtokos személyrag már úgyszólván eléggé determinálta a fogalmat. Innét van a tárgyul használt birtokos személyragos szók tárgyragnélküli alakja. Később azonban a többi tárgyragos szók analógiájára az ily birtokos személyragos szókhoz is hozzátették néha a tárgyragot (*halamat*). A tárgyas személyragú igealakok tehát eredetileg birtokviszonyban a *birtokot* fejezték ki, s névszói állítmányok voltak, a tárgyas személyragok pedig eredetileg a birtokosnak a személyét jelölték meg a birtokszón. Az ily szerkezetben az alany (*a róka, e gyermek, e fiú, a halam*) logikailag mindig csak *határozott fogalom* lehet, mert lélektani alany lévén, oly képzetnek kell lennie, melynek a beszélő tudatában, figyelmében uralkodó szerepe van, tehát ismeretes fogalomnak kell lennie, vagyis oly személynek vagy dolognak, amelyről már szó volt. Ezért később, midőn a *róka, e gyermek, e fiú, a halam* alanyt a mondat tárgyának kezdték fölfogni és a *lesi, neveltem, nevelted, szülte, főzte* névszói állítmányokat igei állítmányoknak, az ily igealakokkal társult az alany személyén kívül a *határozott 3. személyű tárgy képzete* is.

2. A magyarban így a birtokos személyragokból keletkezett tárgyas személyragok rendszerint *csak egyes és többes 3. személyű tárgyat* jelölnek mindhárom személyű egyes- és többesszámú alanyra vonatkozólag; *1. és 2. személyű tárgyra* vonatkozólag rendszerint nem használhatók. A magyarban ugyanis 1. és 2. személyű alanyra vonatkozólag nem szokásos névszói állítmányt használni, az 1. és 2. személyű alanyra vonatkozó fgr. névszói állítmányú mondat szerkezetet a magyarban kiveszett, s helyét igei-névszói állítmányú mondat szerkezet foglalta el: *Én jó vagyok, te jó vagy, mi jók vagyunk, ti jók vagytok*. Tehát az 1. és 2. személyre vonatkozólag nem volt használatos a fennemlített névszói állítmányú birtokos szerkezet (*Én, te, mi, ti az asszony nevelt(j)e; én a te nevelted; te az én neveltem*), következésképp a *határozott 1. és 2. személyű tárgy képzete* sem társulhatott az ily igealakokkal (*neveltem, nevelted, nevelte* stb.). A vogulban és az osztyákbán azonban, ahol 1. és 2. személyű alanyra vonatkozólag is használatos névszói állítmány, ugyanazok a személyragok, amelyek

határozott 3. személyű tárgyra vonatkozólag használatnak, 1. és 2. sz. tárgyra vonatkozólag is használatosak. Pl. vog.: *am nanən ti xul'rašlēm*, 'én téged bizony (itt) hagyom (hagylak)'. Vog. NGy. IV, 53. *am nāinan ixt-joxtilēm*, 'én téged utólérem (utólérek)'. Vog. Nyjár. 250. *am nanən at rütüläslēm*, 'én téged meg nem vertem (vertelek)'. Uo. 26. ~ *Ta'itēm eläl' ti kojilēm*, 'Szoszvámat ím tovább követem.'. Uo. II. 157. *am xumim xul'äslēm*, 'én elhagytam a férjem.'. Uo. IV, 25. — *am ti ül'mältiänəm*, 'én ím ámulatba hozom (hozlak) titeket.'. Uo. IV, 185. ~ *xoşxuläliänəm*, 'legyintem öket.'. Uo. 61. — *änəm lilin-ta'ül tärätälən*, 'engem elevenen bocsásd (bocsáss) el.'. Uo. 2:6. *ön t'ü jökhtälən*, 'engem oda várd (várj) el.'. Uo. IV, 316. *änəm ul xöltälən*, 'engem ne mutasd (mutass) meg!'. Uo. I, 49. ~ *añilälən*, 'csókold meg őt!'. Uo. IV, 26. *jä'ikənnəl titi kitilälən*, 'atyácskádtól kérdd meg ezt!'. Uo. I, 82. — *tax änəm ürälän*, 'majd várjátok (várjatok) vissza engem!'. Uo. IV, 29. *minälän*, 'kerüljétek (kerüljete)k el engem!'. Uo. 259. — ~ *jütpəm tē' tülipälän*, 'páncéomat hozzátok ide!'. Uo. I, 119. — *änəm tū voss kətnülən*, *änəm tū voss ləwäslən*, 'engem oda hadd küldenéd (küldenél), engem oda hadd rendelned (rendelnél)!'. II, 155. ~ *ävim nan voss püsünülən*, 'ajtómat bárcsak te nyitnád ki.'. Uo. 4:28. *xum vör-uj-sütäl voss ləwäslən*, 'az embert erdei állat szerencséjével bárcsak áldanád meg!'. Uo. I, 73. *Pal'-ēkwä nan voss rəjxäslən*, 'a Fül-réntehenet bár te rikoltanád elő!'. Uo. IV, 56. — *läi-khum äjiltit*, 'a kicsike férfi elaltatja (elaltat) engem.'. Uo. IV, 89. ~ *täväm lunt-woänt laxwä joänkhtit*, 'őt a lúdfalka körülforogja.'. Uo. 166. — *änəm ämp-pj' vəriänl*, 'engem kutyakölyökké csinálják (csinálnak)'. Uo. 58. ~ *pül xotäl xüntiänl*, 'a falatot hol találják meg?'. Uo. I, 89. Osztjé.: *manəm si uəlləl*, 'engem ím megöli (megöl)'. FgrF. XV, 40. *manəm io; i-tälləl*, 'engem visszatartja (visszatart)'. Uo. 131. *manəm iilβətsəl*, 'engem megmentette (megmentett)'. Uo. 114. *torəm-äzəm manəm äl kanžäm.lll*, 'isten-atyám engemet nem keresi (keres)'. 176. *manəm ält kašləl*, 'engem ne keresse (keressen)!'. 153. ~ *or-kplän ielta nöyälləl*, *or-kplän oyal nox-äləm'səl*, 'az erdei rénszarvast hátulról üldözi, az erdei rénszarvas fejét fölemelte.'. 16. *put nik-tayar'səl*, 'a fazekat föl-akasztotta.'. 129. — *lida an' uərəm'lən*, 'megenni nem tudod (tudsz) engem.'. 6. *malaj an' lisen manəm*, 'miért nem etted (ettél) meg engem?'. 6. *manəm xodjə wantlən*, 'engem hogyan nézed (nézel)?'. 170. *manəm äl öntltj*, 'engem ne tanítsd (taníts)!'. 127. ~ *oyəm malajəl seylən*, 'a fejemet miért fonod be?'. 156. *xilən tūdən*, 'unokádat elviszed?'. 162. *an' io;ätlən*, 'te azt nem éred el.'. 15. — *mä nənən lilēm*, 'én téged megeszem (megeszlek)'. 97. *mä nənən uəllēm*, 'én téged megölöm (megöllek)'. 40. *mä nənən kanžäm.lēm*, 'én téged majd keresem (kereslek)'. 176. *mä nənən uəxsəm*, 'én téged hívtam (hívtalak)'. 24. *nənən malaj xanätlēm*, 'téged miért rejtsem (rejtselek) el?'. 110. ~ *mä*

igi kašlèm ,én az öreget keresem.' 111, mà and ošlèm ,én őt nem ismerem.' 37. mà imom uel'sèm ,én a feleségemet megölttem.' 110.

A *minket, titeket* mellett van *bennünk, bennünket, bennetek, benneteket* személynévmásunk is; ezeket akkor használjuk, ha a tárgyat nem akarjuk kiemelni. E két névmást is *alanyi ragozású igealakokkal* szerkesztjük [*te látsz, ti láttok, ő lát, ők látnakbennünk(et); ő lát, ők látnak, mi látunk bennetek(et)*], csak hogy ennek más oka van, mint a *minket, titeket* mellett használt *alanyi ragozású igealakoknak*. A *bennünk, bennetek* ugyanis eredetileg *helyhatározó: látsz, lát, láttok, látnak bennünk; lát, látunk, látnak bennetek* eredetileg azt jelentette: *lát* stb. köztünk, köztetek néhányat; majd a *bennünk, bennetek* részleges (partitivusi) tárgy lett (vö. kezd enny *az zewleuwen*. EhrK. 92. adonk *az alamysnakban*. U. o. 84. *az hajamban* kért, hogy adjak nekik. KOMÁROMY: Boszorkányperek 95. Őm ugyan azon *czipóba*. Uo. 38.); utóbb egyértelmű lett a *minket, titeket* névmással; ezeknek analógiájára azután hozzátették a tárgyragozt (*bennünket, benneteket*). KLEMM ANTAL.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Adalék a magyar nyelvhasználat történetéhez. I. Otrókocsi Főrís Ferenc az ugor nyelvhasználat kísérletekről. E sokáig nagy tekintélynek örvendett régi tudósunkat a magyar-héber nyelv-rokonság elméletéről ismeri az irodalmi köztudat. A magyar nyelvhasználat történetében e téves elmélete mellett az is megemlí-tendő volna, hogy nevezetes munkájában beszámol az oroszországi Jugriáról szóló tudósításokról is. AENEAS SYLVIVS, MIECHOW MÁTYÁS, HERBERSTEIN, GUAGNINI és ODERBORN PÁL idézetei alapján meg-rajzolja a jugorok hazáját és műveltségi állapotát (Origines Hung. I. 263—275), hálát adván Istennek, hogy a magyarokat kivezette a régi hazában maradt testvérnépek barbár pogányságából, testi és lelki nyomorából. Ami pedig a nevezett tudósoknak a jugor és magyar nyelv rokonságáról való nyilatkozatait illeti, ezekre vonatkozólag OTRÓKOSI a következő helyes megjegyzést teszi: „An vero *Juhri* hodie in Asiatica *Juhra*, eodem utuntur sermone, quò nos, praeter illa, quae ex aliis hic confignavi, nihil de hac re comper-tum habeo. Si Sereniff. Dux Moscoviae mitteret aliquando sub-fidium Auguftiff. Rom. Imperatori, ac noſtro Regi Hungariae Sereniffimo, contra Turcas, vel Tartaros, et in medio eius futuri eſſent aliqui e Regione *Juhra*, et ex ſemine antiquiffimorum *Hungarorum*, tunc hac de re apud Hungaros veros, judicium certius fieri poſſet.“ (I. m. I., 269—270.)

II. **Torkos József magyar-vogul nyelvhasználatása 1747-ben.** A bibliafordító TORKOS ANDRÁS fia: JÓZSEF (vö. Szinnyei: M. ir. életr.) atyja halála után (1737-ben) lett győri lelkész s itt lelkészkedett 1749-ig, mikor soproni lelkésznek hívták meg.¹ A közszeretben

¹ MÜLLNER MÁTYÁS: A soproni ev. főtanoda tört., (1857: 68. l.)

álló és tudós férfiú tagja volt a felsőlausitzi és berlini tudós társaságnak. Történelmi tanulmányai a Streibig-féle győri kalendárium évfolyamaiban (*Calendarium Jaurinense Titulare et Politicum*) jelentek meg. Az 1747-iki kalendáriumban megjelent értekezése nyelvészettörténeti szempontból is figyelmet érdemel. Az értekezés címe: *Schediasma geographico-historicum Hungarorum intra, et imprimis extra Hungariam per universum, qua terra nostra patet, orbem habitabilem degentes VIII. segmentis succincte repraesentans*. Tanulmányának az volt a célja, hogy benne a Magyarországon és főként a Magyarországon kívül élő magyarságról tájékoztatást adjon. Sokat gondolkozott — úgymond — azon, vajjon lehetséges-e, hogy a magyarságnak egykori lakóhelyén semmi maradéka sem él, továbbá, hogy az idővel felszaporodott magyarság nem bocsátott magából telepet idegen földre. Erre vonatkozó nyomozódásait foglalja össze művének nyole szakaszában, sorra ismertetvén a magyarországi, erdélyi, moldvai, besszarábiai, az oroszországi jugriai, s Európa és Ázsia másvidékein szétszórva élő magyarságot. A magyarországi magyarságról szólva a nyelvjárásokat és etnográfiai különbségeket is érinti. Más a felsőmagyarországi magyar nyelvjárása, szokása, viselete, mint a délvidekié, más-más a rábaközi, kemenesaljai, balatonmelléki, vasmegyei, sümegi magyar kiejtése, szokása (15. §). A székely nyelvjárásnak kiemeli régies színezetét s fől sorol néhány érdekes székely tájszót, melyekre Benkő József később helyesbítő megjegyzéseket tett (*Transsilvania*, I., 403—404). A IV. és V. szakaszban szól az Oroszországban élő „magyarok”-ról HERBERSTEIN, ODERBORN PÁL, MIECHOW MÁTYÁS, GUAGNINI és mások nyomán. Megemlíti, hogy némelyek a *finn* és *liv* nyelvekkel is rokonnak tartják a magyart, de ő ezt a nézetet egy LUCAS DE LINDA könyvéből idézett *liv* szöveg alapján elveti. Ellenben az *Ugroja* vagy *Voguliczia* nevű terület lakóit már magyaroknak tartja nemcsak nevük miatt, hanem azért is, mert a legszükségesebb kifejezéseket, melyeken az idő legkevésbé szokott változtatni, csaknem azonos szókkal fejezik ki. (76. §.) Melyek ezek a szók? „Ea vocabula in lingua qualibet sibi maxime constare et rarissime mutari, jure meritoque existimamus, quorum perpetuus usus est et quibus in vita quantumcunque etiam rudi non possumus carere homines. In horum censum referimus vocabula, quibus numeri, quorum usus continuus est, aliaque res in commune necessariae designantur et exprimentur. Caetera enim pro re nata et circumstantiarum varietate facili negotio mutari solent.” Ennek bizonyosságára főlemlíti, hogy pl. a latin leánynyelvei: a francia, olasz és spanyol a számnevek kifejezésében milyen csekély eltérést mutatnak. (78. §.) Itt következik aztán az ő magyar-vogul nyelvhasználása: harminc szerencsésen összeválogatott vogul szó összevetése a magyarral. Összeveti a számneveket 1-től 10-ig és a tizes számneveket százig. Ezenkívül ilyen szavakat, mint m. *ló* — vog. *lu*, m. *szem* — vog. *sam*, m. *kéz* — vog. *kat*, m. *szív* — vog. *skim*, m. *vaj* — vog. *vaj* stb. Vogul nyelvi adatait az 1740. évi regensburgi *Nova Litteraria*-ból merítette (Tmestate XXII. p. 137—139), hol a szerző 12 tatár dialektus példái közt a vogul nyelvből is közöl egy csoport szót német jelentéseikkel együtt (79—80. §).

A magyar nyelvnek a vogulhoz való viszonyáról a követ-

kezőket mondja: „Az ázsiai Magyarország nyelve (t. i. a vogul) az európaítól csupán abban különbözik, hogy amaz *anyának* nevezendő, a mi magyar nyelvünk pedig e durva és még nyers anyának dialektus, új szavak és kölcsönrészek tekintetében eltérő *leánya*“ (81. §).

Ezek után Torkos József is beiktathatjuk azok sorába, kik a magyar nyelv rokonságát a XVIII. század első felében szerencsésen nyomozták. Megjegyzésre méltó az a — különben természetes dolog, hogy Torkost is, mint már előbb Huszrit s utána HALMÁGYI ISTVÁNT a vogul szavak hasonlósága ragadta meg legkönnyebben. (Vö. MNY. XVIII, 100—102.) *Csűry Bálint.*

Az -ig ragról. A Nyr. LII, 54. lapján azt olvasom, hogy az *-ig* határozórag már az 1055. tihanyi oklevélben is előfordul, s írott alakja *-ic* (olv. *-ik* vagy *-ík*). A jelzett cikkben ugyanis ez van:

„Már első nyelvemlékünkben, a tihanyi apátság 1055-i alapítólevelében találjuk ezt az adatot: inde ad *castelic* et feheruuaru rea meneh hodu utu rea (NyK. XXIV, 134).¹ A *castelic* nem lehet más, mint *kastél(y)ig*. Ez az adat még egy helyen előfordul így írva: *kastelic* (uo. 145), megint *k*-val.“

Azt hiszem, hogy a cikkíró ebben nagyot tévedett. A tihanyi oklevél ide vonatkozó részében ez van:

„Adhuc autem est locus mortis dictus, cuius incipit terminus a sarfeu . . . . . inde ad holmodi rea, postea gnir ueege holmodia rea et exinde mortis uasara kuta rea, ac postea nogu azah fehe rea, inde ad *castelic* et feheruuaru rea meneh hodu utu rea, post hec petre zenaia hel rea . . . uilla . . . fotudi . . . concluditur his terminis: Magna uia . . . inde Aruk tue, que uallis usque ad kangrez uiam extenditur queque tendit usque ad leau syher inde que ad aruk fee post ad luazu holma postea ad uiam que ducit ad *kastelic*“ (l. az eredeti oklevél hasonmását ERDÉLYI LÁSZLÓ: A tihanyi apátság krit. okl. című értekezésének mellékletei közt).

Aki ezt a szöveget gondosan elolvassa s ez alapon bele tudja magát képzelni az egyes határokat megállapító oklevélíró gondolatvilágába és kifejezésbeli, nyelvi készségébe, az „ad *castelic*“, „que ducit ad *kastelic*“ határmegjelölésekben nem fogja az *-ig* rag *-ik* alakját keresni. Az első „ad *castelic*“-nél az utána következő „et feheruuaru rea meneh hodu utu rea“ világosan mutatja, hogy ha az oklevélíró magyar ragos alakkal is kifejezte volna az ad *castelic*-nél a határt, ez csak a *rea* névutó segítségével történt volna, tehát: ad *castelic* rea. Még kétségtelenebb, hogy a második esetben, ha kitette volna a magyar ragot vagy névutót, akkor csakis a *rea* névutót alkalmazta volna. Itt ugyanis az van, hogy „postea ad uiam que ducit ad *kastelic*“. Ezt nem lehet úgy értelmezni, hogy „addig az *útig*, amely *Kastel-ig* megy“, mert ez tárgyilag is értelmetlen. Már a „[Fehér váru reá] meneh hodu utu rea“ mutatja, a régi és a mai nyelvben meg számtalan példa bizonyítja, hogy ilyen helyzetben *-ig* ragot nem használnak, v. ö. OklSz.

megy a.: Semita Zenthivanra menu golugwth vocata | vias quarum vna Chabaramenewth et alia Iwan feldere menewth appellaruntur stb. | Batya, batya melly az wt bechkerekere vram vram ez az wth bechkerekere . . . l. Horváth Cyrill, RMKT. I² 495. . . . |

¹ Helyesen NyK. XXV, 134. — Szerk.

ARANY, Toldi: Hé! paraszt, melyik út megyen itt Budára | A latin *via ducit, via fert* = magyar *visz* (valahová), I. LEHR ALBERT: MNy. XI, 136.

A tihanyi oklevélben levő magyarnyelvi határjelölések, úgyszintén az oklevél latinnyelvi szerkezete azt vallja, hogy az „*inde ad castelic . . . ad uiam que ducit ad kaztelic*” mondatokba az *-ig* ragot nem szabad belemagyaroznunk. Ha e nevek raggal volnának ellátva, ez a rag, illetőleg névutó csak a *reá > rá* (esetleg a *-ba*) lehetne.

Helyesírási bizonyíték is van, hogy a „*castelic, kaztelic*” adatokban nem a magyar *kastél(y)* szó lappang.

ERDÉLYI LÁSZLÓ szerint az oklevélben egyszer *castelic*, másszor *kaztelic* van írva (I. A tihanyi apátság krit. okl. 27.), SZAMOTA szerint pedig egyszer *castelic*, másszor *kaztelic* (I. NyK. XXV, 145). Amennyire az ERDÉLYI értekezéséhez mellékelt hasonmáson kivethető, az egyik helyen *castelic*, a másik helyen pedig *kaztelic* áll. Egyébiránt értekezése más helyein SZAMOTA is *castelic*-et is idéz (I. NyK. XXV, 134—144.: *fejér, vár, menő, had, út*), úgyhogy a NyK. XXV, 145. lapon levő idézet csak elírás e különben igen gondos tudósunknál.

A magyar helyesírás történetéből tudjuk, hogy a XI—XIII. században, s később is az *sz* hangot *z*-vel jelölték, *t*-vel való kapcsolatban azonban sokáig és az esetek többségében *-st* volt a jelölés,

vö. HB.: *milostben* | GYULAFGL.: *tistes* | ÖMS.: *walasth* | KT.: *tistan* | KTSz.: [ne]uestessel, pustete[l]e, tistus, [ma-]losta vol |

HB.: *zocoztia vola* | GYULAFGL.: *kerezt* (v. ö. még KT.: *furiscete*).

Ha már most egy szóban, névben az *-st* írás váltakozik *-zt*-vel, akkor szinte kétségtelen, hogy *szt*-vel hangzik vagy hangzott a szó, a név. A tihanyi oklevél *castelic* és *kaztelic* adatának tehát korabeli hangzása *kasztéli* — Minthogy pedig a magyar *kastély* szó egész nyelvtörténetünkben állandóan *st*-vel van írva s ma is *st*-vel hangzik, nincs semmi valószínűsége annak, hogy a *castelic, kaztelic*-ben ezt a magyar köznevet lássuk. Az a másik magyarázat, amely az oklevél e helynevét *Kesztölc*-nek magyarázza, legalább az *-szt*-tekintetében nem volna kifogásolható.

Melich János.

A mássalhangzók ikerítődéséhez. GOMBOCZ ZOLTÁN (MNy. XX, 42) az *ellemi, köppeny, Kellenföld*-féle ikerítésekről szólva azt mondja, hogy »érdekes volna egy ilyen hangváltozást mintegy in statu nascendi megfigyelni.« Én megpróbáltam lehetőleg teljes számmal összegyűjteni a szülővárosom, Baja, nyelvjárásában ma észlelhető ilyen ikerítődéseket. (Ebben CSEFKÓ GYULA is segítségemre volt, ki szintén bajai születésű).

A bajai köznép, valamint az irodalmi nyelv hatásától még eléggé mentes kispolgárok nyelvében ezek hallhatók:

allig, allú, bellú, dallok, Dallos (bajai családnév), *ellemi, elüllem, elülled, elülle, ezallat, föllú, fullánk, kellés, szallag, tellik, tollakodók, tüllem, tülled, tülle, velló* | *Egyiptom, egygyátalan, egygyenlőség, egygyensúly, egygyes, egygyetlen, egygyezkedik, egygyútal, egygyűgyű* | *égy akkó bor, bakkancs, rokkonyság* | *fóképpen, jappán, köppeny* | *aggancs, eggész, eggészen, függe, vaggon* | *önnáló, utánnam* | *littér* | *tavvá* | *közzé(l)*.

Ezek nagy részének Dunántúl is ilyen ikerítéses alakja van.

s mivel Baja nyelvében, ámbár a város a felsőbácskai nyelvjárás területén fekszik, más pontokban is nyilvánvaló a dunántúli nyelvjárások hatása, ezért nem lehetetlen, hogy ez az ikerítési hajlam is Dunántúl felől kezd Baján terjedni.

Mellékneveknél a szóvégi *s* és *sz* minden esetben ikerítődik a középfook *bb*-je előtt. Ilyenek: *deressebb, erősebb, hibásabb, hasznosabb, hamissabb, magassabb, pajkossabb, rendesebb | csupasszabb, gonosszabb, kopasszabb, merésszebb, ravasszabb* stb.

A fennebb felsorolt szavakon és alakokon kívül még érzelmi nyomaték esetén is szokott (Baján is, egybeütt is) ikerítődni egy-egy magánhangzók közötti mássalhangzó. Pl. *kittünő!* — *micsoda leány!* — *isszonyú szerensétlenség!* — *eggészen* olyan, mint az apja! — *csuppa* víz volt! De az ilyenek egyrészt nem mondhatók általánosaknak, másrészt pedig speciális lelki okuk miatt nem sorolhatók a fennebbiekkel egy csoportba.

Milassin Péter.

Egy játszi eredetű képzőhöz. KEMENES PÁL említi (MNy. XIV, 28), hogy Budapesten sokszor hallani „potyára” értelemben *of potyung*, így is *lö potty*. Ezeket az adatokat megszerezhetem eggyel. Már évekel előbb gyakran hallottam így: *of potyóresz*. Itt jegyzem meg, hogy a MTsz.-ban a Künságból közölve van ez: *totyész* „tót ember”.

Szerető Géza.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Himpók. Jelentése a MTsz. szerint „csomósodás a ló lábának a csánkja alatt”. Mai alakja nyilván népetymológia eredménye, s már CzF. észrevette, hogy tulajdonképeni alakja *in-pók* volna. (CAL. szótárában csakugyan *h* nélkül találjuk: *in pokos lo*). De abban már aligha van igaza, hogy ez az *in-pók* még régibb *in-bog*-ból származott volna, mert hiszen *pók* egymagára is használatos a *himpók* jelentésében (vö. MTsz. 1. *pók* 4. jel.). Egyébként pedig testrészeket vagy betegségeket más esetekben is apró állatok nevével nevezett el a magyarság. Pl. a felkar-izom neve, amely tornászoknál és nehéz testi munkát végzőknél erősen kidudorodik, a nép nyelvében *egér* vagy *béka*, a fül külső része *fül-kagyló*, a szem feketéje *szem-bogár*, az ajak alatt meghagyott szakál *légy*, a carcinoma *rák*, a diphtheritis *torok-gyík*. (A szláv eredetű *zsába* is tulajdonképen azt jelenti, hogy „béka”, a lat. *lupus* pedig 1. „farkas”, 2. „vmely bőrbetegség”).¹ Ugyanilyen észjárás szülötte az *in-pók* elnevezés is. A ló lábaszárán keletkező dudorodás, különösen ennek szürkésszínű, repedezett felületű alakja, valóban könnyen ébresztheti az emberben a pók képzetét, s így érthető, hogy *in-pók*-nak nevezték el. Az *inpók* persze *impók*-nak hangzott; s a népetymológia *himpók*-ká értelmesítette.

Megjegyezzük még ezzel kapcsolatban, hogy az EtSz. szerkesztői (2. *csiga* a.) csak habozva azonosítják a *nyak-csiga* (— *nyak-csigolya*)-beli *csiga* szót a „concha, schnecke” jelentésű *csiga* szóval. De a főntebbi példák, azt hiszem, kétségtelenné teszik, hogy a

¹ Nemcsak egész állatok nevét alkalmazzuk ilyen módon, hanem néha állati testrészekét is. Vö. hogy bizonyos bőrkeményedés *tyükszem*, a penis *fark* — *farok*, a testiculum *mony* v. *tojás*.

csigá-nak ,vertebra, wirbelbein' jelentése szintén hasonlóságon alapuló asszimilációs jelentésváltozás eredménye. *Nyak-csiga* éppen olyan észjárás szerint jelenthet testrészt, mint pl. *szém-bogár*, *fülkagyló* vagy *in-pók*.

Pipárka. CSÜRY BALINT MNy. XXI, 56 és XX, 140 kimutatta, hogy a paprikát Erdélyben a XVIII. sz. végén *pipárká*-nak is hitták. Talán nem lesz fölösleges ehhez megjegyeznünk, hogy ez a szó az oláh *piparcă* átvétele. Érdekes, hogy a zöld paprikát Erdélyben még ma is oláh szóval *árdé*-nak, *árdéj*-nek nevezik. (MTsz.) Úgy látszik tehát, hogy az erdélyi magyarság a XVIII. sz. folyamán nem a magyar Alföld felől, hanem az oláhok révén ismerkedett meg a paprikával. *K. Bedekovich Lajos.*

Suttyor. BERNOLÁK szótárában a többi közt ezt olvasom: *Prival*... der Platzregen: zápor-esső, égszakadás, *suttyor*. Mint-hogy *suttyor* szót a MTsz.-ban nem találtam, érdemesnek tartottam BERNOLÁK ez adatát kiírni. A MTsz.-ban idevonatkozóan csak ez van: *sutyorog* az eső ,permetez', *sutyorgó* ,permetező' (Tolna m. Varsád). BERNOLÁK tót-latin-magyar-német szótárában nem *suttyor* az egyetlen tájszó vagy magyar nyelvi szempontból értékes adat. Így az *osika* címszó alatt ez van: »*Osika*... populus tremula... Zitterpappel, *részkettyő-nyárfa*«. A szóban levő *-ty-* nem lehet sajtóhiba, hiszen a népnyelvben ilyen alakok vannak. Azt tartom, hogy BERNOLÁK szótárát érdemes volna magyar nyelvi szempontból áttanulmányozni. BERNOLÁK érsekújvári plébános volt († 1813), s magyarul kitűnően tudott. —*ch.*

Cuga. Az EtSz. két *cuga* szót ismer, de mivel a szerkesztők véleménye szerint a kettő között semmi kapcsolat sincs, külön címszóként tárgyalja őket. Mind a kettő Szolnok-Doboka megyéből való. Az egyik állathívogató szó; malacot, disznót úznek-csalogatnak vele, s ennél fogva valószínűleg hangutánzó eredetű. A másik, amelyet ugyanott *cugázás*-nak is mondanak, a gyermekek és ifjak tekejátéka, a fatékát a földön botokkal lyukbabeütő s azt megakadályozó játék. Ez utóbbinak eredete az EtSz. szerint ismeretlen.

Ha a szűkszavú leírásból helyesen következtetek, akkor ez a kedvelt gyermekjáték nekem régi ismerősöm. Szülővárosomban, Baján, nem fatekével, hanem labdával magam is játszottam úgy három-négy évtizeddel ezelőtt. A földbe egy nagyobb lyukat ástunk, ez volt az *ól*. E köré pár lépésnyi távolságban kisebb lyukak sorakoztak, mindegyik mellett botját a lyukba dugva egy-egy játékos állott. Az a játékos, akinek az elhelyezkedéskor ilyen lyuk nem jutott, lett a *kanász*. Ennek az volt a feladata, hogy a labdát, a *disznót* behajtsa az *ólba*. A többi játékos ezt úgy igyekezett megakadályozni, hogy botjával jót húzott a lyukja felé közeledő disznóra, melyet olyan szavakkal csalogattak magukhoz, vagy vertek tovább, amilyenekkel a valóságos disznót szokták hívogatni-úzni. S ha eközben a kanásznak sikerült botját valamelyik üresen maradt lyukba helyezni, akkor az illető lyuk tulajdonosával szerepet cserélt. Ha pedig disznóját be tudta hajtani az *ólba*: a lyukak birtokáért való vetélkedéssel újra kezdődött a játék.

Ennek a szinte országszerte ismert játéknak hazánk némely vidékén *csűrös*, *tekézés*, *csürkhözés*, *csócsa* a neve. Minálunk Baján,

azonban *kanásznak* v. *disznónak*, másfelé meg *disznópásztornak*, *kondásnak*, *disznósznak*, *disznózásnak* hívják (vö. MTsz.; Kiss Á., Magy. gyermekjáték gy. 463; MNy. XI, 333; Népr. Ért. XVII, 130). Hogy miért, az a játék fentebbi vázlatos leírásából eléggé kiderül. S azt hiszem, hogy Szolnok-Dobokában is azért nevezik *cugának*, *cugázásnak*, mert ott a malacot, disznót (tehát a játékban is a disznó gyanánt szereplő fatekét) *cuga* szóval csalogatják, sőt a gyermeknyelvben *cugának* is nevezik (Nyr. XLI, 194), mint ahogy Alsó-Fehérben szintén az eredetileg állathívogató szóul használt *cuguca* a disznó neve (vö. MNy. III, 329). A mondottak után talán nem kétséges, hogy az EtSz. két *cuga* szava egy címszó alá való.

Horgas. Ez a szó kb. kétszáz évvel ezelőtt egy (állítólag 17 krajcár értékű) erdélyi ezüstpénz neve volt. A magyarból vették át az erdélyi szász nyelvjárások *horgesch*, *horgasch* alakban, de magyar nyelvi adatunk nem volt reá addig, míg MELICH nem közölt egyet, mely egy régi magyar nyomtatvány első tisztá lapjának következő bejegyzésében maradt reánk: „Itt Kolosvarott. Egy meghnyittatott zár nélkül való Bibliothecából, tudgya Isten kiesodáiból. Teleki János *ött horgason* vette. Ebb, az ki haragszik érette. Amen“ (Nyr. XXX, 434).

Aki tudja, hogy a nép a tolvajlást, lopást a többi között így is szokta szépítgetni: *ötön vette* (l. MTsz. is), *ötön* v. *öt újjával szerezte*,¹ *elhorgolta*, *elhorgászta*, s a tolvajt nemcsak *enyves*, *ragadós*, *görbe kezű*-nek v. *körmű*-nek, hanem *horgas újjú*-nak² is nevezteti: az előtt nyomban világos, hogy ez a bejegyzés azt akarja tréfás szóval tudtunkra adni, hogy némi *balkörmű erénnyel* dicsekvő Teleki Jánosunk nem egészen törvényes úton jutott a könyv birtokába, hanem szépítés nélkül szólva: *ellopta* abból a bizonyos zár nélkül való bibliothékából. A dolog csattanóját pedig olyképpen mondja el, hogy szójátékos kapcsolatot létesít az „*öt horgas*“ nevű pénzdarabon vesz' és az „*öt horgas* újjon vesz (azaz lop)' kifejezések között. Hogy ez a szójáték létre jöhessen, annak természetesen az volt a föltétele, hogy a *horgas* nevű pénzdarab a bejegyzés korában forgalomban legyen.

A Teleki-féle bejegyzés adata azonban csak közvetett bizonyíték a *horgas* egykori meglétére nézve. De van közvetlen is. CSEREI MIHÁLY írja történelembölcseleti munkájában: „... a haza végképpen elpusztul, még a sem lesz, a mit egyetek; csak már is a mint halljuk, köztetek a korpának vékája két *horgason*, a buzának köble 18 forinton elmegeyen.“ (TT. 1906, 517). Ez az adat 1709-ből való, s így megerősíti MELICHnek azt a föltevését, hogy a *horgas* nevű pénz használat a XVIII. sz. elejére esik (vö. Nyr. i. h.). *Horgasnak* pedig valószínűleg azért nevezték, mert a vékonyabb,

¹ Az *ötön vesz* v. *szerez* emlékezetem szerint népies stílusú íróinknál elég gyakori, de hamarjában csak TÖMÖRKÉNYBől tudok egy példát idézni: Vagy hoz egy kósza ladikot a víz, vagy *szerez* magának *ötön* (az öt újjával — lopja. Bazsarózsák, 144). A nép nyelvéből került a tolvajnyelvbe (vö. SZIRMAY J., A magyar tolvajny. szót.) és a kabarényelvbe is.

² Vö. ARANYnál: Kivéve szél ur elcsesz | Némelykor egyet *enyves körmivel*. (A laczikonyha) — (Hurkás) Hát a „*horogújjzatú*“ mi? (Demosthenes) Mintha mondaná, | Hogy *görbe újja* mindent elrabol. ÖM. VII, 20—21).

15—17 krajcár értékű ezüstpénzek a sűrű forgalom következtében sok kézen mentek keresztül s így könnyen elgörbültek, meghorgadtak, görbévé, *horgas*-sá váltak. A *horgas* tehát egy kisebb, de nem mindig pontosan 17 kr. értékű ezüstpénznek népi neve volt.

Kengyelfutó. Nem a jelentése kétséges ennek a szónak, mert hiszen legalább annyit mindenki tud róla, amennyit CzF. mond, hogy: „Sajátságos jelmezű főúri szolga, ki valamely innepély alkalmával, vagy különben is ura hintaja előtt fut. Régebben lovagló urok mellett (mintegy kengyel mellett) futott, innen a neve. Szélesb ért. gyors futár“ (III, 516). Európába a kengyelfutók alkalmazása Ázsiából származott át, ahol még ma is nagy divatjuk van. Hazánkba valószínűleg nyugatról vagy délnyugatról kerültek.

Alakja azonban korántsem ilyen világos. Azt tudjuk, hogy összetétel, de hogy milyen összetétellel van benne dolgunk, vagyis hogy milyen mondattani kapcsolat van az összetétel elő- és utótagja között, az már valóban kérdéses. Úgy látszik, SIMONYI sinces vele tisztában, s azért a kivételes összetételek közé sorozza, „melyek szintén nem a ma szokásos nyelvtani alakot mutatják“ (Nyr. XLVIII, 51), de az összetétel módját nem magyarázza meg. ARANY — ha nem csalódunk — tárgyas összetételnek tartotta, mert Toldi Szerelmében eképpen oldotta fel: Minden kocsi élén, mint valamely dóre, Gém-lábu süheder *kengyelt fut* előre. (Talán a *pályát fut* analógiájára; de lehet, hogy ARANY szerint *kengyelt fut* a. m. *gyorsan fut*, tehát a *-t*-nek módhatározó szerepe van, mint pl. a *hajadon főtt szalad, egyrészt, másrészt, jórészt* stb. határozókban.) Tárgyas összetételnek gondolhatta EÖTVÖS KÁROLY is, mert egyik munkájában — nem lehetetlen, hogy éppen ARANY példájára — így bontja szét: „... a sétáló ember se levelet nem hord, sem *kengyelt* nem *fut*“ [vagyis nem siet, mert se nem *levélhordó*, se nem *kengyelfutó*]. Mind a két példát említi a Nyr. is XLVIII, 48 és 51.

Azt hisszük, nem kell sok szót vesztegetnünk arra, hogy a *kengyelfutó* nem lehet sem tárgyas (mit fut?), sem jelzős (milyen futó? vagy minek a futója?) összetétel. Alanyos (mi fut?) még kevésbé. Ennélfogva helyesen csak oly határozós összetételnek foghatjuk fel, mely eredeti alakjában ú. n. jelölt összetétel volt és bizonyára így hangzott: *kengyeltfutó*. Világos tehát, hogy itt nem a *-t* tárgyraggal van dolgunk, hanem azzal a *hol?* kérdésre felelő helyhatározói *t*-vel (magánhangzó után *-tt*), mely a régi nyelvben a mainál jóval általánosabb használatú volt, és mely az *oldalt, közt* ~ *között, alatt, fölött, mellett, helyt* ~ *helyett, hosszatt, végett, Kolozsvárt* ~ *Kolozsvárott, Pécsett, Győrött, együtt, másutt* stb. alakokban mai napig megmaradt. S mivel ami tőlünk oldalra esik, az *oldalt* van, ami valaminek közbül áll, az valami *között* vagy *közt* foglal helyet és i. t., eszerint a szóbanforgó főúri szolgát azért neveztek *kengyeltfutó*-nak, mert lovon ülő urának kengyele közelében, a kengyel mellett, vagyis *kengyelt* futott. Vö. Gyöngyösi Kemény Jánosából a következőket: Lejtőzik alatta [t. i. a török vezér alatt] igen haragos mén... Tíz *Kengyel-futó* van két felől mellette, Hajnal-szín atlaczban őket öltöztette (l. CzF. i. h.). A *kengyeltfutó* szóból azonban a szóbelseji mássalhangzótorlódás miatt a *-t* kiesett (vö. pl. *rugasztkodik* > *rugasztkodik, terjesztkedik* > *terjesztkedik, kapasztkodik* > *kapasztkodik, nyaltka* >

nyalka stb.), s ezért az összetétel módja többé már nem volt világos nyelvtudatunk számára.

Hogy voltak, esetleg vannak, akik tárgyias összetételnek érezték (l. fentebb) vagy érzik, annak bizonyosan az az oka, hogy azok az összetett szók, melyeknek utótagja jelenidejű melléknévi igenév, legnagyobbbrészt tárgyias összetételek, és az *egyetértő* meg a német mintára szabott újabb keletű *jótálló* kivételével éppúgy jelöletlenek, akárcsak ma a *kengyelfutó*. Csefkó Gyula.

Aviatika. MNy. XX, 43 tett megjegyzésünket, hogy *aviatika* nem az *avis*, madár' szóból, hanem az *ū viī* 'út nélkül' kifejezésből ered, JAMBREKOVICH LÁSZLÓ MNy. XXI, 59 többek között azzal cáfolja, hogy a latinban *ū viī* 'út nélkül' értelemmel nincsen meg, csak *āvius* 3 'út-nélküli' és *āvia*, -orum 'úttalan hely' van. Elismerjük, nem fejeztük ki magunkat elég szabatosan. Csakugyan *ū viī* magában nem jelenti ezt: 'út nélkül', de az ilyen kifejezés mint pl. *locā ū viī dīssitū* az 'úttól távol eső hely vagy vidék' jelentés mellett az 'út-nélküli, úttalan hely' értelmet is felvette. A jelzőül szolgáló participium elmaradásával ennek a határozója: az *ū viī* öltött jelzői szerepet; így aztán ennek a két eleme egybeolvadt, a *locā* mellett még a congruentia szempontjából is szabatos *āvīā* a mellénevek kategóriájába lépett, s mint ilyen az *a*-, *o*-tövéek ragozását követte. Tehát *locā āvīā* után lett *ager āvius* stb. is. (Ugyanígy keletkezett a hasonló *devius* 3!)

LUCRETIVS V, 397: *āvia cum Phaetonta rapax vis solis equorum aethere raptavit*. VERGILIUS Georg. III, 32: *āvia tum resonant avibus*. AENEIS XII, 486: *Volat āvia longe Iturna*. PAULVS NOL. Carm. XV, 233: *sonat āvius aether*. ISIDORUS: *Aves dictae, quod vias certas non habeant, sed āvia quaecunque discurrunt*. Ezek a példák igazolják, hogy *āvius* 3 és *āvia*, -orum klasszikus fogalmak szerint is vonatkoztak a levegőre, tehát a mai *aviatika* birodalmára, a repülőtérré. Sőt azt is látjuk az idézetekből, hogy a klasszikusok az *avis* és *āvius* szavakat egymással kapcsolatba hozták.

A *viā* szabályos továbbképzése *viaticus* 3; az utóbbiból való *viaticum*, -i főnév pedig gyűjtőneve az útravalónak, vagyis a költségnek, lónak, kocsinak és egyéb szereknek. A többesszámú *viatica*, -orum jelentheti magát az utazást vagy annak eszközét. A *via*: *viatica* mintájára a Vergilius-, Lucretius-féle szerzők révén a modern ember előtt is meglehetősen ismert klasszikus *āvius* 3 és *āvia*, -orum mellé csinálta meg valaki az *aviatica* szót. Az *aviatica* szónak (vö. ang. *aviatic* [rare] 'science of aviation' FUNK-WAGNALLS New Standard Dictionary 1913) illetén módon való létrejöttét talán még az is elősegíthette, hogy a hasonló hangzású *āvius* 3 'nagyapai' (*āvus*) és *āvia*, -ae 'nagyanya' mellett a szerző ismerhette az *āviticus* 'unoka' szót.

Tehát alaktani szempontokból arra kell következtetnünk, hogy a modern szerző az *āvius* és *āvia* szavakhoz alkotta meg az *aviatica*-t, nem pedig *avis*-hoz, amelynél semmi klasszikus analogia nem támogathatta őt.

És vegyük az alaktan után a jelentéstant! »Felnézek az égre, mikor egy repülőgép, ez az óriási szerkezetű gépmadár vagy esetleg egy Zeppelin száll felettem, és azt kérdem, hol a madár,

mert a hasonlóság engem éppenséggel nem tud megragadni. Ezért is csak azt tartom, hogy azt a fentszálló szerkezetet, azt a semmi-féle útra nem szoruló *aviatikum*-ot, mely az *avia*-ban lebeg, nem a *madárról* nevezték el. Igen is! az *avia* feletti diadal emlékét öröktette meg a szó ismeretlen alkotója, még pedig a kellő latin nyelv-érzéssel. A madarat éppen úgy mellőzte ő is, mint a többi nyelv synonimái. Egyébként, azt hiszem, a madarak is azt vallják, hogy az a kétlábú tollatlan állat, amelyik újabban közöttük buk-dácsol, nem tőlük, hanem a bogaraktól leste el a szálldogálást. E. J.

Debrecen. Az Eötvös-Kollégium 1925 április 27-én Debrecenben vándorgyűlést tartott, amelyen egyebek közt NÉMETH GYULA „Debrecen ősi telepeseiről” s ezzel kapcsolatban a *Debrecen* név eredetéről tartott felolvasást. Kimutatta, hogy *Debrecen* török *Täpräsun* személynévből való, amely a törökségben nem ritka felszólítómód alakú nevek közé tartozik, s eredetileg mint óvónévnek „éljen, mozogjon” jelentése volt. Hogy *Debrecen* vidékén az Árpád-korban török telepesek voltak, azt egyebek között *Balmaz* és *Böszörmény* is bizonyítja. —g.

Irha. MELICH (D. Lehmw.) azt mondja, hogy az „irha” jelentésű (már korán elavult) *irch* a kfném. *irch* átvétele, az ennek helyébe lépett *irha* pedig a szláv *irha* megfelelője. Ez a magyarázat mindenestre lehetséges, mert egy-egy jövevényszó több más esetben két különböző nyelv közvetítésével kétszer is meghonosodott nyelvünkben, pl. *áfium* és *ópium*, *buzogány* és *buzogány*, *dalia* és *déli*, *galuska* és *haluska*, *kalauz* és *kalóz*, *káposzta* és *kompót*, *megye* és *mezsgye*, *papiros* és *papír*, *pont* és *punktum*, *ragya* és *rozsdá*, *stíl* és *stílus*, *trón* és *trónus*, *január*, *február* és *januárius*, *februárius*. De nézetem szerint nem volna lehetetlen az a magyarázat sem, hogy *irha* talán nem újabb szláv átvétel, hanem eredetileg nem egyéb, mint a régi *irch* 3. szem. birt. személyragos alakja, tehát *irch-a*. Testrészek nevével (s a bőr is kétségkívül testrész) több más esetben is összeforrott a 3. szem. birt. személyrag; vö. *éha* (≈ *iha*, *juha* stb.) „gyomor”, *epe*, *gége*, *orja* „disznógerinc húsosul”, *pofa*, *remese* „végbél”, *toka*, *tompóra*, *vese*, *zuzá* és talán *sérte* is. A téves kikövetkeztetésre a gyakori *elhordta az irhát* szólás adhatott alkalmat. Miután ebből ragtalan alanyesetként kikövetkeztették az *irha* főnevet, a szólás is természetesen azzá módosult, hogy: *elhordta az irháját*. Az *ircha* > *irha*-beli *ch* > *h* változás tudvalevőleg egészen szabályos. Horger Antal.

Avar. A „megvényt, kiaszott fű” értelmű *avar* szó etymonjának keresésénél az Etsz. (*avar* 1. címszó) figyelmet érdemlőnek jelzi KASSAI és MFL. magyarázatát, hogy *avar* az *avik* „inveterasco” ige származéka, és a képzésmódra nézve összeveti a *hunyor*: *húny* szóval. Ennek a lehetőségét kétségbe nem vonva, rámutatunk arra, hogy másféleképpen is keletkezhetett ez a szó. T. i. *avar* lehetett az *ov-* > *av-* [≈ *ou* > *ó*] névszónak -*r* képzős kicsinyítő származéka is. Az -*r* képzőről l. GOMBOCZ, *Sömör*. MNy. XX, 60—1. Az *ov-* > *av-*-ből úgy alakulhatott -*r* kicsinyítővel *avar*, mint -*s* kicsinyítővel *avas*, melynek ismert jelentéseihez nyilván a feltehető „régii vagy öreg fákból álló erdő” értelem szolgált előzményül. Az *avar*-ra az első bizonytalan tulajdonnévi adat 1485: *Awarfewlde* (CSÁNKI III, 30), az első köznévi 1613. PÁZMÁNY-ból. Ezért nem tudjuk

megállapítani, volt-e neki a XV. sz.-ig *ovor, ovar, avor* hangalakja, mint *avas*-nak *ovos, ovas, avos*. Azonban hangtörténeti szempontból számba kell vennünk a TudGyűjt. 1840. évfolyamában (X. kötet) közölt sopronmegyei tájszógyűjteményből (l. MNy. XII, 44) a valószínűleg rábaközi *ohar*: *avar*, tél miatt elhalt fű változatot. Volt egy hely Vas megyében a Gyöngyös folyó mentén: 1256, 1264, 1444, 1450: *Ovad, Owad*; 1456: *Owad* alias Buzazzygethe; 1263: *Obad*; 1274: *Oad*; 1360, 1435: *Owad*; 1342, 1431, 1461: *Awad* (CSÁNKI II, 781). Ha ez a helynév, ami igen valószínű, az *ov-* > *av-*-nak *-d* kicsinyítő képzős formája (az 1263: *Obad* kétes közlés!), akkor szintén az *avar*-nak kicsinyítő származék volta mellett szól. *Pais Dezső*.

Meregyő. Melich MNy. XXI, 53, 151 azt bizonyítja, hogy a kolozsmegyei *Meregyő* pataknev a *meleg-jó* és nem a *méreg-jó* összetételből származik. De én azt gondolom, hogy a *méreg-jó* magyarázat mellett lehet felhozni a következőket: A Kalotaszeg-vidéki helynevekben nem a *meleg*, hanem a *hév* szerepel: *Hő-mező, Hév-Szamos*. Kalotaszegen *Miregyő*-nak mondják a patak és róla a falu nevét, s ugyanott *mireg*-nek ejtik a *méreg* szót is. A népnyelvben *veszett víz, dögvíz* a romlott, ártalmas vizet jelenti (vö. *Dög*patak, a dobokai *Dögmező* faluban) és a palócoknál *métely* am. „piszkos, zsiros forrásvíz”. *Mérges* lehet az a víz, amelyikben vagy amelyik mellett mérges növények teremnek, illetőleg amelyiket halászati céllal mesterségesen megmérgeznek, megmaszlagolnak. Tehát az okleveles *Mérgüstő* (Valkó megye) és a mai *Mérgespatak* (Gyöngyöshalász) egész bátran értelmezhető így: „mérges vagy mérgezett vízi tó, patak”. Van *méregfű* (HERMAN O., M. Hal.), *vizi méreg* (MNy. VII, 375), *mirigyfű* (Nyr. XX, 235). A *Méreg-patak, Méreg-jó* nevekben képzőtlenül állhat a *méreg* (-fű) hasonlóan ezekhez: *Hunyor* (a Marcal mellékveze. Lukcsics: A vásárhelyi apácák 84), *Dudva* (Dés mellett) vö. *Köles-ér, Lapu-patak* stb. A *Sójó* > *Sajó, Sópatak, Sókút* alakok *Sóspatak, Sósókút* mellett szintén a *Méreg-jó* alakulat lehetőségére utalnak. S. R.

Magyar szó német köntösben. Egy német könyvből idézek néhány szót, egy novellából. A 30 éves háborúban a svédek kényszerítettek egy német kocsis, hogy kocsijával együtt velük menjen, nem is egy pár napig, hanem hónapokig. Vége azt hitte, hogy elérkezett az alkalom tőlük megszökni, ámde az osztrák táborhoz jutott és a vorpost rákiáltott: Wer da? — Gut Freund. — Wer ist gut Freund? — Der Jobbi von da und da. — *Bassamallergi* — sagte der Korporal — bist du Jobbi von da und da?

A könyv, melyből ezt kirom: HEBEL's *Werke*. Zweiter Teil. Schatzkästlein des rheinischen Hausfreundes. (Kürschner: Deutsche National-Litteratur.) Ez a könyv leginkább anekdotagyűjteménynek tekinthető. Rövidtörténeteket tartalmaz; amelyikből mi idézünk, Lange *Kriegsfuhr* címet visel. A könyv gót betűkkel van nyomtatva, az aláhúzott szó azonban latin betűkkel, annak jelzésére, hogy idegen szó. Az egész könyv jegyzetekkel van commentálva, az aláhúzott szóhoz azonban nincs jegyzet. A kiadó, D. BEHAGHEL vagy nem tudta, vagy nem akarta ez illetlen szót megmagyarázni. Rábízta hát az olvasóra, hogy gondoljon, amit akar ez olaszos hangzású szóról. Mi tudjuk, hogy nekünk van jussunk e szóhoz, jobban mondva e 3 szóhoz (b. a lekit). A szöveg nem mondja, hogy az osztrák vorpost magyar katona volt.

A kladó HEBEL forrása gyanánt említ egy hírlapi közleményt, ebben azonban nem fordul elő az itt tárgyalt szó. Hogy azonban ez az obscoenitas, ha némileg más formában is (pl. *bassamanelka*) nem ismeretlen a német irodalomban, azt tudjuk. HEINRICH GUSZTÁV is írt róla egyszer. Az ő példáját azonban a miénk vagy 8 évtizeddel megelőzi; HEBEL könyve 1811. jelent meg.

Hogy ezt a szót a 30 éves háborúban résztvevő katona szájába adja, az bizonyára anachronismus. Bizonyára ő maga se akarja azt mondani, hogy már ekkor használták a németek is.

Szigetvári Iván.

Katona József Bánkjának régies személynevei. Katona József a tragédia előszavának végén a szereplő személyek nevééről ezeket írja: „A' mi a' neveket illeti, minthogy Bánk-nak meg kell maradni, és nem lehet Benedek; ezért a' többit is a' régi mód szerént ejtem: Endre, Soma, Mikhál, Solom 's a' t. és nem András, Sámuel, Mihály, Salamon 's a' t.“ A költőt ebben nyilván finom történeti stílusérzék vezette, mely még a nevekben is a korszínezet követelte. A prózai előszóban nem tartja ezt szükségesnek, s a költőileg régiesített nevek mellett a források *Michael, Simeon, Benedictus* latin alakjait is írja. Az ember szinte természetesnek találná, hogy e régies nevek tárgyának forrásaiból valók: Kézaiból, Bonfiniusból, Katona Istvánból, Virágból, Fesslerből stb., de ha az ember utánanéz, nagy meglepetéssel tapasztalja, hogy a források ezeket vagy egyáltalán nem ismerik, vagy legalább a Bánk történetével kapcsolatosan nem említik. Hát akkor honnan vette őket? Tudvalevő dolog, hogy a XVIII. század végén ébredő nemzeti érzés divatossá tette a pogány s a régies alakú magyar neveket; előbb az írók elevenítik fel, s ebben Dugonics jár elől, majd Horvát István és Széchenyi István buzdítására és példájára az élet is elfogadja és használja őket. A romanticizmussal nemcsak a „régí dicsőség“, hanem a régi nevek is újra élednek. De már jóval Dugonics előtt is akadt magyar író, jobban mondva: tudós, aki a régi magyar neveket legelőször összegyűjtötte s a magyarság figyelmébe ajánlotta. Ez az első gyűjtő pedig *Bod Péter*. A Páriz-Pápai szótár 1767-i kiadásában, a latin rész függelékéül többi közt egy névjegyzéket is csatol: „Nomina propria apud Hungaros usitata. De quibus observes velim. Imo. Non hic Nomina recenserí omnia; multo magis ea, quæ domi sunt nata Seythico-Hunnica vel Avarica, ... 3tio. Collecta hæc esse ex antiquis Libris, Historiis, Donationum ac Privilegiorum chartis“. Ha már most e névjegyzékkel összevetjük Katona József neveit, kiderül, hogy a költő ebben kereste meg „a' régi mód szerént“ ejtetteket. Az 1815-i fogalmazásban, a személyek névsorában a régies nevek mellé rendszeren zárójelbe teszi a szokott, újabb alakot is, s ez még világosabbá teszi azt, hogy valóban Bod Péter volt ebben tanácsadója:

1815	1819	PPB.
2-ik Endre (András)	II. Endre	<i>Andreas</i> : Endre, András.
Bánk-bán (Benedek-bán)	Bánk Bán	<i>Benedictus</i> : Bánk, Benedek.
Soma (Sámuel)	Soma	<i>Samuel</i> : Soma, Samuel.
Sólom (Salamon)	Solom	<i>Salomon</i> : Solom.
Petur-bán	Petur Bán	<i>Petrus</i> : Pétur, Péter.
Mikhál	Mikhál	<i>Michaël</i> : Mikhál, Mihály.
Tibortz	Tibortz	<i>Tiburtius</i> : Tiburtz.

Ezekon kívül is észrevenni, hogy a második fogalmazáskor még gondosabban ügyel a régies hangzásra; előbb *Michál*-t ír, utóbb PPB. szerint *Mikhál*-t; előbb *Szimon*-t, utóbb *Simon*-t; Bánk atyját az előszóban forrása szerint *Konrád*-nak mondja, a tragédia szövegében *Kunrád*-nak (1848. sor.); *Imre* király neve nála *Elmerik*, kiról forrása, Katona István (Hist. Crit. IV. 160) ezt mondja: «Emericus, vel Hemericus, proprie Henricus, corrupte quibusdam Enricus, Eimricus, Eimiricus, Almericus, aliis etiam Hemmeradus dictus». Érdekes, hogy Lillo, angol drámaíró, Bánkbánt *Elmerik*-nek nevezi (Irodtt. Közl. 1910, 262; Irodtt. 1916, 420). Mindezekből kitűnik, hogy Katona még az ilyen, aránylag csekély jelentőségű mozzanatban is, mint a személynék neve, nagy gonddal történeti színezetet igyekszik adni költeményének, s ebben forrása Páriz-Pápai szótárának Bod-féle kiadása volt. E névjegyzékben Bod Péter az, aki a nem sokkal előbb megjelent Anonymusból a *Salanus dux* nevét *Zalán*-ra magyarosítja. Egyáltalán a régi magyar nevek divatában a Bod-féle Páriz-Pápai szótárnak igen nagy része volt.

Toldalékul emlitem még azt is, minthogy ez évben időszerű, hogy a *Zalán futása* kifejezést Vörösmarty előtt már Katona használja abban a versben, melyben Bánkbánját szülővárosának, Kecskemétnek ajánlja:

Hol Hazánk' egyik legelső
Vára, ősz Partiscum álla —
hol *Zalán' első futása*
győzedelmi halmot ása...

Magyarország nem volt, hanem lesz. Ismert dolog, hogy Széchenyi legnépszerűbb szállóigéje a *Hitel* végsoraiból alakult: „Sokan azt gondolják: Magyarország — volt; — én azt szeretem hinni: lesz!” Mai alakját már Széchenyi életében kaphatta, ő maga is nem egyszer hivatkozik rá, sőt alkalomadtán változatot is ír hozzá. Így 1846-ban Debrecenben tartózkodva meglátogatja a kollégium híres könyvtárát. Búcsúzásul ezt írja a vendégkönyvbe: «Magyarország rosszul volt, meglehetősen van, jobban „lesz”. August 5-ik 1846. Széchenyi» — Széchenyire jellemző, hogy a nyemzet tekintetét a múltból a jövő felé igyekszik fordítani, s ebben találkozik a szocializmus alapítójának, *Saint-Simon*-nak nézetével. Claude-Henri de Rouvroy, Comte de Saint-Simon halálának ez idén van századik évfordulója (1760—1825). Sírját, mely a Père-Lachaise-ben van, a fedő kő tábla nem takarja teljesen: „Hogy az elhalt mester lelke érintkezésben maradhasson élő tanítványaival” — a sírkőre pedig ez a jövőbe néző mondása van vésvé: „L'age d'or n'est pas dans le passé, il est dans l'avenir”. (Az aranykor nem a múltban van, hanem a jövőben.) Nem valószínű, hogy Széchenyi a *Hitel* írásakor ezt ismerte volna, de Saint-Simon eszméi nem voltak előtte ismeretlenek, s egyik legfontosabb műve: „Du système industriel” (Paris, 1821) könyvtárában is megvolt. A gondolat rokonsága csak a régi latin mondás igazságát bizonyítja, hogy: „A nagy lelkek találkoznak”.

Zabot hegyez. Tiszántúl a nagyon aprólékos, de haszontalan munkára mondják: *zabhegyezés*. Ha valaki nagy hivatalból, tekintélyes állásból kicsöppent, avval csúfolják, hogy: *most már elmehet zabot hegyezni*, azaz: nincs többé szükség rád. Ilyen gyakori még

helynévvel bővítve: *elmehetsz már most Kukutyinba zabot hegyezni* (közli a Nyelvőr is XII, 378 Bajáról). A fölösleges embert is evvel a mondással küldik el, de gyakran el is hagyva a *zabhegyezést: menj el Kukutyinba*, a. m. a fenébe, a pokolba. A köznyelvben is gyakori, mikor az aprólékos, szörszálhasogató, nagyképű, de eredménytelen okoskodást jellemezzük: ez nem okos beszéd, csak amolyan *zabhegyezés*. — Valamennyi szólásban úgy érezzük, hogy a fölöslegesnek, haszontalannak képzeje van meg benne, mivel a zabszem úgyszólván nagyon hegyes, tehát nincs mért vesződni vele. — Nem régebben érdekes adomát hallottam a szólás magyarázatára. *Kukutyin* u. i. nem képzelt helység, hanem puszta Torontál északi határán, Deszk és Kis-Zombor közt, a Maros déli partján. Állítólag a múlt század nyolevanes éveiben a víz elöntötte a pusztát, s gazdája, egy Gerliczy báró, fölfogadta a szomszédos községek embereit, hogy a *zabnak* a vízből kiálló *hegyét*, bugáját csónakon szedjék le fele haszonba; ez volna „hiteles” eredete a kukutyini híres *zabhegyezés*-nek, nem pedig a zabszemnek kihegyezése. Valószínű, hogy ez is csak olyan utólag keletkezett *magyarázó adoma*, mint annyi más is.

Tolnai Vilmos.

Pokolkő. HORGER ANTAL MNy. XX, 32 a *bélpoklos* szónak eredetét kutatva, arra az eredményre jut, hogy *pokol* szavunknak eredeti „Hölle, infernus” jelentésén kívül melléknévi „rossz”, majd ebből ismét főnévi „veszedelmes bőrbaj” jelentése is támadt, és a *pokolkő* elnevezés is valószínűleg onnan ered szerinte, hogy „nehezen gyógyuló sebeket égettek vele”. A *pokolkő* kifejezésnek ilyen eredete nem volna talán lehetetlen akkor, ha meg lehetne állapítani, hogy kétségtelenül magyar ötletből származó névadás. Az a baj azonban, hogy a vegyi szernek latin tudományos neve nem egyszerűen *lapis*, ahogyan HORGER említi, hanem köztudomásúlag jelzővel bővülten ez: *lapis infernalis*. Már pedig akkor a *pokol* szónak a névbe való belekerülését nem lehet rövidesen eredeti magyar ötletnek, vagy egyenesen nyelvünkbeli jelentésfejlődésnek fogni föl. Hiszen ilyen származása ellen szól az is, hogy a szernek német neve is *Höllenstein*, amely GRIMM szótára szerint már 1722-ben előfordul. (Csak mellékesen jegyzem meg, hogy a mi NySz.-unk nem is ismeri.) A vegyészettörténetéből pedig úgy látszik, hogy a latin *lapis infernalis* elnevezést már a XVII. század elején ANGELUS SALA ismerte (I. ERNST SCHMIDT: Ausführl. Lehrb. der pharmazeutischen Chemie.⁶ I, 1263). A magyar *pokolkő* tehát nyilvánvalóan vagy közvetlenül a latin *lapis infernalis*-nak, vagy a latin név német megfelelőjének, a *Höllenstein* elnevezésnek a fordítása.

Zolnai Gyula.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

K. B. WIKLUND, Finno-Ugrier. Sprache und Anthropologie. Sonderabdruck aus „Ebert: Reallexikon der Vorgeschichte.“ Verlag Walter de Gruyter et Co., Berlin 364—382.

A szerző szerint a finnugor népeknek csak nyelvi összetartozásáról beszélhetünk. Archeologiai-ethnographiai és anthropologiai érvek alapján kiviláglik, hogy a finnugorság ma ismert ágai közül

egyesekek, így a lappok, vogulok és osztjákok (úgyszintén a szamojédok) eredetileg idegen fajú népekhez tartoztak, amelyek csak később ismerkedtek meg a finnugor nyelvvel.

Az obi-ugorok idegenfajúságából igen érdekes következtetésre jut, amely a magyar őstörténet szempontjából különös figyelmet érdemel. (Ezt a nézetét a szerző már egy korábbi ismertetésében is hangoztatta: J. SZINNYEI, Die Herkunft der Ungarn, ihre Sprache und Urkultur. Litteris. II. 31.)

Rámutat arra, hogy nem lehetetlen, hogy nemcsak az obi-ugorok, hanem a magyarok is egy nem finnugor fajú néphez tartoztak, s hogy legfeljebb csak az ugor korban sajátították el mai nyelvüket. A magyarság, amely még az obi-ugor egység felbomlása előtt kivált az uhorságból, vadászó-halászó életmódját vízbenhalban gazdag őshazájában sajátította el. Ezt az őshazát pedig a szerző nem a közép vagy déli Ural mellett keresi, hanem az obi-ugoroknak viszonylag biztosan meghatározható akkori lakóhelyeiből kiindulva a Tobol, Išim, Irtiś és az Ob melletti vízben-gazdag steppékre teszi.

Hogy régi lakóhelyeiket mikor és miért hagyták el, kétséges; de nem tartja kizártnak, hogy lakóhelyváltogatásuk török törzsek (kiket a húnok előfutárainak tekint) előretörésével hozható kapcsolatba. A magyarság érintkezése a törökökkel igen régi és intenzív. Igen korán nagyszámú törökséget fogadott be, amelyből főleg az uralkodó osztály került ki. Már az Attila idejében szereplő török nevű és uralkodójú (Attila egyik fia volt a királyuk) 'Ακάρτοι népet is (török, perzsa forrásokban: *αγαč-āri* 'erdei emberek') magyar portyázó csapatnak tartja. A magyarságnak a törökséggel való kapcsolatát végigvezeti innen a honfoglalásig.

Nem érdektelen az sem, hogy pl. az anthropologiailag igen kevert baskirok közt található finn és osztják típusokat azokkal a magyarokkal hozza összefüggésbe, kiket Julián barát és társai találtak 1236—7-ben e vidéken.

A szerző a jövevényszavakból (jelesen a bolgár-törökökből) levonható történelmi következtetésekkel szemben talán kissé túlságosan szkeptikus, a magyar őstörténeti kutatásoktól sem befolyásoltatta magát; meglepően mégis oly eredményekre jutott, amelyek nemcsak hogy az eddigi eredményekkel lényegileg nincsenek ellentétben, hanem a továbbiakban talán értékesíthetők is. *Ligetű L.*

Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói. Forrástanulmány. Budapest, 1925. Akadémia. 4° 108 l., 1 melléklet — HÓMAN BÁLINT: A magyar hún-hagyomány és hún-monda. Budapest, 1925. Akadémia. 8° 106 + 1 l.

E két műről itt nem általános ismertetést és méltatást adunk, hanem a nyelvtudomány szempontjából foglalkozunk velük.

Alig egy-két évtizeddel ezelőtt történettudósaink nagy többsége meglehetősen hadilábon állott a nyelvtudománnyal. A «történetírás» autarkijában elbizakodva fölényes gesztussal félretolták a nyelvtudomány eredményeit, vagy pedig maguk álltak neki alkalmilag nyelvészkedni, és kellő anyagi meg módszertani ismeretek híján olyan tévedéseket követtek el, amelyeknek a történettudomány nem csekély kárát vallotta. A magyar történettudomány modern képviselői azonban kilépnek a fényes, de nem éppen célszerű elszigetelt-

ségből, s egyre tökéletesebben valósítják meg az együttműködést. És a modern nemzedék sorában e tekintetben is irányadó egyéniség HÓMAN BALINT. Ő többnyire együtt jár a nyelvtudománnyal, de ha szembe fordul is vele, akkor sem ül történetíró elődeinek magas paripájára, mivel nem látja az egyedül üdvözítő tudományt éppen a magáéban. Ezért örvendetesnek tartjuk, hogy az újabban munkarendjén szereplő tárgyak és problémák legnagyobbbrészt olyanok, amelyek mostanában nyelvészetünket szintén erősen foglalkoztatják. Az ős- és ó-magyar mult az ő fő kutatási területe, és elsősorban ugyancsak e felé irányul az érdeklődése legjelesebb nyelvtudósainknak, akik a hajdankor történelmi adatain át is közelebb akarnak férkőzni annak a nyelvéhez, vagy pedig a régi nyelv prizmájával töreksenek belevilágítani a homályba vesző történelmi korszakokba.

HÓMAN tehetségében megvan az apró tények iránt való fogékony-ság, a filológiai gondolkodásnak ez a fő tényezője. Tud és akar szellemi mikroszkóppal is dolgozni. Ennek a képességének különösen sokat köszön jelen tanulmányaiban, melyekben az alapvetésül szolgáló forráselemzés valójában filológiai aprómunka. Kitűnő megfigyelő erővel ismeri fel értékét az eddig mellőzött kicsiségeknek, és gyakran fontos láncszemmé kovácsolja azt, amit haszontalan limlom gyanánt szoktak félredobni. Az összehasonlítást szigorú kritikával végzi. Alig egy-két egyeztetésnél döntenénk talán valamivel kevésbé határozottan, mivel a tartalmi reminiscencia vagy a kifejezésbeli hasonlóság meglehetősen magára áll, és nem igen látjuk a közös elemek sorozatosságát, ami az összehasonlító filológiában módszeres követelmény.

*

A *Gesta*-tanulmány a középkori magyar vonatkozású hazai kútfőket és a külföldiek egy csoportját tárgyalja, tehát olyan anyagot, amely különösen a benne foglalt tulajdonnév-készletnél fogva igen jelentékeny nyelvtörténeti forrásul szolgál. Ezért e kútfők keletkezési idejére és körülményeire, forrásértékére és hitelességére, egymáshoz való viszonyára vonatkozó kérdések tisztázásához a nyelvtudománynak is igen nyomatékos érdekei fűződnek. HÓMAN meglepő sikerrel fejt fel és határozza meg azokat a bonyolult szálakat, amelyek a különböző kútfőkben ide-oda ágaznak, és így nagy mértékben előmozdítja, hogy e szálak mentén vonuló nyelvi adatok is kor, hitelesség, származás stb. tekintetében kellő megvilágítást s ezen a réven helyes értelmezést nyerjenek.

A forráskritika eképen a nyelvtörténeti kritikához teremt számos ponton többé-kevésbé szilárd alapot. Pl. amikor HÓMAN megállapítja, hogy összes középkori kútfőinknek egyes részletei és elemei a Szent László korában (1091) készült *Gesta Ungarorumra* mennek vissza, a bennük előforduló nyelvi adatok keltezéséhez szintén alkalmas fogódzókat nyújt. Fejtegetéseit és eredményeit mérlegelve nagyon valószínűnek tarthatjuk, hogy a későbbi kútfőváltozatok a XI. századi nyelvfejlődés fokozatain őriztek meg egyes nyelvi elemeket.

De viszont éppen nyelvtudományi okokból komolyan számolnunk kell azzal a lehetőséggel, hogy a Szent László-kori törzsszöveg szerzője egyik-másik, pl. honfoglaláskori adatát jóval korábbi hazai forrásból vagy forrásokból merítette. Ehhez a vélekedéshez első-sorban MELICHNEK az a felfedezése veti meg az alapot, hogy kútfőink több olyan honfoglalási vonatkozású adatot tartalmaznak, amely

szláv szó-, jelentés- és hangtörténeti szempontból a jelzett időhöz közelkori nyelvallapotot tüntet fel. Egyébként MELICHNEK ezek a megállapításai és velük kapcsolatos Anonymus-igazolása erősítették HÓMAN lendületét és bizalmát abban az irányban, hogy az eddigi történetírói közfelfogás alól kivonva magát, a Szent László-kori *Gestára* vonatkozó gondolatmenetét kiérlelje, s krónikáink törzsszerű és ősforrásául egy ennyire korai szerkezetet vegyen fel.

HÓMAN forráskritikai eredményeinek a segítségével esetleg közelebb jutunk azoknak a kérdéseknek a kibogozásához is, amelyek Anonymushoz mint nyelvemlékhez fűződnek. Ilyen pl. az, hogy a III. Béla jegyzőjének tulajdonított, tehát a XII. század végéről keltezett Anonymus magyar nyelvanyaga miért mutat az ugyancsak a XII—XIII. sz. fordulójáról való HB.-hez vagy ekkori oklevelekhez képest korábbi nyelvallapotot, körülbelül az 1138/1329. dömösi összeírásé és egyéb XI. század-középi oklevelekét. Annak a megvilágítása, hogy Anonymus a *Gestának* II. István-kori folytatását használta; a Képes Krónika II. Géza-kori átdolgozásból, illetőleg III. István-kori folytatásból interpolált stb., a kútfők nyelvtörténeti rétegződésének a vizsgálatát mozdítja elő.

*

HÓMAN a magyar hún-hagyományról és hún-mondáról szóló művének bevezetésében először kritikailag meghatározza a kérdés fejlődését. Kidomborítja itt, milyen döntő fordulatot adott a fejlődésnek a nyelvtudomány, fordulatot, mely ösztönzés és irányítás volt az ő munkálataihoz is. A mult század hetvenes éveit óta szembenálló egyoldalú és igen sok szubjektív elemmel kevert elméletek után nyelvtudós tette meg a kezdeményező lépést a hún-magyar problémák illúziótól és hiperkritikától egyaránt ment revíziója felé. GOMBOCZ ZOLTÁNNAK sikerült tisztáznia a magyar nyelv ó-bolgár jövevényszavainak módszeres vizsgálatával a honfoglalás előtti bolgár-magyar érintkezések valóságát és művelődéstörténeti jelentőségét. Gombocz tovább menve szakított a nyelvészeti szempontok kizárólagosságára esküvő HUNFALVY-iskola dogmaival, s a zömükben saját nyelvészeti kutatásainak következtetését levonva, elfogadta a magyarság finnugor alapelemének bolgár-török elemekkel való keveredését, és a magyar hún-hagyomány magvául a két elemből ethnikai egységgé összeforrt magyar nép hún nemzetiségi tudatát jelölte meg. HÓMAN Gombocz főérdemének azt tartja, hogy nyelvtudományi előzményekből kiindulva az előző évtizedekben csak szórványosan és bátortalanul felbukkanó történettudományi szempontoknak teljes érvényt szerzett, és a problémákat a kőszia ötletek ködös régiójából az elvi gondolkodástól irányított módszeres vizsgálat körébe vonta. U. i. Gombocz a hún-hagyomány kristályosodási alapelemét, a hún-magyar azonosság gondolatát, történeti hitelű szájhagyományként kiemelte a költött mondai és a kölcsönzött tudakos elemek közül, s ezzel az egész hagyomány új, forráskritikai értékelése felé az első és legfontosabb lépést megtette. Gróf ZICHY ISTVÁN és NÉMETH GYULA eredményei, melyek szerint a bolgár-magyar keveredés mellett a hún-bolgár kapcsolatot is számba kell vennünk, Gombocz nézetének alapjait még jobban megszilárdítják és kibővítik. Egy filológus és folklorista ellenzék hiába tört lándzsát Gombocz irányával szemben; nem tudta visszahódítani a terepet a régi mondaközvetítési

hipotézisek számára. A hún-probléma középpontjában ingatatlan áll a hún-magyar történeti kapcsolatnak tudományosan igazolható ténye, és ezzel a hún-kérdés majdnem félszázados száműzetés után ismét ott szerepel a magyar történettudomány alapvető problémái között.

Igen sok megszívlelni valót találunk HÓMAN bevezetésének módszertani részében. Tisztán látja ő, hogy a tudományos kutatásnál nem szabad kánonokban gondolkodnunk, hanem irányító szempontjaink felvételében alkalmazkodnunk kell a tárgyhoz, és ugyanazon tárgy feldolgozása közben is kellő szellemi hajlékonysággal kell módszert váltanunk a vizsgálódás fázisai szerint. Mi vele együtt valljuk, hogy a hún-magyar azonosság gondolatának nyilvánvalóan történelmi tények szolgáltatták az őstalaját, továbbá az ide vonatkozó adatokat, hagyományokat és mondákat történeti jellegű művek tartalmazzák. Ezért szerintünk is a hún-probléma revíziós munkálatainál a kutatási terület legnagyobb részén az elsőbbség joga, de — hozzátesszük — az elsőbbség kötelessége is a történettudományt illeti. A történettudomány módszertanával kell számos ponton megvetni az alapot, amelyen aztán a filológia és a folklóre a maguk módszerével tovább építhetnek. HÓMAN itt szerencsésebb álláspontot foglal el, mint mikor a székely-kérdést egészében kivonta a nyelvtudomány illetékességi köréből. Azt hisszük, most már nem utasítja vissza eleve, hogy pl. a *székely*, *Sobamogera*, *Zuardu* nevek nyelvi megfejtése, a székelység magyar nyelvi fejlődésének felderítése segíthetne eloszlítani a homályt a mögöttük lappangó történeti tények körül is.

Midőn HÓMAN azt bizonyítja, hogy a XI. századdal meginduló magyar történeti forrásokban a hún-magyar kapcsolatnak eredeti és hiteles emléke a hún-magyar azonosság gondolata, midőn kimutatja, hogy ez a hagyomány miképpen vegyült és bővült egyéb hagyományokkal, költői vagy tudós fikciókkal, lényegileg majdnem mindenütt egyetértünk vele, de a terminológiáján itt-ott némi változtatást tennénk. Pl. ő a hagyományt és a mondát a történettudományi értékelés szempontjából kategorice elkülöníti, szembeállítva amannak objektív hitelét emennek fikciós költőiségével. Ezzel a felfogással azonban nem egészen tudjuk összeegyeztetni az ismételt használt «fiktív hagyomány» kifejezést. HÓMAN közelebről nem határozza ezt meg, de mögötte nyilván arra gondol, hogy a költői és tudós lelemény elnyerheti a történeti hitelesség látszatát, vagyis játszhatja a történettudományi értelemben vett hagyomány szerepét.* Ámde ilyen megítélés szerint a mondaköltészet általában a «fiktív hagyomány» fogalom alá esik, mivel a néplelékre a monda a költői érdekességen kívül rendszeren a történeti igazság illúziójával is hat. Egyébként is az az érzésünk, mintha HÓMAN tárgymenete tagolásánál kelletténél jobban elkatégorizálná a hagyományt és a mondát, pedig művének számos helyén éppen maga világít rá, mennyire át meg átjárják ezek egymást, és mennyire felölthetik egymás természetét.

Ezenkívül is megjelölünk még néhány pontot, ahol nem csatlakozhatunk HÓMANhoz. Hogy a Theophanesnél előforduló Μουαρένης hún királytól ered a *magyar* törzs-, illetőleg népnév, annak lehetőségét nem tagadjuk ugyan, de a vele kapcsolatos nyelvtudományi nehézségeket szeretnők eloszlátva látni. Mi nem tennők azt a ki-

* L. azt, amit a frank-trójai rokonságról mond. (46. l.)

jelentést, hogy a bolgár *Dulo* (*Dula*) dinasztia neve kétségtelenül személynév volt, mivel szerintünk válhatott az nemzetségnévvé méltóságnévből (a m. *gyula!*) is. A *Salardus* és *Zuardu* nevek nyelvi azonosításának nem igen látjuk hangtörténeti valószínűségét; inkább hajlunk ΝΕΜΕΤΗ ΓΥΛΑΛΑΙ és ЈАКУБОВИЧ ЕМИЛЕЛ együtt afelé, hogy *Zuardu* valamiképen a Σαβαρτοιασφαλοι szóval függ össze, amelyet Konstantinos a magyarok régi népr neve gyanánt idéz. HÓMAN helytelenül ír *Bulcsot Bulcsú* helyett, minthogy a szóvég itt kétségtelenül képző és nem tővéghangzó (MELICH, MNy. IX, 325). Ahhoz, hogy a *prelium Crumheltet* a tudákos etimológia következtette ki a *prelium de Kreenfeldből*, gyenge szálakat látunk csak. A krónikák székelty-kérdését HÓMAN magyarázatai után sem tartjuk teljesen lezártnak, de különösen továbbra is nélkülözzük annak bekapcsolását a székelty-probléma többi ágai közé. Mondanunk sem kell, hogy elenyésző csekélységek ezek egy olyan koncepcióban, amely a húnvontakozású rengeteg anyag- és problémátömeget öleli fel.

Még csak arról egy megjegyzést, milyen hatása várható e műnek a nyelvtudomány területén. Azon a réven, hogy a hún-hagyomány történeti hitelességének a bizonyítékaival a magyar-bolgár-hún kapcsolatra vonatkozó egyéb adatokat megerősíti és kiegészíti, előtérbe tolja azt a lehetőséget, hogy az eddig egészen a bolgár-törökségnek tulajdonított faj-, társadalom- és műveltség-fejlődési fordulatba hún indítékok is belejátszhattak. Ez pedig új oldalról nyit távlatot egyes ősi török (a bolgárból nem magyarázható, pl. mongol?) nyelvelemeink eredetének kikutatásához is. HÓMAN eredményei fokozzák bizalmunkat, hogy ha továbbra is a nyelv- és történettudomány viszonyos alkalmazásával vizsgáljuk őstörténetünknek ezeket a mozzanatait, mindegyik tudományra nézve igen jelentékeny felfedezéseket tehetünk.

*

HÓMAN mindkét dolgozata maradandó és termékeny részletmunka, aminőt többet adott ő már eddig is. Azonban bármennyire kitűnik is ezen a téren, mi mégis azt valljuk, hogy tehetségei igazában az összefoglaló művek alkotására predesztinálják. Az általános problémákra, az elvi koncepciókra termett pl. az ő erős logikai készsége és az a ritka érzéke, hogy biztosan mozog akkor is, ha nem a pragmatikus gondolkodással lép okról okra, hanem intuiciójával lendül át a tények hézagain.

HÓMAN ezen műveinek a tanúsága szerint is egyik előharcosa annak a modern magyar tudósnemzedéknek, amely felszabadult a pozitivistá-hiperkritikus szellem varázslata alól. Nyelv- és történettudományunkat ez a szellem félszázadon keresztül terelte hamis irányokba azzal, hogy a tárgyilagosság vesszőparipáján nyargalva eleve tudománytalanak bélyegzett mindent, ami a saját nemzetére nézve kedvező lehetett. HÓMAN, meg vagyunk erről győződve, a kormányozható tárgyilagosságnak még sok vesszőparipáját tördeli össze, és a mi pozitivistáinkra még sokszor bizonyítja majd rá, hogy saját józanságuktól megittasodva milyen nagyokat botlottak.

Végezetül nem hallgathatunk el még valamit. HÓMANnál a tudománybeli nézeteltérések soha sem lesznek személyes sérelmekké. Ő igazi tudós, aki nem állítja fel magára nézve a csalhatatlanság dogmáját. S mivel így az öntisztelet elfogultságával nem válik

kerékkötőjévé a haladásnak, ezért is hivatott arra, hogy irányító szerepet töltsön be a tudományos életben. Különben egész tudományunk jövőjére nézve biztató körülmény, hogy vezető tényezői közül kiszorulnak a féltudósok, a szellemi mesteremberek, akiket saját értékelésük szerint csak hódolat illet s nem bírálat.

Pais Dezső.

ROSENQVIST, ARVID. *Lehr- und Lesebuch der finnischen Sprache* Leipzig, 1925. 227 + 88 l. — Ára fűzve 6'50, kötve 8 német márka

ROSENQVIST könyve részint egyetemi tanítás alapjául, részint magántanulók számára készült. A nyelvtani rész összeállításánál gyakorlati szempontok voltak irányadók. A szerző — mint előszavában mondja — lehetőleg elkerült minden olyan szabályt, amely inkább elméleti jellegű és a nyelvnek gyakorlati elsajátítását nem mozdítja elő valami különösen. A gyakorlatok tartalma és a szabályokat megvilágító példák lehetőleg a társalgási nyelvből vannak véve.

A nyelvtan 22 leckére van osztva, hogy az egyetemeken két félév alatt el lehessen végezni. Minden leckének finn szövege összefüggő egész, hogy tartalmát meg lehessen beszélni a nyelvi anyagnak emlékezetbe-vésése céljából. A magántanuló számára minden olvasmány után a tartalmára vonatkozó kérdések következnek.

Hogy az olvasmányok tartalma ne legyen gyakorlati érdek híjával, a szerző nagyon ügyesen a finnországi életet és szokásokat tárgyalja bennük s egyéb alkalmas dolgokat.

A nyelvtani részben akad itt-ott kifogásolni való. A szerző azt a hagyományos rossz szokást követi, hogy nem hangváltakozásokról, hanem hangváltozásokról beszél s ezeket úgy tünteti föl, mintha most történnének, pl. hogy a *t* hang bizonyos helyzetekben *d*-vé lágyul (8. l.); továbbá egyes eset-alakokat más eset-alakokból származtat, pl. a többesszámi genitívust részben a többesszámi, részben az egyszámi partitívusból (18. l.). Nem tudom, hogy ez a szerző tapasztalása szerint könnyebbségére van-e a tanulónak, de alig hiszem.

Az írott *nk*, *ng*-beli *n*-ről azt mondja, hogy „wird immer nasalirt (!), wie in den deutschen Wörtern *senken*, *springen* ausgesprochen“ (5. l.); ebből a tanuló azt tanulja meg, hogy az *ng* „Gruppe“ (helyesebben: az *ng*-vel jelölt hang) = *ŋ*, holott a finben nem rövid, hanem kettős (geminált): *ŋŋ*. — A két betűvel írt „Doppelkonsonant“-ok mintájára a két betűvel írt hosszú magánhangzókat is (pl. *tuuli*, ejtsd: *tüli*) „doppelt“-nak (6. l.), sőt „zwei Vokale“-nak is (8. l.) nevezi. A *ts* kiejtéséről (a *t*-nek geminált voltáról) nem szól, pedig ezt németeknek meg kellene magyaráznia. — A palatális magánhangzó „heller“, a veláris „dunkler Vokal“ (8. l.), *e* és *i* pedig „mittlere“ (4. l.).

Az igetövet az ind. praes. sing. 1. személyből (8. l.), a névszó-tövet a sing. genitívusból választja ki (9. l.), nem gondolván arra, hogy ennek a kiválasztásnak ilyen eredményei is lesznek: *anna*-, *tee*-, *vede*-, *tuva*- stb. (Azt az alakot, amelyet röviden „tő“-nek nevezünk, az igéknek ind. praes. plur. 3. személyében és a névszók sing. essivusában találjuk meg.)

A genitívus két példája közül az egyik: *naisen* igazán balkéz-

zel van megválasztva (9. l.). A szó nominativusa *nainen* (megvan a megelőző lapon levő szójegyzékben), a gen. ragja pedig *-n*. Mármost mit gondoljon a tanuló? Az alanyeset is *n*-végű, a gen. is *n*-végű, s az utóbbi az előbbtől csak abban különbözik, hogy a szó belsejében *s* van *n* helyett. — Az illativus ragjának alakjai közül (20. l.) hiányzik *-sen* és *-sin*.

Volnának még más megjegyzéseim is, de elhagyom. Az elmondottakat sem szabad úgy venni, mintha sok közül ragadtam volna ki, s az egész nyelvtani részt jellemeznék. A könyv gyakorlati céljának jól megfelelehet. Dicséretére legyen mondva, hogy nyelvi hibák nincsenek benne, mint más, idegenek számára írt finn nyelvtanokban. Használhatóságát emelik a függelékben levő ragozási minták s a német- finn és a finn-német szójegyzék. A jókora olvasókönyv, amely az országot, a népet, a szokásokat és az irodalmat ismerteti, s amelyben Finnország térképén kívül képek és hangjegyek is vannak, igen jól van összeállítva, illetőleg megírva, mert egy része magának a könyv szerzőjének tolla alól került ki.

ROSENQVIST nyelvkönyvének jó hasznát vehetik a mi egyetemi hallgatóink közül is azok, akik a finn nyelvben tovább akarják magukat képezni. Sz. J.

II.

Eesti Keel. Akadeemilise Emakeele Seltsi ajakiri. IV. évf. 1—4. f. Tartus, 1925. Tartalmából megemlítjük: A. R. CEDERBERG és A. SAARESTE: *Eesti kirjakeele vanemad mälestised* (= Az észti irodalmi nyelv legrégebb emlékei). Melléklet, 1—32; a legrégebb közölt szövegek a 16. sz. első feléből valók.

Egyetemes Philologiai Közlöny. Szerkeszti FÖRSTER AURÉL és KOSZÓ JÁNOS. Budapest, 1925. XLIX. évf. 1—6. füzet. Tartalmából kiemeljük: SCHWARTZ ELEMÉR: A templomi védőszentek és a helységnevek II. közl. — SZIDAROVSKY JÁNOS: A rejtett quantitas jelzése az újabb külföldi latin szótárakban. — PATRUBÁNY LUKÁCS: Indogermán szófejtések.

Erdélyi Irodalmi Szemle. 1925. évi folyam, 1—2., 3., 4., 5., 6. szám. Szerkeszti Dr. BORBÉLY ISTVÁN, Kolozsvár. — Tartalmából kiemeljük: MELICH JÁNOS: Krassó, Sarolt. — ERDÉLYI LAJOS: Székely tájszók egybevetése magyarországi megfelelőjükkal. — BORBÉLY ISTVÁN: A magyar tánc és zene kifejlődése. — KARL BÉLA: 1919—1924. Romániában magyar nyelven megjelent román nyelvtanok, szótárak és iratminta gyűjtemények. — CSÜRY BÁLINT: Centennáris Jókai-irodalom Erdélyben. — GYÖRGY LAJOS: Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája (1919—1924). — CSÜRY BÁLINT: Apáczai Cseri János. — STEUER JÁNOS: Szeben, Sibiu és a székelyek. — KARÁCSONYI JÁNOS: Mégegyszer „Siebenbürgen“, u. ötóle: Fennmaradt-e a régi magyar nyelvben a gepida név nyoma? (Karácsonyi szerint az erdélyi *Ipp* nevében, a Berettyó völgyében a gepida nép magyar neve őrződött volna meg.) — PÁLFFY M. és CSÜRY B.: A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái.

Fenno-Ugria. 1925. I. évf., 1—2. füzet. Helsinki, 8°. — Finn, észti és magyar nyelven megjelenő folyóirat a finn-ugor népek közös érdekeinek szolgálatára, az összetartozás tudatának istápolására, közműveltségük ismertetésére.

Föld és ember. Szerkeszti KOGUTOWICZ KÁROLY. IV. évf., 3. szám 1924. Budapest. A Magyar Néprajzi Társaság emberföldrajzi szakosztályának kiadása. — Apró közleményei között helynévmagyarítások.

Magyar Kisebbség. Nemzetpolitikai Szemle. Szerkesztik JAKABFFY ELEMÉR, SÜLYOK ISTVÁN, WILLER JÓZSEF. LUGOS, IV. évf., 11. szám (1925. július). — Tartalmából kiemeljük: KARÁCSONYI JÁNOS: Oroszláv lakosok Erdélyben.

Mémoires de la Société Finno-ougrienne (Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia). LIII. T. LEHTISALO: *Entwurf einer Mythologie der Jurak-Samojeden.* Helsinki, 1924. Ára 25 finn márka.

Minerva. Szerkeszti THIENEMANN TIVADAR. Budapest, 1925. IV. évf. 1—5. Tartalmából kiemeljük: ZOLNAI BÉLA: Magyar jansenisták II.

Népelet. (Az Ethnographia harmadik folyama.) Szerkesztik SOLYMOSSY SÁNDOR és MADARASSY LÁSZLÓ. I/II. évf., 7—12. (1923/24. július—december). — Tartalmából kiemeljük: TAGÁNYI KÁROLY: A honfoglaló magyar nevezetiségek 108 számáról.

Revue des études hongroises et finno-ougriennes. Dirigée par ZOLTÁN BARANYAI et ALEXANDRE ECKHARDT. Deuxième Année No. 2—3. Paris, 1924. — Tartalom: HENRI TRONCHON: Helvétius (De l'Esprit), jugé par un Voltairien de Hongrie. — AURÉLIEN SAUVAGEOT: L'origine du peuple hongrois II. — ALEXANDRE ECKHARDT: Le „Contrat social“ en Hongrie. — J. MELICH: Pozsony, Presbourg, Bratislava. — B. HÓMAN: Les récentes études relatives à l'origine du peuple hongrois. — J. NAGY: Les études philosophiques en Hongrie. — H. BERGSON: Appel en faveur du travail intellectuel en Hongrie. — A. ECKHARDT: Les origines danubiennes de Ronsard. — G. BIRKÁS: Les Hongrois dans la Chanson de Roland. — A. WEBER: Deux poèmes français d'Abraham Barcsai. — L. RÁCZ: La logique de P. de la Ramée en Hongrie. — E.: André Dudits, humaniste hongrois. — A füzet igen értékes könyvismertetéseket is közöl.

Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. Szerkeszti Dr. DOMANOVSKY SÁNDOR. Budapest, 1925. LVIII. évf. 7—10. szám. Tartalmából kiemeljük: CSÁNKI DEZSŐ: Szabó Károly emlékezete 689—94. MELICH JÁNOS: Pozsony magyar, német és tót nevről (ugyanaz az értekezés megjelent »Die Namen von Pressburg« címmel német nyelven a M. VASMER által szerkesztett *Zeitschrift für Slavische Philologie* I. kötetében is, p. 79—101).

Vetenskaps Societeten i Lund. Arsbok 1924. Lund, 251 l. Tartalmából kiemeljük: UUNO HOLMBERG (Helsingfors): Det avkvistade trädet i forfinnarnas initiationsriter 47—71 (= A lebotolt fa [karsikko] a régi finn néphitben); OLOF GJERDMAN (Uppsala): Die Schallanalyse 173—86 (SIEVERS módszerének ismertetése és bírálata); H. SKÖLD (Lund): Quelques remarques sur l'art d'écrire chez les indoeuropéens orientaux 209—15 (a sz. szerint az írás tudománya az achæmenidák udvarából jutott el a keleti indogermánokhoz Kr. e. 500—350 k.).

Viritäjü. Uusi jakso. Kotikielen seuran aikakauslehti. Helsinki, 1925. XXIX. évf., 1—5. füzet. Tartalmából kiemeljük: M. RAPOLA:

Fejezet a finn magánhangzók történetéből. 1—8. — E. A. TUNKELO: A zöngés és zöngétlen végmássalhangzók váltakozása a lüdben és a vepszben. 8—26. — A. PENTILÄ: A francia nyelvudomány alapelveiről. 39—40. — L. KETTUNEN: Tudományunk vitás kérdéseiről. I. A fokváltakozás. 63—74.

*

E. CASSIRER: *Philosophie der symbolischen Formen*. I. Die Sprache. II. Das mythische Denken. Berlin, 1923, 1925. 293 és 320 l. Ismertetjük.

DANTE ALIGHIERI: *Über das Dichten in der Muttersprache*. De vulgari eloquentia. Aus dem Lateinischen übersetzt und erläutert von Franz Dornseiff und Joseph Balogh. 1925. Darmstadt, O. Reichl. 105 l. Ismertetjük.

H. DELACROIX: *Le langage et la pensée*. Bibliothèque de philosophie contemporaine. Paris, F. Alcan. 1924. 602 l. Ismertetjük.

FEHÉR GÉZA: *Denkmäler der Kultur der Urbulgaren*. Sofia, 1925. 5° 90, 1 térkép (Sonderabdruck aus dem Bulletin de l'Institut archéol. bulgare III. 1925). Bolgár nyelven.

GOMBOCZ ZOLTÁN: *Magyar történeti nyelvtan*, II. rész. Hangtan: 1. Magyar fonétika. 2. Hangtörténet. Egyetemi előadások. Kiadja: a Bölcsészettanhallgatók Árpád Bajtársi Egyesülete. Budapest, 1925.

GULYÁS PÁL: *Magyar életrajzi lexikon*. Szinnyei József Magyar írók élete és munkái kiegészítő sorozata. Írja és szerkeszti — I. kötet, 1. füzet. Aács—Adorján. Budapest, 1925. Lantos r. t. könyvkiadóvállalata.

DR. GYÖNGYÖS HALÁSZI VADÁSZ PÁL: *Bikis-besenyő megye és a besenyőkrül, meg nyelvükrül; meg a Barsa-nemrül s helynevek magyarázata*. Turkeve, 1925, 8°. 1—72.

JOKL NORBERT: *Albaner*. Megjelent az Ebert-féle Reallexikonban. — A szerző világosan és szabatosan egybefoglalja azokat az eredményeket, amelyekre eddig az albán őstörténetet illetően a kutatók jutottak. A szerző bizonyítja, hogy az albánok mai lakóhelye nem őshazájuk. E bizonyításban szerző felhossa azt is, hogy thrák-illír szavak — az albán nyelv az illír csoportba tartozik — a finnugor nyelvekből is, mint jövevényszók, kimutathatók.

KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzet honalapítása* 896—997. Nagyvárad, »Órszem« könyvker. 96 l. 1925.

L. LIGETI: *Die Herkunft des Volksnamens Kirgis*. Különnyomat a Kőrösi Csoma-Archivum I. kötetéből. A *kyrkyz* népnév a sz. szerint a 40 jelentésű *kyrk* számnév -z képzős többesszáma.

MIKKOLA J. J.: *Zur Vertretung der Gutturale und tj in den lateinischen Lehnwörtern des Germanischen und Slavischen*. Helsinki, 1925. 8°. (Mémoires de la Société néo-philologique de Helsingfors. VII, 260—279.)

ÖDÖNFI LÁSZLÓ: *A hun-magyar-székely rovásírás legfőbb szabályai*. Budapest, 1924. 8 l.

PAASONEN H.: *Beiträge zur Aufhellung der Frage nach der Urheimat der finnisch-ugrischen Völker* 19 l. (megjelent az »Annales universitatis fennicae Aboensis« Ser. B. tom I. Turku, 1923-ban). — E dolgozat PAASONEN azon előadását tartalmazza, amelyet helsinki-i egyetemi tanárrá történt kinevezésekor beközönlött. A szerző ismerteti az idevágó korábbi nézeteket, így CASTRÉN, azután KÖPPEN TH. FR. elméletét. Ez utóbbi tudvalevőleg a finnugor őshazát azon az alapon, hogy a *méz* neve az összes finnugor nyelvekben egységes alapalakra visszavezethető, s ez alapalak csak indogermán átvétel lehet, Európában a Volga középfolyásánál keresi. A *méh*, amely szintén jövevényszó, Szibériába csak a XVIII. sz. második felében került. Köppen aztán a *bük* neveivel az őshaza határát közelebről is igyekszik megállapítani. PAASONEN e kérdést továbbfejti, bizonyítékait az állat- és növényvilág neveiből meríti. Tétele, hogy a finnugorság talán Ázsia felől vándorolt Európába s őshazája az Ural mindkét oldalán lehetett. Ez őshaza déli határa nem terjedt le annyira délre, ahogy most a finnugor-törzsek laknak.

PETROV A.: *M. Bél, Tractatus de re rustica Hungarorum a Notitia Hungarie novae. Excerpta.* V Praze, 1925, 8°. 75 l. — BÉL kézirati munkájából azok a részek vannak itt kiadva, amelyek a tótokra és a ruténekre vonatkoznak.

N. POPPE: *Zum Feuerkultus bei den Mongolen.* Különnyomat az *Asia Major* II. kötetéből (130—145). Tartalma: Benennungen der Feuergottheiten. Das Aussehen der F. Ursprung des Feuers und der Feuergottheiten. Opferfeste.

N. POPPE: *Čuvašskij jazyk i jego otnošenije k mongoljskomu i tureckim jazykam.* (= A csuvas nyelv és viszonya a mongol és török nyelvekhez). Különnyomat a *Bulletin de l'Académie des Sciences de Russie* 1925. évi kötetéből.

N. POPPE: *Die tschuwassischen Lautgesetze.* Különnyomat az *Asia Major* I. kötetéből (775—82). G. J. RAMSTEDT »Zur Frage nach der Stellung des Tschuwassischen« c. munkájának (vö. MNy. XX, 173—4) ismertetése.

N. POPPE: *Beiträge zur Kenntnis der altmongolischen Schriftsprache. Russische Arbeiten auf dem Gebiet der Mongolistik 1914—1924.* Különnyomat B. SCHINDLER és FR. WELLER szerkesztésében megjelenő *Asia Major* 1924. évi folyamából (I, 668—82).

RHÉ GYULA: *Veszprémvármegyei avar emlékek.* Közlemények Veszprémvármegye multjából. II. füz. 1924, 80 l. 6 tábla műmelléklettel.

SKÖLD HANNES: *Die ossetischen Lehnwörter im Ungarischen.* Lund, 1925, 8°. 114 l. — E mű ismertetésére visszatérünk.

STEIN AURÉL: *Legbelsőbb Ázsia: földrajzának hatása a történetben.* A M. Tud. Akadémiának 1925 január 3-án tartott ünnepi ülésén bemutatott előadás. Budapest, MTA. 1925, 47 l.

NÉPNYELV.

Madárhangok.

A *Magyarság* 1924. évi december 21-i számában BÁRSONY ISTVÁN tollából *Téli bolyongás* címen tárca jelent meg, melynek a madarak repüléséről és hangjáról szóló részét gazdag nyelvi tartalma miatt itt is közöljük. Az illető rész így szól:

«Az út mellett árok kigyózdott. Az árok partján magasra nőtt bogáncskórók nyurgultak. Azokat is belepte a zuzmara. Ragadós gombjaik fehér bimbóknak látszottak.

A deres mezőn néhány fekete varjú gubbaszkodott.

Borzasan és lomhán ácsorogtak. Oda tipegtek a zuzmarás trágyakupacokhoz, hátha akadna ott számukra valami ebben a nagybőjtben.

Egy raj tengelice lendült cippangatva a bogáncsos felé. A pirosálarcos kis lantosok könnyed lendüléssel csapongták körül a kiválasztott kórót. A repülésökről is rájuk ösmertem. Minden madár másképpen dolgozik a szárnyával. A varjú széles, nehézkes, egyenletes szárnycsapásokkal evez a levegőben. A gém behúzza a nyakát kétrét görbére és domborított szárnyal tart ütemes tempót. A gólya kinyújtja a nyakát, szélesre feszíti a szárnyát, mereven nyújtja hátra hosszú lábát, evezőtollait szétterpeszti és suhogva úszik a levegő hullámán. A sólyom suhan. A gerle megcsapja, a galamb verdesi a levegőt. A rigó surranva röppen a bokrok közé. A harkály meg-megdobban merészen ívelő repülése közben. A fogoly s a fűrj berregve perdül. A fecske meg a sárszalonka nyílalva villan tova. A bibic csapong. A kecskefejő nesztelenül surran. A hantmadár pattogva rebben arrább-arrább. A sas szárnycsapás nélkül úszik, köröz...

Ahány ház, annyi szokás. És ahányféle madár, annyi hangszer, annyi jelbeszéd, a legesengőbb trillázástól kezdve a héjja vijjogásáig, a bagoly huhogásáig, a bölömbika mély böffenéséig. A hangutánzó szavak tömege sem meríti ki ezt a legváltozatosabb, legszínesebb hangegyveleget, amely csirren, cippan, csörög, kuvikol, kerceg, füttyöl, gurrog, korrog, huhog, károg, kárál, csipog, csacsog, csivikél, pitypalattyol, pityeg, pittyen, rikolt, hápog, sápag, gágog, gagyog, geggen, sikkant, rikkant, turbékol, bug, krugat, kakatol, kukorékol, kotkodácsol, kakukol, pörcög, zsebeg, csicsereg, cippant, kappog, füttyent, cirpen, pisszen, kelepel, vakkant, sipít, nyögdeéssel, fuvolázik, tyütyürész, csattog, dürrög, jajong, nyerít, trityeg, sipeg, dobol és tilinkózik, stb.

A tengeliceraj leszállott a bogáncsra s ügyet sem vetett rám, amikor mellette elhaladtam.

Az úton pipiskék szaladgáltak». — Eddig a jelzett rész.

A nagynevű írórt megkértük, írná meg a *Magyar Nyelv* számára, mely ige milyen madár hangjának jelölésére szolgál. Kérésünket a legnagyobb készséggel teljesítette, sőt újabb adatokat is küldött. Ezt itt is hálásan köszönjük neki. A szívesen küldött válasz ez:

búg — a vadgalamb

cirpen — a fácántyúk
cippan, *cserreg* a cinke, néha — *cincog* is (jellegzetes hangja: *cin-cin-cin-cserere*), a tengelice *pittyen*, de *cippan* is, egymást hívogatva

csacsog — a seregély
csattog — a fülemüle meg a pintyöke (persze egészen más-képen, néha a tengelice is), l. *pittyen* a. is

csaukol — a csóka

csekken — a mocsári szalonka

cserreg, *cippan* — a cinke

cseveg, *csipog* — a veréb meg általában *csipog* a fiókmadár

csicsereg, *csivikél* — a fecske, de *csicsereg* — a csíz is

csipog — a veréb, meg általában a fiókmadár, vö. *cseveg* a. is

csikren — a mezei pacsirta, ha lent van; ha fent énekel, akkor

trillázik

csivikél, l. *csicsereg* a. is

csörög — a szarka

dobol — a dobosgém (bölömbika)

dürrög — a fajdkakas, egyszersmind *kappog* és *köszörül* (nem bírom rövidíteni a nyírfajd egész *dürrögését*, amely szó tulajdonképen nem is híven adja vissza a siketfajd hangját sem, de már így fogadtuk el. A nyírfajd hangja egészen más, mint a siketfajdé, mégis csak *dürgés*, *dürrögés* a kifejezése. A nyírfajd körülbelül így *dürrög*: «*cssúj!* — *cssúj!* — *blublu* — *blublu*, *blublu!*»)

fuvolázik — a sárgarigó

fütytyent — a csúszka (juhászka)

fütyöl — az énekes rigó meg a feketerigó

gágog — a vadlúd; *gagyog*, ha bizalmasan diskurálgat egymással; *geggen*, ha jelt ad

gurrog — a szárcsa

hárog — a vadruca (a gácsér)

huhog — a bagoly

huppog — a búbos (büdös) banka

jajong, *sír* — a bibic

kaffog — a nagy fülesbagoly, mérgében a csőrével (csorrával)

kakatol — a dürgő meg a felgalyazó fácánkakas

kakukol — a kakuk

kappog, vö. *dürrög* a.

kárál — a szajkó

károg — a varjú

karattyol, *karicsál* — a nádirigó

kelepel — a gólya

kerceg — a kerceruca meg a halászka

korrog — a holló

kotkodácsol — a tyúk

kotyog — a fogolytojó

köszörül, vö. *dürrög* a.

krúgat — a darú

kukorékol — a házikakas

kuvikol — a kuvik (kis bagoly)

lilikel — a lilik (vadlúd)

mekeg — a mocsári szalonka, mikor pázik s fent körözve udvarol a fészken ülő tojóknak

- nyávog* — a keselyű
nyerít — a vöcsök
nyögdécsel — az örvös galamb
perceg — a lappantyú (kecskefejő)
písszent, l. *vartyog* a.
pitypalattyol — a fürjkakas
pítyteg — a vizityúk
pítyten — a vizicsibe és l. *cippan* a. is
 a tengelice *pítyten*, de *cippan* (egymást hívogatva) és *csattog*
 is; lágyan csendülő modulációival az énekesek (éneklők) közül ki-
 válik a kenderike, amelynek egyes szólamai *pítytenések*, sohasem
cippenések.
pörcög — az ökörszem és az őszapóka
recseg — az őrgébiés
rikkant — a rigó
rikolt — a megriadt fácánkakas
sápít — a haris
sápog — a vadrucatojzó, mikor halkan hívja a fiait
serreg, l. *sisereg* a.
sikkant — a bűvár
sikog és *sivalkodik* — a harkály
sikong — a vörös vércse
sipeg — a füzike meg a királyka
sípít — a nyaktekeres
sír, l. *jajong* a.
sírreg — a sármány, tavaszkor párzáskor
sisereg, *serreg* — a sordély
sivalkodik — a zöldharkály, általában a harkályok és l. *sikog* a. is
tílinkózik — a szélkiáltó meg a kardesőrű sneff
trityeg — a fürjtojó
trillázik — a mezei pacsirta, ha fent énekel; ha lent van, akkor
csírren, l. azt
turbékol — a házi galamb és a vadgerlice
tyütyükél — a cankó meg a füttyülő sneff
tyütyürész — a búbos pacsirta
vakkant — a gém (reptében, ha egymást keresi, hívja)
vartyog és *písszent* — az erdei szalonka
vijjog — a sas, a kánya, az ölyv, a sólymok
zsebeg — a fogolykakas.

Egész sereg madarunk van, amely vagy nem is szól, vagy
 olyan ritkán, hogy nem figyelhetjük meg rendszeresen. Például a
 tűzok, a káratatna (kárókatona), a reznektűzok, a kócsag, a kék
 vércse, a gólyatőcs stb.

Bársony István.

VEGYES.

Újabb magyar rovásírásos „emlékek“. A magyar rovásírás
 romantikája még mindig nem szűnt meg, legalább is ezt bizonyít-
 ják az újabban előkerült leletek. Az egyik a baranyamegyei Mán-
 fán volna (l. Magyarság c. napilap 1925 júl. 25-i szám), a másik
 a Margitszigeten található (l. A Nép 1925 jún. 14).

Az elsővel röviden végezhetünk. A mánfalvi kápolna keresztelő-

kútján semmiféle rovásírás nincs, és minden valószínűség szerint sohasem volt; ilyet csak rajongó hozzá nem értők láthatnak rajta.

A margitszigeti rovásírásos emlék ügye is átlátszó. A kápolnától alig néhány lépésnyire, az egyik rombadőlt falon körülbelül embermagasságban található az emlék, a felfedező buzgólkodása következtében ma már üveglap védi az idő viszontagságai ellen. A kő, amelyen a rovásírásos jegyek vannak, nem tartozik a rom eredeti anyagához, csak egy későbbi restaurálás következtében kerülhetett a falba.

A téglalakú kőlapnak jobb és bal szélén láthatók a függőleges irányban haladó rovásjegyek. A sorokat alulról fölfelé kell olvasni. A jobboldali jegyek értelme: 3. sor *Szabo*, 2. sor *Jocsef*, 1. sor *sz*. A baloldalt lévőeknek nincs összefüggő értelmük, a jegyek (alulról fölfelé) a következők: *r* (?), *p*, *i*, *u*, *f*, *s*, *i*, *c*, *b*. A legutolsó jegy a TAR MIHÁLY-féle ábécé szerint *h*. Ugyanabból a betűsorból való a *b* (a *Szabo*-ban), az *o* és az *s* jegye is.

Nyilvánvaló, hogy az egész felirat a TAR MIHÁLY-féle ábécé nyomán készült, ami viszont elvitathatlan bizonyítéka annak, hogy újabban gyártott, értéktelen leírással van dolgunk. *Ligeti L.*

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Pénztári jelentés 1924-ről. Mint a választmánytól kiküldött számvizsgálók tisztelettel jelentjük, hogy f. hó 13-án a budapesti áll. középiskolai tanárvizsgáló bizottság helyiségében a Társaság számadásait és pénztárnaplóját tüzetesen megvizsgáltuk és teljes rendben találtuk. Megállapítottuk, hogy a bevételek és kiadások jegyzéke tételről-tételre megfelel. Az alapítványok 1924-ben 5,224,600 K-val szaporodtak. Tiszta vagyonunk 23,074,278 K. Indítványozzuk, hogy a közgyűlés a pénztáros úrnak a fölmentvényt — elismerésének kifejezésével — adja meg. Budapesten, 1925 január 13-án. Dr. Erdélyi Lajos, Dr. Gulyás Pál, pénztárvizsgálók.

LEVÉLSZEKRÉNY.

12. „Ránguss”. HERMAN OTTÓ Magyar pásztorok nyelvkinésében olvassuk: „Ránguss—Hortobágy, T. M. I. — rerángoss = pálinka, a tót = palenka, égetett” (230 l.) — Z. V. kérdezi, hogy a „ránguss“-t ismerik-e más vidéken is? — Felelet: HERMAN OTTÓ a kérdéses szót, T. MÉSZÁROS ISTVÁN hortobágyi gyűjtéséből (kéziratban a MNyT. levéltárában) vette át, hibás alakban. A hortobágyi csárdában t. i., egy pásztor a csárdástól így kért pálinkát: Aggyon egy hatosír (hatosért) nérángast. Ezt a szólást jegyezte fel a gyűjtő. H. O. szövege tehát így lett volna helyes: „Nérángass—Hortobágy. T. M. I. = pálinka. Szólás: Aggyon egy hatosír nérángast”. A „ránguss“-t ezek szerint ne kutassuk — sehol. *T.*

13. Grándol. KISS JÓZSEF írja szerkesztőségünknek, hogy a ceglédi piacon egy paraszt asszony a hatósági tejvizsgálók láttára diese-kedve így szól: „Az én tejemet *grándol*hatják, azt ugyan nem köll

kiönteni!“ A közlő nem tudja megállapítani, hogy a kérdéses szó csak annak az asszonynak a szava-e, vagy pedig általánosabb használatú. Népnyelvi gyűjtésekben eddig én sem olvastam, de tudom, hogy Cegléden nemcsak a tejet *grándolják*, hanem ha szeszmérővel vizsgálják a bort, pálinkát, ezt az eljárást is *grándolásnak* hívja a nép. Sőt hallani magát az alapszót is: „Hány *gránd*“ vagy „hány *grándos* a szomszéd bora?“ Ismeri ott a nép ugyanebben a jelentésben a *fok*, *fokos*, *fokol* v. *fokoz* szavakat is.

A *gránd*, *grándol*, mint a közlő is írja, a német *grad* átvétele. Egészen fiatal jövevényszó. Terjesztője valószínűleg nem a hivatali nyelv, mert az a *fok*-ot használja, hanem inkább a németül is beszélő kereskedők. Sági István.

14. K. D. azt írja nekünk, hogy Budán 1727 óta fennáll egy zenésze-gyesület, a *muzsikuskok confraternitása*. Német neve: *Bruderschaft*. Azt kérdi: mi volna a *confraternitas* magyar egyértékese?

15. Borralaló. Az Alkoholelles Egyesületek Országos Ligája pályázatot hirdetett olyan kifejezésre, mellyel a *borralaló* szót helyettesíteni lehetne. A pályázat eredménytelen volt. Ezzel az alkalommal a Nyr. 43, 225 azt veti oda, hogy „a borralaló (trinkgeld) *gyatra* szó“. Egyik olvasónk kérdi, hogy miért volna „gyatra“ szó a *borralaló*? — T. M. I.

16. B. L. írja: A Nyírvidéken öreg, 70—80 éves emberektől (pásztorok, zsellérek, juhászok) több ízben hallottam azt, hogy „valamikor nagy *langók* voltak errefelé“. A szó jelentését, morotva, lóp-nak értelmezném. Így értelmezték nekem azok, akiktől a szót hallottam. — Felelet: A MTsz.-ban Jásznagykúnszólnok megyéből közölve ez van: „*langó*: örvény karimája. *Vigyázz, el ne kapjon a langó* v. *bele ne kerűjj a langóba!*“

17. S. R. Kérdi, van-e, s ha van, mi a különbség a *történet* és a *történelem* szó közt. — Felelet:

A *történet* és a *történelem* között az a különbség, hogy az előbbi a lefolyt események valósága, vagyis az, ami megtörtént; az utóbbi pedig az a tudomány, mely a történetet, a megtörténtet vizsgálja. Olyan a kettő között a különbség, mint a mozgás és a mechanika, a fény sugar és az optika, a föld multja és a geológia között. Nyelvünk nem tesz sokszor különbséget a kettő között, főképp összetett szavakban: művészettörténet-ről, gazdaságtörténet-ről szólnak, pedig a művészetek vagy a gazdasági élet története (multja) csak tárgya az idevágó *történelem*nek, mint tudománynak. Persze a már megszilárdult szóhasználatnál szemben nincs mit tenünk. (Vö. KORNIS GYULA: Történetfilozófia, 1924, 5.)

18. Egy olvasónk kérdezi: Ha a székelytől a nemzetisége felől tudakozódnak, minek mondja magát: *székelynek*-e, vagy *magyarnak*? Ha pedig azt kérdezik tőle, hogy milyen nyelven beszél, mondja-e azt, hogy *székelyül*?

MAGYAR NYELV

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

XXI. KÖTET.

1925. NOV.—DEC.

9—10. SZÁM.

Hol írták a Halotti Beszédet?*

Régóta bosszantott az az állítás, hogy a Halotti Beszéd a görög szertartás emléke,¹ de nem szóltam rá semmit. Vanak állítások, amelyekre legjobb felelet a hallgatás.

Nemrégiben azonban, midőn MIKLÓSSY ISTVÁN püspök úrnak kénytelen voltam megmagyarázni a görög-katolikus magyarság eredetét, mégis kezembe vettem a Pray-K.-et, a HB. fenntartóját. Biztam ugyan az eddigi kutatókban, kivált OCSKAY ANTAL kassai püspök pontos, elfogulatlan vizsgálatában, de lelkiismeretem arra készítetett, hogy vizsgáljam meg saját szememmel is e nevezetes kódexet és így semmit se mulasszak el az igazság felderítésére. A görög szertartásnak természetesen én sem találtam e kódexben semmi nyomát! E tekintetben másoknak is csak azt mondom: Ahol nincs, ott ne keress!

Fedeztem fel azonban e kódex forgatása közben olyan igazságokat, amelyeket az eddigi kutatók nem vettek észre. Anélkül tehát, hogy az eddigi kutatók érdemeit kisebbíteni vagy ócsárolni akarnám, előadom az én észrevételeimet. Hiszen már DÖBRENTAI GÁBOR azt tette kötelességünké e nevezetes emlékek szemben: Addig magyarázgassuk, míg minden rejtettek erere nem jutunk.² A DÖBRENTAI követő magyarázgatók közül fel kell említenem CONCILIA (BÉRESI) EMILT, középkori irodalmunk ezen élesszemű kutatóját, mert ő fedezte fel először, hogy a PRAY-K. 1228-ban a pozsonymegyei Deákiban volt,³ továbbá SEBESTYÉN GYULÁT, mert ő a PRAY-K. korának megállapításával részletesen foglalkozott⁴ és PRIKKEI MARIÁNT, mert ő a benedekrendi vonatkozásokat kutatta.⁵ A HB. írója nyelvjárásának meghatározására rendkívül sok időt és figyelmet fordított ERDÉLYI LAJOS,⁶ BARLA SZABÓ TITUS pedig a nyelvjárás alapján a HB. szerzőjének a simeghi Szent Egyedről címzett bencés apátság egyik szerzetesét tartja.⁷

* Felolvasatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1925. június 15-én tartott ülésében.

¹ SZTRIPSZKY HIADOR: Jegyzetek a görög kultúra nyomairól az Árpádok korában. Budapest, 1913. 51—71.

² R. M. *Nyelvemlékek*. I, LXXII.

³ Irodalmi felfedezés. Új Magyar Sion. 1874.

⁴ Magyar Könyvszemle. 1898.

⁵ A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története. I. k.

⁶ A Halotti Beszéd nyelvjárása. Magyar Nyelvőr XXXVIII.

⁷ A Halotti Beszéd kora, keletkezési helye és szerzője. Lócse, 1913.

Azonban a Pray-K.-szel összefüggő bonyolódott kérdések megoldásához talán a legtöbb segítséget most elhunyt nagynevű tudósunk, FRAKNÓI VILMOS nyújtotta azzal, hogy ő 1879-ben e kódexet kivétette régi, 1854-ben készült kötéséből és eredeti íveire, vagy mint régen mondták, ternióira bontatta.¹ Amint e kódexet terniókra szétbontották, mindjárt észrevette FRAKNÓI, s azóta láthatja akárki is, hogy e kódex különböző nagyságú terniókból, egymástól elütő kéziratokból meglehetősen zavarosan volt egybekötve. Mindjárt az első ternió tulajdonképen csak négy levélből állott, s erre voltak írva a zsinati végzések, de a könyvkötő e ternió második és harmadik levele közé beletette a második, 12 levélből álló *Libellus in ordine Romano* kezdetű terniót s úgy kötötte be. E *Libellus* folytatását pedig a kódex végére csapta s azt mint 21-ik terniót fűzte hozzá.

Meg kell vizsgálni tehát a kódexet terniónként és szétválasztani a szétválasztandókat, egybefűzni az egybetartozókat. Ha tehát terniónként vizsgáljuk e kódexet, megállapíthatjuk, hogy az 5—19. terniók eredetileg is egymásután következtek és egybetartoztak. Az összefüggést az 5. és 6-ik ternió közt nyilván mutatja az, hogy a *delicta* szónak első *de* szótagja az 5. ternió végén, a *licta* szótagok pedig a 6. ternió elején állanak.

A 7. és 8. ternió összefüggését mutatja a két ternió közt szétosztott *alim-entis*. A 12—13. terniókét a *con-cremationem*, a 18—19. terniókét az *anime sue* szavak. Hogy a 8—9. és 16—17. terniók eredetileg is egymásután következtek, mutatja az értelmi kapcsolat: *relictis-ydolis, amicos et inimicos. sanos et infirmos*. A 6—7., 9—10., 10—11., 11—12., 13—14., 14—15., 15—16., 17—18. terniók egymásra következését kétségtelenné teszi az odaírt misék egymásutánja. Mind az időszaki, mind a szentekről szóló, mind az általános és könyörgő misék egészen a katolikus egyháztól akkoriban meghatározott sorrendben fordulnak elő e terniókon. Ez pedig lehetetlen volna, ha valamelyik terniót előbbre vagy hátrább tették volna. Akkor a sorrend mindjárt megzavarodott volna. Világos ebből, hogy az 5—19. terniók eredetileg is összetartoztak és úgy következtek egymásra, mint most.

Aki valamikor római katolikus misekönyvet forgatott, azt is látja mindjárt, hogy e terniók eredetileg egy teljes misekönyvet alkottak.

Az a kérdés már most, hogy e misekönyv hol készült?

Abban teljesen igaza van OCSKAY ANTALNAK, hogy e misekönyv nem szerzetesi, nevezetesen nem bencdekreudi. Nincsen etben szó sehol sem apátról, sem perjelről, sem monachusokról, sőt még Szent Benedeket sem nevezi az író „atyánk“-nak.

¹ Magyar Könyvszemle. 1879.

Ellenkezőleg a veres betűkkel írt utasításokban ilyenek olvashatók:

«Populo cleroque de loco predicto descendentes cantatur antiphona: Cum appropinquaret... Postea pueris exeuntibus de civitate et portantibus ramos palmarum in manibus prostratis in terra incipiet cantor: Pueri Hebreorum portantes... Intransibus civitatem incipiet cantor...»

Sabbato sancto presbiteri catechizent infantes... Pontifex intrat in consecrationem fontis.

In Paschate a hora tertia omnes clerici solemnibus vestimentis sint parati et inprimis fiat exorcismus aque... post hec incipiat cantor: Cum rex glorie... et sic veniunt canentes usque ad sanctam Margaretam et ita dicitur antiphona: O quam pretiosa... post hec oratio: Deus, qui paschale nobis remedium contulisti intercedente Beata Margarita... Et redeundo cantentur versus: Salve festa dies... et sic veniant ad ecclesiam orantes ante altare s. Crucis et canatur versus: Crucifixum Dominum laudamus, finito versu intrantes chorum dicant: Nolite metuere.

In festo Purificationis... schola cantorum exeunte de choro dicat: Postquam impleti sunt... Custos ecclesie distribuat candelas fratribus, maior vero magister pueris.

Világos ezen utasításokból, hogy e misekönyv olyan egyház számára készült, ahol püspök vagy legalább is püspöki díszjelek használatára jogosított főpap végezte az istentiszteletet, ahol misépapok plébánosi teendőket végeztek (keresztelést, hitoktatást), s ahol énekes ifjak iskolája volt. Ez mind nem egyezik az akkori benedekrendiek szokásaival.

Kétségtelen továbbá, hogy azon egyház, melynek számára e misekönyv készült, valamelyik nagyobb városban (in civitate) állott.¹ Lehetetlen tehát, hogy eredetileg benedekrendieké lett volna, mert hiszen akkoriban a benedekrendiek monostorai mind távol a várostól valamely hegytetőn vagy nagy erdőben állottak. Képtelenség ennél fogva az az elmélet, hogy e misekönyv mindjárt eredetileg Deáki számára készült. Hisz ez nem volt sohasem város (civitas), hanem csak egy kis falucska. Hol lett volna itt, mit keresett volna itt a schola cantorum? a custos? a maior magister?!

De melyik volt az a város, amelynek főegyházában mindazon miseformulák és szertartások szükségesek voltak, amelyek e misekönyvben, illetőleg a Pray-K. 5—19. területeiben foglaltatnak?

Az bizonyos, hogy e város nem volt Nyitra, mert Szent Szórád (Zoerard) és Szent Benedek miseformulája elő sem fordul benne. Hasonlóképp nem lehetett Veszprém, Gyulafehérvár, Pécs, Kalocsa, Eger, Csanád sem, mert ezek székesegyházainak védőszentjeiről: Szent Mihályról, Szent Péter, Szent Pál, Szent

¹ Nagyobbrészt felsorolja ez adatokat OCSKAY ANTAL is. Régi Magyar Nyelvemlékek, LXXXVII—XCII.

János apostolokról és Szent Györgyről semmi különösebb miseformula, imádság vagy megemlékezés nem található benne.

Ellenben bizonyos, hogy e misekönyvet eredetileg olyan egyház számára írták, ahol Nagy Boldogasszony, továbbá Szent István és Szent Imre tiszteletére különösen nagy istentiszteleteket tartottak. Azért van aug. 15-re, Nagy Boldogasszony napjára, három miseformula beírva. Szent István királyról ez egyházban évenként háromszor is megemlékeztek, s azért az egyik miseformula: Festum transitus s. Stephani regis (aug. 15.), a másik Festum translationis s. Stephani regis (aug. 20.), a harmadik: Festum inventionis corporis s. Stephani regis (okt. 11.) napjaira szól. Nov. 5-én Szent Imrét annyira ünnepli, hogy a miseformulába Szent Imréhez intézett két könyörgést iktat az író, egy harmadikat pedig későbbi kéz a lapszélre jegyez. Felemlítjük itt egyúttal, hogy e misekönyvből a Festum elevationis dextere s. Stephani regis hiányzik, tehát e misekönyv már csak ezért sem lehetett eredetileg benedekrendi.

Szent Istvánnak és Szent Imrének e nagyfokú tisztelete csak Esztergomban vagy Székesfehérvárt lehetett annyira elterjedve. Esztergomban azért, mert Szent István és hihetőleg Szent Imre is ott született; Székesfehérvárt pedig azért, mert mindketten ott voltak eltemetve.

De az esztergomi székesegyház számára nem készülhetett e misekönyv, mert először is nem említi sehol az érseket, másodsor pedig, és ez döntő, hiányzik belőle a Festum translationis beati Adalberti, Szent Albert (Adalbert) átvitelének ünnepére rendelt miseformula. Már pedig az esztergomi székesegyház védőszentje Szent Albert (Adalbert), a vértanú-püspök, s így ünnepei közül egy sem hiányozhatott az esztergomi székesegyház misekönyveiből.

De van még egy bizonyítékunk arra, hogy e misekönyvet csakis a székesfehérvári prépostság egyháza részére írták, vagy legalább is annak számára írt misekönyvről másolták. Mint fentebb kimutattuk, e misekönyv rubrikái szerint húsvétnapján a papságnak és a népnek a városon kívül fekvő Szent Margit-egyházhoz kellett mennie körmenetben. Tehát olyan város főegyháza részére írták a misekönyvet, ahol a falakon kívül Szent Margit tiszteletére avatott egyház állott. Már pedig, kivált most CsÁNKI nagy művének megjelenése óta, eléggé ismerjük a püspöki és prépostsági városok régi egyházait, és megállapíthatjuk, hogy falakon kívül álló Szent Margit-egyház csakis Székesfehérvárt állott.¹

A székesfehérvári prépostnak, mint tudjuk, joga volt a püspöki díszjeleket használnia, s azonkívül joga volt az országgyűlésekre és más ünnepekre egybegyűlt érsekek, püspökök

¹ CsÁNKI, Magyarország történelmi földrajza III, 309. (S. Margareta extra muros.)

közül valamelyiket az ünnepi istentisztelet végzésére felkérnie. Azért nevezi a misekönyv írója a főpapot csak általában „pontifex“-nek, s azért jegyzi fel a könyv elejére a főpapi díszjelek felöltésekor mondandó imádságokat.

Megállapítjuk tehát, hogy a Pray-K. 5—19. ternióira másolt misekönyv eredetileg a székesfehérvári prépostsági egyház számára készült. Annak rengeteg kincsei közül talán csak ez az egy irodalmi emlék menekült meg, s így annál nagyobb kegyelettel kell arra tekintenünk.

Nagyon tévedne azonban, aki azt hinné, hogy e misekönyv mindig-Székesfehérvárt maradt. Ha ott maradt volna, akkor nem írta volna későbbi kéz az üresen maradt lapokra a húsvéti magasztalást: „Exultet iam angelica turba“, mert hiszen a székesfehérvári prépostsági egyházban volt ennek énekléséhez külön, díszes könyv.

Azt sem tagadom, hogy 1228-ban e misekönyv nem volt Deákiban; csak azt jegyzem meg erre, hogy 1192. és 1228. közt 36 év telt el, s ha egy év alatt nagy felfordulások történnek, hát még mi minden történhetett 36 év alatt? Míg Deákiba jutott e könyv, addig megfordulhatott 7—8 írástudó kezén, s legalább is volt 4 tulajdonosa.

Hogy Székesfehérvárról először hová került, azt meg tudjuk, ha a 20. és 21. terniót egyelőre félretéve, a 22. ternió tartalmát vizsgáljuk meg.

Míg a 11—16. terniókon azon miseformulák vannak leírva, melyeket a katolikus egyházban mindenütt és Magyarországon különösen tisztelt szentek napjain szoktak elmondani, a 22. ternió lapjain csak e szentekről találunk miseformulákat:

Ss. Floriani, Maioli, Maxentii, Kiliani, Alexii, Christophori, Nazarii, Germani, Radegundis, Arnulfi, Genesii, Cypriani, Justine, Domnii, Quintini, Vitalis et Agricole, Willibrordi, Aniani, Gregorii pape, Columbani, Barbare, Severi, Severiani, Wolfgangi.

Nem tekintve azt, hogy e ternió betűi sokkal nagyobbak és vastagabbak, mint az 5—19. terniókon levők, aki egy kissé ismeri a középkori irodalmat, mindjárt látja, hogy a 22. ternión csupa olyan szentnek a neve fordul elő, akit Magyarországon vagy éppen nem, vagy legalább is a XII—XIII. században még nem ismertek. Még inkább feltűnő, hogy e Magyarországon ismeretlen szentek közül szent Maiolus clugny-i (cluny-i) apát, szent Maxentius poitiersi misés pap, szent Germán párisi püspök, szent Radegund poitiersi királyné, Arnulf metzi püspök, szent Quentin toursi vértanu, szent Anian orleansi püspök volt.¹

Kik voltak és hol laktak Magyarországon azok a papok,

¹ V. ö. KNAUZ, Kortan 211, 218, 193, 251, 142, 253, 206, 259, 127, 156 ll.

akik e francia szenteket annyira tisztelték, hogy az ő pártfogásuk elnyeréseért írt miseformulákat külön leírták a misekönyv végére? A magyar egyháztörténetben jártas embernek könnyű erre a felelet. Azok a francia papok, illetőleg cluny-i szabályokat követő francia szerzetesek voltak, akik 1091-től 1204-ig a somogyvári (és nem sümegi) szent Egyed tiszteletére avatott apátságban laktak.¹ Kétségtelenné teszi ezt az is, hogy a ternió végén három szent Egyedet dicsőítő vers, sequentia van följegyezve s ez így hangzik;

Sonent hymni	Deo digni	
In hac die	tam insigni	
Clangore tube	ductili	
	Nam quid erit	tam preclarum
	Quam ob virum	Deo carum
	Sancti patris Egidii.	
Ad hec festa	patris tanti	
Voce psallat	incessanti	
Tam plebs,	quam clerus humilis.	

Aki tud latinul, láthatja, hogy e dicsőítő verset csak Somogyvárt az apátsági templomban énekelhették, mert ha volt is másutt, pl. Nagyváradon, plébánia és egyház Szent Egyed tiszteletére, hiányzott ott a clerus humilis, a szerzetes papság.

Nyilvánvaló tehát, hogy az eredetileg Székesfehérvárt, a prépostsági egyház számára készült misekönyv onnan Somogyvárra, az apátsági egyházba került, s itt, mivel a francia cluny-i benedekrendiektől különösen tisztelt szentek miseformulái hiányoztak belőle, hozzákötötték a nyolc levélből álló 22. terniót avégből, hogy arra írják a tőlük különösen tisztelt francia szentek miseformuláit.

De nem szóltunk még eddig egy árva szót sem a 20. ternióról, holott a HB. éppen erre van írva! Éppen azért nem szóltunk, mert ezt külön akartuk ismertetni.

A 20. ternió most nyolc levélből áll. Az eddigi kutatók azonban nem vették észre, hogy e 20. ternió valamikor széthullott, s azért az 1630. táján készült kötéskor a könyvkötő a széthullt leveleket két helyütt apró öltésekkel megerősítette. 1854-ben pedig az új bekötéskor új, de már hosszabb spárgakötést is alkalmaztak e ternió leveleinek egybetartása végett. Ha tehát a ternió valamikor széthullott, az is lehetséges, hogy a közepéből két vagy négy levél kiesett és elveszett. Hogy csakugyan elveszett, bizonyítja a tartalom és az írás.

¹ FÜSSI TAMÁS: A szent Egyedről nevezett somogyvári bencés apátság története. *Katholikus Szemle*, 1902. 50—52. BAUMGARIEN FERENC: Századok, 1906. 390—410. A Pannonhalmi Szent Benedek-rend tört. XII/B.

A 20. terniónak

- 1a lapján olvasható a Missa generalis pro defunctis
 1b „ az Exorcismus salis in omnibus Dominicis
 2a „ Benedictio aque et sacrarii
 2b „ a benedictio cimiterii, domus, capituli, dormitorii,
 refectorii
 3a „ a benedictio caminate, coquine, cellarii, ortus, jardarii
 3b „ Ante portam ecclesie, in introitu ecclesie
 4a „ benedictio super fratres egredientes et ingredientes
 coquine
 4b „ benedictio lapidis fundamentalis.

E lapon az utolsó mondatok ezek: Deinde locus ecclesie circum-
 eatur a clero, subscriptum responsorium cantando. Episcopus qua-
 tuor reliquos lapides angulos ponendo per singulos. Responsorium:
 Domine Jesu Christe ne despicias desiderium nostrum, sed in hono-
 rem .... Várnók tehát a responsorium folytatását, s e helyett az 5a
 lapon apróbb betűkkel ez van írva:

Hic sacerdos accedat ad corpus et aspergat aqua benedicta et
 incenset incenso... versiculus: A porta inferi.

Kézzelfogható tehát, hogy a mostani 20. ternió 4b és
 5a lapjai közt valami kimaradt. A 4b lap végén az alapkö-
 letétel szertartása megszakad s befejezetlen marad, az 5a lapon
 pedig a temetés szertartása minden felirat vagy utasítás
 (rubrica) nélkül és az első rész kihagyásával a közepén kez-
 dődik. Ezt csak úgy lehet megérteni, hogy a széthullott 20.
 ternió közepén eredetileg még két vagy esetleg négy levél volt
 s így e ternió nem nyolc, hanem 10, esetleg 12 levélből állott.
 Ezen elveszett levelek egyikén állott az alapköletétel szertar-
 tásának befejezése, a többi levelek pedig üresen maradtak.
 Midőn aztán e misekönyv Székesfehérvárról Somogyvárra került,
 akkor az apát rendelkezére egy pap az üresen maradt 5—6
 levélre, 10—12 lapra leírta a somogyvári apátsági egyházban
 szokásos temetési szertartásokat.

Hogy ez így volt, nyilván mutatja a szertartások tar-
 talma. Mert amilyen bizonyos, hogy e misekönyv 5—19.
 terniói, sőt a 20. ternió fele is Székesfehérvárt a prépostsági
 egyház részére készültek, épp oly nyilvánvaló, hogy a temetési
 szertartások valamelyik apátsági egyházban voltak szokásosak,
 mert különben ilyen utasítások, kifejezések:

„omnis conventus versa facie stet ad orientem“, „dominus
 abbas dicat hunc versum“, „duo fratres stantes ante altare dicant“
 nem fordulnának bennük elő.

De nem csupán a náluk használt temetési szertartások
 kellett a somogyvári apátnak az üresen maradt levelekre
 leiratnia, hanem a HB.-t is.

Miért? Egyszerűen azért, mert az ő szerzetestársai nem
 tudtak magyarul. A székesfehérvári misekönyvben is ott van az
 utasítás a hűsvétnapi körmenetkor: „Hic fiat sermo ad populum“,

de nincs odaírva a beszéd, mert a magyar pap azt úgy is el tudta mondani. De bezzeg megakadt volna a francia pap, ha a temetési végén neki beszédet kellett volna tartania a magyar néphez és nincs a beszéd leírva. Az idegen ajkú pap kisegítésére oda kellett tehát írni a HB.-et a szertartás-könyvbe, hogy a magyarul nem tudó pap azt felolvassa.

E HB.-et természetesen nem maga a somogyvári apát készítette, hanem annak elkészítésére felkérte valamelyik szomszédos (tihanyi, szalavári, zselicz-szentjakabi?) apátot, s ő azután beleíratta a misekönyv végére. Az is lehet, hogy a somogyvári francia szerzetesek mégis csak felvettek konventjükhöz legalább is tolmácsként egy-egy magyar szerzetest, s azzal készítették el a HB.-et. A beszéd készítője természetesen származhatott Győrmegeből is, és ennél fogva írhatott az ott lakó magyarság tájszólásán.

Mivel a Pray-K. 4—19. tertióit egészen, a 20. tertiót pedig félig a székesfehérvári prépostsági egyház számára írták, ellenben a 20. tertió második felét és az egész 22. tertiót a somogyvári benedekrendiek készítették, az a sok-sok tűnődés, vitatkozás, benedekrendiek, premontreiek vagy világi papok alkotása-e a Pray-K. ezen túlnyomó része, fölöslegessé és tárgytalanná válik.

Megállapítható ellenben, hogy a Pray-K. misekönyve 1195. táján készült Székesfehérvárról. Ez azután lekerült a somogyvári apátsági egyházba s ott írták bele a temetési szertartásokat és a 22. tertió lapjain említett, túlnyomórészt francia szenteknek a miseformuláit.

Bizonyos az is, hogy e 22. tertió 1204. előtt készült, mert 1204-ben a francia benedekrendiek Somogyvárról kénytelenek voltak eltávozni,¹ de nem készült 1198. előtt, mert az utolsó lapon fel van jegyezve az a szép „A cunctis“ kezdetű imádság, amelyet III. Ince pápa készített és mint a másoló megjegyzi, gyakran elimádkozott. Már pedig III. Ince 1198-ban lépett a pápai trónra. Ha tehát a 22. tertió 1198—1204. közt készült, az előtte levő 20. tertió és így a rajtalevő HB. is 1198—1204. közt keletkezett.

Mindezeket már régen megállapíthatta volna a magyar irodalomtörténet, ha 1680. táján nem kötnek a székesfehérvári-somogyvári misekönyv széthullt tertiói közé egy másik könyvet, s így annak adatai a tisztánlátást egy időre meg nem akadályozzák.

Ez a másik könyv szintén Somogyvárról indult ugyan vándorútjára, de nem volt misekönyv, hanem mostanában directóriumnak hívott ünneprendező (ordinare) könyv: *Ordinarius*.

A középkorban ugyanis a püspökök nem adtak directo-

¹ A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története XII/B, 152.

riumokat, hanem minden apátnak, prépostnak és plébánosnak magának kellett kiszámítania a változó ünnepek napjait. Voltak erre általános szabályok, s aki azokat tudta, előre meghatározhatta, hogy a következő évben vagy években melyik napra esik a husvét vasárnapja. Ezzel azután meg volt határozva a husvétal összefüggő vasárnapok és ünnepek sora is. Könnyebbség okáért egyes hozzáértők évtizedekre, sőt évszázadokra előre kiszámították a husvéti ünnepkör kezdetét és közepét. Ezt azután összefoglalták az úgynevezett husvétmutató-táblába, és a gyengébbek segítsége végett a misekönyvek és ordinariusok elejére ragasztották. Sok imádságos könyvben ma is van ilyen husvétmutató-tábla.

A papok napi imádsága vagy zsolozsmája is ünnepkörök szerint változott; e változásokra szintén megvoltak a szabályok, s ezek egybefoglalását *libellus*-nak hívták.

A Pray-K.-nek 1—4. és 21. terniói egy Ordinarius-nak töredékei. Az első helyen állt ebben a naptár, kalendárium. Az egyes napok mellé vannak írva a római kalendár, nonák és idusok számai, ezek után a vasárnapi betűk, állandó ünnepek és az illető egyházban tisztelt szentek nevei. Mivel a kódex 17—24. leveleire írt naptárban Szent Maiolus és Szent Egyed napjai veres betűkkel vannak feljegyezve, de másrészt Szent István király és Szent Imre herceg napjai szintén megünneplendőknek s így veres betűkkel vannak jelezve, világos, hogy e naptárt a somogyvári francia apát készítette vagy készíttette.

Ezután következett a *Libellus in ordine Romano* két ternión (jelenleg 3—14. és 155—164. levelek). A somogyvári apátnak szüksége volt a *libellus*ra, mert ő a maga clugny-i szabályait könyv nélkül tudta ugyan, de ha Magyarország többi püspöki vagy prépostsági egyházaiban megjelent, ott a római zsolozsmázáshoz kellett alkalmazkodnia. Ezért volt szüksége, hogy a *Libellus in ordine Romano* kezénél legyen.

Harmadik része volt az Ordinariusnak az 1171. évvel kezdődő, 1276-on végződő húsvéti tábla. Ez nem foglalta el az egész nyolc levélből álló terniót, s azért annak üresen maradt négy levelére iratta a magyar egyház zsinati végzéseit, hogy így megismerhesse a magyar törvényeket és szokásokat, a két utolsó levélre leírta a pécsváradi monostor évkönyvét, hogy így Magyarország történetének főbb eseményeiről tájékozva legyen. Ennek negyedik lapjára a maga korabeli eseményeket már maga a somogyvári francia apát jegyezte, s azért franciásan *Haustria*-t ír *Austria* helyett és *Bronz*-ot *Boronz* helyett.

A régebbi négy levélből álló és 1151. évvel kezdődő húsvéti tábla eredetileg nem a mai helyén, hanem szokás szerint a misekönyv elején állott. A misekönyv széthullásakor róla levált és a könyvkötő hibájából idekerült. Tehát sem a mise-

könyvben, sem az Ordinariusban nem volt eredetileg két husvét-i tábla, hanem mindenikben csak egy, s az egyik készült Székesfehérvárt, a másik Somogyvárt.

Az, hogy a Pray-K. eredetileg két külön könyvből, a Missaleből és Ordinariusból állott, magyarázza meg azt is, miért van egy-egy nevezetesebb esemény kétszer is megörökítve a Pray-K.-ben.

Az Ordinarius ugyanis, mint efféle kis kézikönyv, az apát szobájában állott. Nyilván mutatja ezt az is, hogy a magyar zsinati végzések után az apát feljegyezte biztosság kedvéért azon rövid, de változatos áldásokat, amelyeket karácsony és vízkereszt ünnepein a felolvasó fölhívására énekelnie kellett. A misekönyv ellenben a sekrestyében az őr-szerzetes felügyelete alatt állott. Megtörtént tehát, hogy egy-egy eseményt, kivált, ha az a somogyvári apátságot érdekelte, feljegyezte az apát az Ordinariusba, az őr-szerzetes pedig a misekönyv húsvét-mutató-táblájára.

Különösen régóta feltűnt már a kutatóknak, hogy Szent Lászlónak 1192-iki szentté avatása két helyütt is fel van jegyezve. Másutt ez úgyszólván érthetetlen, de nagyon érthető a somogyvári szerzeteseknél, mert hiszen a somogyvári apátságot Szent László alapította. Egész természetes tehát, hogy itt alapítójuk megdicsőíttetését az apát is feljegyezte az Ordinariusban levő husvét-i táblára, az őr-szerzetes is odaírta a misekönyv elején levő húsvétmutató 1192. évéhez.

Megállapítván ekként, hogy a Pray-K. első része egyes későbbi bejegyzések leszámításával 1190. körül egészen Somogyvárt, a második rész nagyobb része (5—19. terniók) 1195. körül Székesfehérvárt készült, a 20. ternió felét és a 21. terniót pedig Somogyvárt 1204. előtt csatolták hozzá, lássuk most már e két könyvnek: az Ordinariusnak és a Missale-nak további sorsát!

Ismeretes, hogy az Ordinariusban levő úgynevezett Pozsonyi Krónika lapján éppen ott, ahol a krónikásnak Imre királyról kellene beszélnie, vakarás látható s a kivakart feljegyzés helyén ez áll: De natura infantum stb. és a versbefoglalt tízparancsolat. Ez már jelzi azt a nagy összeütközést, ami az ifjú Imre király és a magyarországi papság között másutt is, Somogyvárt is kitört. Imre király 1203. végén, vagy 1204. elején azt követelte a somogyvári szerzetesektől, hogy az elhalt apát helyébe magyar embert válasszanak. Mivel a somogyvári francia szerzetesek ezt nem tették meg, elűzte őket és mint III. Incze pápa 1204. szeptember 14-iki leveléből tudjuk, a monostort az ő volt nevelőjének, Bernát spalatói érseknek gondozására bízta. Ez pedig a francia szerzetesek helyett magyar benedekrendieket helyezett oda.¹

¹ FEJÉR, Codex Diplomaticus II, 416—7.

Ezen gyökeres felfordulás alkalmával fölöslegessé vált a somogyvári monostorban a francia apát részére készült Ordinarius és a francia szerzetesek részére kiegészített Missale. Ezeket tehát, hogy még az esetleg visszajövők se éleszthessék föl az ő külön szokásaikat, elvitték jó messzire, Pannonhalmára.

1211-ben már a pannonhalmi őr-szerzetes kezén forgott a misekönyv, s ő írta fel a húsvétmutató-tábla első lapjára jó öreg betűkkel és elég pontosan, mely magyar királyok meddig uralkodtak. Mivel II. Andrásról azt írja, hogy uralkodásának hatodik éve telt el, e bejegyzés 1211. máj. 7—1212. máj. 7. közt kelt.¹

Volt azonban a pannonhalmi apátságnak Pozsony- és Nyitra megye határszélén a mai Deákiban (régén Salán) egy perjelsége. Ennek egyházát 1220—28. években újra építették, s 1228. nov. 14-én felszentelték. Ez új templom részére misekönyv és Ordinarius kellett. A pannonhalmi apát tehát odaadta ezt a pannonhalmi egyházban úgy is kevésbé használható misekönyvet és Ordinariust. Az bizonyos, hogy az 1228. nov. 14-ikét követő napokban a deáki pap jegyezte fel a misekönyv elején levő régebbi húsvétmutató-táblára, hogy Jakab nyitrai püspök mint szentelte fel az ő egyházát (hec ecclesia), s miféle ereklyék töredékeit helyezte ott el. 1241-ben az Ordinarius is ott volt, mert az ebben levő húsvétmutató-táblára valaki feljegyezte azt a borzasztó eseményt, hogy János feleségét a kúnok megölték, Csukár feleségét pedig elrabolták. János és Csukár pozsonyi várjobbágyok voltak, és 1239-ben többen Deáki egy részét is szerették volna a pozsonyi vár részére megszerezni.² Tehát csak e vidék papságát érdekelte az ő családjának szomorú sorsa, nem a dunántúli Pannonhalmáét.

Itt, Deákiban írták rá az üresen maradt lapokra a húsvéti gyertya áldásánál éneklendő Exultet-et és azon egyéb, a plébánia-egyházakban szokásos áldásokat, amelyekre Székesfehérvárt és Somogyvárt külön könyvek voltak.

Meddig volt a Pray-K. Deákiban, nem tudjuk. Csak az bizonyos, hogy a XIV. század elején a Deákitól nyugatra eső Taksony faluban volt. Ekkor jegyezte valamelyik pap a naptár novemberi lapjára nov. 14-hez nagyon apró, görbe betűkkel „Consecrata est hec ecclesia de Taxen“.

Mivel pedig Taksony 1323-ban legalább részben a pozsonyi káptalan birtokába került, e káptalan valamelyik tagja adott helyette cserébe újabb misekönyvet és Ordinariust a taksonyi egyháznak, a Pray-K. pedig mint régiség bekerül⁴ a pozsonyi káptalan könyvtárába. Itt hányódott, vetődött mind a mise-

¹ V. ö. KARÁCSONYI, Az aranybulla keletkezése. Budapest, 1900. 6—7. l.

² A Pannonhalmi Szent Benedek-rend története I, 763.

könyv, mind az Ordinarius. A sok hányódásban szétszakadtak a terniók fűzései, míg végre 1630. táján valamelyik pozsonyi kanonok oda nem adta a könyvkötőnek. Ez azonban nem tudván latinul, nem rakta rendbe a széthullott terniókat, még kevésbé vette észre, hogy két külön kéziratot adott neki át, s ennél fogva a széthullt leveleket, terniókat valahogy összecsapta és egybekötötte. Így várta azután a kézirat a pozsonyi káptalani könyvtárban PRAY GYÖRGYÖT, hogy ez benne a legrégebb összefüggő magyar nyelvemléket felfedezze, s a felfedezőről őt a magyar tudósok Pray-K.-nek nevezzék el.

Megállapítható ekként, hogy a HB.-t Somogyvárt írták az 1195—1203. évek valamelyikében. De megállapítható az is, hogy a Pray-K. túlnyomó részét, az 5—19. terniókat, Székesfehérvárt írták és díszítették. Ez tehát a középkori magyar papság alkotása, s az istentiszteletnél használt szokásainak a gyűjteménye

Itt az ideje, hogy közkinccsé legyen. Ha volt a Magyar Tudományos Akadémiának pénze reá, hogy az egyetemes tudománynak szolgálatot tegyen Pompeius Festus művének kiadásával, ha volt pénze, hogy magyar származású írőknek hazánkban sohasem látott műveit kinyomassa, kell lennie arra is, hogy a magyar léleknek ilyen hazánkban írt és hazánkban annyiszor használt megnyilatkozásait is az összes magyar tudósok kezébe adja.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Jókai és a magyar nyelv.*

JÓKAI e sokféle, tarka beszéddel elsősorban mesterien *jellemez*, midőn előadása önként tárgyához símul, *alkalmazkodik*. Nincs írónk, aki — debreceni szóval élve — annyira „testhezálló” nyelven tudná megszólaltatni személyeit, mint ő. Mindenki a maga nyelvén beszél: életkora, jelleme, társadalmi helyzete, foglalkozása szerint: a főúr s a kasznár, a divathölgy s a parasztmenyecske, a külföldi s a hazai. Mindegyikben benne van saját etnikus és szociális árnyalata, helyi és korabeli színezete. Nem úgy, mint például Eötvös műveiben, hol alispán és szegénylegény, úrhölgy és falusi leány, 1514-ben és 1831-ben, mind *egy* nyelven, az *író* nyelvén ejti a szót.

E jellemző nyelvből árad aztán a beszéd *hangulata*, mely érzelmileg is belevarázsolja az olvasót az elbeszélés körülményei közé, beleringatja a *kor levegőjébe*. Jókai nem hozza az elmúlt korokat a mi időnkbe, hanem bennünket visz az elbeszélés idejébe; nem hozza az Alföldet, a Dunántúlt, Erdélyt, az exotikus országokat olvasószobánkba, hanem

* Vö. MNy. XXI, 85.

minket visz a cselekvény színterére. Innen a hangulatosságon kívül stílusának erős *megjelentető* hatása, midőn az olvasás jelenét a történes jelenévé varázsolja.

E nagy szó- és nyelvgazdagság egyszersmind eszköze érzelmi világa legértékesebb elemének, az ő *humorá*-nak is, az író életbölcseleti állásfoglalásának. A *Negyven év visszhangja*-ban Jókai azt mondja ugyan, hogy regényalakjait nem látja, mert bennük van; de éppen humora mutatja, hogy följük tud emelkedni, ahonnan erény és bűn, nagyság és kicsinyiség, jóság és gonoszság egymásba olvad a résztvevő könnyben, a megbocsátó mosolyban. JÓKAI műveiben a *hangulat* az elbeszélésből áradó objektív tényező, a *humor* pedig az író szubjektív érzelmét jelenti. — De messze vezetne, nem is tartozik tárgyamhoz, Jókai humorának fejtegetése. A kifejezés szempontjából humorának *egyik* főeszköze a nyelv is. Az érzelmi tartalom teljesen összeforrt a kifejezés eszközével; egyebeket mellőzve, ezért is akárhány helye teljesen fordíthatatlan, s az idegen olvasó csak a mese változatos fordulatait kapja, de nem legértékesebb alkatrészét: a hangulatot és a humort. Nem csoda, ha odakint nem bírják igazi becse szerint értékelni.

Magától értetődik, hogy amilyen gazdag JÓKAI szókincese, olyan kifogyhatatlan *szóláskészlete* is. A beszélt s az írott nyelv állandó kapcsolatai, a szólások, szóláshasonlatok, közmondások olyan mennyiségben halmozódnak fel műveiben, hogy szinte belőlük is össze lehetne állítani az egész magyar frazeológiát. (A Nagy Szótár gyűjtői erre is különös gondot fordítottak.) E helyt ki kell emelnem, hogy Jókai szólásai nem mind a közös szóláskészletből valók, hanem nagy részben saját leleményének és kifogyhatatlan ötletességének termékei; ezekben nyilatkozik meg valójában Jókai nyelvgeniuszának alkotó ereje, a törülmetszett magyar észjárás, a találó szemlélet, a nyelvi alak szabatoságával. Szólásai még szavainál is jobban szolgálják a jellemzést, a hangulatot s a humort, mind a maga helyén, a maga idején, a maga alkalmára. Nem tesz úgy, mint hajdan DUGONICS, aki Etelkájának szövegét, ha kellett, ha nem, telezsúfolja a méhszorgalommal gyűjtött gyöngyökkel: „*hogya tengerbe ne vesszenek*“, hanem módjával fűszerezi vele előadását; de ha kell, úgy hordja egymásra, mint Sancho Panza, gazdájának, a búsképű lovagnak nagy bosszúságára. Legkitünőbb e nemben Rab Rábynak az a részlete (98), mikor Paprika Péter meg akarja vesztegetni Rábyt, s a dolgot így adja tudtára szép hegedűszóban: „... van egy kis teher a saroglyában, mert hát „a nyomtató lónak sem kötik be a száját“, s „asztag mellett kalászt szedni jó!“ de hát „a kit nem éget, az nem fujja a kását“, mert „a ki molnárral utazik, annak lisztes a kabátja“; aztán meg „a szakácsnal nem jó az embernek haragban lenni“. De hát

különben is „bolond ember az, a ki ökör alatt borjut keres“, ellenben „addig hántsd a hársfát, a míg hámlik“, sőt igaz az, hogy „ha ludat osztasz, a legjobb darabot magadnak tartsd“, de mivelhogy „a kinek Krisztus a barátja, az idvezül“, tudni-való pedig, „hogy Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen“ — a vége a sok köntörfalazó beszédnek az, hogy háromezer darab sárgacsikót tesz az asztalára.

*

Evvel kapcsolatban, a dolog helyes rendje ellenére, másról is kell e helyt szólanom. EÖTVÖS JÓZSEF-ről írván, senki nem feledkezik meg a költő nagy *gondolatgazdagságáról*, mely nagy értéke, nem egyszer azonban nagy terhe is előadásának. Nem emlékezem, hogy JÓKAI-ról hasonlót mondtak volna, pedig nagyon jellemző, hogy az elbeszélés folyamán, a mese valamelyik fordulatánál szívesen meg-megáll, hogy a tapasztaltakat valami velős mondással, találó tétellel befejezze; gyakran az új fejezetet, mintegy előkészítésül, ilyenekkel vezet be. Ezek a *gondolatok* néha csillogó ötlet, könnyed eszmejáték, meg-hökkentő ellentétekre épített elmésség, gyakran azonban meg-lepő egyszerű fogalmazásban éles megfigyelésre és mély ítéletre vagy ösztönös szemléletre valló életigazság, miket újkori divat szerint *breviáriumba* lehetne gyűjteni. Könyvtáraink Jókai-köteteiben e velős mondásokat a férfi-, de még inkább a nőolvasók szeretik aláhuzigálni, felkiáltó- vagy kérdőjellel kitüntetni, és sokszor egy-egy javalló vagy rosszalló széljegyzettel magyarázni. E gondolati kijegecesedés helyét gyakran egy kis lírai futam, vagy patetikus felkiáltás foglalja el, s ilyenkor mintegy hangulati preludiuma vagy záró akkordja az elbeszélés valamely szakaszának. Egyet külön meg kell állapítani. Sem e gondolatgyöngyök, sem ez érzelmi kitörések nem szervesen részei az előadásnak, nem öncélú betétek, nem lógnak ki a személyek szájából, mint a középkori képeken, vagy az amerikai élclapokban, nem hátráltatják a mese menetét, hanem inkább önként adódó pihenők a cselekvény folytonosságában. Külön egybegyűjtve, mint a „Negyven év visszhangjában“ (1884), amelyet az író maga szedett össze, eszmélünk csak arra, hogy JÓKAI nemcsak szép gondolatokban igen gazdag, hanem hogy kifejezésükben is saját művészete van. Könnyen lehetne, és érdemes volna valamennyi művéből ilyen breviáriumot szerkeszteni, mely jóval gazdagabb volna a *Negyven év visszhangjá-nál*.

*

Jókai nyelvének legnagyobb gazdagsága ott nyilvánul, ahol *szemléltet*, a *leírásban*, legyen az emberé, állaté, tárgyé vagy vidéké. JÓSIKA regényeinek egyik jellemző eleme a leírás, mely a maga idejében az újság ingerével hatott; ő az, ki az elbeszélés menetébe beleiktatja a tájrajzot, mely sokszor ön-

álló festéssé emelkedik. Ha JÓKAI leírásait vetjük melléje, akkor vesszük csak észre azt a nagy haladást, melyet a leírás irodalmunkban tett. JÓSIKA leírása ritkán több, mint a szemlélet körébe eső elemeknek lelkiismeretes lajstroma; az az aprólékosság, az a tüzetes gond, melyet az író minden részletre pazarol, ma fárasztólag hat, mert lényeges és lényegtelen, hogy úgy mondjam, egy síkban fekszik, a kapott képnek nincsen mélysége, háttere. A felsorolt részletek sokasága zavarólag hat, s érezzük, hogyha az író kevesebbet mondana, akkor többet mondana. Azután a leírás elemei élettelenül fekszenek szemünk előtt, mint a bolt kirakatában a tárgyak; csak egymás mellett vannak, de nem egymásért, csak sorakoznak, de nem kapcsolódnak. — JÓKAI leírásai élnek, mozognak, még akkor is, ha nincsenek Lessing szabálya szerint cselekvésbe feloldva. A ruha, melyet JÓKAI részletesen szeret leírni, a kor mozgató, élő tényezőjévé válik, maga is cselekszik, egybeolvad viselőjének jellemével, akaratával, akár Erdély aranykorának nagyasszonyán látjuk, akár Kárpáthy Abellinón, mikor párizsi bankárjának, Monsieur Griffardnak nyári lakában megjelenik. Jókai házainak külseje és belseje, a termék, a szobák, a bútorzat tárgyai, bármily részletességgel álljanak is szemünk előtt, sohasem a múzeumok holt tárlatai, hanem a korrajz élő elemei, birtokosaik kifejezői. E művészetének tetőpontja a *tájrajz*, melyben JÓKAI szépprózai irodalmunk első festőművésze; rendkívül éles szemmel ragadja meg a tájkép jellemző mozzanatait, a vonalak jelentőségét, a színek játékát, a fény s az árny megoszlását, valamennyit az őket kísérő hangulattal együtt. A befagyott Balaton képe, az Alduna szorosai s a vörös félhold sejtelmes világa (Arany ember), a nap kelte a Hortobágyon az ébredő gulya hatalmas szümfóniájával (Sárga rózsa), a tordai hasadék (Egy az Isten), a Zsil (Fekete gyémántok) s a Vág völgye (Akik kétszer . . .), a Fertő és a Hanság (Névtelen vár), az Alföld délibábja és mocsárvilága (Hétköznapok), a dobsinai jégbarlang (Lócsei fehér asszony) . . . s még sok, sok nagy és kicsiny kép, melynek felsorolásával lapokat lehetne megtölteni, az ő páratlan művészetének tanújelei. S aki látta e képek eredetijét, bámulva állapítja meg JÓKAI tájképeinek hűségét; sok már eltűnt azóta a haladó művelődéssel, de megörökítve maradnak Jókai könyveiben. JÓKAI nem hiába tartja magát realistának, tájrajzai a valóság éles megfigyelésének eredményei. Mélyíti e — sokszor szinte önálló — képeket a rajtuk és bennük élő ember néprajzi viszonyainak hű ábrázolása és népléktani jellemzése, úgyhogy Jókai regényei a XIX. század ötödik-hetedik évtizedére nézve az etnográfának és etnológiának gazdag tárháza.

A leírások közt külön helyet követelnek *személyleírásai*: a természet, a megjelenés, a test mozdulatai és a tagok jártatása,

a kéz s az ujjak játéka, s főleg az arc ezer változatainak jellemzése. Mások, mint KEMÉNY ZSIGMOND rembrandti ecsetjének remekei, de nem alábbvalók. Rajzuk egyszer néhány odavetett vonásból alakul, máskor sok apró részlet gondos megállapításának összefoglalása; így is, úgy is viselője belsejének tükre. Komoly képmásai közt több a hasonló, szinte tipikus, humoros arcképeinek száma azonban kifogyhatatlan.

*

JÓKAI a leírás valamennyi fajtájában nagyon szereti a *felsorolást*, mely önmagában és lényegénél fogva igen távol áll ugyan a művészettől, de az ő tollán mégis művészivé válik. Hogy csak egy igen prózai példát említsek a *Szeretve mind a vérpedig* c. regényből, mennyi nyüzsgő tarkaság és mégis egység, mennyi meleg szeretet és feszült várakozás van azokban a konyhai előkészületekben, melyek Tisza Ilona házában folynak, míg a fura palócelegény, mint a végzet küldötte, sejteti a bekövetkező balságokat.

E felsorolásokat ritmikus lejtés és numerózus arányosság, a gondolatok párhuzamossága, szóismétlés és -halmozás teszi mozgókká és élökké; az előadás majd rohanva siet, majd csitulva lassul. Mikor Fráter Györgyben (II, 183) Izabella szolgaszemélyzetét felsorolja, hogy tolong a sok ember egymás hegyén-hátán: „Volt ott kukta, szakács, frizér, czimbalmos, hárfaverő, bohóc, majomtánczoltató, meg hat kutyapecezér, a kik ugyanannyi pár czorkára fűzött sinkoránt vezetének, aztán soly-már, kürtös, apród, csatlós, hajdu, kengyelfutó, törpe, lyüki, és még a gyengébb fajtából apácza, lantverőnő, vajákos asszony, kuruzsló, kártyavetőnő, hajfonó leány, hímző-varró cselédek, egy szóval minden, a mi egy jól nevelt királyi menyasszony háztartásához megkívántatik“. Elején a felsorolás rohan, majd elcsitul, ismét nekiindul, végül egy bővített mellékmondatban elpihen.

Milyen remek a tűzvész zűrzavarának rajza Rab Rábyban (126.): „Tűz van! Lajtot! vedreket hamar! csákyákat, köteleket! Vízet, vizet! Minden ember parancsolt, senki sem fogadott szót. Egy csoport nép lefelé szaladt az utcán, a másik fölfelé szaladt, ember ordított, asszony jajgatott, kutya vonított, egész falu tyukja mind kotkodácsolt, a harangokat félreverték, a kisbíró ütötte a dobot, úgy szaladt végig az utcán, a lovas legények vágattak kiabálva, a dragonyos eskadron kivonult nagy trombitálva a piacz közepére, egy szóval: nagy petek lett abból“.

A félelem izgatott kapkodása az egymásra bukó kérdésben és feleletben remeg: „Künn a zaj egyre növekedett: Pozsgai bujt majd ide, majd oda; sehol sem volt maradása: ágy alatt? megtalálják; fölkében? rátörnek; kéményben? alá-

füstölnek; hordóban? szekrényben? hombárban? megfulad; jeges veremben? megfagy; hová legyen? mit csináljon?¹

Máskor a *sorozatós hasonlat* a jellemzés eszköze: „A székely honszerető, szabadságvágyó, mint a svájcei; — szavatartó, hidegvérű, mint az angol; — okos, vállalkozó, számító, mint a zsidó; — jó katona, mint az arab; — mértékletes, józan, szorgalmas, mint a porosz; — magán segíteni tudó, idegentől irtózó, mint az olasz; — találékony, mint a yankee; — tiszta, mint a hollandi; — demokrata, szabadelvű, mint a francia“.²

Megtörténik, hogy az érzés hullámszáma Jókai tollán párhuzamos ritmusú rendekbe verődik, melyeknek minden tagja ugyanavval a szóval kezdődik (anaphora) s ugyanúgy mással végződik (kataphora). Így a szerelem babonája valóságos bibliai zamatú verssé alakul: „*Ha* a tüvel megszürom ujjamat, hűtelen voltál hozzám — *kedvesem. Ha* az ajtó kinyílt magától, felőlem gondolkodtál akkor — *kedvesem. Ha* csillag fut le az égről, s nevedet kimondom, rám kell gondolnod — *kedvesem. Ha* Katicza-bogár kezem fejről elszáll, tudom messze jársz most — *kedvesem*“ . . . s így tovább 15 versen.³

Az ilyenféle ritmikus beszéd, gondolatpárhuzam másutt sem ritka JÓKAI műveiben és sokszor valóságosan versessé teszi az előadás formáját.⁴

Am JÓKAI nemcsak a stílus e magasabb fajaiban mester, hanem Aranyként, a csekélyebb eszközöket sem veti meg. A magyar néphumorról írt értekezésében, jobban mondva elmefuttatásában, mellyel 1859-ben az Akadémiában széklet foglalt, ezt mondja: „Hiányzik egészen a magyar néphumorból a *szójáték*, a mit egy talpraesett mondás így indokol: „a magyar nem szokott a szavával játszani“. Ez megint egyike JÓKAI „elméleti megállapításainak“, melyre a valóság rácsafol. Megtette annak idején egy alapos cikkben TORKOS SÁNDOR,⁵ de még inkább Jókai maga, mind saját adomagyűjteményében, mind lépten-nyomon műveinek százegegynehány kötetében, melyekben a szójáték minden fajára van találó példa. Hogy csak egyet is említsek, Fráter György c. regényének egyik fejezet-címe: *Kisértetek és kísértések*; ez a szójáték, kis módosítással, egy későbbi regénycímben visszatér: Asszonyt *kísér*, Istent *kísért*.

A szójátékon kívül egyéb stílusjátékot sem vet meg. Mikor Arany az Üstökösnek megküldte *Poloska* c. makámját, Jókai is több ízben használja ezt a rímes prózát, sőt egyik regényét lapokon végig így írja.⁶ — Szereti a középkor latinságát és

¹ Kétszarvú emb. 170.

² Jövő század I, 91.

³ Mire megvénülünk 352.

⁴ Nyr. 26: 169; vö. még: Enyém, tied I, 194; Negyven év 1884, 72; — Zsigmond F., Jókai (1924) 72.

⁵ ARANY, Koszorú 1864. I, 448.

⁶ A ki a szívét.

furcsa leoninusokban írt bölcs mondásait; idézi s ugyancsak talpraesett leoninusokban le is fordítja őket.¹ Ép ilyen könnyedséggel ír makaronikus verset is, ha kell.² — Ha valaki a magyar káromkodás stiliztikáját akarná megírni, nem volna szabad megfélekednie Garabos uramról, aki ugyancsak érti a módját.³ A madárnyelvet meg lehet tanulni Garázda Peti naplójából, melyet a sarkvidéken írt.⁴

Nincs a nyelvi kifejezésnek olyan komoly vagy tréfás módja, melyet JÓKAI ne gyakorolt volna — az utóbbinak tarka példatára az Üstökös, melyet néha maga írt tele —, úgyhogy nem is sokoldalúnak, hanem mindenoldalúnak kell mondanunk. A nyelv készséges tolmácsa az emberi lélek minden rezdületének, csak egyet nem találunk meg benne: a zordfenséget s a lenyüggő erőt, mely szelíd és szeretetreméltó lényétől idegen.

*

JÓKAI nyelvi gazdagságát, kifejezésbeli készségét, előadásának jellegességét valamennyi bírálója művészete egyik leglényegesebb tényezőjének mondja. Előjár köztük ARANY, aki már 1861-ben teljes jellemzést ad Jókai stílusáról⁵. Kiemeli eredeti magyarságát, természetes báját, életszerűségét, a népnyelv fitogtatás nélkül való felhasználását, gazdagságát, s igen finoman jegyzi meg róla, hogy „csak eszköznek, s nem célnak tekintik a nyelvet“. — Legszigorúbb bírálója, GYULAI PÁL, nyelvbéli művészetének a legnagyobb dicsérettel adózik. Ismételten és nyomatékosan rámutat Jókai népszerűségének forrására, „rendkívüli elbeszélő tehetségére“; egyszerű, folyamatos, plasztikus és festői; átmenetei könnyedek, reflexiók az előadást nem tartóztatják, az unalmat nem ismeri; ehhez járul a stílus ereje, hangzatossága, jellemzetessége és magyarsága. Legtalálhatóbb GYULAI ítélete ott, ahol elődeivel és kortársaival összeveti: „... felülmulja regényíró társait. Ment JÓSIKA idegenszerűségétől vagy affectált magyarságától, nem található benne EÖTVÖS áradozó nehézkességét, sem KEMÉNY szófüzési gondatlanságát és egyenetlenségeit. Egyetlen elbeszélő írónk sem olvastotta össze oly szerencsésen a népies és művelt magyar nyelv báját, mint JÓKAI. Valódi magyar hangsúly vezérli szófüzéseit s a kifejezések árnyalatainak egész kincstára áll rendelkezésére.“⁶ — Tegyük hozzá még előadásának rendkívüli *alkalmazkodó készségét*, *símulékonyosságát*, melyről előbb már bővebben volt szó, s mely tárgyválasztásának is egyik

¹ Pl. Ráby 60. skv.

² Don Subláda. Költemények.

³ Ráby 22, 281. skv.

⁴ Egész az északi l. fej.

⁵ Szépirod. Figyelő I, 486; újra MNy. XIII, 171 (1917).

⁶ B. Szemle 13. 1869; — 1873. I; — újra: Bírálólatok, 1911. 80, 102.

lényeges sajátása¹ s akkor teljességükben előttünk állanak JÓKAI előadásának jelességei. A kor áramlata, irodalmi iránya, de saját ösztöne is mind arra vitte, hogy a század első felében kialakult irodalmi nyelv művészi erényeit összekapcsolja a népnyelv eredetiségével; így lett társa azoknak, kik az irodalommal együtt a nyelv klasszikus korát megteremtették. Mennyire volt ez benne tudatos, mennyire nem, nehéz ma eldönteni. Egy félszázaddal később, mikor ez a megállapítás már közhellyé vált, írja a következő sorokat: „A magyar nyelvnek kiváló sajátásai, kifejezésekben bővelkedő volta, szavainak idomíthatósága, értelemkifejezési helyessége azok a tulajdonok, melyek velem együtt egy korban támadt költőtársaimnak s azoknak élén PETŐFI-nek, ARANY JÁNOS-nak lelkében azt a világot támasztották, hogy a magyar népnyelvet, a maga egyszerű, érthető, erőteljes kifejezéseivel az irodalom s a költészet nyelvivé lehet, sőt szükséges emelni... ami nem egyértelmű az irodalmi nyelvnek *parasztikussá* aljasításával... azon az úton, melyen GVADÁNYI, CSOKONAI, VÖRÖSMARTY, KISFALUDY KÁROLY és FAZEKAS előttünk jártak“². Mennyire volt ez benne tudatos, mennyire nem, kétségtelenül nem állapítható meg, de valószínű, hogy ebben is inkább az „érzés“ vezette. Nem annyira a szó teljes értelmében vett nyelvművész, mint inkább stílusművész, e nemből nemcsak a mi, hanem a világ irodalmában is az elsők közt áll. Benne az írott nyelv nem távolodik el a beszélt nyelvtől, mint annak idején KAZINCZY kívánta, hanem közeledik, szinte símul hozzája. Leveti az írott beszéd merevségét, nehézségét és körülményességét, a nélkül, hogy keresetlenségében teljesen lazává és pongyolává válnék. Ahogy nincsenek súlyos körmondái, szövevényes szerkezetei, úgy nincsenek széthulló mondattörédei sem, mint a kifejező mozgásoktól kísért és kiegészített élő beszédnek. Az olvasóközönségre s költőutódaira tett hatásának és sikerének egyik főoka ebben van. Újabb szépprózánk valamennyi művelője az ő tanítványa, belőle indult a maga útjának, rajta nevelődött.

JÓKAI művészetének és ellenállhatatlan hatásának egyik gyökere, hogy olyan hangszerezen játszhatott, mint a magyar nyelv. Tudjuk azonban, hogy a nemes hangszer is egyre nemesedik, ha művész játszik rajta. JÓKAI hat évtizedes munkásságával kamatostól megfizette nyelvünknek, mit tőle kapott; a bibliai talentum az ő tollán kincstárrá gyarapodott, mint egyívású nagy művésztársainak tollán, kik halhatatlanná tették a mi édes magyar nyelvünket.

¹ ZSIGMOND F., Jókai (1924) 156.

² Levente utószava, 1897. — Nem tudva eredetét, hasonmásban közli a kéziratát BRÓNY, a Jövendő 1904-i évfolyamában.

II.

Midőn JÓKAI-nak a nyelvhez való viszonyát tárgyaljuk, nyelv-művelő gyakorlata mellett, nem mellőzhetjük elméleti felfogását sem, melyet a nyelvi kérdésekről táplált. JÓKAI nem volt az elmélet embere, valósággal kívül állott minden szakszerű tudományon, pedig mindenoldalú érdeklődését ez is fel kellett, hogy költse. Már csak mint akademikusnak is sokszor volt alkalma nyelvtudományi fejtegetéseket hallani: a magyar nyelv eredetéről és rokonairól, fejlődéséről, szerkezetéről, sajátosságairól, a nyelvhelyesség kérdéseiről. Tudomást is szerez róluk, utal is rájuk alkalom adtán. Am JÓKAI a nyelv *szermese!* Elméleti megállapítások, tudományos eredmények nem nagyon férnek meg képzeletének délibábjaival, sőt vitáik szembefordulnak romantikus hazafiságával és minden tárgyilagos fejtegetést szinte az imádott nyelv szentségtelen megsértésének éreztetnek vele. A finn-ugor s a török eredet elméleteinek harca, a nyelv idegen elemeinek kimutatása: a nemzeti becsület kisebbitése, a nyelv ősi gazdagságának megcsorbítása volt szemében. Hisz nem kisebb ember, mint ARANY is kedvetlenül nézte, hogy a nyelvkinces annyi drágaságára német, szláv eredetet sütöttek ki, s egy-egy szűrő epigrammával könnyített bosszúságán. JÓKAI ezért a régibb, „meg nem mételyezett“ tudomány tanításából és saját meggyőződésének cáfolhatatlan érveiből építi föl a magyar nemzet eredetéről és a nyelv mivoltáról való elméletét; néha beleilleszt egy-egy mozzanatot az újabb nyelvtudomány vívmányaiból, de csak akkor, ha nem ellenkezik saját érzésével.

A *magyarságnak és nyelvének* eredetéről több ízben nyilatkozik. A magyar nyelvrokonság harcainak idején írja *Kis királyok* című regényét (1885). Ebben két testvér áll szemben egymással. Tanussy Decebál és Belizár. Ez utóbbi nem hisz a magyar nyelv eredetiségében: „Hiszen nyelve sincsen a magyarnak, úgy lopkodta össze a tótból, németből; csuvasznak, cseremisznek, osztyáknak tartozik vele, amit nem úgy lopott“. Decebál — aki JÓKAI véleményét tolmácsolja — a magyar nemzet és nyelv „tiszta“ eredete mellett fog fegyvert: „... én nem akarok semmi testvériséget se a finnekkal, se a lapponokkal, se a csuvaszokkal, se a többi rongyos riha pereputyval! Nekem Attila volt az ősapám! Isten ostora! — —“ (164—174). JÓKAI ezt a „tudományos“ meggyőződését később rendszeresen is kifejtette; előbb az *Osztrák-Magyar Monarchia* című díszműben,¹ melybe ő írta a magyar nyelv sajátosságairól, a magyar nemzet eredetéről, véralkatáról, családi életéről, vallásáról, babonáiról, humoráról és népköltészetéről szóló fejezeteket; utóbb még nyomtatékosabban a *Levente* utószavában.² A HUNFALVY-BUDENZ és

¹ III. köt. Magyarország I. köt. 279—358.(1888).

² 1897; Nemz. Kiad. XCV.

VÁMBÉRY-vitáról 1888-ban ez a nézete: „... kiderült, hogy a magyar nyelv, mint szintén az altaji nyelvek nagy családjához tartozó, úgy a finn-ugor, mint a török-tatár nyelvcsoporthoz rokonsági viszonyban áll. Csak még az a kérdés, hogy *eredetere nézve* a finn-ugor nyelvcsoporthoz tartozik-e nyelvünk... vagy megfordítva török-tatár eredetű“. Ehhez, a maga idejében még egymással harcoló két föltevéshez, Jókai újat csatol: „... még az is föltehető, hogy további kutatások nyomán egy harmadik lehetőség fog kiderülni, t. i. az, hogy e nyelv a közös altaji alapból önállóan vált ki, mint harmadik ágazat“.¹ Alább ezt a véleményt még határozottabban fogalmazza meg: „Általános bevett felfogás a magyar nemzetről, hogy őseit a hunokban és avarokban kercsi. Ezt a hitet igazolni épen olyan nehéz, mint megczáfolni; de teljes lehetetlen azzal helyettesíteni, hogy a magyarok a finnekkel és csuvaszokkal egy eredetűek; bármilyen derék, életrevaló népek legyenek ezek, különösen a magas kultúrával bíró, s szellemi tehetségben, vitézségben méltán rokonokúl fogadhatott finnek. Nincs magyar, néhány nyelv- és történettudós kivételével, a ki ne Attilát tekintené ősapjának“.² — Ez újra csak Tanussy Decebál meggyőződése, bár udvariasabb, de azért ép oly határozott formában. Azt hiszem, nem csalódom, ha ennek a meggyőződésnek forrását (Horvát Istvánt és társait mellőzve) *Loson'zi István*, nagykőrösi professzor híres munkájában, a *Hármas Kis Tükör*-ben keresem, mely 1771-től 1850-ig, harminc-egynehány kiadásban tanította az iskolában a magyarok hármass bejövételét,³ s így nagyon alkalmas volt arra, hogy megalapozza azt az „általános bevett felfogást“, melyre Jókai hivatkozik.

Egy évtized mulva a *Levente* utószavában még szilárdabban jelenti ki véleményét, s bővebben meg is okolja, amit a díszműben nem is tehetett. Negyven esztendeig hordozta magában egy magyar „Nibelung-ének“ tervét,⁴ melynek eszmecsíráját IPOLYI mythológiája keltette föl benne:⁵ Árpád honalapításának története költői alakban, formája „regény, drámai alakzattal s lírai lendülettel“. Ehhez mintegy előtanulmányok voltak a *Varchoniták* (1851) s a *Bárványos vár* (1882), ez „a magyar mythologiai korból való“ regény. Gyűjtötte az anyagot hozzá lelkesedéssel és szívós kitartással, hogy helyreállítsa és föltámassza benne a honfoglaló ősokeket, eszük járását, hitvilágukat, szokásaikat, egész külső és belső életüket. „Mentől jobban belemélyedünk az emlékekbe, ezer év előtti őseink meg-

¹ Osztr.-Magy. Mon. III, 280.

² U. o. 288.

³ Kérdés: Hány ízben jöttek — ki [a magyarok] Magyar Országba? — Felelet: Három ízben: Elsőben Hunnosoknak, Másodszor Avaroknak, és Harmadszor Hungarusoknak, vagy Magyaroknak nevek alatt.

⁴ Önéletleírásom. Nemz. kiad. C. 151.

⁵ *Levente* 138.

jelenése annál jobban kidomborul képzeletünk előtt. A tények beszélnek . . . A legelső kérdés az volt, hogy *mik* voltak a magyarok ezer év előtt? Meggyőződésem, mindenünnen elvont tanulságokból megerősült tudatom azt feleli erre a kérdésre, hogy a magyarok ezer év előtt is magyarok voltak, mások nem is lehettek. Én ugyan teljes elismeréssel adózom mindazon tudós kutatóinknak, kik fáradságos utazások árán, kitartó tanulmányozással, helyszínen szerzett ismeretekkel a magyarokat távol égalkak lakóival rokonságba hozni törekednek. Mellemre tett kezekkel hajlok meg a nagybecsű ethnographiai adathalmaz, az összehasonlító nyelvészet szőlajstromai előtt; bámulattal tekintek úgy a finnugor, mint az uralaltaji és turk nyelvcsoportokat megállapító teoriákra, de mindegyre csak azt mondom, hogy „*eppur si non muove!*“ A magyarok nyelve mindig magyar volt s semmi irányban meg nem mozdítható.¹ Először is a török elméletet dönti meg: „Hogy a magyarok Árpád honfoglalása idejében török nyelven beszéltek volna, lehetetlennek tartom . . . Hogy egy győztes, honfoglaló erős nagy nemzet, a legyőzöttek kedvéért, elhagyja a *nyelvét*, a *vallását*, a *szokásait*, az *életmódját* és a *kedélyhangulatát*, ez a hihetetlen föltevés legmerészebbike“. — Ennek részletes fejtegetése után a finnugor elmélet ellen fordul: „Maga a ragozás, a grammatikai szabályok találkozása nem bizonyítja azt be . . . határozottan állítom, hogy a magyar és finn-ugor nyelvek között azonos eredet *nincs* és nem volt soha . . . azt is be fogom bizonyítani, hogy *nem is lehet*“. Érvei közt a legfőbbek a következők: „A magyar nyelv alakult a jóhangzás és összhangzás szabálya szerint, ahogy semmi más nyelve a kerek föld mívelt népeinek“. Érti itt a magánhangzó-illeszkedés jelenségét. Felhossa továbbá az ikes ragozás „kivételes szabályait“, az ékezés különféle elhelyezését, mely értelmi különbséget okoz (arat, árat, arát), a mássalhangzótorlódás elkerülését, a gyermeknyelv bőséget, a rokonjelentésű szavak hihetetlen sokaságát, melyre mutatva fölkiált: „Hol vannak ezek a török és finn-ugor nyelvekben?“; a ragozás útján való mondatalkotás, mit ily szabatos rövidséggel, talán az egy latint kivéve, egy nyelv sem tud felmutatni.² Ennélfogva „a magyar nyelv épen úgy elkülönítve magában áll, mint a magyar nemzet maga . . . ez a nyelv ezer év előtt is magyar volt, mint volt az Árpád vezette nemzet“. S célzással az egy időben népszerű perzsa eredetre, mondja: „Ha már őseink emlékét nem kereshetjük Ninive és Persepolis palotataromjai

¹ Így fogalmazva ez a mondat csakugyan szintiszta igazság, melyben senki sem kételkedik.

² Saját mondataiból idéz egyet: „küldtek, jöttem; — hínak, megyek“; németnek, franciának, háromszor annyi szóra van szüksége, hogy ezt kifejezze; a latin époly rövid, mint a magyar: „mittebant, adveni: — vocant, ibo“.

között, legalább ne keressük Azsia szemétdombjain“.¹ Íme, ez megint Tanussy Decebál hangja!

Az eredet kérdésével kapcsolatos a keleten visszamaradt magyarság hagyománya is. Erről ez a nézete: „Julián barát regéjét a háromszáz év mulva felfedezett Volga-vidéki ősmagyarokról tisztán a képzelet szüleményének tartom“. De azért több helyen foglalkozik vele költőileg, főleg pedig a *Jövő század regényé*-ben (II, 123), hol Tatrangi Dávid épúgy megéri a Pamir táján, *Kin-tseu*-ben (= Kincses) lakó ősmagyarokat, mint Julián a volgamellékieket, s megőrül neki, hogy hún-székely betűvel írnak. Az egész epizód nem egyéb, mint a Julián- eset átruházása.

*

Ez elméleti dolgoknál azonban mindenkor többre becsüli magát a magyar nyelvet, s valahányszor teheti, áradozva zengi dicséretét, elsőségét a többi nyelv fölött, nagyobb gazdagságát, hajlékony, idomítható, kifejező, szemléletes voltát. „... mindennemű kifejezései oly tökéletes világosak és szabatosak, hogy sem prózában, sem költői előadásban homály vagy kétértelműség nem eshetik benne, csak ha az író nem mestere e finom eszköznek. Am hallgassátok meg a parlamenti szónokot és a költő művét vagy a falusi bírót és a népdalt, álljatok szóba a legfelsőbb körök emberével, vagy az alföldi puszták pásztorával: mindegyik esetben épen úgy gyönyörködhetnek az észjárás ritka eredetiségű logikájában, mint a kifejezések egyszerű világosságában, komoly méltóságában, festői színpompájában és szemléltető plasztikájában. Mert noha ezer éves európai életünk sok mindent lehántott rólunk, a mit az ázsiai őshazából hoztunk: az észjárás és kifejezések keleties képei, hasonlatai, szóval ősz eredetisége állandóan megvan népünknek legalsó rétegeiben is, sőt igen sok régi keleti eredetiség már csak ott található föl igazán.“² Különösen a rokonjelentésű szavak bőségében látja nyelvünk kiválóságát és árnyalatokban való gazdagságát.³ Diadallal állapítja meg, hogy más nyelven ki sem fejezhetők e finom eltérések. Az *Öreg ember nem vén ember* előszavában magáról a címről elmélkedik: „... furcsa ennek már a címe is: idegen nyelvre lefordítva tiszta képtelenség. Hogyan? „Ein alter Mann is kein alter Mann?“⁴ — „Un homme vieux n'est pas un homme vieux?“ — „An old man is not an old man?“ — „Ten sztari cslovek bit nye sztari cslovek?“ — „Uomo vecchio non è uomo vech-

¹ Levente 139—141.

² Osztr. magy. mon. III, 286.

³ Vas. Ujs. 1854, 22; Magy. nép. adom. 1857, 243; Levente 147; Osztr. magy. monarchia III, 286; Ős ember 22, 28 stb.

⁴ DIÓSY BELA így fordította: „Ein bejahrter Mann ist kein alter Mann“. 1900.

chio?“ — Hisz ez nonsens! — Az ám, mert az európai nyelvek egyikében sincsenek meg a finoman megkülönböztető hasonlóségei (synonyma) a magyar szavaknak...“ s erre részletesen kifejti, hogy „öreg ember“ szelíd megtiszteltetés, „vén ember“ már ócsárlás, „vén asszony“ pedig éppen háborús eset.¹ — Egy más helyen énekről és ívásról lévén szó, ezt írja: „A magyar torok tehát *győzött* (t. i. az éneklésben), de nem *győzte* (t. i. az ívást). Ime ismét egy más nyelvre lefordíthatatlan mondat.“² JÓKAI azonban mindig *győzi* szóval; kincs-tára kifogyhatatlan, s ha nem tudja is, de ösztönösen mindig érzi, hogy a rokonszavak közt milyen értelmi, de főleg milyen hangulati különbség van. Ritka eset, hogy nem talál magyar szót valamely fogalomra: „Bár a *czechet* kifizette volna — lamentált a korcsmáros“ s a lap alján megjegyzi: „Nincs rá magyar szó a szótárban.“³ — De arra is ráeszmél, hogy a magyar szó megvesztegető, mámorba ejtő volta kárt is tehet. Fráter Györgyben van ily című fejezet: „Sok beszéd, semmi tett“⁴ s ezt a következő sóhajjal kezdi: „Oh te édes szép magyar nyelvem! Te hangzatos, erőteljes dallama az érzéseknek! — De sok kárt tettél te már ennek a mi nemzetünknek azzal, hogy oly szép vagy! — Szeretünk hangoztatni, gyönyörködünk benned, beszélünk hosszan és szépen — s aztán azt hisszük, hogy tettünk valamit. Sehol annyi kész szónok nem támad, mint a magyarok közt. Lám a töröknek nincsenek nagy szónokai, ott *egy ember szól, a többi hallgat és tesz*“.⁵ De rátapint a magyar jellem e gyengéjére!

A magyar nyelv egyéb sajátosságait ha nem szedi is rendszerbe, alkalom adtán mindig finoman rámutat egyre-egyre. RUDOLF trónörökös egyszer azt kérdezte tőle, hogy a Bálványos vár székely tájszólás szerint van-e írva? Erre azt felelte, hogy „a magyar nyelvben nincsenek olyan idiómák, a mik irodalmi különbséget okoznának.“⁶ Ezt még bővebben is kifejti a Levente utószavában,⁷ utalva a francia *langue d'oc* s a *plattdeutsch* nyelvjárásra, melyeknek külön irodalmuk is van. Szinte újra halljuk Galeotto Marzio finom megfigyelését, akinek feltűnik az olasz tarkanyelvűség mellett a magyar nyelv földrajzi és társadalmi egysége.⁸

Más helyen néhány sorban a felelés magyar módját fejtegeti:⁸ „Topándy most maga esett bele abba a rossz szokásba, hogy mindenre *igent* mondjon, mint az imént Lóránt. (Azt

¹ Érdekes, hogy ezt szinte ugyanígy fejtegeti SZÉCHENYI *Önismeretében*. (Döbl. Hagy. III, 605).

² Lenczi 249.

³ Barátfalvi levita 135; „a multság árát“.

⁴ Fráter I, 109.

⁵ Életemből I, 156.

⁶ Levente 149.

⁷ Galeotto XVII. feje.

⁸ Mire megvénülünk 261 sk.

pedig mindketten igen jól tudták, hogy a magyar nyelv természete nem tűri kérdésre feleletül az *igent*; így például e kérdés négyszeres változatára: „Te voltál ma a kertben?” más nemzet változatlanul *yes, oui, ja wohl*-lal válaszol, a magyar a szóadás szerint, így felel: *En — Voltam — Ma — Ott*. Hanem ezuttal olyan jól esett mindenre e száraz, hideg, folytatásra nem buzdító *igent* mondhatni.“ — Ugyanott alább a kérdezett sok bosszantó *igen* után egyszer *nem*-et mond, mire a kérdező fölkiált: „No hála az égnek, hogy valahára egy *nem*-et is hallok öntől. Az a sok *igen* már idegessé kezdett tenni.“ — Íme, a színtelen, közlő beszédben hibás *igen*, itt erős eszköze a lélekállapot és hangulat kifejezésének.¹

A *Czigánybáró* elején a szertelen *egy* ellen tiltakozva, ezt a (kissé hiányos) szabályt mondja ki, hogy: „A magyar nyelvben csak akkor használjuk az *egy* szót, amikor számot fejez ki“. — A *húgom-öcsém* régi használatáról megjegyzi, hogy: „Hölgyek az ifjattakat [t. i. hölgyeket] nem *húgom*, hanem *öcsém* címmel szokták nevezni“.² (Erre igen gyakran hivatkozott BEÖTHY ZSOLT.) Különben férfiak közt az *öcsém* megszólításnak gyakran lenéző mellékize van.³ — A *te kegyelmed*-hez ezt jegyzi meg: „Nem kell az olvasónak megütköznie azon, hogy az emberek egymást hol tegezik, hol kegyelmednek szólítják, mert az a *kegyelmed*, a *nagyságod* szintén második személyű megszólítás“. Ezt Cserei-ből tanulta.⁴

A mondvacsinált *keresztény-kereszttyén*-vitát egy alkalommal visszakeltezi a kuruckorba és költői indítékul használja;⁵ de komolyan is hozzászól.⁶ — A jelentésváltozások közül tetszik neki, hogy „a magyar szójárás ezt mondja: egy *csepp tüzem* nincs, egy *szikra vízem* sincs“. ⁷ A népnyelv jelentéstani saját-ságaival több ízben foglalkozik, különösen *A magyar nép adomái* című kötetben. — A nyelvek eltérő észjárását egy elmés példában mutatja be: „A magyar pénzt *keres*, a német pénzt *érdemel* (verdient Geld), a francia pénzt *nyer* (gagner l'argent), az amerikai pénzt *csinál* (to make money)“.⁸

Megrója az újkori szórendet: „A magyar főúr már nem is a neve elé, hanem neve után írja azt, hogy *gróf, báró, herczeg*, mintha első sorban a lába, azután jönne a feje, utoljára a koronája“.⁹

Az *ikes* igék vitáját egy Üstökös-beli cikkel gúnyolja:

¹ Vö. Bánk *igen* feleletei Gertrudis kérdéseire. IV. felv. 6, 7. jel.

² Erdélyi képek 63 és Levente (szöveg és jegyzetek).

³ Akik kétszer halmak I, 275.

⁴ Török vil. 38.

⁵ Egetvívó 59.

⁶ Nemzet 1894, 128.

⁷ Barátf. lev. 198.

⁸ Negyven év. 263.

⁹ U. o. 211.

„Az ikés igék áldozatja“ (1864);¹ a *cz* és *c* körül keletkezett helyesírási hercehurcát pedig a M. Tudós Társaság 2000-ben tartott ülésének leírásával: „A száműzött z“.² — A magyar nyelvnek csak az a szépséghibája, hogy sok benne az *e* meg az egyhangú *-nak, -nek, -nék* rag.³

Az általános nyelvi kérdések közül a *világnyelvről* ejt szót. Nem hisz egy minden nyelvet fölöslegessé tévő és minden nemzetet egy akolba terelő világnyelvben; a volapüköt ki is gúnyolja Csalavér című novellájában; de bízik a *világírásban*, azaz olyanban, mely jelképes jegyeivel mindenki előtt érthető, s bizonyítékul összegyűjt 180 olyan jelet, melynek már a XIX. században a térképeken, menetrendekben, a csillagászatban stb. nemzetközileg megállapított értelme és értéke van.⁴

A szőféjtés JÓKAI szemében a legkönnyebb mesterség; nem kell hozzá egyéb egy kis leleménynél. Itt van például az *Órpata*, kiről HERÓDOTOS IV, 110 beszél először, s OTROKOCSI-tól IPOLYI-ig sokat foglalkoztatta a magyar elméket. JÓKAI ebből is tőkét kovácsol a magyar nyelv elsőségének: „Tudtomra az európai népek között csak a magyarnak van saját kifejezése az *amazonok* fogalmára: *Órpata*. Az *ór*, tudjuk hogy mit tesz, a *pata* mai nap a lólábnak legalsó részét jelenti, és így „pars pro toto“ világos, hogy *lovass ór*t jelent az egész“.⁵ JÓKAI itt nem tesz egyebet, csak „továbbfejleszti“ IPOLYI-nak egy bátor-talan megjegyzését, mely SZIRMAJ Hungariáján alapul.⁶ — A szabolcsmegyei *Kenézlő* és *Vencsellő* helynevek természetesen valamilyen vadászverseny emlékei, mert ott *Kenéz lő* és *Venczel lő*.⁷

Íme nagy vonásokban JÓKAI nézetei a nyelvről. Éles és finom megfigyelések váltakoznak ábrándos és délibábos elmélettel. De ezt nem szabad a szakkritika könyörtelen boncolókésével illetni, mert egészében és részeiben a költészet birodalmába való, melynek ura nem az ismeret s a módszer, hanem a mindenek fölé szárnyaló képzelet.⁸

TOLNAI VILMOS.

¹ Vö. Levante 144.

² Életemből II, 363.

³ Rákóczi fia 319.

⁴ Jövő század II, 27. — ⁵ Három márványfej 68. — ⁶ IPOLYI, Myth. 40; Nyr. XXX, 97.

⁷ Három márványfej 85.

⁸ Az idevágó irodalom meglepően szegényes. Jókai nyelvét és stílusát kimerítően még nem tárgyalta részlettanulmány; inkább csak általános jellemzéseket olvashatunk róla.

Méltatói: ARANY: Szépirod. Figy. I, 486 (1861; újra MNy. 1917, 171). — GYULAI: B. Szemle 1869 (újra Bírálótok 80); BSz. 1873 (Bír. 101); BSz. 1891 (Bír. 369). — SZABÓ LÁSZLÓ, Jókai élete és művei (1904. Közli NEVY, NÉGYESY, BEÖTHY és mások véleményét) 211–242. — BEÖTHY, Romemlékek I, 271; II, 80. — SIMONYI ZSIGMOND: Jókai mint nyelvművész. P. Napló. 1893, 358; M. Szalon 1894, 831; Nyr. 1905, 249; Nyr. 1913, 409. — SOMOGYI GÉZA: Jókai szóalkotása. Nyr. 1917, 104, 158. — KISS ERNŐ: Jókai újabb

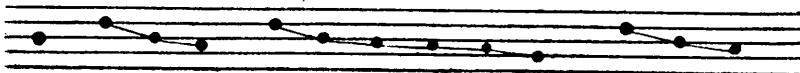
A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái.*

C) Az összetett mondatok hanglejtése.

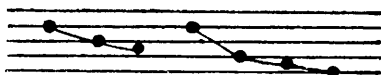
56. E fejezetben azt a kérdést vizsgáljuk, minő módosító befolyása van az összetett mondatviszonynak az egyes hanglejtésformákra.

A *mellérendelt mondatoknak* egymáshoz való viszonya általában nem módosít az eddig tárgyalt mondathanglejtéseken. A mellérendelt mondatok mindegyike abban a hanglejtésben jelenik meg, melyben mint önálló mondat megjelent volna, tehát a nyomatékos tagmondat nyomatékos hanglejtésben, a nyomatéktalan tagmondat nyomatéktalanban.

a) Mind a két tagmondat nyomatéktalan:

A gu·bámat ma·gamra húztam, oszt ê·kezdtem

hor·kolni is·tenesenn.

b) Az első tag nyomatékos, a második nyomatéktalan:

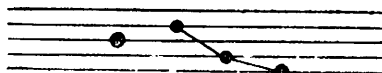
A kis·sebbiket nem·adom:, hanem a na'gyobbikat

regényei (nyelvének népies vonásai, különösségei, nyelvújítási és idegenszerű elemei, mondatai). Nyr. 1897, 167, 214. — MIKSZÁTH, JÓKAI élete; több helyt azól nyelvéről, I, 113; II, 67, 72, 150. — SZENDREY ZSIGMOND: Jókai tájzavai. MNy. 1922, 134, 180; 1923, 56, 145; 1924, 97. — GALAMB SÁNDOR: JÓKAI elbeszélő stílusa. Irod. Közl. 1921, 135. — ZSIGMOND FERENC, Jókai, 1924; különösen: Előadó művészete c. fejezet.

Hibák lajstroma: KOMÁROMY LAJOS: Nyr. 1873, 358; — MELCZER KÁLMÁN: Nyr. 1874, 312, 414, 459; 1876, 320; — *Pitvarnok.* Nyr. 1881, 276; *zuhatar* Nyr. 1881, 276; EPhK. VI, 365; *viheder* Nyr. 1881, 276; 1883, 529; — *spanyol'lyg* Nyr. 1891, 379; *menlevél, tegez, vojvoda* Nyr. 1896, 25, 134, 234; *ellenállási* részlet Nyr. 1898, 27; *zomotor* Nyr. 1909, 139; Irod. Közl. X, 262; *hibás képzések*, Nyr. 1918, 69.

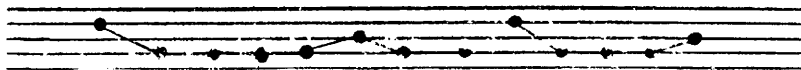
Jókai-szótár. TÓTH B.: Nyr. 27:328; SZABÓ SÁNDOR: Nyr. 42:408; SIMONYI ZSIGMOND: Nyr. 42:409; SOMOGYI GÉZA: Nyr. 46:104, 158.

* MNy. XXI, 1, 159.

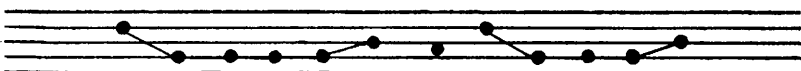
azt ad·hatom.

c) Mindkét tag nyomatékos, az első eső, a második szökő zárású hanglejtésben:

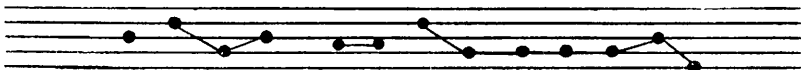
Had·ugasson a ku:tya, csak meg·ne harapjon:
 Ű·ellenkedett ve:lem, oszt még ű·haragszik:
 Nem·én vagyok a hi:bás, hanem Sán·dor bátyám:

d) Mindkét tag szökő zárású:

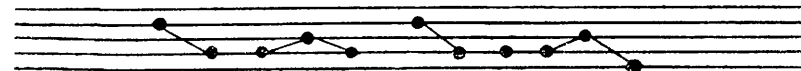
Min·dent elkövettünk:, de sem·mi se használt:
 Sem·mit se mondott:, azt·is lassan morda:

e) Az első szökő, a második eső zárású:

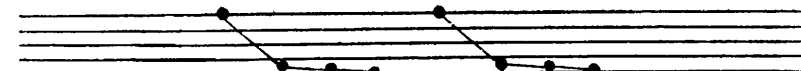
En vá·t·híjtam:, de ű nem·akart velem jön:ni.
 Nin·csen sem·mi baja:, csak a fe·je vé:res.
 Ne· csak mindég bolondoskodj:, hanem esi·nájj is va·la:mit.

f) Mindkét tag eső zárású:

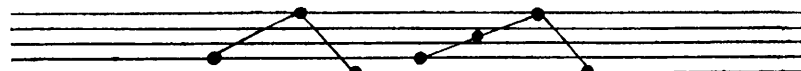
Meg·hótt a gyer:mek, el·mult a koma:ság.
 Ka·tona vótam:én, sza·bad nekem szólla:ni.
 Fo·rog a bolond:ság, tegyen az ura:ság.
 Ki·csi vót ott a:Tur, oszt még·is belehótt az a nagy em:ber.

g) Mindkét tag kutató kérdés:

Mi·csinájjak, ho·va legyenek?

h) Mindkét tag döntő kérdés:

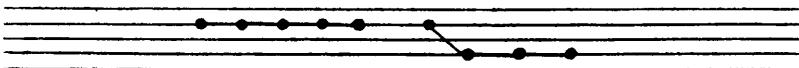
Megve·gyem, ne vegyem·meg?

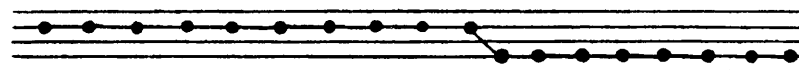
57. Azonban mégis van egy hanglejtésfajta, mely az összetett mondatoknak egymáshoz való viszonyán alapul. Ha két tagmondat párhuzamban vagy ellentétben áll egymással, az első rendszeren egyenletesen magas, a második egyenletesen mély hangmenetű. Megjegyzendő, hogy az egyenletes mély hangmenet mindig az első hangsúlyos utáni szótaggal kezdődik, az első hangsúlyos szótag az első mondattaggal egy magasságú. Ezt a hanglejtésfajta nevezetjük *ellentétes hanglejtésnek*. A páros kötőszavú összetett mondatok rendszeren ilyen hanglejtésűek.

A kecs·ke is jóllakik, a ká·poszta is megmarad.

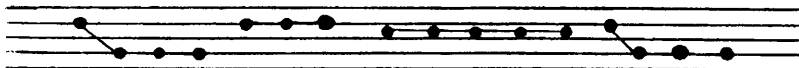
Te·is hibás vagy, ű·is hibás.

A·kar a követ a fejemhez, a·kar a fejemet a kűhöz.
 Nagy·apám is elment, nagy·anyám is itt hagyott.
 Vagy·én megyek el hozzád, vagy·te jössz el hozzám.
 Te·is hibás vagy, ű·is hibás.
 Se·olvasni nem tudok, se·írni.

Ha nem tartjuk szükségesnek az ellentétességet vagy párhuzamot kiemelni, akkor a fenti elvek szerint (56.) énekeljük.

58. Ezekben csak *két*, az alábbi érdekes hanglejtésű mondatokban már *négy* tagmondat, illetőleg mondatszakasz van ellentétbe, illetőleg párhuzamba állítva:

A·ki fizet, be·jöhet, a·ki nem fizet, ha·za mehet.
 Ha·megveszem, az·is baj, ha·meg nem veszem, az·is baj.
 É·desapám dó·gozik, a·cseléd meg res·teskedik.
 Ha·adnak, vedd·el, ha·ütnek, sza·ladj el.
 Ha·jősztek, lesz·tek, ha·hoztok, esz·tek.
 Ha·akarom, ki·csapom, ha·akarom be·csapom.

59. Az *alárendelő mondatviszony*nak a mondathanglejtésre való hatását illetőleg általában a következő törvényszerűséget állapíthatjuk meg: Minden mellékmondat olyan szerepet tölt be a mondathanglejtésben,

a melyet mint egyszerű mondatrész — szó vagy kifejezés — betöltene. A szórendi elhelyezkedés szerint a mellékmondat is, ha mondatkezdő vagy közvetett mellékmondat, akkor előkészítő rész, ha pedig befejező mellékmondat, akkor vagy belesimul a mondathangléjtésbe, vagy pedig toldó-dásként szerepel.

60. Nyomatéktalan fő- és mellékmondat:

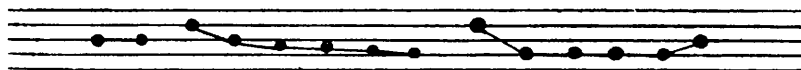
A ki jó·fju lessz, az kap·tüllem va·lamit.
 F·lek, mint sze·gény ember gaz·dag városba.
 Ősz·sze·viz·sza, mint a zab·a zsákba.
 Csend·, rend·, fi·gyelem, a ki rossz·lessz, meg·verem.

61. Ha a mellékmondat a mondatzáró, nyomatékos főmondat előtt áll a mondat élén, a mondatkezdő mellékmondat, mint az egyszerű mondatoknál az őt helyettesítő mondatrész: pusztá előkészítő rész. A főmondat hangléjtése lehet szökő vagy eső zárású.

a) Mondatkezdő mellékmondat, szökő zárású befejező főmondat:

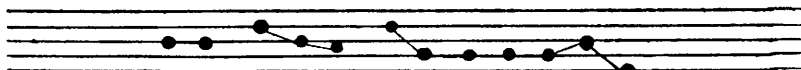

A kinek nem·bornya, | nem·nyajja:

A ki fa·rát emelinti, | szá·ját verdégeli:
 Kinek mije·n ka·lapja van, | o·jannal köszön:
 A ki fi·zet, | a·petyegtet:
 A ki bot·tal köszön, annak | rud·dal felelnek:
 A mēre én·járok, még a | fák·is sirnak:
 A hun lel·ték, | ott·hatták:

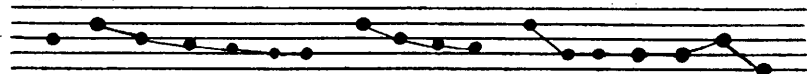
b) Mondatkezdő mellékmondat, eső zárású befejező főmondat:

A hogy dó·gozol, | ugy·kapod a fize·tést.
 A ki jól·köt, | jól·ód:az.
 A ki más·nak vermet ás, | ma·ga esik be·le.
 A kinek a fo·ga fáj, | tart·sa rajta a nyel·vit.
 A kinek nem·inge. | ne·vegye magá·ra.

A mije·n a mos·dó, | o·jan a tü·rülkő·zö.
 A hová·nem·tettél, ott | nincs·keresni va:lód.
 Mikor oszt lát·tam, hogy több kettőnél, | én·se
 hattam annyi:ba.
 Mikor a kis·asszonyék Szak·már·ra jártak, | ak·kor
 vótak itt a cigá:nyok.

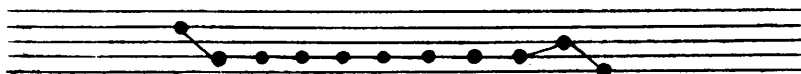
62. Közbevetett mellékmondat: második előkészítő rész:

Az o·jan ember, a ki | nem·ért hozzá, | ne·szójjon
 a dógom:ba.
 Én·osztán, hogy | te·is elmentél, hát | ma·gam
 marattam ve:le.
 A kecs·ke, ha | csu·pa faggyu is, | csak·kecske:
 Ha még o·jan ember vónék, a ki hogy | i·szik,
 hát | nem·szólnék:
 A ku·kukkmadár, ha | cse·resznyemaggal jóllakik, |
 meg·némull:

63. A *befejező mellékmondat* vagy nyomatéktalan, vagy nyomatékos.

A nyomatéktalan befejező mellékmondat rendszeren egy tiszta, mindig eső zárású hanglejtésben egyesül a főmondattal:

Nincs·, a ki learassa a buzá:mat.
 Rossz·ju az, a ki a maga gyapját el nem bir:ja.
 Ne·héz ott lopni, a hun a gazda is tol:vaj.
 Lát·tam, kit késérgetett tennape:lótt.
 Tud·ja az isten, kinek kell a nagy fej:sze
 Nem·a rakja a kazlat, a ki fenn:van.
 Mond·tam, hogy adjuk:el.
 Ne·kereskedj ott, a hová nem tet:tél.
 Nem·ugy van a, hogy csak kenjük be sár:ral.

A hanyag gondolkozásnak már fennebb említett esetében (49. b) a nyomatéktalan mellékmondat, mint toldódás is csatlakozhatik a zárt hanglejtésű főmondathoz.

Má·sat beszél Bodó:né, | mikor a bor árát ké:rik.
 E·gyél még, | ha szere:ted.

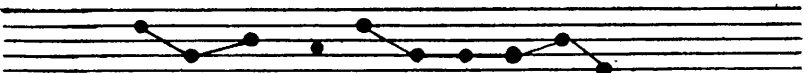
64. A nyomatékos befejező mellékmondat a főmondat zárt hanglejtéséhez mindig toldódásként járul. Itt két eset lehetséges: a) a *mellékmondat nyomatékos résszel*, vagy b) *nyomatéktalan résszel* végződik.

a) Ha a mellékmondat nyomatékos résszel végződik, a hanglejtés szökő zárású:

Ugy·bánok ve:led, | a hogy meg·éremled:
 É·takarodj elől:lem, | míg szö:pen vagy:
 Ugy·mondta a lec:két, | mint a ka:rikacsapás:
 O·jan siket:a, | mint a se:tét éccaka:
 O·jan vót a kar:ja, | mint a kek·posztó:
 A·zér mentél o:da, | mer ű·is ott vót:
 Jó·dóga van:, | mint a mó·nár tyukjának:
 A·kijátál legjob:tan, | a kinek a há:za ég:
 Ugy·szuszog:, | mint a du·gott liba:
 Ott·szakad el a kö:tel, | a hun leg·vékonyabb:
 Ugy·fêruglak:, | hogy ha·tot henderedel:
 Ak·kor vót:a, | mikor Zsi:ga itthun vót:

b) Ha a mellékmondat nyomatéktalan résszel végződik, a hanglejtés eső zárású:

Ugy·kapdos:, | mint Ber·tók a menykű:höz.
 Spe·kulál:, | mint Ka·bai az árok:ba.
 Meg·adta a mód:ját, | mint a pa·tai asszony a tánc:nak.
 O·jan szerencsés:, | hogy a kű:is aranyná vállik a kezi:be.
 Ak·kô szeretlek:, | ha nem·bosszantol mindé:tig.
 A·zér jöttem:, | hogy kér·jem el azt a kis éle:tet (= búzát).
 Ko·csi kellett ne:ki, | mē már nem·fért a bűri:be.
 Ugy·érezem ma:gam, | mint a ku:tya a karó:közt.
 Ugy·élünk:, | mint a hal·a hor:gonn.

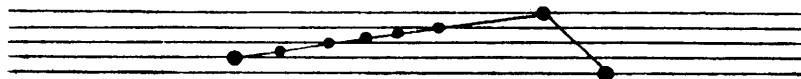
65. Ugyanezck a szabályok érvényesek a *döntő kérdés mellékmondatára* is.

a) Ha elől áll, előkészítő rész:

A mit kér·tem, | elhoztátok?

b) Ha a mondat végén áll és nyomatéktalan, beletagolódik a kérdőhanglejtésbe:

Meglelted, a mit keres-tél?

Nem megmondtam, hogy ne jácc a más pujájá-val?
Te vagy az, akivel anyád a többit ijesztget-te?

c) Ha a mondat végén áll és nyomatékos, akkor mint toldódás fölveszi a kérdés hanglejtését:

Ugy csinál-tad, | ahogy megbeszél-tük?
Akkor jössz-má, | mikor el fele me-gyünk?

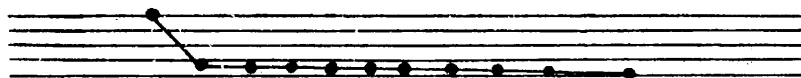
66. A kutató kérdés eseteiben:

a) A bevezető mellékmondat előkészítő rész:

Mikor hij-talak, | mij-jér nem jöttél?
Ha eccer nem-akar jönni, | mit-csinájjak vele?

b) A befejező mellékmondat a kutató kérdés tiszta hanglejtésébe tagolódik:

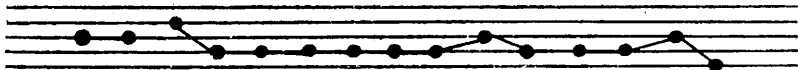
Hun-jársz itt, ahun még a madár se jár?
Hogy-ne fájt vón, mikor majd megszakadott?
Mij-jér rimánkodsz neki, ha eccer látod, hogy nem akarja?

67. Befejezésül még egy hanglejtés-jelenségre mutatok rá. Annak a tagmondatnak a hanglejtésére, melyet *közvetetésnek* nevezhetünk. Rendszeren az egyenes idézet főmondata s írásban vesszővel vagy gondolatjellel választjuk el az összefüggő mondatszakaszoktól. Ennek a hangmenete egyenletes mély hangmenet, a végén kissé lehajlik. Pl.:

Uram,		hászén ne-kem adtad az igassá:got.
-------	---	---------------------------------------

De u-rám, | azt mondja a másik asszony, | ne-kem is igassá-
got adtál:
Na-, | gondolom magamba, | e-zek is jóval traktáják
egy:mást.

Mondat végén az ilyen idéző főmondat nyomatékos hang-
lejtésű toldódás.

Vajon ho-va csavarodjak má ve:le, így magam:ba.
Be-szélhetsz:má, gondolom magam:ba.

CSÜRY BÁLINT.

Az uráli-török nyelvrokonság kérdéséhez.

Nem az a célom ez alkalommal, hogy az ú. n. uráli és altaji nyelvcsoportok esetleges kapcsolatának annyit vitatott problémáját a maga egészében tárgyalás alá vegyem. Csupán arra szorítkozom, hogy egészen néhány olyan tényre hívjam fel a nyelvészek figyelmét, amelyeknek szabályossága engem magamat is meglepett.

Főlöszlegesen volna azokat a próbálgatásokat, tapogatózásokat ismertetnem, amelyek az alábbi eredményekre vezettek; csak egyszerűen jelzem, hogy az uráli nyelvek között egyfelől s a török nyelvek között másfelől a meglepő megfelelések egész sorát állapíthattam meg.

Több esetben ugyanis *p- kezdetű uráli szavakkal a török-ségben azonos értelmű, hasonló belső szerkezetű, de *k*- (*k*- vagy *ç*-) kezdetű szavak állanak szemben. Ime a gyűjtött gazdag anyagból mutatóba néhány példa.

KAI DONNER „Über die anlautenden labialen Spiranten und Verschlusslaute im Samojedischen u. Uralischen“ (MSFOu. XLIX.) c. munkájában (149. l.) említi a köv. szamojéd szavakat: szamO. (Tym) *-bār* (az ilyenféle összetételekben, mint *okkur-b*, 'einmal'), mal', szamO. (ATas) *pār* ua. Összeveti vele a köv. fgr. szavakat: zürj. *pyr* 'mal' | vogT. *p r*, *pār*. AK. *pør* 'zeit, gelegenheit, mal'. Mellékes, hogy eredeti szamojéd vagy vogul szóval van-e dolgunk; a törökségből mindenestre idevonható: csag. *kor* 'das alter, die zeit', amely ócsuvas közvetítéssel átkerült a magyarba is: *kor* (vö. MSFOu. XXX, 98).

A szamO. (ATas) *pākto* 'muttermal', szamO. (Čaja) *pakt* ua., szamKam. *bāk'to* 'knorren, knorz am baum' DONNER i. m. 142 || finn *pahka* 'bütyök, csomó, dudorodás, kinövéés' lpN. *bakke* 'tuber e betulis excrecens' | mdM. *pakš*, r. *pakš-k'e*

.büschel (v. haaren, heu), federbüschel' szócsaláddal szemben áll a törökségben: csuv. PAAS. *χuś* 'hókás' | kaz. BÄL. *kaška* 'blässe, stern' | kaz. bar. sor. kün, csag. RADL. *kaška* 'kahle köpfig, die kahle stelle auf dem kopfe, blässe'.

BUDENZ, MUSz. 510 szerint a m. *felel*, *felesel* igék megfelelői: cser. *pelešt* 'loqui, verba facere' | mdE. *pelksta* - M. *pälksta* 'streiten, widersprechen' etc. | vogK. *palimt* 'dire, annoncer, proclamer' | lp. *pälke*-, *pälkače*-'rixari, objurgare'. A törökségből idetartozik a hasonló jelentésű csuvas PAAS. *kala*-'beszélni, mondani, játszani'; *kalaś*-'beszélgetni', amellyel egybevetették a mong. kalm. *kele*-'parler, dire'; burj. CASTR. *kele*-, *χele*-'sagen' igéket.

A vog. *pärrik*, *pärk* 'ungeziefert' | ? osztjÉ. *puryn*: *p-voy* 'spinne' | m. *féreg* (MUSz. 516) szavakkal szembeállíthatjuk a törökségből: csuv. PAAS. *χurt* 'féreg, kukac, nyű, méh' | ktör. *kurt* 'wurm, made, raupe, insekt' RADL. szavakat.

Más példa: szamJur. *warau*, *warauū* 'hobeln' | T. *bara'áma* 'schaben, hobeln' | Jen. *bólabo*, *bórabo* 'schaben, gerben, hobeln' | szamO. *pörgännap* | szamKam. *p'ürgel'am* stb. 'schaben, schnitten, schneiden' (DONNER i. m. 150) | m. *farag*, *for-gács* ~ oszm. *kyr*-'casser, briser, rompre' | sorR. *kyr*; *a*-'abscheren' | ujj. alt. kirg. stb. *kyr*-, csag. tar. *kir*-'scheren, abkratzen, abschaben' RADL.

E pár példa legyen elég. Csak éppen utalok arra, hogy a f. *pata* | m. *fazék* ~ tör. *kaztan*, *kazan*; osztj. *pōrox* 'magen' | szamO. *perg* ua. ~ tör. *karyn* hasonló alkatúaknak látszanak. Csak két érdekes esettel akarok behatóbban foglalkozni.

A fül neve a finnugorságban: m. *fül* | osztj. *pöl* | vog. *pil'* | zürj.-votj. *pel'* | cser. *pələś* | md. *pil'ε* | lp. *pëljē*, *bël'l'i* stb. NyH.⁶ 25. Gondolatunk szerint e szavakkal egybevethető: ótör. *kulkak*, ujj. csag. *kuljak* | kaz. *kolak* | csuv. *χəlχə* | jak. *kulgāχ* 'fül'. Mármost a török szó kétségkívül igei származék, *-ak* igei névszóképzővel. Közelebből megvizsgálva a fgr. szó is ilyennek bizonyul. WICHMANN Cseremisiz chrestomathiájában a 'fül' cseremisiz nevének nemcsak *pələś*, *pölś* és *pil'is*, hanem *pələkχś* alakját is idézi. Ez utóbbi alak rendkívül tanulságos, mert azt bizonyítja, hogy a **-kś* > *-ś* képzővel van dolgunk. Ez a képző deverbális névszóképző, pl. a *peləddäm* 'blühen' ige mellett találjuk a *peləddəś* 'blume' származékot. BEKE, Cserem. nyt. 136 számos idetartozó példát idéz; elismeri (i. m. 153) a *-ša*, *-šo*, *-ś* és a *-ś* (< **-kś*) képzők azonosságát. Idézi a *pidəś* 'bilincs' (< *pidem* 'köt') főnevet, de elfelejti, hogy a mi *pələś* szavunk is hasonló származék. A 'fül' fgr. neve tehát éppen olyan igei származék lehet, mint a török.

Tudjuk, hogy a ktör. *kyz* | jak. *kys* | csuv. *χ.r* 'leány' elég nehezen magyarázható. A jak. *kyrgyttar* többesszám arra a feltevésre indította GRÖNBECH-et (Forstudier 59), hogy a tör. szó *z* | *s* | *r* eleme elhomályosult képző. Ezt bizonyítanak a

köv. fgr. alakok is (feltéve persze, hogy alapfeltevésünk nem téves): m. *fi* (*fiam, fiad* . . .) | osztj. *poχ* (*po;χa, fia'*) | vog. *pi;*, *pöw, pü* | zürj.-votj. *pi* | f. *poika*. A jelentéskülönbség vagy szociológiai okokra vezethető vissza, vagy egyszerűen az alkalmazott képzők kétféleségével függ össze.

Látnivaló tehát, hogy ha abból a feltevésből indulunk ki, hogy az uráli *p-nek a törökségben (részben) szókezdő *k*-felel meg, a két nyelvcsoport között a szóegyezések egész sora jelentkezik. A hangzóközi mássalhangzó-megfelelésekre nem terjeszkedem ki; a felhozott esetekben elég világosak. Mindamellét nem tagadom, hogy több rendbeli nehézség tornyosul elénk. Legfeltűnőbb az a körülmény, hogy a finnugorságban ilyen jelentés- és alakpárok állanak egymással szemben, mint *köt* ~ *füz*, *fog* ~ *kap* (ha ugyan SZINNYEI-nek és nem K. DONNER-nak van igaza), *hall* ~ *fül* stb.

Ha mégis felhívom a kutatók figyelmét ennyire hypothetikus természetű tényekre, ezt azért teszem, mert elsősorban nem eredményeket akartam közölni, mint inkább saját kétségeimnek, meglepetéseimnek kifejezést adni. Lehet, hogy csalóka látszat áldozata vagyok. Mindenesetre érdemes e kutatásokat folytatni, hogy az előzetesen felállított elmélet helyese-e vagy nem. Talán kiinduló pontnak, ideiglenes munkahypotesisnek beválik.

Budapest, 1924.

SAUVAGEOT AURÉLIEN.

A -lak, -lek tárgyas személyrag eredete.

A *-lak, -lek* tárgyas személyragot úgy szokták magyarázni, hogy a *-k* benne az egyszámú 1. személyű alanyt jelöli (vö. *láto-k, váro-k, kéré-k*), az *-l* pedig, mely a fgr. 2. személyű *t. névmástó gyenge fokának fejleménye (*δ. > *l*), az egyes- és többesszámú 2. személyű tárgyat (az *l* ily 2. személyt jelölő szerepét látjuk ily alakokban: *alszo-l, jekszē-l, adtá-l, kérté-l, igyá-l, egyé-l*). E magyarázat helyesvolta ellen kétkedés merült fel (vö. MELICH J.: A magyar tárgyas ige-ragozás. MNy. IX, 1913. 248.), mióta kitűnt, hogy a 3. személyű tárgyat a tárgyas ragozású igealakokban külön alaki elem nem jelöli meg, s hogy a 3. személyű tárgyra vonatkozó tárgyas személyragjaink eredetileg birtokos személyragok, amelyek csak mondattani tapadással jutottak ahhoz a szerephez, hogy kifejezzék az egyes- és többesszámú 3. személyű tárgyat és egyúttal az egyes- és többesszámú mindhárom személyű alanyt.

MELICH J. idézett nagy és becses tanulmányában két kifogást hoz fel a *-lak, -lek* tárgyas személyrag hagyományos magyarázata ellen. Az egyik az, hogy az *-l* személyrag a jelentő mód jelen idejében eredetileg csak az ikés igéknél

volt meg, innen terjedt s terjed ma is az iktelenekre. A másik kifogás az, hogy a cselekvő személy jele *-k*, holott *-m-et* várnánk. MELICHNEK e két kifogásához még két kifogást fűzhetünk hozzá. Miért van csak egyesszámú 1. személyű alany mellett a 2. személyű tárgy megjelölve (*lát-lak, kér-lek téged* v. *titeket*); ellenben ha az alany nem az egyesszámú első személy, akkor az állítmány alanyi ragozása, azaz nincs ott az *-l* (*ő lát, kér téged* v. *titeket, mi látunk, kérünk téged* v. *titeket, ők látnak, kérnek téged* v. *titeket*; nem pedig: *ő *látol(on), *kérel(en), mi *látolunk, *kérelünk, ők *látolnak, *kérelnek téged* v. *titeket*)? Továbbá miért nincs megjelölve a tárgy többsége a személyragban (*lát-lak, kér-lek téged* v. *titeket*), holott a rokon nyelvek azt mutatják, hogy azokban az alakokban, amelyekben a tárgy személye csakugyan külön névmási elemmel van megjelölve, azokban a tárgy kettős vagy többes volta külön kettős- vagy többesjellel van megjelölve? Vö. SZINNYEI NyH^o. 121. Igaz, hogy a mai népnyelvben, Hegyháton, Baranya m., a többes 2. személyű tárgyra vonatkozólag *-lik* személyrag használatos (*mégvárlik, még-nézlik, elhagylik (titeket, benneteket)*, de ez csak szórványos jelenség és újabb fejlemény, talán a *titeket* névmás hatása alatt.

Ha tehát ennyi kifogás merül fel a *-lak, -lek* tárgyias személyrag hagyományos magyarázata ellen, kérdés, hogyan magyarázzuk. Találunk a magyarban többféle *-l* igeképzőt, ezek közül a következőket vonhatjuk bele magyarázatunk körébe: a gyakorító *-l-t* (pl. *sujtol, kérel, döföl*), a műveltető *-l-t* (pl. *émél = szoptat; nevel, növel*), a denominalis *-l-t* (pl. *orvosol*). Az ily *-l* képzős igék egyesszámú 1. személyű alakjából (*sujtolok, kérelek, éméllek, nevelék, növelék, orvoslok*) meg lehet magyarázni a *-lak, -lek* tárgyias személyrag alakját és szerepét.

Eredetileg így mondták: *én *sujtolok, *kérelek, *éméllek, *növelék, *orvosolok téged* v. *titeket*, azaz alanyi ragozást használtak. Ily használatban az *-l* igeképzővel társult mondatani tapadás folytán a 2. személyű tárgy képzete, mert az ily egyesszámú 1. személyű igealakok mindig csak egyes- és többesszámú 2. személyű tárgyra vonatkozólag voltak használhatók, egyes- és többesszámú 1. és 3. személyű tárgyra vonatkozólag nem. Az egyesszámú 1. személyű tárgyra vonatkozólag ugyanis azt mondták: **én sujtolok engem* helyett: *én sujtolom magam(at)*, a többesszámú 1. személyű tárgyra vonatkozólag **én sujtolok minket* helyett *én sujtolom magunkat*, egyes- és többesszámú 3. személyű tárgyra vonatkozólag **én sujtolok őt, őket* helyett *én sujtolom őt, őket*. Tehát a **sujtolok, *növelék, *orvosolok* stb.-féle igealakok mellett a határozott tárgy mindig csak *téged* v. *titeket* lehetett, azaz csak egyes- és többesszámú 2. személyű, épp ezért társult a *-*lok, -*lék*

igevégzetben, melyben a *-k* az egyesszámú 1. személyű alany kifejezésére szolgált, miként más esetekben is (*sujtok*, *kérők* stb.), az *-l*-lél az egyes- és többesszámú 2. személyű tárgy képzete, így az egész **-lok*, **-lők* igevégzet személyraggá lett. Az ilyen *-l*-t magánhangzóközi helyzetben a szótaghatár eltolódása következtében fonétikai nyúlással valószínűleg hosszsan, gemináltan ejtették (**sujtollok*, **orvosollok*), s a nyelv-érzék az *-ll*-geminata első részében a gyakorító, műveltető stb. szerepet érezte, a geminata második részében pedig a 2. személyű tárgyjelölő szerepet. A **sujtollok*-, **orvosollok*-féle igealakok tehát lélektanilag így tagolódtak: **sujtol-lok*, **orvosol-lok*. A **-lok*, **-lők* személyragot azután egy fokkal nyiltabban kezdték ejteni: *-lak*-, *-lek*-nek. MELICH is „bizonyos dolognak“ tekinti, „hogy a *-lek*-, *-lak*-beli mai *e* (nyílt *e*) $\sim$ a vocalis eredetileg zártabb volt“ (MNy. IX, 248). Vö. *hyutalok*. Keszth. C. 69. Miután így a *-lak*-, *-lek* személyraggá lett, más, nem *-l* képzős igeikből is alkottak az egyes- és többesszámú 2. személyű tárgy és egyúttal az egyesszámú 1. személyű alany kifejezésére ily *-lak*-, *-lek* végű igealakokat (*lát-lak*), majd a különféle idő- és mód-tövekből (*látalak*, *láttalak*, *látnálak*, *lássalak*), sőt a főnévi igenévhez is hozzáteszik. Ha ugyanis főnévi igenév mellett fordul elő a 2. személyű tárgy, akkor a határozott alakú igehez csatoljuk hozzá a *-lak*-, *-lek* tárgyas személyragot, jóllehet értelem szerint ez az igenevet illetné meg: *Szeretnélek még egyszer látni*. Ha azonban ú. n. személytelen igétől vagy melléknévtől függ a főnévi igenév, akkor néha maga a főnévi igenév veszi fel a *-lak*-, *-lek* személyragot a *meg kell nekem őt vernem*, *meg kell neked őt verned*, *szabad kérnem* analógiájára, ahol a *vernem*, *verned*, *kérnem* nem mint személyragos főnévi igenév, hanem mint tárgyas ragozású igealak (vö. *verem*, *vered*, *kérem őt*) tűnik fel (Nyr. 17:12; 20:377, 420, 518: 25:136; NyK. 23:476.). GELEJI KATONA ISTVÁN szerint: „Éz-is egy ki-vált-képpen valo szép szollás a' mi nyelvünkben: *Meg-kell nekem tégedet vernelek*, *tanitanolok*, *ruháznolok* etc.“ CorpGramm. 321. *Üldöznelek*, *büntetnelek*. GREGUSS Á. Corneille: Cid 55. *Főképen azért kell megdicsérnelek*. SZARVAS G. Nyr. 20:525—6; 25:136. *Szabad kérnelek*, *barátom?* ZOLNAI Gy. Nyr. 20:421.

E magyarázat mellett eloszlik az a négy kifogás, amely a *-lak*-, *-lek* tárgyas személyrag hagyományos magyarázata ellen felmerült, nevezetesen az a kifogás: 1. Miért van itt *-l*, holott ez csak az ikes igeiknél van meg? Ez az *-l* nem azonos az *alszol*, *fejkszel*, *adtál*, *kértél*, *igyál*, *egyél*-féle alakokban levő *-l*-lél, vagyis nem névmási elem, nem a fgr. *t. 2. személyű névmástő gyenge fokának (*ð.) a fejleménye, hanem eredetileg igeképző. 2. Miért *-k* itt a cselekvő személy jele, holott *-m*-et várnánk? Mert ezek a *-lak*-, *-lek* végű igealakok eredetileg alanyi ragozású alakok, mint *látok*, *kérek*. Ilyenkor az ikes

igéknél is *-k* van (*eszem ~ megeszlek*); ezek az igék ugyanis előfordulhatnak átható és átnemható minőségben egyaránt, az utóbbi szerepben régen rendszeren ikes ragozásúak, az előbbi szerepben rendszeren iktelenek, pl. Ottogol éze meg tegedet tűz. BécsiC. 263. 3. Miért nincs megjelölve a tárgy többsége? Mert eredetileg a *-lak, -lek*-ben a tárgy egyáltalában nem volt megjelölve. 4. Miért egyedül csak az egyesszámú 1. személyű alany mellett van megjelölve a 2. személyű tárgy (*én lát-lak, kér-lek téged v. titeket*); ellenben ha az alany nem az egyesszámú 1. személy, hanem más személy vagy többesszámú, akkor az állítmány alanyi ragozása: *ő lát, mi látunk, ők lát-nak téged v. titeket*. A régi magyarázat mellett azt lehetne várni, hogy minden számú és személyű alannál kifejeztessék *-l* 2. személyű névmási elemmel a 2. személyű tárgy. Az új magyarázat szerint az *-l* eredetileg igeképző volt, mely csak mondattani tapadás útján jutott 2. személyű tárgyat jelölő szerepéhez. A mondattani tapadás a beszédben előforduló kedvező lélektani szituációtól függ. A lelki motívumok, amelyek a mondattani tapadásnál működésben vannak, minőségük és erőfokuk szerint nagyon sokfélék lehetnek, s sokszor nagyon is nehezen ismerhetők fel, úgyhogy a mondattani tapadás esetei néha a véletlen szeszélyes játékától látszanak függeni. A *-lak, -lek* esetében a mondattani tapadás oka talán az volt, hogy sokkal kedvezőbb a lélektani helyzet az egyesszámú 1. személyű alany mellett, mint más alany mellett, mert a 2. személyű tárgy (*téged, titeket*) leggyakrabban az egyesszámú 1. személyű alannal kapcsolatban fordul elő.

A *-lak, -lek* most megkísérelt új magyarázatából egyúttal következik, hogy a *-lak, -lek* tárgyas személynag csak a 3. személyű tárgyat kifejező tárgyas személynagok kifejlődése után keletkezhetett, mert ha a **lok, *lök* végű igealakok nem egyedül csak a *téged, titeket*, hanem az *öt, őket* tárgyra vonatkozólag is használhatók lettek volna, azaz ha **én sujtolok öt, őket* is használatban lett volna, akkor a 2. személyű tárgynak (*téged, titeket*) a **lok, *lök* igevégzettel való társulására nem lett volna meg a fentebb említett kedvező feltétel, hogy t. i. az ily igealakok egyedül csak 2. személyű tárgy mellett voltak mindig használhatók.

KLEMM ANTAL.

A magyar lovas nemzet.

Nyelvünk organizmusának módszeres vizsgálóin kívül állandóan találkozunk műkedvelő nyelvészekkel is, s ezek között érthetően igen sok az író ember, akiket természetesen mindig erősen foglalkoztatott a maguk művészetének anyaga: a magyar nyelv. Élükön nem kisebb névvel találkozunk, mint JÓKAI MÓR-ÉVAL, ki egész pályája alatt nagy kedvteléssel kalandozott

el nyelvünk különböző területeire. Egyik legállandóbb szenvedélye volt, hogy egyes, szűkebbre vont fogalmi területeken kimutassa a magyar nyelv nagy gazdagságát és árnyaló képességét. A *magyar nép adomái* c. kötetében bőven találunk erre példát. Így felemlíti, hogy az arab nyelv 50 kifejezést ismer a kard megjelölésére, s ebből méltán lehet az arabok harci kedvére következtetni. De — úgy mond — mi ez ahhoz a bőséghez képest, mit a mi nyelvünk a verekedés fogalmának megjelölésében felmutat! Jókai nem kevesebb, mint 100 idevágó kifejezést hord össze, önérettel hirdetvén: „Mondja még valaki hogy a magyar nyelv nem elég gazdag!” Egyéb áttekintéseket találni még ugyanezen munkájában *Nyelvsajátság, Egy kis ártatlan enyregés, Betűszedők nyelvén, Gyermekek nyelve* címmel is. TOLNAI VILMOS-nak JÓKAI nyelvvel foglalkozó terjedelmes tanulmánya gazdag példatára a nagy költő ezirányú érdeklődésének és formájában sokszor játékos, de lényegében mindig bizonyos magyar büszkeséget megnyilvánító kedvteléseinek.

Ez a nemzeti büszkeség forrásából is táplálkozó ösztön más írónkban szintén fellelhető, különösen az elnyomatás évtizedei alatt.

Nemrégiben igen jellemző példájával találkoztam ennek egy Kossuthtal emigrált magyar protestáns lelkésznek, ÁCS GEDÉON laskói papnak, a Shakespeare-fordító ÁCS ZSIGMOND testvérbátyjának kéziratos *Emlékirataiban*.

Ács száműzetésének napjait irogatással igyekezett rövidebb és elviselhetőbbé tenni. De nemcsak élményeit, vidám és keserves tapasztalatait örökítette meg, hanem változatosság kedvéért szívesen bibelődött nyelvi játékokkal, s holmi fogalmi csoportosításai nyomában ő sem mulasztotta el az önérettos rámutatást nagy nyelvi gazdagságunkra.

„A magyar lovas nemzet, ezt nyelve is mutatja.“ E tételét egész kis lexikonnal bizonygatja, melynek gazdagságából valóban kitűnik, hogy a pusztai élet emléke milyen kiirthatatlanul belegyökerezett nyelvünk talajába.

Miután a magyar ember fia akkorára nőtt, hogy még tovább is nádparipán lovagolnia szégyen lenne, iskolába adja, hogy ott a *szilaj csikót megtörjék*. Később, midőn felsőbb iskolába küldi, áldása mellé ezen intést adja: „Iam, tanuld jókor *zabolázni* indulataidat s *fékezni* szenvedélyeidet“. A fiú ezen intésekre tán *fülét se konyítja*. Mig apja szeme előtt volt, ki tán nagyon is *szorosan fogta a gyeplőt* (vagy *rövidre fogta a kantárszárat*), nem igen *rugott ki a hámból*; de mihelyt *szabad szájára van eresztve, kihág* s lassankint *jékteleenné, zabolátlanná* válik. Apja egyideig igyekszik visszaférfeni őt a jobb útra, de végre kétségbe esvén, *utána veti a gyeplőt*.

Az ifjúról, ki erősen tapossa a sarat valamely lány körül, ismerősei mondják, hogy *erősen ül a nyeregben*. Lehet azonban, hogy saját ügyetlensége miatt *elveszti ismét a kengyelt*, vagy szerencsésb vágytárs *kiüti a nyeregből*. De ha sikerül is hazavinnie kedvesét — négylovas kocsin, mint magyar szokta —, ezzel nincs vége minden bajnak. Ha az új menyecskét mindig csak *szőrmentiben simogatja*, könnyen megeshetik, hogy az őt *megnyergeli*. Ha pedig Gvadányianus levén, így szól: „Asszonyrak és lónak hinni soha sem kell; Tele vagynak azok hamis erkölcsökkel“, s túlságosan őrizi nejét, az mihelyt ezt látja, csak dachból is *kirugóssá* lesz s megvan a hare és háború a házások közt; azontúl *egyik tüledre húz, másik hozzád*.

Hivatalban némely ember eleinte igen tüzesen lát a dologhoz s ilyenről mondjuk: ugyan *nekirugtatott*, de nemsokára *ki fog dőlni a hámból*. Van olyan is, ki eleinte nagyon könnyen veszi a dolgot s míg mellette társai *vonják a terhet*, ő csak *lógázza lábait*. Az ilyen csak *lógós* és reá a hivatalával járó tisztelet úgy illik, mint *számárra a bársony nyereg*.

Ha barátunk sokat ül szobájában, tanácsolni szoktuk, járják, mert külömben lába *megpókosodik*. Ha ez szót fogad s járják, azok, kik látják, kérdezik, hová megy az *apostolok lován* s tán gúnyolva említik, hogy *„kinek lova nincsen, gyalog megy az Pestre“*. Ha sebesen szokott járni, intik, *ne nyargaljon lóhalálában*, vagy azt mondják róla, *poroszkál*; ha lassan jár, hogy csak úgy *cammog*; ha elesik, hogy *akkorát esett, mint egy ló*.

A mohón örvendőre mondjuk, hogy *örül valaminek, mint a ló az abraknak*. A búsulót pedig intjük, ne csüggesse le fejét, mert bizony rálep s ne búsúljon, mert feje megfájul bele. *Búsúljon a ló! elég nagy a feje*.

Némely ember csak úgy teng, mint *a Toldy lova*; másik *zabál, mint a ló*. Annak, ki sajátját dicsérgeti, mondani szoktuk, hogy *a cigány is a saját lovát magasztalja*. Mikor hibázunk, azzal mentjük magunkat, hogy *a lónak négy lába van s mégis botlik*. A bémészködőt intjük, vigyázzon, mert bizony *valamely bolond német ágasnak nézi s hozzá köti lovát*.

Némely emberre alkalmazni szokás a közmondást, mely szerint *a jó csődör vagy megsántul, vagy megvakul*; az ilyenről mondják azt is, hogy *a menyecskékre nyerít, mint ló az abrakos tarisznyára* s mondanak még egyéb efféle is. Az ijedősről mondják, hogy mindenre *hegyzi fülét, mint a bokros ló*; a rátartósról, hogy *úgy szedegeti lábait, mint a kényes csikó*; némely emberről pedig, hogy el van csigázva s *elereszti fülét-farkát, mint a hajóhúzó ló*.

Ha ki nem akar hallani valamit, arról mondják: *naggyot hall, mint a ló ősszel*.

Beszélg gyakran ugyanazon tárgyról s ismerőseidtől hamar fogod hallani, hogy mindig csak azon *lovagolsz, azon nyar-*

galsz, az a nádparipád (vagy vesszőparipád). Ha hencegsz, lóhátról beszélés.

Ha ócska csizmadat, kabátodat stb. el akarod dobni, feleséged megint, hogy azt ne tedd, mert még hasznát veheted néha p. o. essős időben; aztán — utána veti, — *nem kér az abrakot.*

Néha megintjük ismerősünket, *ne üzze hajtsa, ne sarkantyúzza* örökké a cselédet; ne irigyelje attól, ha a kertben dolgozván gyümölcsöt szakaszt, mert hiszen a *nyomtató lónak nem szokás kosarat húzni szájjára.*

Némely embernek szokása örökösen *lovalni* társait egy-másra; másik pedig oly kíváncsi, hogy ismerőseit mind *partatja* ujságokért.

Ha valakit, mikor nem kellene, elnyom a buzgóság, Banyában ekként szokás ébreszteni: „*Őcsém vigyázz! búzába (vagy zabba) mennek a lovak*“.

A debreceni civis a lovat a diákkal egy kategóriába teszi. Ha valamit látsótétleni távolban, nagyot néz s így szól: „*Ez vagy lú, vagy diák, de nem ember*“.

A sebesen beszélő szónokról mondják, hogy nyelve oly sebesen perog, *lóháton sem érnéd utól.* Egyik legközönségeseb példabeszédünk ez: *ajándék lónak nem kell fogát nézni.* Arról, ki ifjúbbnak óhajt látszani, mint aminő, mondjuk: *de hiszen! régen el hánytá az már a csik -fogát.*

A *nagy mihaszna* emberről a köznép azt mondja: *nagy lóbőr.*

A lókötőt *deresre* szokták húzni hajdanában.

A székely büszke rá, ha magát *lőfőnek* nevezheti.

E fonalra fűzött felsorolás végére még odavet egy marék szólásmódot: *Még lovad sincs, már kantáron búsulsz. Lassan kocsis, beteg a ló. Fáradt, rest ló is farka előtt jár. Fáradt lónak farka is nehéz. Közös lónak túros a háta. Lusta lónak korbács az abrakja. Lopott lóról tenger közepén is leszállítanak. Hitvány lovat száll meg a légy. Fehér lovon eladni. Hol a féket megkapják, ott szokták keresni a lovat is. Van lova, nincs kocsisa. Lónak fia is csak ló. A lóröhögés is öröm. Allva alszik, mint a ló. Se hite, se lelke, mint a hajóhúzó lónak. Ha rugdos a ló, végy el abrakjából. Lovon ment, gyalog jött. Minden nyeregbe odaillik. Szokást vesz fel a ló, ha rá nem ütnek.* Stb. stb. Végül megemlíti, hogy a magyar még holta után sem szűnik meg lovagolni, mert *sírházhoz Sz. Mihály lován megy.*¹

¹ Hasonló összeállítás közöl SZABÓ ERNŐ Nyr. XXIII. „A házi állatok a magyar szólásokban“ címmel. MIKÓ PÁL i. h. megjegyzéseket fűz SZABÓ ERNŐ cikkéhez, s a *Szent Mihály lovával* kapcsolatban SCHRADER-re (Bilderschmuck der Sprache) hivatkozik, aki szerint Vesztfáliában ezt mondják: „Der weisse Schimmel wird ihn holen“. Tehát nemcsak a magyar megy lovon a másvilágra. Az sem hihető, — MIKÓ szerint — hogy a *Szent Mihály lova* kifejezés nálunk keletkezett, miután összes vallási fogalmainkat idegen népektől vettük.

Egy kis gondolkodás után — mondja Ács — még rengeteg kifejezést, példabeszédet lehetne találni, mert ezeket csak úgy sebtiben írta össze találomra. Természetesen tisztában van vele, hogy e mondásoknak nem mindenike magyar eredetű, hanem más nemzeteknél is előfordul. Hamarjában fel is sorol néhány francia, angol, olasz mondást, mely a magyar mondásoknak megfelel. Sőt ezt a fordulatot, hogy *a lónak négy lába van, s mégis botlik*, melyet a franciából is ismer, mindjárt a következő anekdotával illusztrálja: Miután Las Casas ártatlansága kisült, Voltaire találokzott az őt halálra ítéelő parlamentnek egy tagjával. „Nem megmondtam, hogy azon ember ártatlan — mondta Voltaire —, s önök mégis halálra ítélték! Nem esik-e rosszul most, hogy gyilkosságot követtek el?“ »Hjah! — feleli vállat vonítva a parlamenti tag — *A lónak négy lába van s mégis botlik!*« — „Igen — válaszolta Voltaire — *de egy egész ménes!*“

Ács összeállításában akad azonban nem egy téves etymologizálás is. Pl. tévesen kapcsolja a *ló* fogalmához e kifejezést: *lógázza*. Majd azt mondja: „E szó *lóca* kicsinyítője a *lónak* (mint Debrecenben *tóca* a *tónak*; *ca*, *ce* kicsinyítő egyéb szavakban is, p. o. *barkóca*, *szekerce*, *tálca* stb.) s valóban nem is egyéb, mint fából készült négy lábú állat. A *lót-fut*, *lőstat*, *lódül*, *lógat* is alkalmasint a *lótól* ered.“ Pedig eszavak etymológiája teljesen téves. A *-ca*, *-ce* képzők a szlávból erednek, s épp oly kevésé kicsinyítők, mint ahogy a *pálca* nem annyi, mint *Pali*, azaz *Pál* kicsinyítése. S bármennyire lovas nemzet a magyar, még sem foghatjuk rá, hogy minden *l* és *ó*-val kezdődő szó a *ló* főnévből származik. Itt a szerző — egyébként érdekes följegyzéseiben — határozottan túllőtt a célon, hogy úgy mondjam: *elgaloppirozta magát*.

RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA.

Irig-től üreg-ig.

Az *üreg* -g kicsinyítő képzős származéka annak a névszónak, amelyikből -s képzővel az *üres* alakult. V. ö. HALÁSZ I. Ritkább és homályosabb képzők. Nyr. IX, 57—8. Az *ürít* és *ürül* igék szintén ugyanebből az alapszóból valók.

Az **ür* alapszót a nyelvújítás gyökérelvonással újra fölevenítette. Először ADAMI használta, utána KALMÁR, DUGONICS és a szépirodalomban KAZINCZY (Nyr. XXV, 257; XXIX, 166; NyUSz.). Az orthologusok nem szívesen látták és látják a szót.¹ Mi, akik nem lehetünk hívei a nyelv- és stílusfejlődés mesterséges és erőszakos megbénításának, nem tartjuk indokolt-

¹ FIALOVSKI LAJOS-nak „A természetrajz műnyelve“ c. cikkében (Nyr. VII, 76) is a helyreigazítandó műszók között ott van *ür*: *ü r e g*.

nak, hogy a nyelvtudományi szempontból egész szabályszerűen restaurált ősi magyar *ür* szót miért ne helyezhetnők vissza jogaiba, mikor arra szükség van.

A NySz. adataiból azt látjuk, hogy a mai köznyelvben főnévi használatú *üreg* a régi nyelvben mint főnév és mint melléknév egyaránt szerepelt. Mi azt gondoljuk, hogy a szó kiindulásában kicsinyítő értelmű főnév volt, és csak később csapott fel az *üreg* hely, *üreg* fa-féle jelzős szerkezetek útján (NySz.) melléknévné is. Tehát nem fogadjuk el példának arra, hogy — amint HALÁSZ hiszi — a *-g* képző eredeti kicsinyítő funkciója kitágult valamivel ellátottat jelölő funkcióvá a kicsinyítő *-s*-hez hasonlóan.¹

Az *üres* szókezdő *ü*-je *i*-ből fejlődött (OkISz., NySz., MTsz.). Azonban ez az *i* > *ü* fejlődés a nyelvterület egyes pontjain tovább folytatódott *ö*-ben. Példák rá:

WinklerK.: *Öressegh't.* HorvátK.: *Evreskeudev.* Komj. Sz. Pál: *megh ewreshedyk.* Medgyesi Pál 1660: *Meg örül tarsolya.* (NySz.)

Ezeket az *ö*-s hangalakokat a MTsz. tanúsága szerint a nyelvjárási kiegyenlítődés megint eltüntette, kivéve Háromszékben: *örül és öritt.*

Az *üres*-t ma a köznyelv az *-s* képző előtt nyílt *e* tövéggel, illetőleg kötőhangzóval ejti. Hogy a népnyelvben szintén mindig így áll-e a dolog, nem tudjuk. Azonban a régi nyelvből kerül elő *ürös* változat is. Melius: *ürös*; 1596: *wreos* (NySz.; OkISz.). Ez arra vall, hogy a kötőhangzó előzően zárt hang: *ë* vagy *ü* volt.

Az *üreg*-re vonatkozó köznévi adatok között (NySz. első idézetei Cal. és Heltai) nem találunk olyant, amelyben szókezdő magánhangzóként *i* állana.

Az *üreg*-ben a *-g* képző előtt ma a köznyelv szerint nyílt *e* hangzik. Hogy azonban ennek a népnyelvben nincsen-e zárt *ë* megfelelője is, annak jó volna utána nézni. Az Örségben felbukkan (MTsz.) *ürög* változat, melynek 'tornác' jelentését v. ö. *hiú* ~ *hé* 'padlás'.

A következőkben azokat a helyneveket állítjuk össze, amelyeket az *üreg*-gel, illetőleg ennek valamely változatával azonosíthatunk.

Először a mai baranyamegyei Magyar- és Német-*Ürög*-öt kell számba vennünk, minthogy a rá vonatkozó adatokban több értelmezési támasztékot nyerünk a köznévvvel való egyeztetéshez.

A helynek művelődéstörténeti szempontból érdekes multja van. A XIII. század első tizedeiben a fellobogó vallásos érzés nálunk éppen úgy, mint nyugaton, mind több embert vitt a remeteség magányába. (PAULER GYULA: A magyar nemzet

¹ Valószínűleg az *üreg*-éhez hasonlóan kell magyaráznunk az ugyancsak *-g* kicsinyítő képzős *lovag* jelentésfejlődését is.

története az Árpádházi királyok alatt. 2. kiadás. II, 244) Ezeket a francia származású Bertalan pécsi püspök (PAULER i. m. II, 98, 245) hozta össze és szervezte meg 1225-ben (KOLLER, Hist. Ep. Quinqu. II, 13—4, 62—3); egyszersmind jelentékeny adományokkal biztosította a megalapított intézmény jövőjét. 1234-ben már feltűnnek Pécs mellett Meses olv. Meszes környékén a Heremite Sancti Jacobi. (HazaiOkl. 1)

Bertalan adományait Achilles pécsi püspök 1252-i oklevele írja le és erősíti meg (CodDipl. IV/2, 160—3; jobb közlés: HazaiOkl. 24—7). Az oklevél *Irüg* helyről jelöli meg a remeték egyházát:

cum nos ad ecclesiam sancti Jacobi de *Yrug* causa visitacionis accessissemus, frater Antonius prior eiusdem ecclesie, vna cum fratribus suis a nobis peciit.

Említi *Irüg* falut és egy másik egyházat is, a Szent Máriáét:

vnum Molendinum in villa *Yrug*, iuxta vineam Mathei situm . . . Molendinum autem illud consistit in territorio ville *Yrug*, subtus molendinum ecclesie sancte Marie . . . semita, que vadit in *Yrug*.

Előfordul benne *Irüg-mál*:

duas vineas in *Yrugmal*. *Irüg-mál* tehát egy hegyoldalnak a neve. Egyébként az oklevél többször utal a környék hegyes voltára; pl. subtus montem *Mogusd*.

Szó van *Irüg* patakról is:

iuxta riulum de Potoch ab oriente et ab occidente iuxta Mouruch. Item iuxta riulum *Yrug* sex iugera et riulum de Potoch tria iugera.

Szerepel *Potocs* (ma: *Patacs*) falu: iuxta villam *Potoch*, amely — mint láttuk — egy pataknak is nevet kölcsönöz.

Mindezeket figyelembe véve, talán a következőképpen tapinthatunk rá az *Irüg* am. *üreg* helynév keletkezésének a nyitjára: A Mecsekben vagy Meszesben egy hegy, amelyen remeték éltek, tele volt az ő lakásukul szolgáló természetes vagy mesterséges barlangokkal; ezért a hegyet a 'barlang' értelmű eredeti magyar *irüg* szóval *Irüg-hegy*-nek, azaz *üreg* (-es)-*hegy*-nek (l. fent *üreg-hely*, *üreg-fa*) nevezték, lejtőjét *Irüg-mál*-nak, a közelében folyó patakot pedig *Irüg-patak*-nak. Ezek után a hegy közelébe eső falu szintén az *Irüg* nevet vette fel. Így lettek a remeték ugyancsak *irügiek*, majd templomuk, kolostoruk is az *irügi* egyház.

1292 kör.: uilla *Yrugh* (ÁrpádOkm. X, 107). 1297-ben a szóban forgó helyen egy újabb szerzetesi alakulatot említenek: Prior ecclesie B. Virginis de supra *Ireg* (CSÁNKI II, 515). amely nyilván a fentebbi 1252-i oklevélben említett Szent Mária-egyházhoz csatlakozott.

A pápai tizedlajstromok ismerik: 1333: prior de Sancto Jacobo; prior ecclesie Sancte Marie virginis de [hiány!]; Petrus sacerdos de *Irugh* (Mon VatHung I/1, 264). Az első a korábbi, a második a későbbi alapítást szerzeház feje, a harmadik pedig a falu plébánosa. A tizedlajstromok másik,

ugyancsak 1333-ra vonatkozó részében: prior Martinus ecclesie Beate Virginis de *Iruch*; Leustachius sacerdos de *Irugh* (i. h. 274). 1334: Ecclesia de *Irug* (i. h. 292). 1335: Frater Mauritius de *Vrug* (i. h. 313).

1371. oklevél szerint:

medietatem molendini in fluuio *Irugh*, in vicinitate molendini Fratrum Heremitarum beati Pauli, primi Heremite, de Patach existentis eladják predictis fratribus Heremitarum Sancti Jacobi et Beate Virginis Claustrorum (Cod Dipl. IX/4, 365).

Vagyis ekkor két pálos kolostor volt, még pedig ez esetben mindkettő Patacsról megjelölve: Szent Jakabé és a Boldogságos Szűzé. Szent Jakab szerzetesei 1375-ben: Rel. fratres de claustro S. Jacobi in monte *Irugh* (CSÁNKI II, 492).

A Boldogságos Szűznek szentelt kolostor 1393-ban már nem a pálosoké, hanem a Szent Ágoston-kanonokoké.

U. i. ekkor egyfelől Frater Michael, ordinis S. Augustini Canonicorum regularium Prepositus Ecclesie B. Virginis de supra villam *Irugh*, másfelől pedig fratres heremite ordinis S. Pauli primi Heremite de Ecclesia de supra villam Patath (helyesen: Patach) vitáznak egy malmot illető jog felett, quod est in fluuio eiusdem ville *Irugh* (CodDipl. X/2, 134—5; CSÁNKI II, 492 sajtóhibával X/2, 13).

Ettől fogva a Szent Jakabnak szentelt pálos kolostort így emlegetik:

1409: Prior de Sancto Jacobo supra Pathach; Claustrum S. Jacobi prope Quinqueecclesias; Claust. S. Jacobi Ap. de iuxta Patach; 1457: Ecclesia S. Jacobi apostoli in montibus circa civitatem Quinqueecl., ubi fratres heremite inhabitant (CSÁNKI II, 492).

Az Ágoston-rendiek kolostora pedig a XIV—XV. századi adatokban mint Claust. ecclesie B. Marie Virginis de Potoch jelentkezik (CSÁNKI II, 515). Tehát *de* vagy *in* Potoch, nem pedig *de supra* vagy *de iuxta*, mint a Szent Jakab-féle, amely — ebből is látszik — távolabb esett Patacstól. 1493: de monte *Iregk* (nem hiba *Iregh* h.?) jelzik (CSÁNKI II, 492).

A falura adatok még: 1410: Plebanus ecclesie de *Irugh*; 1419: *Irugh*; 1542: *Iregh* (CSÁNKI II, 492).¹

Más helyek, amelyek ugyancsak a tárgyalt nevet viselték vagy részben most is viselik:

a) 1273. és pápai tizedl.: *Irugd*; ma: Nagy- és Kis-*Ürögd* Bihar m. (CSÁNKI I, 627). Oláhul: *Irigd* (ЛІР-ЗКУ). Kicsinyítő v. helynévképző -d-vel.

b) 1484: *Iregd* Arad m. (i. m. I, 772).

c) 1421: *Iregd* Temes m. (i. m. II, 51).

d) 1267: *Irg* (hibás!); 1350: *Irugd*; 1404: *Irugh*; 1461, 1464, 1470: *Ireg*, *Iregh*; 1470: *Iregd*; 1506: *Iregh* Bács m. (i. m. II, 152). Talán azonos vele: 1522: *Ireugh*, *Iregh*; továbbá 1380, 1470: *Erug*, *Ewug*, *Wregh* (i. h.).

¹ A Pécs melletti *Ürögről* előadottakat v. ö. KOLLER, Hist. Ep. Quinqu. II, 14—8; RUPP, Magyarorsz. helyr. tört. I/2, 392—6. ORTVAY, Magyarorsz. egyh. földl. I, 238. BALICS, A r. k. egyh. tört. Mg.-ban II/2, 366—9. Talán a mi megjegyzéseink segítik eloszlatni a náluk uralkodó bizonytalanságot és zavart.

- e) 1497: *Iregh*; ma: *Ireg* Szerém m. (i. m. II, 232, 247).
- f) 1322—7: *Irugh*; több XIV—XV. sz. adat: *Irugh*, *Irugh*, *Irug*, *Irugh*; 1386: *Wrugh*; 1438, 1439: *Ireug*, *Iregh*; 1491: *Iregh* Valkó m. (i. m. II, 319).
- g) Hamis 1082: *Irugh*; 1279: *Iruch* Somogy m. (i. m. II, 614). JAKUBOVICH figyelmeztet, hogy ez jut 1171. „predium *Irig*“ néven a vespérmi káptalan birtokába, és talán azonos az 1164/1419: *Yreg*-gel (LevéltKözl. II, 157, 161 és szóbeli ért.).
- h) 1441: *Irek*; 1443: *Ireg* et *Megies Ireg*; 1444: *Ireg* et *Mengies Ireug*; 1443: *Megesiregh*, *Megesirugh*; 1506: *Iregd*; ma: Alsó- és Felső-*Ireg* Tolna m. (i. m. III, 430). — Ugyanezen a vidéken 1321, 1322: *Ires*; 1373—5: *Irs*; 1428, 1489: *Irs* (i. m. III, 430) a. m. *üres*?¹
- i) 1268: *Iregh* Nyitra m. Köpösd és Sempete vidékén (ÁrpádOkm. VIII, 191); LIPSZKY: m. *Ürög* — tót *Ireg*; FÉNYES, GeogrSzót.: *Üregh*; 1873. Hnt.: *Üreg* nyitrai járás; i. h. Udvarnok-*Irek* galgóci járás.²

Az összeállítást főképen azért közöltük, mivel benne példatárt kívántunk adni arra nézve, hogy egy kéttagú képzett szóban nyelvtörténetünk folyamán miként váltakoztak, illetőleg miként fejlődtek az *i*, *ü*, *ë*, *e*, *ö* magánhangzók.

PAIS DEZSŐ.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Arany János egy ismeretlen levele. A M. N. Múzeum Orsz. Széchényi-Könyvtáranak kéziratosztálya a közelmúltban ARANY JÁNOSnak egy eddig kiadatlan levelével gazdagodott. A rövid, de írójára fölöttébb jellemző levél nyelvhelyességi kérdésben nyilvánít véleményt, s ezért illő, hogy először a MNy. olvasóközönsége előtt kerüljön közzétételre. A levél szószerinti szövege itt következik:

Tisztelt Uram!

Kellemesen lepett meg, hogy a magyar honvédség tagjainál ily meleg érdeklődés mutatkozik a magyar nyelv iránt, s ha szemeim betegsége engedné, hosszabban is válaszolnék; így azonban, csak a föltett kérdésre szorítkozva, szerencsém van válaszolni, hogy a *vella*, *villa* szó az ország különböző tájain egyformán használatos; azonban az irodalom és a művelt társalgás nyelve csak a *villa* szót használja, úgy a *gazdasági* mint az *evő* eszköz megjelölésére, s az a különbség, hogy *villa* az előbbit, *vella* pedig az utóbbit jelentené, tudtomra, sehol elő nem fordul.

A fölösleges levélbélyeget visszaküldöm.

Tisztelettel maradván

Buda-Pesten 1878 jan. 30-án

kész jóakarójok

Arany János

¹ Ha az a)–h) alatt felsorolt helyeket a baranyamegyeivel együtt a térképen áttekintjük, az öltik szemünkbe, hogy egy országrészen (talán volt országvédelmi övön?) át összefüggő karéjban helyezkednek el.

² 1257: *Yreg* helyesen *Yren* vagy *Yuren* (ÁrpádOkm. II, 282); *Jurény* Győr m. (v. ö. CSÁNKI III, 550 és Pannonh. Sz. B.-r. t. II, 121).

A levél címzése a borítékon a következő:

T. cz.

Poczik Rudolf

50. honvédszászlóalj-beli Örmester
úrnak tisztelettel

Jászberény.

A közölt levél ma is élő címzettjének fiától még a következő felvilágosításokat nyertem:

1878 újév táján az akkor még nemrégén fennálló magyar kir. honvédség néhány altisztje Jászberényben, baráti poharazás közben felvetette azt a nyelvészeti kérdést, melyről ARANY levele nyilatkozik. A vitakozásból fogadás lett, s ennek eldöntése végett a legcsalhatatlanabb fórumhoz, a Tud. Akadémia nagynevű főtítkárához intézték levelet, ki helyes magyarság dolgában amúgy is megdöntetlen tekintélynek örvendett.

Jellemző az akkoriban már korrall és kórral küszködő ARANY JÁNOS lelkiismeretességére, hogy a kérdésre nyomban felelt. S még az is jellemzi aprólékos gondosságát, hogy a válasz céljára mellékelt levélbélyeget is hűségesen visszajuttatja. Mint minden fennmaradt emlék, ez a pársoros levél is hozzájárul ahhoz a képhez, mely tudatunkban nagy költőnkéről kialakult. Rédey Tivadar.

Tápió. E név egy kisebb pestmegyei folyócska v. patak neve. A régiebb térképeken, így a LISZKY-féle Mappa generalis-on (Pest, 1805) és a GÖRÖG-MÁRTON-féle Magyar Átlás-on (Bécs, 1809—1812) két *Tápió* van. Az egyiknek *Kis-Tápió* a neve; ez a Pécel melletti Locsód pusztán ered (l. BEL, Not. Hvng. Pars I. Tom. III, 17: »Oritur in Lotsód . . .«). A másik a *Nagy-Tápió*; ennek eredete »szent királyi pusztában vagon az erdő szélben« (vö. PESTY, Helységnévtár, Pest megye 437. Kézirat, M. N. Múzeum). A két *Tápió* Sőreg pusztán egyesül, s majd így Szele, Györgye községeknél elfolyván, Újszásznál a Zagyvába szakad. Mindenütt, amerre e folyócska elfolyik, magyar nép lakik. A folyócskának ma *Tápió*, pontosabban átírva *Tá-pi-ó* a neve. Az összes adatok, amelyeket PESTY FERENCNEK Helységnévtára részére 1863-ban a folyócska mentén fekvő községek beszolgáltattak, mind azt vallják, hogy a nép a folyót *Tápió*-nak, tehát h á r o m szótagú alakkal nevezi (vö. PESTY, Helységnévtár 434, 437, 451, 455. Kézirat, M. N. Múzeum). Az egyik közlő a név eredetét is megfejtí, és szerinte a folyó a folytatásban levő kaszálók jó tápláló fűvéről vette nevét (vö. PESTY i. kézirat 437). Háromszótagú a név LISZKYNÉL (l. Repertorium és Mappa) és GÖRÖG-MÁRTON térképén is. Nyilván e háromszótagúság volt az oka annak, hogy HUNFALVY PÁL a *Tápió* név eredetéről írva, összetételnek tartotta és *Táp-jónak* értelmezte (vö. Magyarország ethnogr. 382—384; ismétli ORTVAY, Vízr.). Az utótagban HUNFALVY a „folyó” jelentésű *jó*-t látta (vö. *Jód*: ó-magy. *Joud*, *Berettyó*: ó-magy. *Berükjou*, *Sajó*: ó-magy. *Soujou* stb. MNy. XX, 32; XXI, 53), az első tagot pedig nem magyarázta meg.

A *Tápió* nevet én sem tudom megfejtíni, egyet azonban kétségtelenül be tudok bizonyítani, és az az, hogy a név nem összetétel. Cikkemnek ez az egyedüli célja.

A *Tápió* névnek a legrégebb írott alakja *Tapeu*.

Vö. 1275: ad aquam *Tapeu* vocatam (Árp. Uj Okt. IX, 139) | 1275: iuxta aquam *Tapeu* (uo. IX, 140) | 1281: iuxta fluuium *Tapeu* (uo. IX, 320) | 1281: iuxta *Tapeu* (uo. IX, 321).

A következő századokból egész a XVIII. sz.-ig nincs reá adatom. A XVIII. sz. első feléből azonban van s ez a név alakja szempontjából igen fontos adat. BÉL MÁTYÁS ugyanis Notitia HUNGARIE novae geographico historica című művében a *Tápió* folyóról is megemlékezik. Nála a folyónak ezek a nevei:

Pest megyének a Not. HUNG. Partis I. Tomi III-hoz csatolt térképén: *Tapiu vize* | a Not. HUNG. novae geogr. hist. P. I. T. III. 2. lapján: *Tapju*; uo. a 17. lapon: *Tapjo*, seu *Tapju*, fluuiolus.... oritur... | a Not. HUNG. P. I. Tom. IV. 13: *Tapju*.

Ez adatok kétségtelenül vallják, hogy *Tápiónak* egykor kéttagú volt a hangalakja, régebbi alakja ugyanis: *Tápeu*, később *Tápjó* ~ *Tápjú* ~ *Tápjü*. Ha már most az alakváltoztatásokat összevetjük az ilyenekkel, mint:

ó-magy. *Ozev potok*, később *Ozypotok* > *Azypotok* (vö. *asszú* OklSz.) | ó-magy. *huzeu* [br a z d a], később *Hozyu* [t o w] > *Hozyo* [t hou] (vö. *hoszú* OklSz.) | ó-magy. *Worrew* [l a b v e l g u], később *Vorju* (vö. *varjú* OklSz.),

akkor azt kell feltennünk, hogy a legrégebb magyar alak **Tápau* **Tapař*. A név eszerint sohasem lehetett összetétel.

A szövegeknek itt idézett fejlődéséről részletesen írt KRÄUTER FERENC a MNy. VIII. és IX. kötetében. *Tápiót* e tanulságos cikkében nem említette. Hasonlóan nem említette a magyar *jobbágy* szót sem, amelynek pedig szóelejében hasonló fejlődés van, lévén legrégebb feljegyzett alakja: *eubagio*.

Tápió tehát nem összetétel, és az ó-magyar *jó* 'folyó' szóhoz semmi köze.

Melich János.

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Lesült a csirája. E szólás alanyát a köztudat a „germen” jelentésű *csira* szóval azonosította. Így CzF.: «*Megnőtt a csirája, rátartja magát, Km. Lesült a csirája, megaláztatott, megalázta magát.*» Hasonlókép BALLAGI Tsz. Szerintem azonban nem ez a *csira* szó az alanya e szólásnak. Most dolgozom a szamosháti tájszótáron, s a *csira* szóra a következő jelentéseket céduláztam ki jegyzőkönyveimből: 1. a közismert „germen”; 2. „posztó vagy szövet rojtos, szálas széle a megvarrott ruha fonákján a varrások mentén” (nb. a *csirát* a ruhában le kell vasalni és levarni, hogy odalapuljon, mert különben kívülről meglátszanak a varrás mentén a kidomborodásai; e jelentést szótárainkban nem találom); 3. „faggyúmirigy a tyúk farktővé” (az ú. n. *püspökfalatján*; ezt a tyúk boncolásakor ki kell vágni, mert szégyen a háziasszonyra, ha a püspökfalatján rajta marad ez az izetlen, faggyúval telt mirigy); 4. „tyúkbetegség, mely akkor áll elő, ha a tyúk a tojás után nem üli ki magát”. A megtojó tyúknak u. i. egy ideig piheennie, ülnie kell, mert különösen a szaporán tojó tyúknál gyakran előáll a csira. E betegség abban nyilvánul, hogy a tyúk nyugtalan, esatálni, lármázni kezd, röpököd asztalra, ablakra, hova; telelármazza az egész házat vagy udvart. A csirás tyúknak a farka tövében levő csirája erősen meg

van duzzadva. Azzal gyógyítják, hogy a megduzzadt csira tetejét lecsípi, mire a tyúk elcsendesedik, meggyógyul. Szerintem ez állatbetegség elnevezéséből tréfás átvitelrel keletkeztek e szólamódok: *Megnőtt a csirája* (= hetvenkedik). *Lesütik a csiráját. Lesüt a csirája* (= letörték a szarvát, megalázták). Arra nincs ugyan adatom, hogy ma az ilyen betegségben szenvedő tyukot csirája lesütésével gyógyítanák, mert nálunk csak lecsípi, kinyomkodják, mint a pattanást, nem lesütik. Van azonban egy hasonló tünetek közt jelentkező *csira* nevű lóbetegség is. (Vö. MTsz. 1. *csira* al. 1. „Veszedelmes kelés a ló fejében.”) A *csirás* lovat nem lehet az ólban tartani, mert ágaskodik, rúg-vág. Mint egy régi állatorvosi könyvből olvasom (BALÁSHÁZY JÁNOS: A nagyobb házi állatok nevezetesebb nyavalyáiról, azoknak orvoslásáról. Pest, 1833. 10. lap) az ilyen ló homlokát tüzes vassal sütögették, hogy agybját orvosolják. Különben a pattanásról is mondják nálunk, hogy *lesül* vagyis magától leszárad. *Csúry Bálint*.

Zabot hegyez. Kétségtelen, hogy a nép számos szavunknak és szólamunknak eredetét egy-egy önkényesen, egyenesen erre a célra kitalált adomával magyarázza. Nem esoda tehát, hogy TOLNAI (MNY. XXI, 204) a *zabot hegyéz, elméhetsz kukutyinba zabot hegyézni* szólam eredetéről hallott történetkét is csak ilyen utólag keletkezett magyarázó adomának tartja. Én azonban azt hiszem, hogy TOLNAI ebben téved, vagyis hogy a kukutyini zabhegyezés története valóban történeti tény, ha talán nem is éppen a nyolcvanas években történt, s nem is éppen Gerliczy báró földjén. Teljesen megbízható forrásból hallottam ugyanis, hogy a kukutyini pusztá mélyebben fekvő részeit gyakran előnti a Maros árja, s ha az áradás későn jön vagy esős nyár van, akkor a lábon álló gabonaneműeket nem lehet azokon a helyeken kaszával learatni. hanem részint csónakokról, részint térdig, sőt azon felül is a vízben gázolva, hogy a veszett fejszének legalább a nyelét mentseék. *lőhgyéznek* a gabonát, azaz kézzel leszedik a kalászat. Így történt ez épp az idén is, mikor a kérdéses területen nem zab, hanem búza volt vetve. A gazdák a búzának a vízből kiálló részét felesben szedették le napszámosokkal. Mivel ilyen esetek bizonyára már évszázadok óta ismétlődnek, könnyen érthető, hogy a kukutyini furcsa aratás híre lassanként nagy vidéken elterjedt. Hogy leginkább zabot szoktak-e vetni az áradásnak kitett területen, azt nem sikerült megtudnom. Lehetséges, hogy véletlenül éppen olyankor terjedt el messzebbre az aratás e komikus módjának a híre, mikor ott éppen *zabot hegyéztek*. A vízben álló zab (vagy búza, árpa) gyenge kalászának lehegyezése bizony nem jól fizető munka. Érihető tehát, hogy később és más vidékeken, már nem értvén a *zabhegyezés* igazi jelentését, ez a kifejezés általában a «nagyon aprólékos, de haszontalan munka» jelentését vette fel. S ma már úgy érezzük, hogy azért nevezték el az ilyen munkát így, «mivel a zabszem úgyis nagyon hegyes, tehát nincs miért vesződni vele». Nézetem szerint éppen ez az igazi népetimológia, nem pedig a TOLNAI közölte magyarázat. *Diósi Géza*.

Torontál, Basa. GOMBOCZ »Árpádkori török személyneveink« (MNY. X, 294–296) között említi mindkettőt, mint a ragadozómadárnevek közé tartozó totem-neveket.

A *Torontál* mint személynév 1234-ben *Truntayl*, 1418-ban

Torontal alakban fordul elő hazai okleveleinkben. Ez a név GOMBOCZ szerint mind alakra, mind jelentésre a török-mongol *torontaj* vagy *turuntai* madárnévre vezethető vissza; általában egy kisebb sólyomfajtát értenek rajta. A *baša* a törökben szintén egy kisebb ragadozómadarat jelent. *Bese* alakban mint személy- és köznévvé előfordul a régi-ségben, sőt él még ma is. Már az Árpád-korban 1086-tól kezdődőleg több nemes- és szolgarendű ember neve. A kunok közt is kedvelt személynév volt. Zsigmond királynak egy 1395. évi oklevele említi *Besemihálszállását* a Nagykunságon, Kisújszállás környékén. Mint kun hely- és személynév előfordul 1292, 1322 és 1367. években kelt oklevelekben is. (L. GYÁRFÁS: Jász kunok tört. II, 310; III. 111, 503, 525.) Török eredetét már MUNKÁCSI KSz. XII, 194 kimutatta, egybevetvén a *baša* madárnévvel. A magyar *bese* egy feltehető török (besenyő, kun) *bäšä* átvétele volna.

Mind a *Torontál*, mind a *Basa* nevet említi »Nagy« István oláh vajda 1502. febr. 17-én kelt oklevele, mellyel Murgoci Coste fiait, Gramaticul Mihú unokáit több olyan moldvai falu birtokában megerősíti, melyek azelőtt kenézekéi voltak, sőt — úgy látszik — maguk a nevezett kenézek alapították őket. Murgoceni Catunjánál megemlíti, hogy az a *Torontái-é, Bäšenüé*, hogy az a *Baša-é* volt.¹ *Bäšeni* különben mint községnév ma is megvan Moldvában Jászvásár vidékén, sőt ilyen nevű községet Oláhországban, Argeş kerületben is találunk.

A *Torontái* és *Baša* kétségtelenül török, közelebbről pedig kun eredetű kenéznevek.

Tudjuk, hogy a kunok Kuthennel nem mindnyájan költöztek be, hanem tekintélyes részük visszamaradt. Ezek az oláhok beszivárgása folytán lassanként eloláhosodtak, de az oláh nép vezető rétegei maradtak évszázadokig.

Györffy István.

Pentele. Mikor MELICH szláv jövevényszavainkról szóló munkájában (I, 2: 201) összeállította a lat. *Pantaleon* névnek különféle nyelvekbeli változatait, Duna-menti *Pentele* községünk nevét is közéjük sorozta, s ezt kétségkívül helyesen tette. De arról, hogy ez a *Pentele* helynév miből, a lat. *Pantaleon*-nak mely változatából lett, nem nyilatkozott MELICH, s ez a töle közölt adatokból sem világlott ki. Legutóbb azonban (egy soproni törvénytörvénykezési tárgyalással kapcsolatban) többször olvashattuk az újságokban a *Pentelelényi* családnevet, s ez, azt hiszem, teljesen eldönti a fentebbi kérdést. E családnévnek ugyanis bizonyára **Pentelēni* az eredetibb alakja, ez pedig csak **Pentelēn* helynévnek lehet az *-i* képzős származéka. De mivel ilyen nevű községünk nincsen, ez az egykori **Pentelēn* nem lehet egyéb, mint a mai *Pentele* nyelvtörténeti elődje. Ugyanolyan viszony van a *Pentelēnyi* családnév és a *Pentele* helynév között, mint a *Szeremlényi* családnév és a *Szeremle* helynév között, s a mai *Pentele* és *Szeremle* alakok úgy keletkeztek a régiebb **Pentelēn* és *Szeremlén* (vö. Nyr. XXVI, 501) alakokból, hogy elődeink e helyneveket tévesen *-n* ragos alakoknak percpiciálták, és ezért ragtalan alanyesetként a *Pentele* és *Szeremle* alakokat vonták el belőlük. Ugyanilyen eredetű még a zalamegyei (*Kozma-Damján* > *Kozmadomján* > nyj. *Kozmadomgyán* >)

¹ „unde a fost *Torontái* și pe Turia *Bäšeni*, unde au fost *Baša*.” RADU ROSETTI: Pamântul, sătenii și stăpânii în Moldova. Tom. I, 35.

Kozma-dombja (vö. KERTÉSZ, Nyr. XXXV, 385), a torontálmegyei (*Vizesgán* =>) *Vizesda* (KARÁCSONYI, MNy. XIX, 29) és közhit szerint a (*Baján* =>) *Baja* helynév is. A *Pentelényi* családnév alapján feltételezett egykori **Pentelén* (= *Pentele*) helynév a lat. *Pantaleon*-nak MELICH által (i. h.) felsorolt valamennyi alakváltozata közül csakis a vel. olasz *Pantalon*-ra vezethető vissza, még pedig **Pántilon* => **Pentelén* => **Pentelén* (= *Pentele*) fejlődés útján. Hátraható illeszkedéssel a gen. olasz *Pantalín*-ből is fejlődhetett volna nyelvünkben **Pentelín* => **Pentelén* => **Pentelén* (= *Pentele*). de helynevünknek ilyen eredete művelődéstörténeti okokból nem valószínű.

Horger Antal.

Csoma. PAIS DEZSŐ nagyérdekű tanulmányában (MNy. XVIII, 29) olvasom ezt a régi magyar személynévet, melyhez a szerző azt a megjegyzést fűzi, hogy „a *csoma* ~ *csuma* a MTsz. adatai szerint valami betegséget jelenthetett”. A *csoma* vagy *csuma* valóban egyike a mi régi betegségneveinknek, mert a szamosújvári városi levéltár jegyzőkönyveiben többek közt az áll, hogy az 1742-iki pestis alkalmával a város megbízta GAJZÁGÓ KRISTÓF papot, hogy a *csomás embereket* gyóntassa meg (SZONGOTT, Szamosújvár monogr. II, 301). Talán nem esalódom, ha a *csomá*-t a *csomó*-val hozom kapcsolatba, és a szó eredeti jelentését kelésre, tályogra, golyvás daganatra magyarázom. Ugyanis a pestisnek leggyakoribb és legszembetűnőbb tünete éppen az volt, hogy a nyakon, a hónaljban és az ágyékban a gyulladásoz nyirokmirigyekből hatalmas csomók, kelések képződtek, úgyhogy a régi (latinul író) orvosi szerzők sokszor a pestist magát is csak egyszerűen *bubonak* vagy *carbunculus*-nak (a németek karfunkel-nek) nevezték. A *csomó* vagy *csomózás* pedig mindenféle kelést, butykót, golyvát is jelentett a régi nyelvben: „*Tsomózás a testben*: tuber, eiu hocker oder *beule* am leib“ (PP. 1767). „Golyvárul, mely *csomózás*-nak, vagyis inkább szakának neveztetik“ (SZENTMIHÁLYI: Házi orvosságok, 1791); itten a duzzadt skrofulás nyaki mirigyeket jelenti. Ennélfogva a régi személynéveink közt gyakran előforduló s ma is élő *Chomos* (*csomós*) név régen körülbelül synonym értelmű lehetett a *Gylwas-* (*gilvás*-, *gelyvás*-)sal (OkISz. *golyvás* c. alatt).

Engem különben nem is annyira a *csomá*-nak kezdeti kelés, tályog, golyva' és későbbi 'pestis' jelentése érdekel, mint inkább a MTsz.-ban olvasható az a szólásforma, hogy *Vigyén el a csoma!*, továbbá, hogy valami ijesztőt: *Olyan, mint egy csoma* is jelent. A *Vigyén el a csoma!* kifejezést magam is hallottam egy szentmártonkátai (Pest m.) embertől, ki magyarázatul azt mondta nekem, hogy „Olyanformát jelent, mint mikor az ember azt mondja, hogy vigyén el az ördög”. Mindez arra a közeles föltevéésre vezet, hogy a *Csoma* talán személyesített alakja, mithoszi betegség-démonja lett a pestisnek, mint ahogy ártó szellemmé lett a magyarság néphitében a *Fene-Asszony*, a *Guta*, a *Csuz*, az *Iz* stb. Ezt a föltevésemet még jobban megerősíti az, hogy OFELE szerint már a régi keleti népeknek megvolt az ő külön pestis-démonjuk, s a későbbi időkben még gyakrabban nyomára akadunk ennek a démonnak. kinek befolyását azután tudvalevőleg a pestisbetegek védőszentje, szent Rókus, ellensúlyozta. Az oláh köznép ma is ijesztő formájú, rettenetes asszonyszemélynek tartja ezt a démont, ki az emberek

szívével táplálkozik, és járvány idején sorra járja a legkisebb falvakat is, seregestől pusztítva a sok bűnös embert. Az oláhok *maica călătorare*-nak, „utazó anyá”-nak, nevezik ezt az ártalmas betegségi-szellemet. Nem lehetetlen, hogy némely vidéken a magyar köznép is lovon száguldó szörnyetegnek képzeli ezt a pestis-démont, mert ugyancsak a már említett szentmártonkáitai embertől hallottam azt a kifejezést is, hogy: *Olyan vagy, mint a Csoma lova!* Mindenesetre kíváncsot volna, ha nyelvészeink és folkloristáink a kérdésnek ezt a mythikus jellegű részét is figyelmükre méltatnák.¹

Talán nem fölösleges, ha végül azt is megemlítem, hogy a PAIS DEZSŐ tanulmányában felsorolt idevágó néhány személynéven (*Vak, Csipa, Sükete, Finta, Fintor, Csorba, Balog*) kívül még hosszú volt a sora azoknak a tulajdonneveknek, melyek valami szervi fogyatékoság vagy rendellenesség révén lettek személynévekkül ráruházva a régi magyarokra. Elég, ha csupán az OklSz. adatainak felületes átböngészése után említem fel itt a következőket: *Chomos* (esomós²), *Kaponyas* (nagyfejű, vízfejű; 1367-ből), *Segges* (1402-ből), *Thökös* (1531-ből), *Bena* (béna? 1095, 1240), *Chunka* (csonka; mancus, mutilus; 1320-ból), *Felkez* (félkez, 1493), *Felzemew* (fél-szemű, 1413), *Santha* (1367), *Agyatlan* (stupidus, 1389), *Fületlen* (1364), *Nyakathlan* (1447), *Nyeluethlen* (1398), *Orrothlan* (1376), *Cheches* (csésces? a MTsz. szerint a. m. „himlőhelyes”; 1480-ból), *Chvportos* (esoportos; szótáraink „complicatus”-ra magyarázzák, ennek azonban nincs értelme; nézetem szerint a csoport ebben az esetben valami daganatot jelentett, mert CSEH MÁRTON „Lovak orvososágos megpróbált új könyvecskéje” c. könyvében csoportos lábú ló a. m. „pókos lábú”), *Gurhes*, *Gewrhes* (görhes, sovány, beteges, 1430), *Pwp* (pup, gibbus, 1506), *Pupus* (pupos, 1408), *Sebes*, *Cympa*, *Chympa* (cimpa, naso torto, 1288), *Gune* (?), *Gewnye* (gönye, görbehátú, pupos, nyomorék; 1240 és 1468), *Gurbe*, *Geurbe* (görbe, gibbosus, 1398), *Kanczal*, *Kayla* (kajla, görbe, 1480), *Kopoz* (kopasz, 1312), *Korch* (kores? 1439), *Nywlayakw* (nyúlajku, cum labio leporino, 1436), *Rupa* (himlőhelyes? 1135), *Zakadth* (szakadt, 1418-ból; az OklSz. szerint „paralyticus, gliederlahm”, kérdőjellel; azt hiszem, inkább „bele-szakadt, sérvés, herniosus”). *M. Kossa Gyula.*

Debrecen nevének eredete. *Debrecen* nevének régebbi magyarázataival MELICH JÁNOS foglalkozott a MNy. VI. kötetében, s kimutatta, hogy ezek — főleg hangtani nehézségek miatt — nem fogadhatók el. MELICH e cikkében maga is próbálta magyarázni a nevet; feltételeesen összeköttetésbe hozta a szláv *děbrŕi* szóval, mely „mélyvölgy” és más hasonló jelentésekben fordul elő, de a szó végét megmagyarázni ő sem tudta, s a kérdést voltaképpen nyitva hagyta.

A régebbi magyarázókkal szemben azt hiszem, hogy *Debrecen* nevének eredetét az Árpád-kori magyarországi törökség (kazárok, besenyők, úzok, kunok stb.) nyelvében kell keresnünk.

Kiindulópontul a név legrégebbi alakját, a Várad Regestromban előforduló *Debrezun* olv. *Dēbrēsün* alakot vesszük.

¹ Megjegyzem még, hogy a Nyr. XVI, 18. szerint *csuma* a bolgároknál, szerbeknél, ruthéneknél, oroszoknál, lengyeleknél és törököknél is „fekélyes daganatot, pestist” jelent.

² Púpost is jelentett. Pethő Gergely említi krónikájában, hogy Kálmán király „pelyp nyelvű (hebegő) és csomós hátú vala”.

Ez a *Dēbrēsün* alak egy török *Dēbrēsün megfelelője, melynek jelentése: 'mozogjon, éljen'. Az alapszó a következő török ige: ujjur *tābrā-*, krimi, oszmánli, csagatáj *tāprā-*, oszmánli *dāprā-*, kun (Codex Cumanicus) *tepra-* (olv. *tēprā-*); vö. török *tāp-*, rugni¹, oszmánli, csagatáj *dāp-* ua.; csagatáj, keletturkesztáni, tarancsi *dāpsā-* 'szét-taposni, rátaposni'.

A kazárok, úzok és besenyők nyelvét alig ismerjük. *Debrecen* neve pedig valószínűleg e három török nyelvjárás valamelyikéből származik. A besenyők nyelvéről annyit sejtünk, hogy rokon a kunnal és az oszmánlival. Valószínű, hogy az úzok, sőt a kazárok nyelve is ebbe a csoportba tartozik. Az úzok nyelvére vonatkozólag a mi szempontunkból kiemelhetjük, hogy e nyelvben a (szókezdő) *t-* hang *d-*re változott (*tāvū > dāvū*, KCsA. I, 39).

Mіндеzt tudva, a magyarországi Árpád-kori törökségben feltehetünk egy *dēprā-* igét, melynek harmadik személyű imperativusa *dēbrēsün, a második szótagban is zárt *ē*-vel, mely az utolsó szótag *i*-jének hatása alatt keletkezett. (Vö. Gombocz, Árpád-kori török személynéveink 23. l.; a *-sün* [és nem *-sün*] alaku suffixum felvételére feljogosít bennünket a Codex Cumanicus.)

Akár egy így nyert török *Dēbrēsün-ből, akár egy török *Tēprēsün, *Tēbrēsün-ből indulunk most már ki, mindenképpen azt találjuk, hogy a magyar *Dēbrēsün*, *Dēbrēcün*, *Dēbrēcön*, *Döbrēcön*, *Debrecen* az említett török alakok szabályos magyar folytatásai.

A név eredeti jelentése: 'mozogjon, éljen', eredetileg természetesen személynév, s személynévből vált helynévvé. Ilyen és hasonló jelentésű magyar személynévekről PAIS DEZSŐ írt a MNy. XVIII. kötetében (95. l.). Érdekes, hogy PAISnak inkább csak általánosságban szóló fejtegetéseit színte mondatról-mondatra lehet a török nyelvekből vett példákkal illusztrálni.

Idetartozó nevek: török *Dorsun* 'szülessen meg' (a gyermek születését nehezen várták); magyar *Szemét*, karakirgiz *Palčyk* 'piszok' (óvó-nevek, melyek a rossz szellemek előtt a gyermek értéktelenségét hangsúlyozzák); magyar *Nemvaló*, *Nemvagy*, *Mavagy* (óvó-nevek: a gyermek a mai napot úgysem éli túl); *Nemél*, *Haláldi* (hasonló hiedelemben gyökerező óvó-nevek); kun *Tepremez* (l. Gombocz, i. h.) 'nem mozduló, nem élő' (ez a név azért is nevezetes, mert ugyanabból az igéből származik, mint *Debrecen*); török *Satylmyš* 'eladott': *Szatip-Aldi* (kirgiz) 'vásárolta, vásárolták'; török *Almyš* 'vásárolt vett'; török *Ojal* 'légy egészséges, légy szerencsés'; török *Ölmäz* 'nem hal meg'; török *Jašar* 'él, élő'; török *Tursun*, *Dursun* 'álljon meg, maradjon meg'; török *Toxtasun* 'álljon meg, maradjon meg' (ugyanazon igealakok, mint a *Debrecen*); török *Toxta* 'állj meg, maradj meg'; török *Turmyš* és *Toxtamyš* 'megmaradt'; török *Turdy* 'megmaradt' (verbum finitum).

Végül megemlíthetjük, hogy *Debrecen* közelében két török eredetű helynév van: *Böszörmény* és *Balmaz*; így *Debrecen* nevének török eredete településtörténeti szempontból is valószínű.¹ *Németh Gyula*.

Komor. (MNy. XXI, 130) Nem perdöntőként szölok a BALOGH JÓZSEF és KÖMIVES KOLÓS «komor» vitájához, csak éppen idézni akarom a következő szalontai közmondásokat: *Komor, mint a herélt*

¹ E dolgozat valamivel bővebb terjedelemben a Klebelsberg-Emlékkönyvben jelent meg. (Budapest, 1925.)

bika. Ojan a kedve, mint a Komornak a járomba. Szíp vót a Komor is, ammig bika vót. A *kivert* bikára nálunk sohasem mondják, hogy *komor*, hanem hogy: *búsul* (rest), *mint a kivert bika*, vö. ARANY-nál is (TSz. VI, 60): «*bújosik erdők közt, mint bús bika réten*». Tehát: *búsan* ballag hazafelé, mint a *komor* bika; amaz a *kivert*, emez a *herélt* bika jelzője, Dehát okvetlenül «*muszáj*» ARANY Toldijának minden szavát agyonmagyarázní?!

Nérángass. (MNY. XXI, 219) Nem csak T. MÉSZÁROS ISTVÁN kéziratosa feljegyzéseiből ismeretes: megvan már GÉRESI KÁLMÁN: «A ref. tanügy, kül. a debreceni főiskola legrégebb történetéből» c. értekezésében is (Tiszántúli ref. középisk. tanáregylet évkönyve, 1879—80., id. Nyr. XXV, 455): «tart a dáridó kakas-kukorékolásig, nem baj, ha a *nérángass* (bor) szídit is, nem mozdúl addig [a diák], míg a pízbe tart: berúg». Jelentése tehát nemesak *pálinka*, hanem *bor* is. Vö. különben e boresúfolóval ezt a szintén hajdúsági mondást: *kadarka, ne taszigájj!* (Nyr. XXVII, 21)

Cokipohár. A MonIrók XXXVIII, 584. adatát a MNY. XVIII, 208. lapja csak még egy CzF. adattal tudja támogatni s egyszersmind magyarázni, pedig előfordul már előbből is: megadták neki a *cokipoharat* (BALLAGI közmond.), *cokipohár* = búcsúpohár (ERDÉLYI, Közmond. Mindkettő idézve MARGALITS, Közmond. 99); a beregi, szatmári s érmelléki hegyvidéken általánosan használatos az ú. n. *Szentjánoskancsó* legutolsó poharának elnevezésére.

Kapitányvíz. A MNY. XV, 98. és XVI, 35. lapjain között két régi és négy népnyelvi adathoz idézhetem még ZELIZY (Debrecen leírása 33.) következő mondatát: «Száraz időkben utcánként az *utcakapitányok* minden ház utcai kapujánál dézsákban víz (*kapitányvíz*) kitételét szorgalmazták, hogy tűz esetén a tűzhöz sietők tűzoltó répeiket megtölthessék». Szendrey Zsigmond.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

I.

A. M. TALLGRÉN: L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien jusqu'au IXe siècle de notre ère. Helsinki, 1924.

A finn-ugor őstörténet vitás kérdéseibe döntő beleszólása van az archeológiának is. De ez a tudományág még sem nálunk, sem Finnországban nem támaszkodhatik teljes mértékben kielégítő kutatások eredményeire. Sem az illető országokban végzett ásatások, sem ezek eredményeinek tüzetes feldolgozása — még pedig összehasonlító szempontból — nem haladt túl az előmunkálatok fokán.¹ Pedig innen-onnan már egy félszázad eltelt azóta, hogy az első idevágó, tudományos kutatásokon alapuló, összefoglaló munka megjelent J. R. ASPELIN-től »Suomalais-ugrilaisen muinaistutkinnon alkeita« címen; u. e. francia fordításban is: »Antiquités du Nord finno-ougrien« c. 1877—84. Mindössze néhány orosz tudósnak:

¹ Kivéve Észtországot, ahol az egyetemi hallgatók feldolgozták (le rajzolták, részletesen leírták és térképezték) az ország területén található archeológiai emlékeknek kb. $\frac{3}{4}$ részét. Az anyag a dorpati múzeumba van összegyűjtve; I. A. M. TALLGRÉN: Viron muinaistutkimuksen tehtäviä. Suomen Heimo 1:178, 1923.

SPITSYN A., ROSTOVCEV M. stb. mintaszerű, fényképekkel és térképekkel fölszerelt monográfiája szolgál útmutatással e történelmi korok megismerésére.

Azért csak örömmel és érdeklődéssel olvashatjuk AARNE MIKAEL TALLGRÉN-nek, a finn archeológusnak most megjelent munkáját, amely hazája határain kívül eső területekre is kiterjeszkedik, és széles koncepcióval rajzolja meg a finn-ugor archeológia alapvonalait. A címben feltüntetett értekezése is, amely az 1924-ben föllállított helsinki-i archeológiai tanszéken tartott székfoglaló előadás kivonata, szintén ilyen összefoglaló és alapvető munka. Végső megállapításai, szemléltető térképei és összehasonlításokhoz nagyon alkalmas tárgyfelvételei, ábrái meglepő élesen és minden művelt ember által könnyen áttekinthető módon világítják meg a legbonyolultabb kérdéseket is.

A kereszténység első ezredének első felében hatalmas fejlődésen mentek keresztül az Oroszországban lakó finn-ugor népek. Nyugatról a germán kultúra,¹ melynek középpontja Kelet-Poroszország volt, meghódította a balti államokat, és behatolt Oroszországba egészen az Oka folyóig (a finn-ugor népek eredeti hazája a Káma, Oka és Valdai folyók között terült el). Majd ezt felváltotta a balti népek kulturális hegemoniája, és a nyugati kultúra visszaszorult a Vilna—Minszk vonalig. Ezzel szemben keletről a Sassanida-kultúra nyomult be orosz területre. Valahol az Okamedencében ez a két kultúra, egyfelől az ú. n. Pianobor, másfelől a gót műveltség, keveredett egymással, és nagyon érdekes vegyülékalkulatokat hozott létre. A kazáni kormányzóságból előkerült bronztárgyakon egészen különleges, másutt ismeretlen és így nemzeti sajátosságnak vehető vonásokat lehet fölfedezni. A 2. ábrán látható gombok, csattok, övfelszerelések, karperecek, nyakláncok, függő és csörgő ékszerek, rojtos vállpántok stb. gyakran állatalakos és átkapcsolásokkal (entrelacement) gazdagon díszített motivumokat mutatnak (6. l.). Ezek könnyen kerülhettek oda azon a kereskedelmi útvonalon, mely a Fekete-tengertől a prémeiben és fémekben gazdag Urálig vezetett. De ez a civilizáció minden keleti hatás dacára sem volt elég erős ahhoz, hogy megbirkózzék a nyugati áramlatokkal. A keletoroszországi terület, a török inváziók által a déli kultúrától elvágva, lassanként visszafejlődött; a vogulok és osztjákok kelet és északkelet felé vonultak, és visszasüllyedtek a vadászó-halászó kultúra színvonalára, míg a nyugatoroszországi finn-ugorok a germán és litván-balti hatásokat magukba szívták, átalakították és új formákat teremtettek.

Kitűnő példa erre a Vikingek kultúrájának terjeszkedése Skandináviából délkelet felé. A Vikingek a bolgár birodalomban, amely Kr. u. 922-től kezdve mohamedán lett, továbbá a kharkovi kazárok birodalmában, hol a zsidó és türk őszjelleghöz a post-sassanida civilizáció árnyalatai keveredtek, azután Bizáncban és a krimi fél-

¹ V. ö. A. M. TALLGRÉN: Itäbaltikumien esihistoriallisista kansillisuusoloista (Suomi V. j. 2. o. 330—347). A nyugati finn-nyelvek a Kr. u. első félevezredben erős keleti germán hatáson mentek keresztül. Az archeológiai leletek tanúsága szerint a germán kultúrhatás a köv. területeken ment végbe: Finnország, Esztország, Lettország és Litvánia Kr. u. 50—400; Finnországban és Lettországban 100 évvel tovább tartott és kiindulópontja Kelet-Poroszország volt.

szigeten mindenütt keleti formákkal és elemekkel ismerkedtek meg, amelyeket átvettek, és egész Észak-Oroszországban divatba hoztak. Ez a kereskedelmi hatás nagy mértékben hozzájárulhatott a különféle stílusú kultúrák keveredéséhez, úgyhogy lassanként nagyon távolos helyeken is ugyanazok a típusok jelentek meg, pl. a Vjatka mentén, Inkeri-ben (Szt. Pétervár környékén) és Halikko-ban (Finnország). Ha valamely nemzet kultúrája elég erős és életképes ahhoz, hogy a kívülről kapott hatásokat magába olvassza és saját ízlése szerint átalakítsa, ahhoz idomítsa, akkor azt a nemzetet és kultúráját nem kell félteni, mint erre legmeggyőzőbb példát éppen a finn-ugor népek legfejlettebb államai szolgáltattak. *Weöres Gyula.*

II.

BALOGH JÓZSEF, *Szent Agoston, a levéltíró.* Szemelvényekkel letelekét fordította. Írta és a leveleket fordította — Budapest, 1926. 8°, 154 + 2. (Szent István-Társulat kiadása. Szent István-könyvek.)

M. BÉL, *Tractatus de re rustica Hungarorum a Notitiae Hungariae novae excerpta.* Vydává A. PETROV. V Praze 1925. 8°, 75. (Különlenyomat a «Veštník Král čes. spol. nauk Třída T. Roč. 1924-ből). — PETROV BÉL e kézirat munkájának azokat a részeit adta ki, amelyek a tótokra és a kisoroszokra vonatkoznak. PETROV is azt hiszi, hogy BÉL neve tót, s a tót *biel* 'fehér' szó mása. E magyarázat feltétlenül helytelen, mert nincs rá egyetlen egy adat, hogy a szláv *běl* 'fehér', *črn* 'fekete' melléknevek a tótban a történeti korban határozatlan alakban is jelzőül, sőt substantizálva használtattak volna. Tótul *Biely*, *Čierny* ~ *Cerný* alakokat várunk. De miért *kell* BÉLnek tótnak lenni? Azért, mert Ocsován, Zólyom m-ben született? Vagy mert a tótok az első »renegát«-nak hirdetik? Hiszen ő maga mindig magyarnak vallotta magát, s neve is a magyarból könnyebben érthető.

Finnugor kézikönyvek. Szerkeszti SZINNYEI JÓZSEF. I. BUDENZ JÓZSEF. Finn nyelvtan (Hang- és szótan). Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF. Kilencedik, javított kiadás. Budapest, 1926.

HORGER ANTAL, A nyelvtudomány alapelvei. Bevezetés a nyelvtudományba. Második, javított kiadás. Budapest, 1926. 8°, 126 + 1 l.

JOKL NORBERT, Zum Erbwortschatz des Albanischen. (Különleny. az Indogermanische Forschungen XLIII. kötetéből.)

JOKL NORBERT, Albaner. (Különleny. az EBERT-féle Realexikonból.) — E tanulmányos összefoglaló cikkben a szerző többek közt azt a véleményét fejezi ki, hogy az albán, illetőleg a thrák-illyr a finnugor népekre nyelvileg hatással volt (vö. alb. *pištar* 'kienspanhalter, spleiszenhalter'); *piše* 'fichte, föhre' ~ finn *pihti* 'forceps', *pärepшти* 'spleiszenhalter', md. *peš* 'spleiszenhalter').

* KOSTIĆ MITA, *Opis vojske Jovana Hunyadija pri polasku u boj na Kosovo.* Skoplje, 1925. (= Hunyadi János seregének leírása a rigómezei csatába vonulásakor.) — Pasquale de Sorgo, raguzai patricius egy ismeretlen levele alapján.

MAGYARY-KOSSA GYULA, Lófestés a régi magyaroknál. (Különleny. A Természet 1925, I—II. számából.) — A királyi érintés gyógyító erejéről. (Különleny. A Természet 1925, IX—X. sz.-ból.) — Magyar kutyákról. (Különleny. A Természet 1925, XIII—XIV. sz.-ból.) — Egy háromszáz éves magyar orvosi kézirat. (Különleny. a Népegészségügy 1925. évi 13—14. sz.-ból.) — Ez értekezések mindegyike becses magyar nyelvtörténeti adatokat is tartalmaz.

MIKKOLA J. J., Zur Vanenmythe. (Különlenyomat a Hugo Pipping-émlékkönyvből.) Helsingfors, 1924. 8°, 4 l. — A ném. *Wenden*, f. *Venäjä* és a Mecklenburgra vonatkozó 1232. oklevél *Wanowe movgiä* kifejezések taglalata.

MIKKOLA J. J., Zur Vertretung der Gutturale und *tj* in den lateinischen Lehnwörtern des Germanischen und Slavischen. (Különlenyomat a Mémoires de la société néo-philologique de Helsingfors. VII. Helsinki, 1925.) — A magyar *császár* szóról azt tartja a szerző, hogy keleti bolgár-szláv átvétel.

PASTINSZKY JÁNOS, Gyakorlati magyar-török szótár. Madsar ve türk lugat kitabi. I. rész Birindsi kiszim. Szerkesztette — Budapest, é. n. Mars-nyomda. A szerző kiadása. Kapható a szerzőnél, Budapest IX. Mester-utca. Felsőkereskedelmi iskola.

SETÄLÄ E. N., Johdanto Suomen Suku teokseen. (Helsinki, é. n. — Bevezetés a finn-ugor népcsalád e. munkához.) 8°.

SKOK PETAR, La semaine slave 8°. (Különleny. a Revue des Études slaves V. köt. 1—2. számából.) A hét napjaira vonatkozó szláv nyelvi kifejezéseket tárgyalja és nemcsak a szláv eredetű magyar nap-neveket vizsgálja, hanem kiterjeszkedik a nem szlávokra, pl. a *vasárnap*-ra is.

HANNES SKÖLD, Ungarische Endbetonung. (Lunds Universitats Årsskrift. N. F. Avd. I. Bd. 20. Nr. 1.) Lund-Leipzig. (1925.) 8°, 115. — A szerző azt bizonyítja, hogy a magyarban egykor az utolsó szótagon volt a hangsúly, s ez a szóhangsúly még a XVI—XVIII. sz.-ban is megvolt. — Ismertetni fogjuk.

TRÓCSÁNYI ZOLTÁN: *A régi magyar irodalom breviárium* *Gyöngyösiig*. Berlin, 1925 (nyomatott Pozsonyban a »Concordiá«-nál). 8°. 104. Ára — K.

Kellemes, vonzó stílusban, odaadó szeretettel írta meg TRÓCSÁNYI mindazt, amit a magyar irodalomból Gyöngyösiig maradandó értékűnek, a magyar szellem és közmíveltség fejlődésében értékesnek, nyomot jelzőnek tart. A különben alapos és mélyreható tudással megírt könyvbe pár nyilvánvaló tévedés is becsúszott. Ilyen az, hogy a *de* kötőszó HB.-beli *gye* hangalakja (írva *ge*) a szerző szerint »mindenesetre idegenes kiejtésre« mutat. S ezzel is a szerző azt akarja bizonyítani, hogy nem lehetetlen, hogy a HB.-et tót ember írta. Szerző feledi, hogy a tót nyelvben az *e* hang az előtte álló *d*-t csak újabban palatalizálja, a XII—XIII. sz.-ban éppúgy nem palatalizálta, ahogy ma sincs meg az ejtés több nyelvjárásban. De azután meg a *gye* az eredetibb, *de* a fejlődött, amire vö. *Gyíód* ~ *Diód*, *gyisznó* ~ *disznó* stb. Az ilyen apróbb tévedések azonban nem csökkentik e mű értékét, amelynek minden során érezni a szerző jeles írói készségét, s látni alapos és széleskörű készülségét.

A budapesti kir. Pázmány Péter-Tud. Egyetem Bölcsészeti Karán az 1924/25-ik tanévben elfogadott doktori értekezések kivonatai és az 1919/20—1923/24. tanévekben elfogadott doktori értekezések jegyzéke. Összeállította a dékán. Bpest, 1925. 8°, 149 + 2. — A gazdasági miatta a budapesti bölcsészeti kar az 1919—25. években a doktori értekezések kinyomatását nem követelhette meg. Az ez időszakban benyújtott doktori értekezések jegyzékét, az 1924/5. éviékné a kivonatát tartalmazza a fenti című füzet. A füzetben említett magyar nyelvészeti vagy ilyen vonatkozású értekezések a következők: 1920/21. tanévben: d'ISOZ KÁLMÁN, A Pray-Kócx zenei hangjelzéseiről. — OLLÉ ISTVÁN, A Váradí Regestrum magyar szavai. — R. NAGY LÁSZLÓ, Kún személyneveink. — 1921/22: CSÉTÉNYI IMRE, A magyar nyelv okleveles használata. — LEDERER EMMA, Régi magyar úrmértékek. — CSEH-SZOMBATHY MARGIT, Egy fejezet a magyar mássalhangzók történetéből: a zöngétlen zárhangok zöngésülése. — HALÁSZ LÁSZLÓ, A Döbrentei-Kócx mint Halabóri Bertalan pap szerzése. — SOMOGYI JÓZSEF, Tabari török nevei. — 1922/23: ZSIRAI MIKLÓS, Feleség. — BÉRÁSSY MÁRIA, Jelentéstani párhuzamok és felfogásbeli különbségek a német és a magyar nyelvben. — BORKA GÉZA, A finnugor számnevekről. — 1923/4: HÖHNE GOTTFRIED, Szlávok Erdélyben. — ZÜBEIR HAMID, Adalékok a török fegyvernevek ismeretéhez. — PAIS DEZSŐ, Régi személyneveink jelentéstana. — TAKÁCS FERENC, A hugyagi nyelvjárás alak- és mondattana. — 1924/5: FRICKE IZABELLA, Az Ehrenfeld-Kócx alakta. — LIGETI LAJOS, A kirgiz népnév eredete. — OPPERMANN JÁNOS BALDUIN, Tinódi Sebestyén Cronicajának szerb és horvát hely- és személynevei. — SÁGI ISTVÁN, A magyar szótárak és nyelvtanok könyvészete. — WEÖRES GYULA, Finn szórendi szerkezetek.

Emlékkönyv BERZEVICZY ALBERT írói működésének félszázados évfordulója ünnepére. Írták a miskolci (eperjesi) jogakadémia volt és jelenlegi tanárai. Pécs, 1925. 8°, 584 + 2 + 1 arckép.

Emlékkönyv DR. GRÓF KLEBELSBERG KUNO *negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére* születésének ötvenedik évfordulóján. Szerk. DR. LUKINICH IMRE. Budapest, 1925. 8°, 1 arckép + 641 l. — Ára: fél-famentes papíron 300.000, egész-famentes papíron 500.000 kor. Kapható a szerkesztőnél, Budapest VIII. M. Nemz. Múzeum Könyvtára. — Ismertetni fogjuk.

GULYÁS PÁL, Magyar életrajzi lexikon. (Szinnyei József Magyar írók élete és munkái kiegészítő sorozata.) I. kötet 2. füzet. Budapest, 1925. Adorján — Aistleitner.

Erdélyi Irodalmi Szemle. Szerkeszti DR. BORBÉLY ISTVÁN. Kolozsvár, 1925. II. évf. 7. (jelezve 8.) szám. Tartalmából kiemeljük: DRĂGANU MIKLÓS, Marțian román nyelvű röpiratai »Erdély« nevének eredetéről — CSÜRY BÁLINT, Az éneklő hanglejtés kérdéséhez. — GYÖRGY LAJOS, Az erdélyi irodalom bibliográfiája (IV. közlemény). — 8. szám: KARÁCSONYI JÁNOS, A három nemzetségű székelyek. — Ugyanó: Nyilasok voltak-e a székelyek ősei? — MELICH JÁNOS, Néhány megjegyzés a székely írásról.

Finnisch-ugrische Forschungen. Zeitschrift für finnisch-ugrische Sprach- und Volkskunde nebst Anzeiger. Herausgegeben von E. N.

Setälä, Kaarle Krohn und Yrjö Wichmann. Band XVII. Heft 1—3. Helsingfors, 1925. 8°, 288 + 64. Tartalom: KANNISTO ARTURI, Die tatarischen Lehnwörter im Wogulischen. — KLEMM ANTON, Zur Geschichte der sog. Tempora in den finnisch-ugrischen Sprachen. — TOIVONEN J. H., Wortgeschichtliche Streifzüge (a többi közt a magy. *köles* új etimológiája, vö. vog. *kolas*, *koles* Ahl., *kwoläs* ‚mehl‘ Munk.-Szil. stb. | a zürj. votj. *das* ‚tiz‘-ről bizonyítja, hogy ősprmi *deksm-ből való; vö. finn. *-deksan*: idg. **dek*m ‚decem‘). — Az Anzeiger tartalmából kiemeljük TALLGRÉN A. M., Neues über russische Archæologie (Tanácsoroszsország legújabb archeologiai ásatásainak tanulságos ismertetése).

Föld és Ember. Szerkeszti Kogutowicz Károly. IV. évf. 4. szám. Bpest, 1924. — Térképek: Győr megye középkori térképének vázlata KALMÁR GUSZTÁVTÓL. — Békés község határának vízrajzi vázlata a XVIII. sz.-ból BANNER JÁNOSTÓL. — Debrecen vidéke a XIII. és XIV. sz.-ban ZOLTAI LAJOS-tól készített térkép után. — Debrecen sz. kir. város határa és birtokai 1660—1700. közt. — V. évf. 1. és 2. szám. Tartalmából kiemeljük: DORNYAI BÉLA, A bakonyi *Hölgykő* nevééről. — BÁTNY ZSIGMOND, *Peskő* (= *Pest* + *kő*), *Erge*, *Lápos* (cikkíró szerint a Szamos e mellékvízének a neve a magyar *lapu* növénynévből való).

Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. Dirigée par Zoltán Baranyai et Alexandre Eckhardt. Deuxième Année No 4. Octobre—Décembre 1924. — Tartalom: YRJÖ WICHMANN, Zyriènes et Caréliens. — ANTAL HODINKA, L’habitat, l’économie et le passé du peuple ruthène au sud des Carpathes. — Chroniques. — Notes et Documents. — Comptes-rendus critiques: Meillet—Cohen, Les langues du monde (Z. Gombocz). Bibliographie.

Ungarische Jahrbücher. Herausgegeben von Robert Gragger. Berlin, 1925. Band V, Heft 1. Tartalmából kiemeljük: THOMSEN WILHELM, Aus Ostturkestans Vergangenheit. — BANG W., Turkologische Briefe aus dem Berliner Ung. Institut. — JUNKER H., Türkisch *šimnu* ‚Ahriman‘. Az ismertetések közt: TOLNAI V., Statistisches über die ungarische Sprache. — Band V, Heft 2—3: BANG W., Turkologische Briefe. — SCHÜNEMANN K., Hunnen und Ungarn. — LEWY ERNST, Der S-Plural im Deutschen. — SIRELIUS, Die Herkunft der Finnen (ismert.).

NÉPNYELV.

Aprójszág-tenyésztés.

(Mezőtúr.)

I. A tojás.

Alakja: 1. *szíp* v. *rëndés*: szabályos, síma héjú. 2. *görcsös*, *kērēsztül görcsös*, *bordás*: görcsös, bordázott héjú. 3. *göröncsös* v. *varangyos*: héján kisebb-nagyobb, kevesebb-több fehér *ripacs*, *meszes pont*, *folt*, *fekij* (fekély) van, s *meszes hajúnak* is mondják. 4. *ritka rostás*, *sűrű rostás*, aszerint, hogy a tojás *fehírjibe* látható apró, fehér szemecék ritkábbak v. sűrűbbek.

Részei: 1. *hëgyës víge, gömböjű víge*. 2. *haja* v. *héja*. 3. *sárgája* v. *szikje*. 4. *fehírje*. 5. *pitykéje*: belől a gömbölyű végéhez tapadó fehér hártya. „*A mejik tojásba pityke van, abba van termés*“. 6. *termis*: a tojás sárgájában lencseszem nagyságú fehéres v. vere-ses szemecske. „*Ebbül lesz a magzat*“. „*Ha termés nincs benne, nem lesz benne magzat*“. 7. *szëme*: a fehérjében levő, annál keményebb anyagú, szemformájú rész; a nép hite szerint az aprójószág szeme ebből fejlődik. 8. *hízaga*: a tojás fehérje és pitykéje közt levő üres tér (légür), mely a tojás friss korában kiesi, tovább álló v. a kotló alatt levő tojásban nagyobb-nagyobb lesz.

Színe: A tyúktojás *fehír, világos sárga, sëtít* (sötét), *piros-barna hajú*; a rucatojás *fehír* v. *zöd* (zöld) *hajú*; a libatojás mindig *fehír hajú*; a pulykatojás *szeplős, elvitve fehér hajú*.

II. Kóttelis (keltetés).

A *kotló*. A tyúk, mikor rájön a kotlás ingere, mikor *kotlik: vertyant* v. *kërtyog, nyavalyog*: eggyes, szakgatott hangot ad; mikor már ül: *kotyog*; mikor pedig *lészál a fészékrül: kotkodácsol*. A lúd, mikor kotlani akar: *sziszeg*. A kotló, ha tyúk: *kotlós tyúk* is; ha lúd: *kotlós lúd* is. Amelyik tyúk pedig már csirkével jár: *csirkés kotló*. S van *jó kotló, rossz kotló*. Rossz a *féüdös kotló*: amelyik a keltés felidejében ott hagyja a fészket. Ezért van: *féüdös csirke* (másfélhetes), *kéthetes ruca* (kacsa), *féüdös tojás* is. (A csirke kelési ideje 21, a rucáé 28 nap.)

A *fészék*. A *kóttelis fészékbe történik*. A fészket elhasznált rostába, kosárba, kasba *készítik el*, s a fészékbe, tyúk alá 19—21—23—25, lúd alá 7—9—11, pulyka alá 17—19—21 tojást *tésznek*. Innen: *eggy tyukajja tojás*. (Páros számú tojást sohse tesznek kotló alá.)

III. Ültetis.

Mikor kész a fészék, a kotlót *elültetik*, s hogy nyugodtan üljön a tojáson, a fészket többnyire rossz *rostakiréggel* beborítják (felibe rongyot tesznek). Így *kót* a kotló, mely vagy *jól*, vagy *rosszul ül*, aszerint, hogy ritkábban vagy gyakrabban *jár le a fészékbül*. A kotló vagy *eléhezik*, vagy nagyon *hevül*: éhes vagy a meleg bántja az alatta levő forró tojástól. Azután van *rëbbenös kotló*, amelyik álmában felijed, s leugrik a fészekről. S ha a kotló tovább van *lent* a fészekről, mint kellene: *félhül a tojás, s tovább viszi a kotló a kóttelést*. Vagy nem is *kél ki* a tojás, mert elromlott benne a magzat. Hogy a kelés mennél biztosabb legyen, a kotló alatt levő tojást a gazdasszony *fél-félkavarítja*, hogy a fészék fenekén levő tojás *fél ne hűjjön*. Megteszi ezt maga a kotló is; csörével, lábával meg-megkavargatja a tojást.

IV. Kelis.

A kelés eredménye nemesak a jól ülő kotlótól, hanem a tojástól is függ. A kotló alá szánt tojás kiválogatása gondot is ad a gazdasszonynak. Van *álló tojás*, amelyik már nem friss, ez *kotyog*; van záptojás, ez *lötyög, lötyögössé* válik. Az ilyen *nem való tyuk alá*, sem pedig a *rostás tojás* meg a *görcsös* v. *meszeshajú tojás*. A gazdasszony a tojás arraivalóságát *világ-nál* állapítja meg. A tojást t. i. egyik kezébe fogva (a hüvelyk- és mutatóujj közt)

gyertya- vagy lámpafény elé tartja s így belelát. De van gazdasszony, aki a tyúk alá való tojást *kongásáról* megismeri. Két tojást ugyanis gyenge kézmozdulattal *összeüt*. A tojások erre *élesebben* vagy *tompábban konganak*. És amelyik *jól kong*, az tyúk alá való. (Némelyek ezt a kongási próbát babonának tartják.)

Ülés alatt a tojás vagy *aláválk* vagy *kiválk*. Innen a *belefulatt tojás*, amelyekben a magzat nem fejlődött ki. A *kivált* és záptojásból nem lesz csirke stb. S hogy a tojásban *ül-e* a csirke, úgy próbálják ki, hogy a tojást szitára teszik. Ha él a csirke, a tojás *megmozdul* a szitán. Mikor a csirke stb. kifejlődik a tojásban, a tojás *kipattan*, s vagy magától *szitreped* (szétreped), vagy segít rajta a gazdasszony, de meg maga a kotló is. Így születik a kis csirke, kis ruca, kis liba¹, kis pulyka, a *gyöngycsirke*. Az egy fészekből, kiköltött csirkére mondják, hogy: *éggy tyukajja csirke*. A ki nem fejlődött, nem életre való csirkét *torongyosnak* mondják. Az ilyen csirke kifejeletlen alsó testrésszel jön a világra; *leminye* van és mindig elpusztul.

Az aprójószágot rendszerint így *kötteik*. Mert van rá eset, hogy a tyúk, mikor *kitojja magát*, titkos helyen, maga készítette fészekben *elkötlik*. Az ilyen fészekben *kötött* csirkére mondják, hogy *arazvakótt*. Megemlítendő még, hogy azt a tyúkot *tenyészítik magra*, amelyik *jól tojik*, *jól kotlik*, s hogy némelyik kotló *mégiszogattya maga alól a tojást*. Szomjúságában szokta ezt megtenni.

Túri Mészáros István.

TÁRSASÁGI ÜGYEK.

Az 1925. november 17-én tartott választmányi ülés a következő határozatokat hozta:

a) Az 1926. január 26-án tartandó közgyűlésnek azt javasolja, hogy az 1926. évre a tagsági díjat 50.000, az alapító díjat pedig 1.000.000 K-ban állapítsa meg. Az előfizetési díjat 75.000 K-ra emeli.

b) A társaság folyóiratát 10 számban, illetőleg 2—2 számot tartalmazó 5 füzetben jelenteti meg, még pedig július—augusztus kivételével minden második hónap 15-én. A füzetek terjedelmét legalább 3—3 ívben szabja meg; azonban ha a tagok áldozatkészsége lehetővé teszi, 4, esetleg 5 ívre emeli.

c) Az 1926. évi közgyűlés idejéül 1926. január hó 26. napját tűzi ki.

LEVÉLSZEKRÉNY.

19. A grándol szóhoz. (I. MNy. XXI, 219). SZABADOS GYULA vegyésztanár úr, a székesfehérvári vegyvizsgáló állomás tejbizsgálója közli velem, hogy a *grádozni* (somogyiasan: *grádúnyi*), *grádolás* kifejezést a parasztok általánosan használják Fejér, Somogy, Tolna és Baranya megyében. Értik rajta a tejnek fajszám-mérővel: lactodensimeterrel való megvizsgálását. A közlő sokszor hallja: «Hát az én tejemet mér *grádúta* meg a tekintetes úr? Egy csepp víz sincs abba!»

-n.

¹ Itt említjük meg, hogy a fiatal nőtény libát *libalúdnak* is mondják Mezőtúron.

20. Baráber. (MNY. XX, 79). A Zsilvölgy szénbánya-vidékén ez a szó olyan szakismeretet nem kívánó, legutolsó rendű napszámosmunkát végző bányamunkást jelent, aki a felszíni fejtéseknél támadt gödröket bekaparva a talajt elegyengeti (Begraber).¹ Az ottani közbeszédben a *baráber* (*beráber*) szónak leki-csinylő, sértő mellékjelentése van, és annyit jelent, mint „kontár, hozzánemértő, műveletlen” stb. »Ugy viselkedik, úgy játszik (pl. kártyát), mint egy *baráber*« stb. A petrozsényi járásbíróság adott esetből kifolyólag egyik ítéletében megállapította, hogy uriemberrel szemben használva: becsületsértés.

Várady Zoltán dr.

21. Dobsina. Jó régen történt, hogy MRÁZ GUSZTÁV tisztelt barátom azt kérdezte tőlem, milyen eredetű lehet *Dobsina* neve. Akkor e kérdésre azt feleltem, hogy egy *Dobsa* becéző személynévi alak helynévi származékának látszik. A szláv nyelvekben ugyanis -a végű nevekből nomen possessivumot -in képzővel alkotnak. Egy magyar *Buda*, *Atya*, *Szata* szn.-helynévből a szláv nyelvekben *Budin*, *Otin*, *Sotin* lesz (l. MNY. XIX, 105). Egy *Dobša*-ból tehát hímnemben *Dobšin*, nőnemben *Dobšina* [sc. *dedina*, v. s. 'falu') a származék s jelentése a. m. *Dobsá*-é (t. i. falu). A *Dobsa* szn.-et pedig a szláv *Dobroslav* szláv nyelvi kicsinyítőjének tartottam. Ez a magyarázatom aztán MRÁZ GUSZTÁV-nak »A dobsinai német nyelvjárás hangtana (Bpest, 1909)« c. dolgozatában meg is jelent (l. 3. lp.). Ma úgy látom, hogy e magyarázatom helyesbítésre szorul. Ma ugyanis az a meggyőződésem, hogy *Dobsina*-t egykor magyarul *Dobsá*-nak, tehát a pusztai személynévvel, tótul pedig ebből *Dobsina*-nak nevezték. A *Dobsa* szn. a magyarból is kifogástalanul megfejtethető.

Arra, hogy *Dobsina* egykori magyar neve *Dobsa* volt, *Dobsina* német neve vezetett. BARTHOLOMAEIDES »Com. Gömöriensis notitia« és »Memorabilia provinciae Csetnek« c. művei szerint Dobsinának németül *Dopscha*, *Topscha* (innen lat. *Topscha*) és *Dobschau*, *Topsch* a neve. A népnyelvi alak ma is *Topsch* (l. MRÁZ i. m. 3). Mint-hogy pedig a dobsinai német nyelvjárásban a szóvégi -au -au-nak marad (vö. pl. *Donau*), azért a népnyelvi *Topsch* nem lehet a *Topschau* változata. Hazai német helyneveink közt vannak olyan jövevényhelynevek, amelyek a magyarból kerülve a németbe először megtartották szóvégi magy. -a-jukat, s később ez -a helyét -au foglalta el. Biztos adatok vannak reá, hogy *Kassa*, tót *Košice* német neve először *Kascha*, *Koscha* volt (vö. Régi emlékek Bártfa város levéltárából I.), s csak később *Kaschau*. A sopron megyei magy. *Szaka* a németeknél először *Zocka* > *Ocka*, később és ma *Ockau* (l. MELICH: Klebelsberg-émlékkönyv). Az abaujtornamegyei *Torna* város németül először *Torna*, később és ma *Tornau* (LIPSZKY, Rep.). Ilyen lesz a besztércenaszódmegyei magy. *Vinda*, oláh *Ginda*, amelynek németül *Windau*, *Wendau* a neve (LIPSZKY, Rep.; de erd. szász *Wendə*, *Wändə* -a-ból, l. KISCH, Nordsieb. Namenbuch). GOMBOCZ ZOLTÁN figyelmeztet reá, hogy ilyen lesz *Lócse*, ó-magy. *Leucsá* (l. MNY. XVIII, 188) ném. *Leutschau* neve is, mert a névben az -au csak analógia útján keletkezhethet, minthogy a név etimológiája szerint is -a végű.

¹ Van ilyen német szó? Szerlk.

Ebbe a csoportba tartozik a ném. *Topscha* is, amelyből csak később keletkezett az irodalmi *Topschau* ~ *Dobschau* alak.

A ném. *Topscha* tehát egy előbbi *Dobsa* helynév átvétele lehet. Ez a helynév pedig csakis magyar lehet, mert csak a magyarban jelöli a pusztát szn. az illető személy birtokát is. A magyar nevet a németek átvették, míg magában a magyarban a nevet a tót *Dobšina* „Dobsá-é” kiszorította. Melich János.

22. D. L.-től kapjuk a következő helyreigazítást: *A Königsbergi Töredék* és *Szalagok* legújabb kiadásában (HORVÁTH CYRILL, RMKT. I², 58—60) két hibát is találtam. A KT. második szava nem *scolanac*, hanem *scolanoc*, ahogy eddig is olvasták. A második szalagesoport 25—26. sora a hasonmás után (AkÉrt. VI, 577):

lanoc pukul . oc fetit segeb
anoc . Ez levn vy ignec chud

E helyett az idézett kiadásban ez van:

lanoc. Ez levn vy ignec chud

Tehát a kiadás két sorból egyet kontaminált.

23. Várady Zoltán írja: „Kérem, szíveskedjenek felvilágosítást adni arra vonatkozólag, hogy a Felvidéken általában és így különösebben Parádon használt *csevica* név (az ásványvizet nevezik így) honnan ered?” — *Felelet.* A *csevica* eredete nincs tisztázva. Azt a tót *šfavica* „mineralwasser” szót, amelyből rendszerint származtatják, semmiféle rendelkezésünkre álló tót forrásban sem találjuk. Vö. egyébként GOMBOCZ-MELICH, Magy. Etym. Szótár I, 1011. G. Z.

24. Buzás Dezső dr. ügyvéd írja: „Kérem szíves feleletét a következő kérdésre: Folyóiratunk XXI, 153. lapján ezt olvasom: *Ilyenféle írása lehetett a régi magyaroknak is.* Jól tudom, hogy a régi magyarságnak következetes számegegyeztetése a birtokviszonyban már a múlté. De azt tartom, hogy ha a birtok előre van vetve, de legkivált ha közte meg a birtokos között több szó is van, a mai helyes nyelvhasználat szempontjából is kifogásolható az egyes-számú birtok a többesszámú birtokossal. Nyelvérzékelem csak így tud megbarátkozni a fentírt mondattal: *Ilyenféle írásuk lehetett a régi magyaroknak is.* Igazam van-e? — *Felelet:* Igaza van, így helyes: „Ilyenféle írásuk lehetett a régi magyaroknak is.” — SZINNYEI azt mondja Rendszeres Magyar Nyelvtanában (235. §.): „Ha kétségben vagyunk, hogy egyes- vagy többesszámú személyragot alkalmazzunk-e ilyen esetben, a *nekik* szóval dönthetjük el a dolgot; ha ez beleillik a mondatba a *-nak*, *-nek*-ragos szó helyébe, akkor többesszámú személyragot kell alkalmaznunk.” Az ő példái: „A szegény embereknek nincsen betevő falatjuk (nem: *-ja*). A munkásoknak sok a dolguk (nem: *-a*)” — »mert — úgymond — ezekben a mondatokban a *szegény embereknek*, a *munkásoknak* nem birtokosjelző, hanem részeshatározó.“

25. Confraternitas. K. D. MNy. XXI, 220. azt kérdi: mi volna a *confraternitas* magyar egyértékese? Azt hiszem, nem nehéz rá megfelelni. A *muzsikusok confraternitását* én így nevezném: *zenészek* (v. *muzsikusok*) *testvérülete*. (Vö. *társ* ~ *társul* ~ *társulat*.) Zolnai Gyula.

TARTALOM.

A. E.: A legrégebb kéziratoss magyar könyv a Magyar Nemzeti Múzeumban	147
BALOGH JÓZSEF: Egy magyar szó Dantenál 54. — Még egyszer a »mentális«	138
BÁRSONY ISTVÁN: Madárhangok	216
K. BEDEKOVICH LAJOS: Hopmester 54. — Velem nélkül 54. — Himpók 196. — Pipárka	197
BUZÁS DEZSŐ: A birtokos személyragok használatához	284
— CH: Suttyor	197
CSEFKÓ GYULA: Valakinek a tollából lövöldöz 55. — Adalékok tolvajnyelvi szótáraink könyvészetéhez 70. — Bázsalamán 127. — Cuga 197. — Horgas 198. — Kengyelfutó	199
CSÜRY BÁLINT: A szamosháti nyelvjárás hanglejtésformái 1, 159, 247. — Pipárka 56*. — Régi magyar glosszák, megjegyzések 139. — Adalék a magyar nyelvhasználat történetéhez 192. — Lesült a csirája	269
D. L.: A Königsbergi Töredék és Szalagok kiadása	284
DRÓSI GÉZA: Zabot hegyez	270
E. J.: Aviatika	200
FEHÉR EDE: Tekenezés	56
— G: Debrecen	201
GOMBÓCZ ZOLTÁN: Szily Kálmán mint nyelvész 77. — Császári 128. — Élemés 128. — Szülemér 130. — A világ nyelvei 133. — Titkári jelentés 1924-ről	149
G. Z.: Csevice	284
GYÖRFFY ISTVÁN: A moldvai magyarság száma 1900-ban 124. — Torontál, Basa	270
HORGER ANTAL: István 56. — Pénz 57. — Oláh és olasz 175. — Irha 201. — Pentele	271
JAKOB KÁROLY: Magyar jövevények?	58
JAKUBOVICH EMIL: Adalékok legrégebb nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez (folyt.) 25. — A legrégebb magyar missilis levél (hasonmással)	114
JAMBREKOVICH LÁSZLÓ: Aviatika	59
KARÁCSONYI JÁNOS: A vallón-olaszok Erdélyben 22. — Hol írták a Halotti Beszédet?	221
KELEMEN BÉLA: Gáncsolt szavak	69
KEMENES PÁL: Bodrogesa	130
MARJALAKI KISS LAJOS: A Várad Regstrum néhány kétes helynévnek megfejtése	47
KLEMM ANTAL: A tárgyass igeragozás mondattanához 188. — A <i>-lak-</i> , <i>-lek</i> tárgyass személyrag eredete	256
M. KOSSA GYULA: Csoma	272
KÖMIVES KOLOS: Még egy szó a »komor«-ról	130
LIGETI LAJOS: A magyar rovásírás egy ismeretlen betűje 50. — Wiklund, Finnó-Ugrier 205. — Újabb magyar rovásírásos »emlékek«	218
LOSONCZI ZOLTÁN: Régi nyelvünk hang- és alaktanából: 1. A kettős felszólító alakok eredetéről 39. — 2. Az <i>-ít</i> képző történetéhez 102. — 3. A Lobkowitz-kódex olvasásához	108

MELICH JÁNOS: Ómagyar nyelvjárások 52. — Adalékok a kicsinyítő <i>-n</i> > <i>-m</i> képző történetéhez 126. — Néhány megjegyzés a székely írásról 153. — Az <i>-ig</i> ragról 194. — Tápó 268. — Dobsina	283
MÉSZÖLY GEDEON: Veszteg, vesztegel	120
MILASSNY PÉTER: A mássalhangzók ikerítődéséhez	195
M. J.: Bócmány 61. — A <i>-c</i> kicsinyítő képzőről 75. — Harkály 75. — Nyűg 75. — Szökrönyös 76. — Az <i>-úr</i> utótagú helynevek 76. — Pinty 151. — Meregyó 151. — Bakony	152
MLADENOFF ISTVÁN: Oldamur és Eltimir	38
N.: Asszonynevek 152. — Névre hallgat — névről ért 152. — A <i>grándol</i> szóhoz	282
NÉMETH GYULA: Debrecen nevének eredete	273
PAIS DEZSŐ: Boráldó 61. — A lat. Philippus magyar származékai 109. — Kapcáskodik 131. — Avar 201. — Hóman Bálint, A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII—XIII. századi leszármazói 206. — <i>Irig-től üreg-ig</i>	263
PFITZNER JÁNOS: Tasornya	61
RÉDEY TIVADAR: Arany János egy ismeretlen levele	267
RÉDEYNÉ HOFFMANN MÁRIA: A magyar lovas nemzet	259
SÁGI ISTVÁN: Csúry Bálint, Ifj. Heltai Gáspár háromnyelvű szótára 1589-ből 64. — Újólág 151. — Grándol 219. — Tartalom. — Szó- és tárgymutató	291
SAUVAGEOT AURÉLIEN: Az uráli-török nyelvrokonság kérdéséhez	254
S. R.: Meregyő	202
SZAMOSFALVI GERGELY: Mondatrész-e a névelő, s ha az, milyen mondatrész?	100
SZENDREY ZSIGMOND: Jókai tájszavai 143. — Komor 274. — Nérárgass 275. — Cokipohár 275. — Kapitányvíz	275
SZERETŐ GÉZA: Egy játszói eredetű képzőhöz	196
SZERKESZTŐSÉG: Beküldött könyvek és folyóiratok 65, 137, 212, 277. — † Szemlics Ádám 72. — Jelentés a Szily-jutalomról	150
SZIGETVÁRI IVÁN: Magyar szó német köntösben	202
SZINNYEI JÓZSEF: <i>Saroltu</i> és az <i>á</i> > <i>o</i> hangváltozás 62. — <i>Hall, hadlaua</i> és rokonsága	132
Sz. J.: Rosenqvist, Lehr- und Lesebuch der finnischen Sprache	211
T.: »Ránguss«	219
TOLNAI VILMOS: Jókai és a magyar nyelv 85, 232. — Tövér 133. — Katona József Bánkjának régies személynevei 203. — Magyarország nem volt, hanem lesz 204. — Zabot hegyez	204
TÚRI MÉSZÁROS ISTVÁN: Aprójószág-tenyésztés (Mezőtúr)	280
T. V.: † Rousselot	147
VÁRADY ZOLTÁN: Baráber	283
WEÖRES GYULA: A. M. Tallgrén, L'Orient et l'Occident dans l'âge du fer finno-ougrien jusqu'au IX ^e siècle de notre ère	275
ZOLNAI GYULA: <i>-nalak, -nelek</i> 53. — Incattus 63. — Fidliskédik 63. — Hogy készül a finn népnyelv nagyszótára? 180. — Pokolkó 205. = Confraternitas	284
ZSINKA FERENC: Adatok a magyar tolvajnyelvből	72
ZSIRAI MIKLÓS: Horger Antal, Magyar szavak története	135
CSOPORTNYELV	70
GYÁSZJELENTÉS: Szemlics Ádám 72. — Rousselot	147
KÖNYVISMERTETÉSEK	64, 133, 205, 275

LEVÉLSZEKRÉNY	75, 151, 219, 282
MELLÉKLET: Szily Kálmán arcképe 76—77. — Várday Aladár levele 1486 kör.	114—115
NÉPNYELV	143, 216, 280
NYELVMŰVELÉS	69, 138
NYELVTÖRTÉNETI ADATOK	139
SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK	54, 127, 196, 269
TÁRSASÁGI ÜGYEK: Lehr Albert végrendelete 73. — A Társaság új alapszabályai 73. — Felolvasó ülések 1925 ben 73. — Bevételek és kiadások 1924-ben és költségvetés 1925-re 73. — Titkári jelentés 1924-ről 149. — Jelentés a Szily-jutalomról 150. — Pénztári jelentés 1924-ről 219. — Az 1925. nov. 17-i választm. ülés jegyzőkönyvéből	282
A BORÍTÉKON: Tudnivalók. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság tiszteleti tagjai, tisztikara és választmánya. — Értesítés és kérelem. — Nyugtázás. — A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai. — A Magyar Nyelvtudomány Kézíkönyve. — Közgyűlési meghívó.	

SZÓ- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*

* Nincs felvéve: BÁRSONY ISTVÁN, Madárhangok 216; CSÜRY BÁLINT, Régi magyar glosszák, bejegyzések 139; SZENDREY ZSIGMOND, Jókai táj-
szavai 143; TURI MÉSÁROS ISTVÁN, Aprójószág-tenyésztés 280; ZSINKA
FERENC, Adatok a magyar tolvajnyelvből 72.

-a, -e személyrag név- szótőben 201	archaeologia finn- ugor ~ 275	bekelet 88
Adomás 129	árt 65	Bél 277
áfium, ópium 201	asszonynevekről 152	Berend 68
akasztófaszünet 94	ata-i kebir (tör.) =	Berendéji, Berendiçi
Aκάρζιοι 206	Orsova 69	68
Aladár 119	Avad 202	Berettyó 53
alamázia 90	avar 91, 201	Bese 271
aláz 121	avas 52	betegség-démonok
albán jövevény- szavak a fgr.-ban	aviatika 59, 200	272
214, 277	Bábolna-Isten 89	betűszedők nyelve 98
Áldomás 129	Baja 272	birgej 89
alelölülő 92	Bakony 152	birtokos személy- ragozás: -a, -e
alirumna 89	Balmaz 274	névszótőben 201.
állomás 129	Bánkban régies	-a, -e vagy -uk,
almárium 136	személynevei 203	-ük? 284, -j név- szótőben 137
Anonymusról 26	baráber 283	
aprójószág-tenyész- tés népies mű- szavai 280	Basa 270	bócmány 61
Aq šu (tör.) Rába	bassamallergi 202	Bodrogesa 130
69	Báthory István	bohó 65
arany 134	levele 1533-ból 120	bokolábrás 89
Arany János isme- retlen levele 267	bázsalamán 127	bókony 70
	bejegyzések régi	Bolgárom 126
	magyar ~ 66, 139	boráldó 61
	béka 196	borravaló 220

- Böszörmény 274
 Bules, Bulesú 210
 buzogány, buzdogány 201
 bük 215
 -c kicsinyítő 75
castelic, kaztelic(1055) 194
Chokoka (VReg.) 48
 cigány nyelv 98
 cirillica 156
 cokipohár 275
Crumhelt | *prelium* ~ 210
 cuga, cugázás 197
 Cumani | *nigri, albi* ~ 68
Cusold ~ *Cuslood* 49
 -csa kicsinyítő 130
 Csaglin 68
 császár 278
 Császári 24, 128
 csekélni 90
 csendesz 52
 esevice 284
 esiga 196
 Csiger 69
 csira 269
 esizmadia-nyelv 97
 csócsa 197
 csoma 272
 esomó, esomózás 272
 esoportnyelvek: betűszedő-, cigány-, esizmadia-, diák-, gyermek-, kártya-, tolvajnyelv 97–98.
 esoportos 273
d-végű igék főlszólitója 45
 -*da* -*de* képzőről 93
 dalia, deli 201
 dalidő 92
 Dante | magyar szó ~ nál 54
das (zürj.-votj.) 280
 de < gye 278
 Debrecen 201, 273
 delfi 93
 deli, dalia 201
 deliszellem 94
 Detrethem 126
 diador 93
 diáknyelv 98
 dictus 28
 Disznajó 53
 disznó, -pásztor 198
 dobroc 89
 Dobsa 283
 Dobsina 283
Dominus előtagú helynevek 76
 dögvíz 202
 dömösi alapítólevél írója 25
Drancy (VReg.) 47
 dravida-uráli érintkezés 68
 Dudva 202
 dulár 93
Dulo 210
 duzmasarok 94
é ~ *ě* szótóváltakozás 57
 -*eg* > -*eg* szótófejlődés 122
 egér 196
 egyes szám használata 96
 éha, iha 201
 élemés, élemész 129
 éleny 92
 elhorgász, elhorgol 198
 előz 121
Eltimir 38
 éneklő hangsúly 167
 epe 201
 Erge 280
 -*és* ~ -*ész* képző 52
 esztena, esztrenga 66
 farag 255
 fark 196
 farkas 62
 fazék 255
 február, -ius 201
 felel, felesel 255
 felelés módjai 244
 féreg 255
 fi 256
 fidélis 64
 fidiliskedik 63
Fil 110, -*a*, -*e* 111, -*es*, -*ese* 112, -*d*, -*edi*, -*ek*, -*ke* 113, -*ó*, -*ő* 112
Filpe 109
Filpus ~ *Filpüs, Filpes* 109
 finn népnyelvi szótár 180
 finnugor | albán jövővényyszavak a ~ ban 214, 277, ~ archaeologia 275, idegen fajú ~ népek 206, ~ nyelvekről 134, ~ őshaza 215, ~ őstörténet 205, 275
 folyamás 129
 folyónevek a mai Oláhországban 69
 fonétikai nyúlás 65, 133, 195
 forma 69
 forrasz, forrasztó 69
 föl ~ fil, fül 110
 Földeák 110
 főlszólitó mód | -*j* ~ jel elhagyása 123, ~ kettős alakjai 40
 Fulko 114
 fül 255
 Fülecs 112
 Füleek 113
 fülkagyló 196
 Fülöp 109
 füttyfene 89
 galuska, haluska 201
 garabonc 89
 gazdag 135
 gége 201
 gepida nyomok a magyarban 212
 Gerence 126
 Gesta Ungarorum 206
 geszt 91
 Gilbert 24
 Girólt 24
 glagolita írás 155
 glosszák | régi magyar — 139
 gót | magyar szavak a ~ ban 138
 grándol 219, 282
 gyermeknyelv 97

- György káplán (XI. szd) 26
győz 244
gyülvész 52
hagyomás 129
hall 132
Hallomás 129
halomás 129
Halotti Beszéd iratása helye és ideje 221
haluska, galuska 201
Hamzabég 68
hangelemzés 213
hanglejtés 1, mondat ~ 9, a szamosháti nyjár. ~ formái 1, 159, 247, szó ~ 9
hangok tulajdonságai 2
hangsúly | éneklő ~ 167, ~ fajai 5, a magyar ~ 278
hangváltozások: *a* > *a* ~ *á* 180, *a* > *o* 62, *-ara* > *á* 44, 136, *-au* > *-eu* > *-iu* 269, *ë*, *o* kiesése 56, *i* > *ü* > *ö* 52, 75, *i* > *ü* > *ö* 264; *ch* > *h* 159, *d* > *dd* 43, *dl* > *ll* 133, *g* > *gg* 195, *gy* > *gyy* 195, *k* > *kk* 195, *k* > *t* 62, lat. *k*- > ófr. *ts*- ~ *tš*- > *s*- ~ *š*- 24, 128, *l* > *ll* 195, *l* > *r* 152, *ly* > *j* 109, *n* > *nn* 44, 195, *p* > *pp* 195, uráli *p- ~ tör. *k*- 254, *s* > *ss* 196, *-s* ~ *-sz* > *-z* 52, *s* > *zs* 159, *sz* > *ssz* 196, *t* > *tt* 195, *t* > *ty* 197, *tf* > *tv* 57, *-t*-kiesése 199, *v*- > *u*- 178, *v* > *vv* 195, szláv *v*- > *u*-, *w*- 175, *z* > *zz* 195
harkály, harka 75
Héjő ~ Hájó 53
helyesírás története: *cz*: *c* 246, *szt*: *st* 195
- helynevek | *Dominus* előtagú ~ 76, oláh ~ 137, török eredetű ~ 68, *-úr* utótagú ~ 76
helységnévtár 1772-ből 67
Hévíz 53
Hév-Szamos 202
himpók 196
híres, hírhedt 90
hónapnevek | régi magyar ~ 142
Hongun (VReg.) 47
hopeihér 89
hopmester 54
horgas 198
horkász 89
Hölgykö 280
Hőmező 202
hullomás 129
hún-hagyomány és monda 208
Hunyor 202
-i többesjel 134
idegen fajú fgr. népek 206
idegenszavakról 91
idegenszerű kiejtés 98
-ig rag 122, 194
igecalakok | nominális ~ 137, személynevek ~ból 274
igeképzés: *-ít* képző 102, *-l* gyakortó 133, *-t* igenévképző 65, fölszólitó mód 40
igeragozás: *-lak*, *-lek* eredete 256, *-nalak*, *-nelek* 53, *-va*, *-ve* + *lesz* 96, *ikes* ~ vitája 245, tárgyas ~ eredete 134, tárgyas ~ mondat-tana 188
igen 244
ikerítés | mássalhangzók, ~ e 65, 133, 195
ikes igék vitája 245
ikcattus 63
inpók 196
- Ipp 212
írástörténet 213: cirillica 156, glagolita 155, rovásírás 50, 153, 218
Ireg, *Irüg* 265
Ires 267
irha 201
isa (HB.) 89
István 56
-ít igeképző 102
i-zó ómagy. nyelvjárással 52
-j fölszólitó jel elhagyása 123
-j személyrag-elem szótóban 137
január, *-ius* 201
járás rokonértelmű 89
játszi szóképzés 196
jellemző nevek 94
jelző | a névelő mint ~ 100
jó 54
-jó utótagú folyónévek 53
Jód 53
Jókai-szótár 97
jóság ~ jóság 52
jővevényszavak | aligalakok | *a* fgr.-ban 214, 277, kétszer átvett ~ a magyarban 201, magyar ~ a németben 58, a gótban 138
Juhra, Juhri 192
Jurény 267
kajács 65
kalauz, kalóz 201
kanász 198
kapeáskodik 131
kapeciózus 132
kapitányvíz 275
káposzta 136, 201
kard 135
Karlóca 66
Karom 67
kártyanyelv 98
Kassa 283
kasornya 62
kastély 194

- Kellemes 129
 kengyelfutó 199
 kérdés fajai 160
 kéremés 129
 keresz 52
 keresztény, kereszt-
 tyén 245
 keresztúr | Szent ~
 76
 Keszölc 195
kethyoukyzi 52
 kétszer átvett jöve-
 vényszavak 201
 Kézai Simon 32
 kiállomás 129
 kiejtés | idegenszerű
 ~ 98
 kirgiz 214
Klus 23
 kókák 89
 Kolozsvár 23
 Κόμανοι 68
 kománokról 68
 komor 130, 274
 kompót 136, 201
 kondás 198
 kopasz 52
 Koppán püspök (XI.
 szd) 26
 kosár, kosárhely 67
 Kozárom 126
 köles 280
 Körös 52
 köz 52
 közelít 121
 krónikáink írói 25
 -l gyakorító képző
 133
 -lak, -lek személyrag
 eredete 256
Lanczij (VReg.) 49
 langó 220
 langyos 136
 Lápos 280
 Latinus 22
 latinus magyarság
 99
 látomás 129, 130
 légy 196
 lélekidomár 93
 lelemés 129
 lépnők 93
 lesült a csirája 269
 lesz + -va, -ve hasz-
 nálata 96
 levél | legrégebb ma-
 gyarmissilis ~ 114
 lovag 264
 lovas szavak, szólá-
 sok 260
 Lócse 283
 lövöldöz | tollából ~
 55
 lupus 196
 madárhangok 216
 magánhangzók össze-
 vonása 44, 136
 mágnás-cím helye 245
 magyar 209, ~ hang-
 súly 278, ~ jöve-
 vényszavak a gót-
 ban 138, a német-
 ben 58, ~ napnevek
 278, ~ nyelvhason-
 lítás tört. 192, ~
 nyelvjárások 193,
 ~ nyelvtud. tört.
 69, ~ őshaza 206,
 ~ őstörténet 206,
 régi ~ bejegyzések
 66, 139, glosszák 139,
 ~ szó Danténál 54
 Magyarország nem
 volt, hanem lesz 204
 magyarság | ~ ere-
 detéről 240, latinos
 ~ 99, ~ Magyar-
 országon kívül 193,
 moldvai ~ száma
 124
 máj 137
 mándruc 89, 91
 Márkus krónikás 34
 -más, -més képző 129
 mássalhangzók ikerí-
 tése 65, 133, 195
 megköltés 93
 megye, mezsgye 201
 méh 215
 meleg 151
menés rokonértelműi
 89
 mentalitás 138
 méreg, mérges 151,
 202
 Meregyó 53, 151, 202
 Mérgestó 202
 métely 202
 méz 215
 mezsgye, megye 201
 Miatyánk | XVI. szdi
 ~ 66
 milling 91
 mireny 92
 Miske fia István vég-
 rendelete 1164-ből
 67
 moldvai magyarság
 száma 124
 mondathanglejtés 9
 monnó 89
 mony 196
Monoch 26
 Μουαρένης 209
 -n > -m kicsinyítő 126
 -nalak, -nelek személy-
 rag 53
Nano 26
 nap-nevek | magyar
 ~ 278
 népies receptek a
 XVI. szdból 142
 nérángass 219, 275
 nevek | jellemző ~
 94, óvó ~ 274
 névelők szerepe a
 mondatban 100
 névragozás: -ig 122,
 194, -nott, -nól, -ni
 53, -t loc. 199, -vel
 ~ -vál, -vol 63,
 egyes v. többes? 96
 névre hallgat — név-
 ről ért 152
 névszóképzés: -ckiesi-
 nyítő 75, -csa kicsi-
 nyítő 130, -da, -de
 93, -és ~ -ész 52,
 -más, -més 129, -n
 > -m kicsinyítő 126,
 -r kicsinyítő 201,
 -s ~ -sz 52, -ság ~
 -szág 52, játszi ~
 196
 nominális igealakok-
 ról 137
 -nott, -nól, -ni ragok
 53
 növénynevek | régi

- magyar ~ 140
nyék 67
nyelvek | fgr. ~ 134,
szamojéd ~ 134,
török ~ 135, 138
nyelvhelyesség: asz-
szonynevek 152, bir-
tokos személyrag
egyeztetése 284, *lesz*
+ *-va, -ve* igenév
96, névre hallgat —
névről ért 152, ~
kérdései 69
nyelvjárás: ómagyar
i-ző, ü-ző 52, ma-
gyar ~ okról 193,
a szamosháti ~
hanglejtésformái 1,
159, 247
nyelvhasonlítás | ma-
gyar ~ tört. 192
nyelvrokonság prob-
lémái 138
nyelvtudomány | ma-
gyar ~ tört. 69
nyűg 75
-ó -ő, ~ -á, -é szótő
186
Obad 202
of potyóresz 196
okleveleink írói 25
oláh 175, ~ helynevek
137
Oláhország | a mai
~ folyónevei 69
olasz 22, 62, 175
Oldamur 38
olvasó 137
ómagyar nyelvjárá-
sok 52
Omode 62
Oncok 179
ópium, áfium 201
orbánc 179
Orbász 179
Orbóc 179
orja 201
Orsova = tör. *ala-i*
kebir 69
ország ~ uraság 52
óvó-nevek 274
Οἶζοι 68
öcsém 245
öreg 243
örpata 89, 246
őshaza | fgr. ~ 215,
magyar ~ 206
összevonás | magán-
hangzók ~ -a 44, 136
östörténet | fgr. ~
205, 275, magyar ~
206
ötön vesz 198
P dictus magister 27
padmaly 91
papiros, papír 201
paprika 56, 197
Párkány 69
Pentele 271
Pentelényi 271
pénz 57
pénzszerezés rokon-
értelműi 246
Peskó 280
Philippus magyar
származékai 109
pilinkó 89
pinty 151
pipárka 56, 197
pofa 201
pokolkó 205
Polovcy 68
ponor 88
pont, punctum 201
Pozsony 213
Pray-kódex vizsgál-
lata 222
prelium Crumhelt 210
pruszperger 65
punctum, pont 201
-r kicsinyítő 201
Rába = tör. *Aq řu* 69
Ragály 48
ragya, rozsa 201
rák 196
ramocsa 89
receptek | népies ~ a
XVI. szdból 142
régii magyar | ~ be-
jegyzések 66, 139,
~ glosszák 139
réja | legrégebb ma-
gyar ~ 66
remese 201
reszkető nyárfa 197
rokonértelmű szavak:
járás, menés 89,
lovas szavak, szó-
lások 260, pénz-
szerzés 245, vere-
kedés 89
rózsafüzér 137
rovásírás 50, 153, ~
újabb „emlékei“
218
rozsa, ragya 201
-s ~ -sz képző 52
Σαβαροϊδοιστοι 210
-ság ~ -szág képző
52
sajdít 65
Sajó 53
Salardus 210
Salu (VReg.) 48
Saroltu 62
Sasvar (VReg.) 47
scolanoc (KT.) 284
Serem atasy (tör.) =
Szerémség 69
serkentő 93
serte 201
Silu (VReg.) 48
Sobamogera 209
Solt 126
Somogyom 126
Sótony 126
spanyol légy 94
stíl, stílus 201
Susa (VReg.) 49
suttyor 197
Szaka 283
szakadt 273
szállomás 93
szalmaember 94
szamojéd nyelvekről
134
szamosháti nyelvjá-
rás hanglejtésfor-
mái 1, 159, 247
szárász 52
székely 209, ~ írás
153
Székelyjő 53
székelyül 220
szekrény 76
szem 52
szélanya 94
szembogár 196
személynevek | régies

- ~ Bánk-bánban 203, ~ igealakokból 274, lat. *Philippus*-ból származó ~ 109, testi fogatkozások nevéből ~ 273, török ~ 274
 szemere 90
 Szent-Egyed 24
 Szent: -andrásúr, antalúr, -györgyúr, -keresztúr, mihályúr, -péterúr 76
 Szerémség = tör.
Serem atyá 69
 szófordításról 94, 98
 szóhanglejtés 9
 szólások | lovas ~ 261
 szótár | finn népnyelvi ~ 181, Jókai ~ 97, tolvajnyelvi ~ ak 70
 szótövek: -a, -e személyraggal bővülve 201, é ~ ě 57, -ég > -eg 122, -jszemélyrag-elemmel 137, -ó, -ő ~ -á, -é 136
 szökemés 129
 Szökrönyös 76
 szurokmadár 94
 Szülemér 130
 -t locativus 199
 -t ~ -tt igenévképző 65
 támasz 70
 Tápió 268
 targally 93
 tárgyias igeragozás | ~ eredete 134, ~ mondattana 188
 tasornya 61
 tedd ~ tegyed 44
 tegez 91
 tekenezés 56
 tekézés 197
 teljes 52
 Tét 127
 Tibold 24
 tilos 52
 tojás 196
 toka 201
 tollából lövöldöz 55
 toldomás 129
 tolvajnyelv 98, ~ szó-tárai 70
 tompora 201
Torky 68
 Torna 283
 torokgyík 196
 Torontál 270
 tömlőc 52
 török | ~ eredetű helyneveink 68, ~ nyelvek 135, 138, ~ személynevek 274
 történet, történelem 220
 tövér 133
 trón, trónus 201
Tubul (VReg.) 48
 tudomás 129
Tugut, Tuhut 126
 tuhudún 89
 Turbék 68
 Tühütüm 126
 tyúkszem 196
 Udvarc 75
 újolog ~ újólag 151
 Ulásló 179
 Ulk 179
 Unár 179
 unoka 178
 -úr utótagú helyneveink 76
 uráli | ~ -dravida érintkezés 68, ~ -török nyelvrokonság 254
 úriás 90
 uzamás 129
 úzok története 68
 ür 263
 üreg 263
 üres 264
 Űrög 264, -d 266
 ű-zó ómagy. nyelvjárás 52
 valachus 177
 valáh 177
 Valdorf, Vallendorf 24
 Valkó 179
 vallomás 129
 vallon-olaszok 22
Vanaka 178
 Váradi Reg. helynevei 47
 Várday Aladár magyar levele 1586-ból 115
 -vel ~ -vél, -vol rag 63
 velem nélkül 54
 vén 243
 Verbász 179
verekedés rokonértelműi 89
 vese 201
 veszett víz 202
 veszni 122
 veszteg, vesztegel 120
vetthetunek 66
 vihadar, viheder 92
 világnyelv 98, 246
 Villa Latina 24
 Vinár 179
 Vinda 283
 vonatkozó névm. használata 96
vonoka 178
 v-tövű igék fölszóítója 43
Vztras (VReg.) 48
Wonchwuk 179
 zabot hegyez 204, 270
 Zalán 204
 zavagy 90
 zereziz 89
 zomotor 90
Zuardu 209
 zuhatar 92
 zuza 201
 zsába 196